

שולחן ערוך כפשומטו

הלכות ברכת המזון
הלכות ברכות הנהנין
הלכות שאר ברכות
הלכות מנחה וערבית

המוציא לאור:

הוצאת ספריית עץ חיים

עימוד ועיצוב: **אדרת מורגנשטרן**

ניתן להשיג את הספר **בישיבת היכל אליהו**

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500 פקס' 02-9972115

© כל הזכויות שמורות למחבר תשע"ח - 2018

חל איסור גמור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם חלקים מן הספר לצורך לימוד אישי בלבד.

צעקבות
הבית יוסף
והדרכי משה

הלכות ברכת המזון
הלכות ברכות הנהנין
הלכות שאר ברכות
הלכות מנחה וערבית

מאת שאול דוד בוצ'קו

עורך בנימין הולצמן

כוכב יעקב תשע"ח

לזכר ר' ישראל ופולט קורן
ידידים יקרים למשפחת בוצ'קו וידידי הישיבה,
לאחר שישראל קורן שרד את השואה, בה איבד את כל משפחתו,
הקים יחד עם רעייתו פולט משפחה לתפארת.
מתוך עוז ואמונה עמל לפרנסתו ודאג לרווחת משפחתו.
1.9.95 מימש חלום נעורים בעלותו לישראל יחד עם אשתו, אהובת
חיו, להשתקע בירושלים.
היו אלה ללא ספק שנותיהם היפות ביותר ופסגת חייהם.
מי כישראל קורן שעבר את התופת ידע לאהוב את מדינת ישראל
בכל ליבו.
מי כמוהו הבין את עצם משמעות קיומה של המדינה.
"הבורח מן הכבוד – הכבוד רודף אחריו".
למרות צניעותם המופלגת, למרות שתמיד עשו הכל בסתר, שמם
כבעלי חסד ללא גבול וללא תנאי הלך לפנייהם בירושלים כבפריז.
עשיית חסד בכל תחום אפשרי, בממון בתמיכה ובנוכחות, היתה
עבורם דרך חיים, לא בגלל הרגשת חובה כי אם עקב היותם כאלה
מעצם טבעם.
הם יהיו חקוקים בלבנו לנצח.
חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ר' ישראל ופולט קורן ז"ל

ר' ישראל קורן

י"א באייר התרפ"ה/ה' 5 במאי 1925 - י"ב בטבת התשע"ב/ב' 7 בינואר 2012

פולט קורן

ט בחשון התרצ"א/א' 31 באוקטובר 1930 - ט בניסן התשע"ז/ז' 5 באפריל 2017

מכתב שכתב לי אבא מרי
הרב משה בוצ'קו זצ"ל
כמה חודשים לפני הסתלקותו,
כשהבאתי לו את העלים של ספרי
"בעקבות המחבר"

בס"ד כח אדר תש"ע

לבני אהובי והיקר הגאון הרב שאול דוד שליט"א

הנני שולח לך ברכה מרובה ואלפי תודות על שהעברת לידי קונטרס של כ-240 עמודים מודפסים של דברי תורה והלכה ברורה שהכנת בעצמך.

דברי הלכה, זו תורה, על עניינים העומדים על הפרק היום יומי, זו תורה זו הלכה.

כמובן שאין לי האפשרות להגות בהם וללמוד אותם בעומק כפי הנדרש. אמנם, בקריאה במקצת, אין לי ספק שהוספת נדבך חשוב מאד לאוצר התורה וההלכה הן בביאור והן בהלכה למעשה.

אתה עומד בראש הישיבה - ישיבת הסדר עם 200 תלמידים "היכל אליהו" ונותן בה שיעורים יומיים, וכן אתה רבה של היישוב, שיש בו כעשרה בתי כנסת הנוהגים מנהגים שונים, עם בעיות רבות שלכולן אתה צריך לתת אחרון קשבת ולדאוג להביא שלום למעונם.

וכן ביחד עם אשתך הרבנית הדרה, העמדת דורות שכולם אהובים כולם ברורים כולם הולכים בדרך התורה והיראה. עד שאני תוהה ושואל לעצמי, מתי מצאת הזמן לעסוק בכתיבת הספר הזה, שכל כולו בקיאות ועמקות נפלאה, הרי אין לך לא יום ולא לילה פנויים.

זוהי ברכת ד' יוצאת מן הכלל, ואני מודה לד', שיחד עם אשתי זכינו לחיות בצילכם, כן יזכנו ד' עוד רבות בשנים ליהנות מאהבתכם ותורתכם ומדרככם, וליהנות ולראות את צאצאיכם ומשפחותיהם שב"ה כולם ממשיכים ללכת בדרך שהראת להם, עמו"ש.

וכן אני מסיים מכתב זה בברכה עמוקה, שיחד עם אשתי הלך עלקא נמשיך עוד שנים רבות ליהנות מצל תורתכם ואהבתכם.

משה

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

שלמה משה עמאר
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

כ"ד, כ' טבת, תשע"ב
18-1-254/2"כ

לברי ברכה

הובא לפני הספר **שלחן ערוך כפשוטו** על הלכות ירי"ס מעשה ידי אומן, נטע גאמן, הרה"ג
ר' **שאל דוד בוצ'קו שליט"א**, ראש ישיבת חיכל אליות, הרב בישוב כוכב יעקב, אשר ישם לו
למטרה לבאר דברי מרן ז"ל בשלחתי הטהור, בדרך תמצוזות, בשפה בודרת ונעימה, מסודר
מחלכתי בטושי"ד, דבר דבור על אופניו, והלומד פוצא לפניו שלחן ערוך ומסודר.

והגני לבייך את הרב המסחר שליט"א, שיזכה לברך על המוגמר, ומשיך במלאכתו היקרה,
לתועלת לומרי תורה ושוחרי תשובה, ועוד יסגרו פשיטות יהודו חרצה ברחובות פלגי סיס.
מתוך ארשר נחת ושלוה והייס עד העולם.

בברכת התורה,

שלמה משה עמאר

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

תואלתו, אפיו סמא אקלא, ודעו כמא דאמבא. אמרה מנו משרא תו ס' תנא. יש סן אב:
זאמא דז ותיי טעיה חייבי. ין חוזי טלט'. תודקין דז ע'ז. וכוונק תול סמן קד. ודק
וק ביה איה ותי קלמה לטבא, תמן דז' איה זאן אורי 35. יש איתן קונים ספדוק
ואב כ'ז ריש יש לתיה ק.

ודאב סכר תמן אמיה טלא דזון דבג סמיעו דז אגב רעג ספדוק, יפה כפי.
אזיין י' קמט דז לפסק, ואי לא תקנו דדג סמיעו דפדוק, וזן איה ודינו
סמיעו דפדוק, קו יצו און אז דדג סמיעו קיטו. אמט דפסק. זאג סוף סמ.
דזיה סמיעו קדמו בואי לז אמט טלא. וסדו דאז קמט באזיה אמט. יתיה סמיעו
דייה קיסד דמדי קידט. אמיה סמיעו קדמו און. יתן א'י' סל' דמדי וזן האק אית
אזו מודבג אז מוס, מדיבג דמט קמלה קידמו, קמט דז' סל' קמיה אמיה וזיבג ס' און
קדמו וזן וזיבג קמט. אמיה י' און, דמא זיל סמיעו און. אמיה אז באזיה
איה קמיה אמיה זיבג. זן אז אמיה און קונים אמיה מוקב, אמט אמיה מדיה זתי סמ.
ואיין. דמיה איתן אמיה טלא יזיבג איתן, אמט אמיה סמיעו איתן
מדיה סמיעו. וקמו יתיה בזל סמיעו, וזאז אמיה יזיבג אמט-דק דמיה.
ואיין אמיה ואיין, אמיה אמיה יקדו אמיה. אמיה אמט אמיה אמיה.
מדיבג אמיה אמיה.

David Lau
Chief Rabbi of Israel
President of the Chief Rabbinate Council

דוד לאו
הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בס"ד, י"א אדר א, תשע"ד
11 פברואר 2014

לכבוד
הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א
ראש ישיבת ההסדר "היכל אליהו"
ורב היישוב כוכב יעקב

מכתב ברכה

הגיעוני עלים מספרך "שולחן ערוך כפשוטו", ספר זה הולך סובב עם הלכות אורח חיים דיני השכמת בוקר, ציצית, תפילין וברכות של שחר. והוא המשך לספרך על הלכות יו"ט.

עברתי בין בתריו וחזיתי כיצד במילים קצרות הוספת נופך על דברי מרן המחבר בשו"ע. הדברים נעימים ונחמדים ועולים על לב. הסברים נפלאים לעניינים הנוגעים לקיום יום יומי ובהם נקודות מבט להבין טעמה של הלכה ולרדת לשורשיה.

בין הדברים שהעלת בספרך, טעם, מה יסוד המחלוקת שבין תפילין של רש"י לבין תפילין של ר"ת ומדוע כתבו רש"י ומדוע נהגו כרש"י ומדוע ירא שמים יוצא ידי שניהם, ובספרי "משכיל לדוד" דנתי בארוכה בסוגיה זו והוכחתי על סמך ספר אמונת חכמים, שתפילין של רש"י ניתנו לכ כלל ישראל ואילו תפילין של ר"ת הם במדרגה גבוהה יותר ולא ניתנו אלא ליחיד סגולה, ועיי"ש בארוכה.

ואמנם בדבריך שתפילין של ר"ת מקדימים את מידת הדין למידת האהבה, ביארת הכוונה שהאדם יחיה את חייו במידת הדין והדברים עולים בקנה אחד כי לחיות באופן הזה לא ניתן אלא ליחיד סגולה.

יתן ה' ותמשיך בפעלך למען הפצת תורה והאדרתה וספר זה יישם את ייעודיו ויאהיב את תורת ה'.

מברכך בכל לב
בברכת התורה

דוד לאו
הרב הראשי לישראל

בית יהב ירמיהו 80, ירושלים ת"ד 7525, מיקוד 91360 טל': 02-5313191 פקס: 02-5377872
Beit Yahav 80 Yirmiyahu At. Jerusalem P.O.B. 7525 Tel: 02-5313191 Fax: 02-5377872
Email: rabbia@rabbinate.gov.il

Rabbi Eliyahu Abergel
Rabbinical Av Beit Din
& Rabbi Of Bak'ah Neighbourhood in Jerusalem
& Chief Rabbi of "Tzof Devash" Yeshiva

הרב אליהו אברגל
אב בית הדין הרבני
רב שכונת בקעה, וראש ישיבת צוף דב"ש
מחבר שיטת דברות אליהו דה

ב"ה בית אברגל

השליח .
זינתה בספר. הנני אמר לך. גמין צונן כפשוטו.
מזה יבנו התפלה של כל אברהם ובה וקרה/ידי.
החבש דעסקר בארץנו גבירנו. אלה כלם יאיר
באשכח מלונה. היה שאל דונ בעצקו שלטא .
ה ומוצ קרן בוכה יעקב. וראש ישיבת בית אלו. ג'
גג זה מוצניג אהקן יא אמני השום. באשר פול
רשעה הוצה הולך. באקונה האשון קאה אנהיטה .
יין ספק אטסי. יהיו קניעות גניאם יעדות .
החלה. ישר חזיר לאנטיאל. אהי בטנן שנקל פ'
בבו יצוא ובענק על המוצניג בקרב אהיבה מדיאם
טאה נכונה מדליו אב"ב

בקרנו קואנימיו.
רב אברגל

Address: 21 Dan Street, Jerusalem
Tel: 02-6724822 Fax: 02-6727369 Israel

מענו: רח' דן 21 שכונת בקעה, ירושלים
טל: 02-6724822 פקס: 02-6727369 ישראל

מכתב ברכה
מאת הרה"ג שלמה אבינר הכהן שליט"א
ראש ישיבת "עטרת כהנים" – ירושלים העתיקה
רב היישוב בית אל

בס"ד תמוז תשע"ב

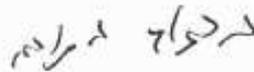
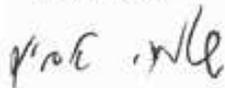
יישר כוחו של ידידי הרב הגאון הרב שאול דוד בוצ'קו על ספרו החשוב "שולחן ערוך כפשוטו" שבא למלא חלל במפרשי הספר הקדוש והיסודי הזה. אכן זה רצונו של הקב"ה שהתורה תהיה מונחת לפנינו בלי שנצטרך לטרוח יתר על המידה. לכן נאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפנים ורש"י מסביר כשולחן ערוך ומוכן לאכול לפני האדם. ואכן רבי יוסף קארו מאור העולם סיכם בצורה ברורה את ספרו בית יוסף עליו טרח ארבעים ושנים שנה והגיש לנו שולחן ערוך מלא טוב וברכה. אבל כטבע העולם רבו המפרשים רבו השיטות והחולקים כך שהלומד נמצא נבוכ מול השולחן ערוך "הרי שולחן והרי בשר והרי סכין לפנינו ואין לנו פה לאכול" (קידושין מו ע"א).

לכן עבודה גדולה עשה המחבר שליט"א כאשר פירש את השולחן ערוך בצורה ברורה ומובנת השווה לכל נפש. מעתה יוכל כל אדם מישראל ללמוד את ההלכה ולדעת אותה וגם הלמדנים והרבנים ימצאו בו תועלת גדולה שלפעמים הם ממהרים וחייבים להבין בדרך קצרה.

לכן יישר כוחו של המחבר ויזכה להשלים את מלאכת הקודש עד תום.

בברכת התורה,

שלמה אבינר

בס"ד טבת תשע"ח

לכבוד

ידידי מכובדי הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א

שלום רב,

נהייתי בראותי את הכרך הבא שכתבתם בסדרה של "השולחן ערוך כפשוטו", ניכרת בו העבודה הגדולה והעמל הרב המושקעים בלימוד של כל ההלכות עם הביאור הקצר וההערות המחכימות והכל לפי פשוטם של דברים.

אכן זו היתה מגמה של דורות קודמים לכתוב קיצורים של שו"ע למען יהיו נגישים לכל אדם וגם לתלמידים צעירים וכבודו של כל מחבר במקומו מונח. אבל אתם הפלתם לעשות בכתיבה של ההערות מבלי לבטל את הסדר המקורי של השו"ע ויפה עשיתם.

עם זאת נראה לי כי שיטתכם מתאימה באמת לנו בדור הזה כי אפשר להכניס את הכל במסגרת "אינטרנטית" כי אז יהא השימוש בספרים באמת מצוי לכל מי שדורש הלכה כפשוטה, שלא יצטרך להחזיק עשרות ספרים שאין להם כבר מקום על המדף.

לגופם של דברים מצאתי בספר הערה מעניינת על ההלכה (סי' קפב, ז) שאין מברכים על מים אחרונים ואתם מביאים את הטעם לכך שאין מברכים על הסרת סכנה.

בענין זה כדאי לציין את התוספות במסכת שבת (כה, ב, בדיבור המתחיל חובה) שם יש דיון בשאלה זו האם מברכים על נר של שבת שנחשב לדבר שבחובה ומובא החילוק בין נר של שבת לבין מים אחרונים בין דבר שבא לחזק את המצוה לבין דבר שענינו רק לצורך הצלה.

ממילא באמת קשה מדוע תיקנו ברכה על המעקה?

אולי צ"ל שהמעקה בא למנוע סכנה בעוד שהמים האחרונים באים לסלק את הסכנה שכבר ישנה דהיינו להסיר את המלח שנמצא על הידים לאחר הסעודה.

לסיום אחזור על ברכתי והערכתי למפעליכם בדברי התורה ובהרבצתה בישיבתכם המפוארת וישר כחכם.

בידידות
אריה שטרן
הרב הראשי לירושלים

תוכן העניינים

1	הלכות ברכת המזון.....
1	סימן קפ"א דין מים אחרונים.....
6	סימן קפ"ב דין כוס ברכת המזון.....
12	סימן קפ"ג כוס של ברכת המזון.....
20	סימן קפ"ד ברכה במקום סעודה, ומי ששכח ולא בירך.....
25	סימן קפ"ה פרטים בברכת המזון.....
29	סימן קפ"ו נשים וקטנים בברכת המזון.....
31	סימן קפ"ז דיוקים בנוסח ברכת המזון.....
35	סימן קפ"ח נוסח ברכה שלישית, וברכת המזון בשבת.....
44	סימן קפ"ט נוסח ברכה רביעית ודיניה.....
47	סימן קצ"צ שתיית היין אחר הברכה ודיניו.....
51	סימן קצ"א ברכת הפועלים.....
54	סימן קצ"ב נוסח ברכת הזימון.....
57	סימן קצ"ג המצטרפים לזימון.....
67	סימן קצ"ד שלשה שאכלו כאחד ונפרדו.....
70	סימן קצ"ה חבורות שאוכלים בהרבה מקומות.....
73	סימן קצ"ו מי שאכל דבר איסור אם מצטרף לזימון.....
77	סימן קצ"ז המצטרפים לזימון.....
82	סימן קצ"ח אחד נכנס אצל שלשה שאכלו.....
84	סימן קצ"ט על מי מזמנים ועל מי אין מזמנים.....
91	סימן ר' דין המפסיק כדי לברך.....
94	סימן ר"א מי הוא המזמן.....

97.....	הלכות ברכות הנהנין
98.....	סימן ר"ב דיני ברכת פירות האילן
111	סימן ר"ג דיני ברכת פירות הארץ
115	סימן ר"ד דיני הברכות ליתר מאכלים.....
126	סימן ר"ה ברכות ירקות
130	סימן ר"ו דיני הפסק וטעות בברכת הפירות.....
136	סימן ר"ז דין ברכה אחרונה על הפירות
138	סימן ר"ח ברכת "מזונות" וברכה מעין שלוש
155	סימן ר"ט טעות ופסק בברכת היין.....
158	סימן ר"י האוכל פחות מכזית.....
161	סימן ר"א דיני קדימה בברכות.....
169	סימן ר"ב שהעיקר פוטר הטפל.....
173	סימן ר"ג המברך אם מוציא אחרים.....
177	סימן ר"ד בכל ברכה צריך להיות שם ומלכות.....
178	סימן ר"ו עניית אמן אחר הברכות.....
183	סימן ר"ז דיני ברכת הריח.....
193	סימן ר"ז ברכת הבושם והמוזגמר.....
197	הלכות שאר ברכות
197	סימן ר"ח ברכות על הנסים
204	סימן ר"ט ברכת "הגומל".....
211	סימן ר"כ הטבת הלום ותעניתו
213	סימן רכ"א ברכת הודאת הגשמים.....
216	סימן רכ"ב ברכות הודאת הטוב והרע.....
219	סימן רכ"ג פרטי ברכות ההודאה.....
224	סימן רכ"ד דיני ברכות הראייה.....
232	סימן רכ"ה ברכת "שהחיינו" וברכות הראייה.....
239	סימן רכ"ו ברכת פרחי האילנות.....

241	סימן רכ"ז ברכת הזיקים.....
243	סימן רכ"ח ברכת ימים ונהרות, הרים וגבעות.....
245	סימן רכ"ט ברכת הקשת וחמה בתקופתה.....
247	סימן ר"ל קצת ברכות פרטיות.....
251	סימן רל"א שכל כוונותיו יהיו לשם שמים.....
255	הלכות מנחה וערבית.....
255	סימן רל"ב דברים האסורים לעשות בשעת המנחה.....
262	סימן רל"ג זמן תפלת המנחה.....
268	סימן רל"ד תשלומים ונדבה בתפלת מנחה.....
270	סימן רל"ה זמן קריאת שמע של ערבית.....
275	סימן רל"ו ברכות קריאת שמע של ערבית.....
279	סימן רל"ז סדר תפלת ערבית.....
280	סימן רל"ח לקבוע עתים לתורה בלילה.....
281	סימן רל"ט קריאת שמע על מטתו.....
284	סימן ר"מ איך יתנהג האדם בתשמיש מוטתו.....
299	סימן רמ"א שלא להשתין ערום בפני מטתו.....
301	קיצור ההלכות המעשיות שבשו"ע וברמ"א.....
324	נספח: לוח ברכות.....
329	מפתח נושאים.....

הלכות ברכת המזון

סימנים קפ"א – רא

סימן קפ"א – דין מים אחרונים, ובו י' סעיפים.

סימן זה דן ב"מים אחרונים", כלומר בנטילת הידיים שבין סיום הארוחה לבין ברכת המזון. שלושה טעמים ניתנו לדין זה:

א. הטעם העיקרי הוא שהמלח שהשתמשו בו בזמן חז"ל נקרא "מלח סדומית", ואם היו מעבירים אותו על העיניים עלול הדבר לגרום לעיוורון.

ב. ראוי לברך ברכת המזון בידיים נקיות.

ג. חכמים הסמיכו את חיוב נטילת ידיים לפסוק "וְהִתְקַדְּשְׁתֶּם וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים"¹, ויש שהסבירו שרוח רעה שורה על הידיים, ויש לטהרן ממנה. ונראה להסביר כוונתם, שבזמן שאדם אוכל, הוא עוסק בחומריות, ויש סכנה ש"יתלכלך" מבחינה רוחנית. לכן באה נטילת הידיים בתחילה ובסוף הארוחה לחבר את הארוחה לקדושה השורה בסעודה יהודית.

בסוף הסימן נראה שלא כולם נוהגים ליטול מים אחרונים.

סעיף א

^אמים אחרונים חובה (א).

^אחולין קה ע"א, והביאו הרי"ף ורא"ש בפרק ח' דברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) חובה – זו לשון הגמרא, ולשון זו מחייבת יותר מ"מצווה". הסיבה לחיוב המיוחד כאן היא שכל הנטילות הן מדרבנן, ולעומת זאת בנטילה זו יש גם מניעת סכנה, וההרחקה מהסכנה היא חיוב מהתורה.

1. הפסוק בויקרא כ', ז; ומדרשו בברכות דף נג ע"ב: "והתקדשתם – אלו מים ראשונים, והייתם קדשים – אלו מים אחרונים".

סעיף ב

^במים אחרונים אין נוטלים על גבי קרקע אלא בכלי, מפני רוח רעה ששורה עליהם (ב). ואם אין לו כלי, נוטל על גבי עצים דקים וכיוצא בהן (ג).

^בחולין קה ע"א.

סעיף ג

^אאין נוטלין בחמין שהיד נכוית בהם, מפני שמפעפעין (פירוש: מבעבעין, מלשון 'שחין אבעבועות') את הידים, ואין מעבירין את הזוהמא (ד).

^אחולין קה ע"א.

סעיף ד

^אאין צריך ליטול אלא עד פרק שני של אצבעות (ה).

^אטור והרשב"א.

סעיף ה

^הצריך שישפיל ראשי אצבעותיו למטה, כדי שתירד הזוהמא (ו).

הסוטה ד' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) **ששורה עליהם** - כפי שהסברנו בהקדמה לסימן בטעם השלישי.

(ג) **וכיוצא בהן** - ולא על הרצפה, כדי שלא לשפוך את המים במקום שבני אדם דורכים בו.

(ד) **את הזוהמא** - כלומר שהמים החמים אינם מנקים את הידיים. הלכה זו מתאימה לטעם השני שהבאנו בהקדמה, שמים אחרונים הם משום נקיות הידיים.

(ה) **של אצבעות** - משום שהטעם העיקרי למים אחרונים הוא הטעם הראשון, להעביר את המלח מהידיים, ואת המלח לוקחים על פי רוב בקצה האצבעות.

(ו) **שתירד הזוהמא** - כלומר: כדי שהמים המלוכלכים לא ייזלו לכיוון כף היד.

סעיף ו

יאם המסובין רבים, עד חמשה מתחילין מן המברך (ז), ואם הם יותר מתחילין מן הקטן (ח). ונוטלין דרך ישיבתן (ט), ואין מכבדין זה את זה ליטול עד שמגיעין לחמשה האחרונים, וכיון שלא נשארו אלא חמשה שלא נטלו, מתחילין מן המברך (י).
¹ברכות מ"ו ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) מן המברך - סעיף זה עוסק בסדר נטילת מים אחרונים. כאשר הם מעט, כיוון שהסועד החשוב ביותר הוא שמכובד בזימון, הוא גם זה שמתחיל בנטילת מים אחרונים.

(ח) מן הקטן - כיוון שמצד אחד מכובד יותר להתחיל בחשוב שבחבורה, ומצד שני אם נתחיל בחשוב הוא יצטרך לחכות הרבה עד הברכה. הפשרה היא שעד חמישה נתחיל במכובד, ומעל חמישה נחשוש להפסק של המכובדים, ונתחיל דווקא בקטן.

(ט) דרך ישיבתן - בדרך כלל היו יושבים לפי סדר החשיבות: בראש השולחן ישבו החשובים יותר, ובסוף השולחן החשובים פחות.

(י) מתחילין מן המברך - כשסיימו הקטנים ליטול ונשארו רק חמשת האחרונים שלא נטלו, ייטול הגדול שבהם, כדי לכבדו.

ההקפדה על ענייני הכבוד פחות מקובלת היום, ויכולה להיראות לנו שלא במקומה; ואכן, קיים חשש שענייני הכבוד יתפסו מקום רב מדי. אולם דווקא בדורנו, כשהתרחקנו מאוד מענייני הכבוד, ישנה חשיבות להזכיר שיש מקום לכבד את הגדול. מאידך גיסא, ברור שיש להיזהר שלא ייגרמו בשל כך מחלוקות, ועל הגדול לנהוג בענווה ולא להיות מהמקפידים, מפני שבאמת הכבוד שייך רק לקב"ה. ויש לנהוג בפשטות, בחיבה ובקרבה לכל אדם.

סעיף ז

אין מברכין שום ברכה על מים האחרונים (יא).

טור בשם בה"ג ורב עמרם.

סעיף ח

יש אומרים שמים אחרונים אינם צריכים נגוב (יב); ולהרמב"ם מנגב ואחר כך מברך (יג).

ממשמעות דברי הרשב"א בתורת הבית, והכל בו בשם הראב"ד [ודברי הרמב"ם בפ"ו ה"כ].

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) על מים האחרונים - משום שהטעם העיקרי לנטילתם הוא סכנת הבריאות שבידיים מלוכלכות ממלח; ואין מברכים על הסרת סכנה, אף על פי שהסרה חשובה מאוד¹.

(יב) אינם צריכים נגוב - הואיל ומים אחרונים אינם משום טומאה, אלא בעיקר כדי לשטוף את המלח².

(יג) ואחר כך מברך - לשיטה זו הניגוב הוא חלק מהנטילה, כיוון שאין ראוי שיברך ברכת המזון ועדיין ידיו רטובות³. ולכן ינגבם ורק אחר כך יברך ברכת המזון.

1. כפי שאין מברכים כאשר מסירים מהדרך כבלי חשמל שנפלו, אף שברור שהחיוב למנוע סכנה הוא מן התורה. לפי זה חכמים חייבו ברכה דווקא על מצוות "דתיות". יוצאת מן הכלל היא ברכה על עשיית מעקה, כסמל לכך שענייני סכנה דברי תורה הם.

2. ועיין בסימן קנ"ח סעיפים יב-יג לעניין חיוב ניגוב במים ראשונים.

3. על פי זה מובן מדוע במים ראשונים החיוב לנגב הוא רק במים מועטים - כדי להסיר את הטומאה מעל ידיו. אבל אם נטל ביותר מרביעית מים, המים אינם טמאים, ולכן אין חובה לנגב מצד כבוד הברכה.

סעיף ט

^טמים אחרונים נוטלים בכל מיני משקים (יד).

^טשולחן של ארבע [לרבנו בחיי], והכל בו בשם הראב"ד.

סעיף י

'יש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים (טו). ואפילו לנוהגים כן, אדם שהוא אסטניס ורגיל ליטול ידיו אחר הסעודה, לדידיה הוו ידים מזוהמות, וצריך ליטול קודם ברכת המזון (טז).

'תוספות בברכות נ"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) **בכל מיני משקים** - בניגוד למים ראשונים⁴; כי המלח נשטף בכל משקה. (טו) **מים אחרונים** - כך כתבו בעלי התוספות בגלל שאין היום באוכל מלח סדומית, שהוא הטעם העיקרי למים האחרונים, והטעמים האחרים לנטילה רק נלווים לטעם זה. וכך אכן נוהגים רבים מהאשכנזים. רוב הספרדים נוהגים ליטול מים אחרונים, על אף שאין היום מלח סדומית, משום שטעמי הניקיון והקדושה שייכים גם היום.

(טז) **קודם ברכת המזון** - כיוון שאין ראוי לברך כשידיו מלוכלכות, כטעם השני שהבאנו בהקדמה.

4. שו"ע ק"ס, יב.

סימן קפ"ב

דין כוס ברכת המזון, ובו ז' סעיפים.

ברכת המזון היא מצווה חשובה, וחיובה מהתורה. המצווה נלמדת מהפסוק בפרשת עקב: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ, וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ" (דברים ח', י).

מצוות רבות מתקיימות באמירה בלבד, בלא במעשה. חכמים דאגו להדגיש את חשיבותן של מצוות אלו בדרכים שונות. לקריאת שמע, למשל, הוסיפו חכמים ברכות לפניה ולאחריה. וכן מצוות רבות שעיקרן אמירה תוקנו על כוס יין: כך בקידוש, בהבדלה, בברכות האירוסין, בברכת הנישואין ובברית מילה, ויש אומרים שגם ברכת המזון תוקנה על כוס.

סימן זה דן בשאלת החיוב לברך ברכת המזון על הכוס, והוא מאריך בדין כוס שנפגמה. הלכות אלו חלות גם על המצוות האחרות שטעונות כוס. יתר דיני כוס ברכת המזון יתבארו בסימן הבא.

סעיף א

^איש שאומרים שברכת המזון טעונה כוס אפילו ביחיד (א), וצריך לחזור עליו (ב), ולא יאכל אם אין לו כוס לברך עליו אם הוא מצפה ואפשר שיהיה לו (ג), אפילו אם צריך לעבור זמן אכילה אחת (ד); ^אפסחים ק"ה ע"ב לדעת התוספות שם והטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אפילו ביחיד - לדעה זו חיוב הכוס בברכת המזון הוא כמו בקידוש ובהבדלה, ואינו קשור לזימון.

(ב) לחזור עליו - להתאמץ כדי להשיג כוס יין, כמו בקידוש.

(ג) ואפשר שיהיה לו - כלומר שאם יש אפשרות כלשהי להשיג יין, אסור לאכול בלא יין. אבל גם לדעה זו, אם אין אפשרות להשיג יין - מותר לאכול, ויברך בלי כוס.

(ד) זמן אכילה אחת - שאם יכול להשיג יין עד זמן הארוחה הבאה - לא יאכל

ג'לפי זה אם שנים אוכלים יחד צריך לקחת כל אחד כוס לברכת המזון (ה). ייש אומרים שאינה טעונה כוס אלא בשלשה (ו). ייש אומרים שאינה טעונה כוס כלל, אפילו בשלשה (ז). הגה: ומכל מקום מצוה מן המובחר לברך על הכוס (ח) (ר"ן פרק ערבי פסחים).
כ"ל בו. יבמדרש רות הנעלם. יהרי"ף, והרמב"ם בפרק ז'.

סעיף ב

ה"כוס ברכת המזון אינו אלא של יין, ולא משאר משקים אפילו קבע סעודתו עליהם (ט); וואם אין יין מצוי באותו מקום, והשכר או הפסחים ק"ז ע"א. י הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

בלי יין. ואם אינו יכול למצוא יין עד זמן זה - יאכל, ויברך ללא כוס.
(ה) **כוס לברכת המזון** - כי רק משלושה אנשים ומעלה אחד מוציא את הרבים בזימון. ולא בברכת המזון בשניים, הנעשית בלא זימון.
(ו) **אלא בשלושה** - לדעה זו ברכת המזון לא נתקנה על הכוס, אלא רק כאשר יש זימון. כשיש זימון הסעודה נחשבת לסעודה חשובה, וחייבים לברך עליה על הכוס.
(ז) **אפילו בשלושה** - ולשיטתם ברכת המזון לא נתקנה על הכוס, אף לא כשיש זימון. וכך העיקר להלכה לשיטת המחבר, כי הכלל הוא שכאשר מביא המחבר כמה "יש אומרים", ההלכה כדעה האחרונה. אך גם לשיטת המחבר יש בכך מעלה, כדברי הרמ"א.
(ח) **על הכוס** - ולצאת ידי חובת השיטה השנייה. ולכן נהוג לברך על הכוס כשיש זימון של שלושה, וכשאינן בכך טרחה, והביאו יין לשולחן בכל מקרה. ואמרו על כך הפוסקים: "שלא יהיה שולחן מלא ושולחן רבך ריקם".
(ט) **אפילו קבע סעודתו עליהם** - יש להביא יין לצורך ברכת המזון אפילו אם

1. ביטוי זה נזכר בחז"ל בדרך כלל בנושא הקרבנות בחג. ראו למשל תוספתא חגיגה פ"ב ה"י; ביצה דף כ ע"ב; ועוד. והובאה כאן באחרונים לעניין ברכה על הכוס. ראה למשל ט"ז ס"ק א; שו"ע הרב סעיף ג; א"ר ס"ק ה. ובשם במשנ"ב ס"ק ט.

שאר משקין הוו חמר מדינה (י) – מברכין עליהם (יא), חוץ מן המים (יב). הגה: ומה שנוהגין במדינות אלו לברך על השכר (יג) - אין למחות, דהא יש אומרים דאינו טעון כוס כלל (יד); ועוד, דהא עיקר חמר מדינה הוא שכר, וקובעין הסעודה עליו. ואף על גב דיינ נמצא בעיר, מכל מקום לא מיקרי מצוי לדבר זה, שהוא ביוקר, ואי אפשר לקנות יין בכל סעודה לברך עליו (טו). אמנם המצוה מן המובחר לברך על יין (דברי עצמו). ויש מדקדקין כשמברכין ביחיד על היין שלא לאחוז הכוס בידם, רק מניחין אותו על השולחן לפנייהם (טז), ונכון מנהג זה על דרך הקבלה (יז) (ב"י).

שולחן ערוך כפשוטו

עיקר שתייתו באותה סעודה הייתה ממשקה אחר.
(י) חמר מדינה - יין המדינה, המשקה העיקרי של המקום.
(יא) מברכין עליהם - שמשום חשיבותם באותו מקום נחשבים כמו יין.
(יב) המים - וכן כל מיני מיצי פרות שנחשבים כמים.²
(יג) שכר - משקה חשוב המכיל אלכוהול, כמו בירה ושאר משקאות חריפים.
(יד) דאינו טעון כוס כלל - כלומר: כיוון שראינו בהלכה הקודמת שאנו פוסקים שהצורך בכוס לברכת המזון הוא רק מצווה מהמובחר, אפשר להקל ולסמוך על הפוסקים המתירים לברך על חמר מדינה. למעשה גם אשכנזים אינם נוהגים לזמן על חמר מדינה, וחוששים לדעת המחבר שבמקום שיין מצוי אין לזמן על חמר מדינה, ובזמננו היין מצוי בשפע.
(טו) לברך עליו - במקום שהיין יקר מתיר הרמ"א לברך על חמר מדינה, גם לדעה המצריכה יין. לדעת המחבר מותר לברך על חמר מדינה רק במקום שאין בו יין.
(טז) על השולחן לפנייהם - כאשר יחיד מברך על הכוס לא יחזיק אותה בידו, כדי להראות שמעיקר הדין אין חיוב בכך.
(יז) על דרך הקבלה - שכן כתוב במדרש "זוהר חדש" שיחיד לא יברך על

2. אין ללמוד מכאן לדיני קידוש והבדלה, אותם בעז"ה נבאר במקומם.

סעיף ג

'צריך שלא יהא פגום (יח). שאם שתה ממנו, פגמו; ^ח אבל אם שפך ממנו לתוך ידו או כלי, אין בכך כלום (יט); ואפילו שתה ^ט מהכד או מחבית קטנה (כ), הוי פגום; אבל אם שתה מחבית של עין גדולה, אין להקפיד (כא). ^י יש מי שאומר שאפילו מים פגומים פסולים למזוג בהם כוס של ברכה (כב).

^י פסחים ק"ו ע"א. ^ח [ממשמעות] ברכות נ"ב ע"א. ^ט שם פסחים. 'הרשב"ם שם. ^י ארחות חיים בשם רב הילאי גאון.

שולחן ערוך כפשוטו

הכוס. ולהלכה נהוג שלא לברך על הכוס ביחיד³.

(יח) פגום - משקה שנותר בכוס לאחר ששתו ממנה מכונה "פגום", ואין לברך עליו ברכה שנתקנה על הכוס, כי יש בכך זלזול בברכה.

(יט) אין בכך כלום - מפני שכוס חסרה אינה נחשבת לפגומה אלא אם כן שתה ממנה.

(כ) מחבית קטנה - שגם בהם, כמו בכוס, היין הנותר נחשב לשיריים.

(כא) אין להקפיד - במקרה כזה הכמות ששתה מזערית ביחס ליין, ולכן היין שבחבית אינו נחשב שיריים.

(כב) כוס של ברכה - בזמנם נהגו למהול את היין במים, פעולה שנקראה "מזיגה". וכותב המחבר שגם המים שמוזגים ליין אסור שיבואו מכוס ששתה ממנה⁴.

3. כך לשון המשנה ברורה. ולשון כף החיים שאסור לברך על הכוס ביחיד, על דרך הקבלה.

4. אין חולק על דין זה. והנוסח הוא "יש מי שאומר" משום שהדברים מובאים רק אצל פרשן אחד (רב הילאי גאון המובא באורחות חיים). ולסברתו, לא אומרים "קמא קמא בטיל" על ביטול המים הפגומים הנשפכים (כפי שאומרים לגבי היין בסעיף הבא), כיוון שלא מבטלים דבר שניתן לתקן (עיין משנ"ב ס"ק כב).

סעיף ד

לאם היו כוסות המסובין פגומים (כג), צריך לתת מכוס הברכה לתובם, ¹ויש מי שאומר שאין צריך (כד) (עיי' לקמן סימן ק"צ (כה), וסוף סימן רע"א (כו)).

²אהל מועד. ³הרא"ה.

סעיף ה

לאם החזיר יין של כוס פגום לקנקן – היין שבקנקן כשר, משום דקמא קמא בטיל (כז).

⁴אורחת חיים.

 שולחן ערוך כפשוטו

(כג) פגומים – בסימן ק"צ נלמד שמצווה מן המובחר שכל המסובים ישתו מהיין. הדבר עשוי להתבצע בשתי דרכים: כולם ישתו מכוס המברך⁵, או שכל אחד ישתה מהכוס שלפניו. בעניין האפשרות השנייה, מבאר כאן המחבר שאם מי מהמסובים כוסו פגומה, יש מי שאומר שצריך לתקן פגימתה על ידי שימזוג המברך (לפני ששותה) קצת יין מכוס הברכה לכוס הפגומה.

(כד) שאין צריך – אלא די בכך שיכוס המברך אינה פגומה.

(כה) סימן ק"צ – שם מבואר שמצווה מן המובחר שכולם ישתו. וסותם שם המחבר כדעה הראשונה כאן, שצריך לתקן את הכוסות שנפגמו.

(כו) סימן רע"א – שם דן המחבר בכוס הקידוש, וגם שם (סעיף יז) פוסק המחבר שאם לפני מי מהמסובים יש כוס פגומה, צריך המברך למזוג לו מכוסו.

(כז) קמא קמא בטיל – "ראשון ראשון בטל". משמעותו של ביטוי זה היא שכאשר איסור נכנס לתוך היתר מעט מעט, הרי שכל פעם שמתערב מעט איסור עם רוב ההיתר מתבטל אותו מעט איסור, אף אם הוא ממשיך להיכנס כל הזמן. ביאור העניין כאן: הקנקן הוא בקבוק היין, והכוס הפגומה היא גביע הברכה שממנו שתה המברך, ונותר בו יין. אם החזיר את היין שנותר בגביע

5. ושתיית המסובים אינה שתייה מכוס פגומה, כי שתיית כולם נחשבת כשתייה אחת.

מע"ף ו

ס^ו יכולים לתקן כוס פגום על ידי שיוסיפו מעט יין, ואפילו על ידי שיוסיפו עליו מים מיתקן (כח).
 פ^ו הרא"ש שם בפסחים, על פי הירושלמי.

מע"ף ז

ע^ו בשעת הדחק מברכין על כוס פגום (כט).
 ע^ו הרשב"ם ור"ם מרוטנברג.

שולחן ערוך כפשוטו

לתוך הבקבוק, היה מקום לחשוש שכל היין בבקבוק נפגם, משום שנמזג לתוכו יין פגום. המחבר פוסק כאן שהיין שבבקבוק כשר לברכה, כי היין הפגום אינו נמזג כולו בבת אחת, והוא מתערב עם היין שבבקבוק מעט מעט, והכמות המעטה מתבטלת ביין שבבקבוק. אך לכתחילה יש להוסיף קצת יין מהבקבוק לגביע, ואז נתקן היין, ואפשר למזגו חזרה לבקבוק.
(כח) מיתקן - כוס פגומה אינה כשרה לברכה, כיוון שברכה על שאריות משקה יש בה משום זלזול בברכה. אבל אם מוסיפים משהו לכוס, ואפילו מים, המשקה כבר אינו נראה כשאריות.
(כט) על כוס פגום - היות שהחומרא שלא לברך על כוס פגומה היא רק לכתחילה, להראות את כבודנו לברכה, ואינה מעכבת.

סימן קפ"ג

כוס של ברכת המזון, ובו י"ב סעיפים.

בסימן הקודם למדנו שמצווה מהמובחר ששלושה שמברכים ברכת המזון יברכו על הכוס. סימן זה דן בסדר הברכה על הכוס, מלקיחת כוס היין ועד סוף הברכה. וכיוון שמברכים על היין רק כאשר יש זימון, מוסיף הסימן לדון גם בהלכות ברכת המזון שבה אחד מברך לכולם, ומוסיפה לדון בהתנהגות הכללית בעת ברכת המזון. שאר דיני ברכת המזון ידונו בסימנים הבאים.

סעיף א

^אכוס של ברכה טעון הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ (א). ^בואם הוא נקי ואין בו שיורי כוסות (ב), אינו צריך (ג).
^אברכות נ"א ע"א. ^בתוספות והר"ר יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ - רחיצת הכוס מבפנים ומבחוץ¹.
(ב) שיורי כוסות - שאריות משקה שנותרו בכוס.
(ג) אינו צריך - כי ההלכה שיש לשטוף את הכוס היא משום שיש זלזול בברכה אם משתמש בכוס שאינה נקייה. ובכוס נקייה אין צורך לשוב ולהדיחה.

1. דברי המחבר בסימן זה עד סעיף ד' הם על פי הנאמר בגמרא (ברכות דף נא ע"א): "אמר רבי זירא אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: טעון הדחה, ושטיפה, חי, ומלא, עיטור, ועיטוף, נוטלו בשתי ידיו, ונותנו בימין, ומגביהו מן הקרקע טפח, ונותן עיניו בו. ויש אומרים: אף משגרו במתנה לאנשי ביתו".

מעייף ב

ייתן היין לתוכו חי (ד) עד שמגיע לברכת הארץ, ואז מוזגו, להודיע שבח הארץ (ה). הגה: ויש אומרים דאם היין אינו חזק אין צריך למוזגו (ו) (טור), וכן נוהגין באלו הארצות. ויוציאנו מן החבית לשם ברכה (ז) (טור בשם רש"י). ונראה דלדידן שאין לנו הרבה יין אין צריך, רק לשפכו מן הקנקן ששומרים בו היין לשם ברכה, וחבית לאו דוקא (ח), וכן נוהגין במדינות אלו. וכוס של ברכה ימלאנו שיהא מלא על כל גדותיו (ט) (טור ע"פ ברכות נא ע"א).
 ברכות נ' ע"ב לפירוש הרי"ף.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) חי - בזמנם נהוג היה לשתות את היין לא כפי שיצא מהיקב ("חי"), אלא בתוספת מים.²

(ה) שבח הארץ - הברכה השנייה של ברכת המזון נקראת "ברכת הארץ", ועוסקת בהודאה על הארץ. ובמקום שמוזגים את היין, מנהג יפה למוזגו בברכת הארץ, ולכלול בברכה זו את שבח הארץ על היין שהיא נותנת.

(ו) אין צריך למוזגו - כיוון שיש למוזג רק יין שטוב יותר לשתיה אם מערבים בו מים. ונראה שהמחבר מודה לדברים אלו. ויש שנוהגים גם היום להוסיף מים לכוס של ברכה, משום שיש לכך סיבות גם על פי הסוד; ויש שנהגו להוסיף ליין שלוש טיפות מים בתחילת ברכת הארץ.³

(ז) לשם ברכה - כדי שכל הפעולה תהייה מכוונת לעבודת ה'.

(ח) לאו דווקא - כלומר: כשמוזגים מן החבית לתוך הבקבוק אין צורך לכוון לשם הברכה, שהלוא לא כל הבקבוק הוא לצורך ברכת המזון, ולכן די בכוונה לשם מצווה בעת שמוזגים מהבקבוק אל הכוס.

(ט) על כל גדותיו - משום שיש בכך הודאה על השפע שאנו זוכים לו. וגם

2. ביחס של חלק אחד יין על שלושה חלקי מים. כדברי הגמרא (שבת עז ע"א): "אמר רבא: כל חמרא דלא דרי על חד תלת מיא - לאו חמרא הוא".

3. ראה כף החיים סימן רע"ב אות ל"א.

סעיף ג

צריך לחזור אחר כוס שלם (ו).

^טטור בשם יש מפרשים.

סעיף ד

^ההמקבלו בשתי ידיו (יא), וכשמתחיל לברך נוטלו בימינו (יב), ולא יסייע בשמאל. הגה: והיינו דוקא שלא תגע השמאל בכוס, אבל אם נותן השמאל תחת הימין לסייעה, מותר (יג) (ב"י בשם שבולי הלקט). ^וומגביהו מהקרקע טפח אם הוא יושב על גבי קרקע, ואם הוא מיסב בשלחן מגביהו מעל השלחן טפח (יד). ^זונותן בו עיניו שלא יסיח ^חברכות נ"א ע"א. ^טטור, וכן הוא בירושלמי. ^ישם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

הספרדים נוהגים מנהג זה⁴.

(י) כוס שלם - משום כבוד המצווה.

(יא) בשתי ידיו - סמכו זאת חכמים לפסוק (תהילים קל"ד, ב): "שִׂאוּ יְדְכֶם קִדְשׁ וּבְרַכּוּ אֶת יי". ובכך שאין לוקחים את הכוס כרגיל ביד אחת, אנו מראים שמדובר בכוס של מצווה, ולא בסתם כוס לשתייה.

(יב) בימינו - בלבד, ולא בשתי ידיו. כי אם יחזיק בשתי ידיו יראה שהכוס היא העיקר, בעוד שהכוס טפלה לברכה. לכן יחזיקה ביד ימין בלבד, שהיא היד החשובה והחזקה⁵.

(יג) מותר - כי כך ניכר שקשה לו להחזיק את הכוס ביד אחת.

(יד) טפח - להראות שמחזיק את הכוס לשם מצווה, ולא כשאר כוסות לשתייה. וסמכו זאת חכמים לפסוק (תהילים קט"ז, ג): "כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֲשָׁא וּבְשֵׁם יי אֶקְרָא".

4. מקור הדין הוא בגמרא ברכות נא ע"א: "כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר 'ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה'".

5. דין איטר מתבאר בסעיף הבא.

דעתו (טו). הגה: ועל כן אין לוקחין כוס שפיו צר, שקורין גלו"ק גלא"ז, לברך עליו (ר"א מפראג).¹⁷ וּמְשַׁגְרוּ לְאִשְׁתּוֹ שֶׁתִּשְׁתֶּה מִמֶּנּוּ (טז).¹⁸ שם.¹⁹

סעיף ה

^טיש מי שאומר שאם המברך אטר, אוהזו הכוס בימינו, שהוא שמאל כל אדם (יז).
^טשבלי הלקט.

סעיף ו

מִשְׁנַתְּנוּ לוֹ כּוֹס לְבִרְךְ לֹא יִשִּׁיחַ הַמְּבֻרָךְ (יח).²⁰ וְהַמְּסוּבִין אֵינן לֵהֵם לְהִשִּׁיחַ מִשְׁהַתְּחִיל הַמְּבֻרָךְ (יט); לֹא מִבְּעִיָּא בְּשַׁעַת שֶׁהוּא מְבֻרָךְ, שְׁצַרִּיכִין לְשִׁמוּעַ וּלְהַכִּין מַה שְּׂאוֹמֵר הַמְּבֻרָךְ (כ), אֵלֹא אִפִּילוּ בֵּין בְּרַכָּה לְבְּרַכָּה אֵינן לֵהֵם לְהִשִּׁיחַ (כא); וְאִם עִבְרוּ וְשָׁחוּ בֵּין בְּרַכָּה לְבְּרַכָּה נ"א ע"ב. ²¹שם בתוספות (ורבנו יונה) ורא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) **שלא ישיח דעתו** - כלומר: לא יסתכל אנה ואנה בעת ברכת המזון, אלא עיניו על הכוס, להראות שאינו עוסק אלא במצווה.
(טז) **שתשתה ממנו** - כסימן שהיא עיקר הבית, וכאות ברכה שיושפע שפע רב בבית.
(יז) **שמאל כל אדם** - כיוון שהעיקר אינו צד ימין וצד שמאל, אלא היד החזקה שבה עושה את רוב פעולותיו נקראת ימין.
(יח) **לא ישיח המברך** - אחיזת הכוס היא כבר תחילת קיום המצווה.
(יט) **משהתחיל המברך** - מדובר כאן על מציאות שהמברך מברך בקול ומכוון להוציא את המסובים, והמסובים מקשיבים ומכוונים לצאת. ומי שידבר לא ישמע את הברכה באותו זמן, ולא ייצא ידי חובתו.
(כ) **מה שאומר המברך** - שהלא בכך יוצאים ידי חובת ברכת המזון.
(כא) **אין להם להשיח** - כיוון שנחשב שהם מברכים, ודיבור בין הברכות

לברכה בשעה שהמברך שותק מעט, יצאו (כב). הגה: אפילו אם שח המברך עצמו (כג).⁷ אבל אם שחו בשעה שהוא מברך, לא יצאו (כד).⁸ [בתוספות].

סעיף ז

⁹נכון הדבר שכל אחד מהמסובין יאמר בלחש עם המברך כל שבלי הלקט וארחות חיים בשם רבנו פרץ.

שולחן ערוך כפשוטו

מהווה הפסק.

(כב) יצאו - כיוון שסוף סוף שמעו את הברכות. והפסק בין הברכות אינו מעכב.

(כג) המברך עצמו - ואפילו אם שח באמצע הברכה יצא. במשפט הבא פוסק המחבר שהמדברים בזמן הברכה אינם יוצאים ידי חובה, כיוון שאינם שומעים את ברכתו של המברך; אולם כפי שמעיר כאן הרמ"א, המברך עצמו ששח אין בכך אלא הפסק בלבד, ויצא ידי חובתו; והמחבר מסכים לדברים אלו. והוא הדין בין אם הפסיק הרבה או מעט, בשוגג או במזיד - יצא. ואם הפסיק באמצע הברכה - לספרדים יצא; ולאשכנזים, אם זו הפסקה ארוכה שבה יכול היה לומר את כל הברכה, חוזר לתחילת הברכה.⁶

(כד) לא יצאו - כיוון שלא שמעו את כל הברכה. וכאמור, כל זה בזמן שנהגו שהמזמן מברך ומוציא את כולם. וכיום, המברך לעצמו שדילג כמה מילים, אם לא דילג על תחילה הברכה, או החתימה⁷ - יצא.

6. ראה כף החיים אות ל"ד, וביאור הלכה ד"ה "אפילו".

7. או על המילים המזכירות ארץ, ברית ותורה, וכן מלכות בית דוד, שבהמשך מתבאר שחייבים לאמרן (סימן קפ"ז סעיפים ג-ד).

ברכה וברכה (כה), ואפילו החתימות (כו). הגה: ויקדים לסיים קצת קודם המברך, כדי שיענה אמן (כז), כדלעיל סי' נ"ט. אין נותנין כוס של ברכה אלא לטוב עין (כח) (סוטה לח ע"ב).

סעיף ה

ילענין לשאול בברכת המזון מפני היראה או מפני הכבוד, יש מי שאומר שדינה כתפלה (כט).

¹שם בארחות חיים.

סעיף ט

²צריך לישב בשעה שמברך, בין אם היה הולך בביתו כשאכל, או עומד או מיסב, כשמוגיע לברך צריך לישב, כדי שיוכל ³ברכות נא ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(כה) כל ברכה וברכה - כיוון שלמעשה קשה לכוון ולהקשיב לכל מילה שאומר המברך; ומכל מקום, כדי שברכת המזון תיחשב כברכה של החבורה כולה שיש בה "ברוב הדרת מלך", יברכו המסובים כולם בלחש ביחד עם המברך. והיום המנהג שגם המברך מברך בלחש, וכל אחד מברך לעצמו.

(כו) החתימות - הן סופי הברכות, הפותחות במילים "ברוך אתה ה'".

(כז) שיענה אמן - וכך נוהגים היום האשכנזים בברכה הראשונה, להקדים ולסיים "הזן את הכול" למזמן כדי לענות אמן על ברכתו.

(כח) לטוב עין - לאיש נדיב.

(כט) כתפילה - ולכן אין להפסיק כלל, אפילו להשיב שלום לאיש מכובד, וכן אין להפסיק כדי לענות לקדיש ולקדושה עד סיום ברכת "הטוב והמטיב"⁸. ההחמרה בברכת המזון היא משום שחיוב אמירתה הוא מהתורה; ובדיעבד אם הפסיק ממשיך מהיכן שעצר.

8. יש פוסקים שחולקים על כך, אלא ש"שב ואל תעשה עדיף". ובברכה מעין שלוש, שהיא קלה יותר כיוון שהיא מדרבנן, לרוב הדעות מותר לענות.

לכוין יותר (ל). וגם לא יהא מיסב, שהוא דרך גאווה (לא), אלא ישב באימה. הגה: נראה לי דלאו דוקא המברך, אלא הוא הדין כל המסובין לא ישבו בקלות ראש אלא באימה (לב). מיהו אם לא עשה כן, אפילו בירך מהלך, בדיעבד יצא (רמב"ם פ"ד).

סעיף י

^ייש אומרים שגם ברכת מעין שלש צריך לאמרה מיושב (לג).
^יבית יוסף לדעת הרמב"ם והמרדכי.

סעיף יא

^פאם היה מהלך בדרך ואוכל (לד), אין צריך לישב ולברך, לפי שאין דעתו מיושבת עליו (לה).
^פהרא"ש שם והכל בו.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) **לכוון יותר** - יש לברך במנוחה, ובישיבה יש עצירה ומנוחה. וכך טוב לנהוג גם בכל ברכות הנהנין. אבל ברכת המצוות יש לברך בעמידה, כדי לכבד את המצווה שעומדים לעשות.

(לא) **דרך גאווה** - ויש לשבת ישר, בישיבה שיש בה רצינות וכבוד.

(לב) **אלא באימה** - ואין סברה להבדיל בכך בין המברך למסובים.

(לג) **מיושב** - כך כתב הרמב"ם, וכך ההלכה. ובברכות הקצרות לא חייבו לשבת, אולם גם בהן ראוי לשבת⁹.

(לד) **ואוכל** - כלומר: אדם שאוכל תוך כדי הליכה, בדרכו ליעד מסוים.

(לה) **מיושבת עליו** - בסעיף ט' ראינו שבדרך כלל הישיבה מאפשרת להתרכז ולכוון. אבל כשמדובר בהולך דרכים, כל עצירה היא עיכוב, ואנו חוששים שיברך מהר בלי לכוון; לכן נפסק שעדיף שיברך בהליכה. וכן ב"קידושים" שאחר התפילה בשבת, שבהם אוכלים בעמידה והולכים אנה ואנה, יש מקום

9. כף החיים אות נ"א.

מעייף יב

¹⁰אסור לברך והוא עוסק במלאכתו (לו).

¹¹ירושלמי שם

שולחן ערוך כפשוטו

להקל ולברך בעמידה את ברכת אחת מעין שלש¹⁰. אבל אם יכול לשבת בוודאי שעדיף לעשות כן.

(לו) **עוסק במלאכתו** - כיוון שאין להפוך את המצווה לדבר שנעשה דרך אגב. הברכה צריכה להיות הדבר המרכזי והחשוב שהוא עושה כרגע; ולכן גם אין להוריד כלים מהשולחן בזמן שמברך.

10. כדין מהלך בדרך, ובצירוף שיטת התוספות (ברכות נא ע"ב ד"ה "זהלכתא") החולקים על הרמב"ם (הלכות ברכות ד', א), שממנו נלמדה החובה לברך בישיבה ברכה מעין שלוש.

סימן קפ"ד

ברכה במקום סעודה, ומי ששכח ולא בירך, ובו ו' פעיפים.

לאחר שאכל אדם והתחייב בברכה אחרונה, אין זה ראוי שיעזוב את מקום אכילתו לפני שיברך. הדבר חשוב גם כדי שיהיה ניכר שהברכה קשורה לסעודה. סימן זה דן בגדרי ברכה במקום סעודה.

פעיף א

^אמי שאכל במקום אחד, צריך לברך קודם שיעקור ממקומו (א).
הגה: ועיין לעיל סי' קע"ח (סעיף ב), ואם יצא ממקומו ולא בירך – אם היה במזיד, יחזור למקומו ויברך (ב); ואם בירך במקום שנזכר, יצא (ג).
הגה: ודוקא לדעת הרמב"ם, אבל לדעת הרא"ש דסבירא ליה דאף בשוגג יחזור למקומו לכתחילה, במזיד אף בדיעבד לא יצא (ד) (טור). ואם היה ^אברכות נ"א ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **קודם שיעקור ממקומו** – כפי שהסברנו בהקדמה לסימן. ומקומו כולל את החדר שנמצא בו, ובשעת הצורך גם חדר אחר באותו בית¹.
(ב) **ויברך** – יציאה ממקום האכילה במזיד בלי לברך יש בה זלזול במצווה, ולכן הצריכו חכמים שיחזור למקומו כדי שיברך. מציאות זו נדירה, שהלא מי שמזלזל במצוות ועוזב במזיד בלי ברכה, בדרך כלל לא יחזור כדי לברך. אולם הדבר אפשרי באדם שבכוונה לא בירך כיוון שמיהר לעסקיו, ועליו נאמרה ההלכה שישוב למקומו.
(ג) **יצא** – ואינו צריך לחזור למקומו ולברך בשנית, כיוון שהחיוב לברך במקומו אינו מעיקר דין הברכה.
(ד) **לא יצא** – מחלוקתם מובאת בהמשך הסעיף. דעת הרא"ש היא שגם אם

1. כפי שהתבאר בתחילת סימן קע"ח.

בשוגג, להרמב"ם יברך במקום שנזכר (ה), ולהר"ר יונה והרא"ש גם הוא יחזור למקומו ויברך (ו).

סעיף ב

במה דברים אמורים, שאין לו פת עוד, אבל אם יש לו פת עוד – יאכל במקום השני מעט ויברך (ז), רק שלא יהא רעב מאכילה ראשונה (ח).
³טור בשם רבנו פרק.

שולחן ערוך כפשוטו

יצא בשוגג צריך לחזור למקומו, ומבאר הרמ"א שלדעה זו העוקר מקומו במזיד לא יצא ידי חובתו בברכה אלא אם כן חזר למקומו. להלכה אין חוששים לדעה זו, בגלל חומר איסור ברכה לבטלה.

(ה) במקום שנזכר – שכיוון שלא זלזל בברכה, לא קנסוהו לחזור למקומו.

(ו) ויברך – כיוון שגם בשכחה יש משום זלזול בברכה. להלכה, לכתחילה ראוי לחשוש לדעה זו, ולחזור ולברך במקום. אבל מעיקר הדין אינו צריך לחזור.

(ז) ויברך – והרי זה כאילו הוא ממשיך את סעודתו במקום השני, ואין כאן זלזול בברכה.² במקום השני ראוי לכתחילה לאכול כזית קודם שיברך, ויש המדייקים מלשון המחבר שאפילו אם אוכל פחות מכזית יכול לברך במקום השני.

(ח) מאכילה ראשונה – שכל זמן שהוא שבע חובת ברכת המזון חלה עליו, כפי שיתבאר בסעיף ה'. ואם עבר זמן זה, יברך ברכה ראשונה לפני שיאכל, וברכת המזון תחול רק על האכילה החדשה.

2. דברי המחבר כאן הם לשיטת הרא"ש המובאת בסוף הסעיף הקודם, שבכל מקרה צריך לחזור למקום הראשון ושם לברך. אבל המחבר עצמו פסק בתחילת סימן קע"ח שאדם שאכל בשני מקומות צריך לברך ברכת המזון על מה שאכל לפני יציאתו, אפילו אם כוונתו לחזור למקום הראשון. בבית יוסף בסימן קע"ח (ד"ה "ובסימן קפ"ד") כותב בפירוש שהדין כאן הוא לשיטה שלא פסק כמותה. אך הלכה למעשה ראינו בסימן קע"ח שגם הספרדים נוהגים בהלכות אלה כרמ"א (ראה דברינו שם בס"ק א' ובס"ק י"ד), לכן למעשה סעיף זה נוהג לכולם.

סעיף ג

י"ש אומרים שכל שבעת המינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם
(ט); ¹וי"ש אומרים דחמשת מיני דגן דוקא (י) (ועיין לעיל סי' קע"ח סעיף ה')
(יא).

²הרמב"ם פרק ד' מהלכות ברכות. ³הרא"ש.

סעיף ד

ה"אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון אם לא, צריך לברך
מספק, מפני שהיא מן התורה (יב).
⁴טור ורמב"ם פרק ב', מהא דברכות כ"א ע"ב.

 שולחן ערוך כפשוטו

(ט) במקומם - כיוון שברכתם מעין שלוש. וטוב לחשוש לדעה זו לכתחילה,
ולברך מעין שלוש לפני שעוקר ממקומו.
(י) דוקא - כיוון שהם מזינים יש בהם קביעות מקום.
(יא) קע"ח סעיף ה' - שם מבואר שדעת הרמ"א היא שרק לחם מחייב לברך
ברכה אחרונה במקום אכילתו. להלכה יכולים האשכנזים לסמוך על דעה זו,
והספרדים מחמירים גם בחמשת מיני דגן.
(יב) מן התורה - ברכת המזון כוללת ארבע ברכות. שלוש הראשונות הן
מהתורה, והרביעית מדרבנן.³ המחבר לא כתב שהמסופק יחזור רק על שלוש
הברכות הראשונות, ולכן יש שהבינו שכוונתו שהמברך מספק יחזור על כל
ברכת המזון, משום שהיא יחידה אחת, וכך הכריעו הפוסקים האשכנזים.⁴
הפוסקים הספרדים דייקו מסוף דברי המחבר, "מפני שהיא מן התורה",
שהמברך מספק יברך רק את שלוש הברכות הראשונות, שהן מן התורה,⁵ וכן

3. בסמינים הבאים יתבארו הברכות שבברכת המזון ועניינן, וכן יתבאר מדוע תיקנו חכמים ברכה
רביעית.

4. ראו משנ"ב ס"ק י"ג, ובציוניו.

5. ראו כף החיים אות ט"ו.

סעיף ה

יעד אימתי יכול לברך, עד שיתעכל המזון שבמעיו (יג). וכמה שיעורו, כל זמן שאינו רעב מחמת אותה אכילה; 'ומשעה שהתחיל להיות רעב, אף על פי שלא נתעכל עדיין לגמרי, כנתעכל לגמרי דיינינן ליה (יד). 'וכן נמי לענין אכילת פירות ושתיית יין: אם אינו רעב ולא צמא ותאב לאותם פירות (טו) יברך, אם אינו יודע לשער אם נתעכלו.

'ברכות נ"א ע"ב. 'רבנו יונה. "טור והרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

פסקו שיחזור ויברך רק אם שבע מאכילתו, שרק אז חובת הברכה היא מן התורה; אבל אם אכל ולא שבע - ברכתו מדרבנן⁶, ובספק לא יחזור ויברך. ויש מהפוסקים שנתנו עצה, שבמקרה שמסופק ישוב ויטול ידיו ויאכל כזית, ואז יתחייב בוודאי בברכת המזון. ונראה לי שאין זה נכון לעשות כך, אלא אם כן הוא תאב לאכול עוד.

לעניין אישה המסתפקת אם בירכה, בתחילת סימן קפ"ו כותב המחבר: "נשים חייבות בברכת המזון, וספק הוא אם הן חייבות מדאורייתא". יש אפוא ספק האם חיובן בברכת המזון שווה לשל הגברים. אצלנו, מסתימת דברי השולחן ערוך נראה שלא חילק בין גברים לנשים, וגם נשים יחזרו מספק. אך למעשה הסכמת האחרונים שלא תחזורנה⁷.

(יג) המזון שבמעיו - שעד לעיכול המזון אפשר לומר שהוא נהנה מסעודתו. **(יד) דיינינן ליה** - תרגום: נחשב הדבר כאילו נתעכל לגמרי. בסעודה גדולה זמן זה יכול להיות כמה שעות, ובאכילה מועטת כתבו הפוסקים ששיער זמן עיכול הוא כ-72 דקות.

(טו) לאותם פירות - מלשון המחבר נראה שאם אינו תאב לאכול את הפרות האלו יכול עדיין לברך; אולם למעשה כתבו הפוסקים שאף אם הוא תאב

6. ראה בדברינו לקמן ס"ק ט"ז.

7. ראו משנ"ב סימן קפ"ו ס"ק ג'; כף החיים אות כ"ה; יחווה דעת חלק ו' סימן י.

מעיקף ו

^טשיעור אכילה לברך עליה ברכת המזון, בכזית (טז).

^טברכות מ"ה ע"א וכתנא קמא.

שולחן ערוך כפשוטו

לפרות אחרים לא יברך עוד, והעיקר הוא הרגשת השובע.
(טז) בכזית - שיעור זה לחיוב הוא מדרבנן, ומהתורה חייב לברך רק אם שבע מאכילתו (לאו דווקא מאכילת הלחם, אלא מהסעודה כולה), ככתוב בפסוק (דברים ח', יז): "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ, וּבֵרַכְתָּ אֶת יי אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ". לגבי שיעור כזית: נאמרו בכך שיטות שונות, והלכה למעשה יברך האוכל לחם בנפח של 28 מ"ל.

סימן קפ"ה

פרטים בברכת המזון, ובו ה' פעיפים.

סימן זה דן בכמה פרטים באמירת ברכת המזון, כגון שפת הברכה, צורת הגייתה וכדומה.

פעוף א

^א ברכת המזון נאמרה בכל לשון (א).

^א סוטה ל"ב ע"א.

פעוף ב

^ב צריך שישמיע לאזניו מה שמוציא בשפתיו (ב). ואם לא השמיע

^ב ברכות ט"ו ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בכל לשון** - ברכת המזון מופיעה בתורה בלשון "וברכת את ה' אלהיך", ועיקר המצווה הוא להודות לה'. וכיוון שהעיקר הוא שהאדם יבין שהוא מודה לה', הוא יכול לברך בכל לשון שמבין. ומי שמבין עברית צריך לברך בעברית, כפי הנוסח שתיקנו חכמים.

(ב) **בשפתיו** - החיוב לברך בקול נלמד מקריאת שמע, ומדויק מהביטוי "שמע ישראל". אין בכך חיוב לומר את המילים בקול רם, ומספיק לומר באופן שאוזנו שומעת את הדברים. וטעם הלכה זו, משום שאמירה מפורשת חודרת ללבו של אדם.

לאזניו יצא (ג), יבלכד שיוציא בשפתיו (ד).

לפירוש רש"י ולפירוש רבנו יונה שם והרא"ש.

מע"ף ג

י"ש מי שאומר דבעל הבית עם בניו ואשתו צריך לברך בקול רם, כדי שיצאו בברכתו (ה).

י"כל בו.

מע"ף ד

האפילו נשתכר כל כך עד שאינו יכול לדבר כראוי, יכול לברך ברכת המזון (ו).

הטור בשם ירושלמי פרק קמא דתרומות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) יצא - גם דין זה נלמד מקריאת שמע¹, שכתוב בה גם "והיו הדברים האלה ... על לבבך", כלומר: עיקר המצווה היא שהדברים יהיו חקוקים בלב. לכן בדיעבד גם אם לא השמיע לאוזנו - יצא. אולם אם רק הרהר בלבו - לא יצא ידי חובה, כי מחשבה בלבד אינה נחשבת למעשה מצווה.

(ד) שיוציא בשפתיו - כלומר יבטא את הדברים בהנעת שפתיו. ומי שאינו יכול להוציא בשפתיו מפאת מחלה נחשב כאנוס, ומהרהר בלבו ויוצא ידי חובה².

(ה) שיצאו בברכתו - מדובר כאן על בני ביתו שאינם יודעים לברך בעצמם; אבל אם יודעים לברך לבד, יברכו הם עצמם.

(ו) ברכת המזון - כאמור, החיוב לברך בתום הארוחה הוא מן התורה. ושכיח שאדם ישתה יין בסעודתו ואף יהיה מבוסס קמעא, ובכל זאת חייבה התורה לברך לאחר הסעודה; מכאן שגם המבוסס יוצא בברכת המזון.

1. שו"ע ס"ב, ג.

2. ראה בהרחבה בספרי "בעקבות המחבר" בפרק "הרהור כדיבור", החל מעמוד מ"א.

סעיף ה

אם בירך והיתה צואה כנגדו (ז), או שהיה שכור (פירוש: לגמרי) (ח).
 נסתפקו¹ התוספות והרא"ש אם צריך לחזור ולברך (ט). ומשום מי
¹בערובין ס"ד ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **צואה כנגדו** - בסימן ע"ו למדו חכמים מהכתוב "והיה מחניך קדוש" שיש איסור תורה לומר דבר של קדושה במקום מאוס, למשל מקום שיש בו צואה.
 (ח) **לגמרי** - זו תוספת ביאור של באר הגולה, שנצרכת כדי שלא נסתור את שנאמר בסעיף הקודם, ששיכור ברמה מסוימת יכול עוד לברך; ולעומת זאת, אם הוא שיכור כלוט אין ברכתו עולה לו כלל³, ולכל הדעות יחזור ויברך.
 (ט) **לחזור ולברך** - לכתחילה ודאי שאסור לברך במקום צואה או כשהוא שיכור לגמרי. הספק הוא האם בדיעבד יחזור ויברך, ולהלכה אנו מכריעים שלא יחזור⁴.

בקריאת שמע ובתפילה הדין הוא שאם קרא במקום צואה - צריך לחזור⁵. אך בברכת המזון מתבאר כעת שהסתפקו בכך הראשונים. ויש לתמוה מדוע נקל בברכת המזון, שחיובה מהתורה, יותר מאשר בתפילה⁶. ואולי הטעם להבחנה, שקריאת שמע ותפילה הן מצוות בפני עצמן, ולכן קבעו חכמים שמי שלא קיימן כראוי לא יצא ידי חובתו, מעין "מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי". אולם ברכת המזון, שחיובה אינו עצמאי אלא נובע מכך שהאדם אכל דבר מה - אפשר שבדיעבד לא תיקנו בה שלא יצא ידי חובה אף אם לא נזהר לקרוא במקום הצואה.

3. מ"ב ס"ק ו.

4. אף שחיוב ברכת המזון הוא מהתורה, ואין אומרים בו את הכלל "ספק ברכות להקל", הכריעו כאן הפוסקים שאין לחזור ולברך. כי אף שהאיסור לברך במקום הצואה הוא מהתורה, החובה לחזור ולברך היא מדרבנן. ראו משנה ברורה ס"ק ז.

5. ראה סוף סימן ע"ו.

6. ועיין בביאור הלכה שהקשה זאת.

רגלים פשיטא שאינו חוזר לברך (י).

שולחן ערוך כפשוטו

(י) שאינו חוזר לברך - משום שהאיסור לברך בפני מי רגליים הוא מדרבנן⁷, בניגוד לאיסור לברך בפני צואה.

7.האיסור מהתורה לברך מול מי רגלים קיים רק בעת הקילוח.

סימן קפ"ו

נשים וקטנים בברכת המזון, ובו ב' סעיפים.

סעיף א

נשים חייבות בברכת המזון. וספק הוא אם הן חייבות מדאורייתא (א) ומוציאות את האנשים, או אם אינן חייבות אלא מדרבנן ואינן מוציאות אלא למי שאין חיובו אלא מדרבנן (ב) (ועיי' לקמן סימן קצ"ט (סעיפים ו-ז) בענין זימון שלהם).
 ברכות כ' ע"ב בעיא ולא אפשטא, לדעת הרמב"ם והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מדאורייתא** - ברכת המזון היא מצוות עשה שאינה תלויה בזמן, ולכן נשים היו אמורות להתחייב מהתורה בברכה זו. אולם משום שהחיוב מהתורה הוא לברך את ה' על הארץ שנתן לנו¹, יש הסוברים שהחיוב מהתורה הוא רק לגברים, כיוון שהארץ התחלקה בנחלה לבתי האב, והנחלות עוברות בירושה לבנים בלבד. לעומתם יש הסוברים שנשים אף הן חייבות מהתורה, והחיוב להודות על הארץ רלוונטי לכלל עם ישראל, שהרי הארץ ניתנה לכולנו.
 (ב) **אלא מדרבנן** - אם חיוב הנשים זהה לחיוב הגברים, אזי אישה יכולה להוציא גבר בברכת המזון. אולם אם חיוב האישה הוא מדרבנן בלבד, היא אינה יכולה להוציא ידי חובה גבר שחיובו מהתורה. לכן לכתחילה לא תברך אישה בעבור איש, ואם בירכה בשבילו - לא יחזור ויברך. אישה המסופקת אם בירכה ברכת המזון לא תחזור ותברך, כפי שכתבנו בסימן קפ"ד סעיף ד (ס"ק י"ב).

1. כלשון הפסוק: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה".

סעיף ב

¹קטן חייב מדרבנן, כדי לחנכו (ג). וההיא דבן מברך לאביו (ד), כשלא אכל האב כדי שביעה, שאינו חייב אלא מדרבנן (ה).
²ברכות כ' ע"ב.

 שולחן ערוך כפשוטו

(ג) לחנכו - דין חינוך מטיל חובה מדרבנן על הקטן לקיים חלק מהמצוות, וביניהן ברכת המזון.

(ד) מברך לאביו - הגמרא (ברכות כ"ב) מביאה תוספתא שנאמר בה "בן מברך לאביו"; כלומר: בן יכול להוציא את אביו ידי חובת ברכת המזון. ויש להבין כיצד יכול הבן הקטן, שחיובו הוא רק מדרבנן, להוציא ידי חובה את אביו.

(ה) אלא מדרבנן - מתרץ המחבר שהלכה זו נאמרה במקרה שגם האב חייב מדרבנן בלבד, כגון שלא אכל כדי שביעה²; ויש להוסיף לפרשנות זו שמדובר במקרה שהבן אכל כדי שביעה³. ובשאלה האם גדול שלא אכל כדי שביעה יכול להוציא אחר, דן המחבר בסימן קצ"ז סעיף ד.

2. שיעור ברכת המזון מדאורייתא הוא אם אכל כדי שביעה, ומדרבנן - אם אכל כזית. ראה דברינו בסימן קפ"ד ס"ק ט"ז.

3. שאם לא כן, חיוב הבן הוא מדרבנן בלבד משתי סיבות; ובהלכות מגילה פסק הבית יוסף שקטן אינו מוציא את הציבור בקריאת מגילה משום שחיובו מדרבנן משתי סיבות, ואילו חיוב הציבור מדרבנן הוא רק מסיבה אחת (שמגילה היא לעולם חיוב מדרבנן). ומכאן נלמד אלינו, שבן מוציא אביו ידי חובה רק אם שניהם חייבים מדרבנן באופן שווה.

סימן קפ"ז

דיוקים בנוסח ברכת המזון, ובו ד' פעיפים.

בברכת המזון שלוש ברכות מהתורה וברכה אחת מדברי חכמים, ולאחר הברכות נהגו להוסיף בקשות שונות בלי ברכה.

הברכות מהתורה נלמדות כולן מהפסוק "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ, וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ". מתחילת הפסוק, "ואכלת ושבעת וברכת", מובן שיש להודות על המזון; ההמשך מוסיף את הצורך להודות על הארץ; ומהמילים "הארץ הטובה" למדו חכמים שיש להודות בנוסף גם על ירושלים, שהיא מקום השראת השכינה. נוסח הברכות הוא מתקנת חכמים, והם שתיקנו ליחד ברכה ראשונה על המזון, שנייה על הארץ, ושלישית על ירושלים.

בסימן זה מבוארים דינים ונוסחים בעיקר משתי הברכות הראשונות, הסימן הבא דן בברכה השלישית, וסימן קפ"ט בברכה הרביעית שהיא מדרבנן.

פעוף א

^איש אומרים 'ברוך משביע לרעבים', ואין לאומרו, והמוסיף גורע (א). אם ^באמר במקום ברכת הזן: 'ברוך רחמנא מלכא, מאריה דהאי פיתא' (ב) – יצא (ג), ^דיש אומרים שצריך שיחתום: 'ברוך ^טטור. ^בברכות מ' ע"ב. ^גהרשב"א שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) והמוסיף גורע – כיוון שאין לאדם להוסיף הילולים ככל העולה על רוחו, אלא יש לברך לפי הנוסח המקובל שתיקנו חכמים.

(ב) דהאי פיתא – ובתרגום לעברית: ברוך המרחם (כינוי לא-ל) המלך, אדון לחם זה.

(ג) יצא – מדובר כאן באדם שאינו יודע לדבר עברית, ושפתו ארמית. לעיל ראינו (בסימן קפ"ה) שברכת המזון נאמרת בכל לשון, וכאן מתחדש דין שהמברך יצא ידי חובתו אף שלא תרגם במדויק את כל נוסח הברכה הראשונה. וכן

רחמנא דזן כולא' (ד).

סעיף ב

בברכת הארץ, להרא"ש לא יאמר: 'שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה וכו' ברית ותורה', שהרי אומר 'על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו', ודי בפעם אחד; והרמב"ם חולק (ה). הגה: ודברי הרא"ש הם עיקר (ו).

סעיף ג

אם לא הזכיר בברכת הארץ ברית ותורה, אפילו אם לא חיסר¹ ברכות מ"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

בעברית - אם אמר את עיקר הברכה, אף אם חיסר כמה מילים - יצא. לדעה זו יצא ידי חובתו אף על פי שברכת "הזן" צריכה לפתוח בברוך ולסיים בברוך, והוא רק פתח בברוך, משום שכשחכמים התירו לברך בשפה זרה, כוונתם הייתה שאפשר להסתפק באזכור של עיקר הברכה¹.

(ד) דזן כולא - תרגום: ברוך המרחם, שזן את הכול. לדעה זו גם בתרגום יש צורך שיפתח בברוך ויסיים בברוך, כמו המברך בעברית.

(ה) והרמב"ם חולק - שנו בגמרא (ברכות מט ע"א): "כל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ... לא יצא ידי חובתו". יש שהבינו שצריך לומר את המילים "ברית ותורה", וכך הוא נוסח הרמב"ם. ויש שהבינו שהכוונה לעיקר העניין, כפי שמפורט במשפט "על בריתך שחתמת בבשרנו" - כלומר ברית המילה (דווקא, להדגיש שאין מדובר על ברית אחרת); "ועל תורתך שלימדתנו" - כלומר תורת חיים שאנו לומדים. לדעת הרא"ש לא תיקנו חכמים לומר זאת פעמיים, והמשפט הזה מספיק לבדו.

(ו) הם עיקר - וכך נוהגים האשכנזים, אבל הספרדים נוהגים כרמב"ם. וכל אחד יאמר ברכת המזון לפי מנהגו, ואם שינה אין בכך כלום.

1. שהלא ממילא תרגום לעולם אינו נאמן בדיוק למקור, ובמיוחד שמות ה' - שאותם אי אפשר לתרגם. לכן בתרגום אין צורך להקפיד על הנוסח שקבעו חכמים.

אלא אחד מהם, מחזירין אותו (ז). הגה: ונשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה, דנשים לאו בני ברית נינהו, ועבדים לאו בני תורה נינהו (ח) (כל בו).

סעיף ד

האם לא הזכיר בבונה ירושלים מלכות בית דוד, מחזירין אותו (ט).
 ה"ברכות מ"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) מחזירין אותו - כיוון ששני דברים אלו הם מעיקר ברכת הארץ. ברית - משום שהקב"ה נתן את ארץ ישראל לעם ישראל בזכות ברית המילה ועל דעת שאנו מקיימים אותה, שהיא אות הנאמנות שלנו לא-ל. תורה - ייעודו של עם ישראל הוא לקיים את התורה בארץ ישראל, וארץ ישראל ללא תורה אינה ארץ ישראל במהותה. וללמדנו את שני היסודות האלה, הכריעו חכמינו שמי שלא הזכיר ברית ותורה בברכת הארץ לא יצא ידי חובתו.

(ח) נינהו - כלומר: נשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה, משום שנשים אינן חייבות במצוות מילה, ועבדים אינם חייבים במצוות לימוד תורה. המחבר לא קיבל דין זה, מפני שנשים הן בכלל ישראל, וישראל כעם הם המצווים על ברית ותורה. הלכה למעשה, גם מנהג אשכנז הוא שנשים מברכות ברכת המזון כנוסח הגברים.

(ט) מחזירין אותו - בברכת 'בונה ירושלים' עוסק הסימן הבא, והלכה זו הובאה כאן אגב חובת הזכרת ברית ותורה, שהובאה בסעיף הקודם². החיוב להזכיר את מלכות בית דוד בברכת ירושלים מזכירה לנו שאין די לנו בעצמאות מדינית, אלא אנו שואפים למדינה שחיה על פי ערכי התורה, כמלכותו של דוד המלך.

2. קשה מאוד על המחבר מדוע לא הביא להלכה גם את דברי הגמרא שלא יצא ידי חובתו כל שלא אמר "ארץ חמדה טובה ורחבה". ובמיוחד שהדברים הובאו ברמב"ם ובטור. ועוד, שהרמב"ם כתב על שאר החובות רק לשון "צריך להזכיר", ואילו על המילים "חמדה טובה ורחבה" כתב שמי שלא אמרם לא יצא ידי חובתו. במשנ"ב (ס"ק ו) הביא את תירוץ אליה רבה, שפשיטא שעל מילים אלו חוזר, שהלא הן עיקר שבח הארץ, ולא בא המחבר אלא להדגיש שחוזר גם על ברית, תורה ומלכות דוד, שאולי אינן מעיקר הברכה. ואולי אפשר להוסיף, שלא שכיח שהמברך ישכח מילים אלו, הסמוכות למילה "ארץ" בברכה. ועדיין צריך עיון.

הגה: ואומרים 'על הנסים' בחנוכה ובפורים, קודם 'על הכל' וכו' (י) (שבת כד ע"א); ואם לא אמרו, אין מחזירין אותו (יא) (טור) (ועיין לקמן סימן תרפ"ב), ומכל מקום יוכל לאמרו בתוך שאר 'הרחמן' (יב), ויאמר: 'הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשה בימים ההם' וכו', והכי נהוג (כל בו).

שולחן ערוך כפשוטו

(י) קודם 'על הכל' וכו' - והיינו באמצע ברכת ההודאה על הארץ; וזאת בעיקר משום שבברכה זו מודגש ענין ההודאה, ולכן תיקנו להודות בה גם על נסי חנוכה ופורים. המחבר לא הזכיר דין "על הנסים" כאן, משום שסמך על דבריו בהלכות חנוכה ופורים (בתחילת סימן תרפ"ב).

(יא) אין מחזירין אותו - כך עולה מהגמרא שם, האומרת שהזכרת חנוכה ופורים בברכת המזון אינה חובה. ולשונה: "אינו מזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר בהודאה".

(יב) הרחמן - הן הבקשות שנוהגים להוסיף לאחר ברכה רביעית. וכיוון שאין בהן ברכה, אפשר להוסיף בהן בקשות נוספות.

סימן קפ"ה

נוסח ברכה שלישית, וברכת המזון בשבת, ובו י' סעיפים.

בסימן זה אנו לומדים על הברכה השלישית - ברכת "בונה ירושלים" - וכן על התוספות שתיקנו חכמים לברכה זו בשבתות, בימים טובים ובראשי חדשים. ברכת המזון בנויה משלושה מעגלים, האחד בתוך השני: המעגל החיצוני הוא המזון, פנימה ממנו ארץ ישראל, ולבו ירושלים, שמייצגת את הרמה הרוחנית של ישראל - וזו הסיבה שהתוספות הללו נתקנו בברכת ירושלים. ועוד הוסיפו הראשונים שברכת ירושלים היא בקשת נחמה - "רחם" - ושבת היא נחמה פורתא לישראל בעת הגלות, ואנו מזכירים את יום הנחמה בברכה של בקשת נחמה¹.

סעיף א

^אאחר שחתם 'בונה ירושלים', יענה אמן אחר ברכת עצמו, מפני שהיא סיום הברכות דאורייתא, ד'הטוב והמטיב' אינה דאורייתא.
(א).

^אברכות מ"ה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אינה דאורייתא - יש הסוברים שבברכות המהוות סיום עניין עונה המברך אמן אחר ברכת עצמו; וכך פסק המחבר (בתחילת סימן רט"ו), וכן נוהגים הספרדים. "ישתבח" שבסוף פסוקי דזמרה, "שומר ישראל לעד" בסוף ברכות שמע של ערבית ו"יהללך" שבסוף ההלל הן דוגמאות לברכות כאלו, שמנהג ספרד לענות בהן אמן על הברכה שמברך בעצמו. ואולם הרמ"א (שם) חולק על המחבר בכך, מלבד בברכת "בונה ירושלים", שבה גם מנהג אשכנז לענות אמן על ברכת עצמו, כדי להפריד בין שלוש הברכות הראשונות שהן מהתורה, לבין

1. על פי תוספות רי"ד, אבודרהם.

סעיף ב

באמן זה יאמרנו בלחש, כדי שלא ירגישו שברכת 'הטוב והמטיב' אינה דאורייתא ויזלזלו בה (ב). הגה: ונראה דדוקא כשמברך לבד ואין עונין אמן אחר שאר ברכות; אבל כשמזמנין, עונין עליו כשאר אמן שעונין על ברכות הראשונות, ואף על גב דהמברך עונה גם כן מכל מקום אינו ניכר כל כך, הואיל ואחרים עונין גם כן עמו; וכן המנהג במדינות אלו לאומרו בקול רם, אפילו המברך עצמו כשמזמנים, ואולי הוא מהאי טעמא (ג).²
 ברכות מ"ח ע"ב כרב אשי.

סעיף ג

יצריך להזכיר בברכה שלישית מלכות בית דוד (ד), ואין להזכיר בה שם מלכות אחר. והאומר 'ומלכותך ומלכות בית דוד משיחך' – טועה, שאין להשוות מלכותא דארעא עם מלכותא דשמיא (ה).³
 ברכות מ"ח ע"ב. ¹מרדכי בשם התוספות ורבנו יונה והרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

הברכה הרביעית שהיא מדרבנן², כפי שמבואר בסעיף הבא.
(ב) ויזלזלו בה – פשרה זו נובעת מכך שמחד גיסא יש להעניק חשיבות לברכה זו, כדי שלא יבואו לזלזל חס ושלום בתקנת חכמים, ומאידך גיסא עלינו להיזהר ולהבחין בין חיוב מדאורייתא לחיוב מדרבנן.
(ג) מהאי טעמא – לדעת הרמ"א, כשהמברך מוציא את האחרים ידי חובתם אין טעם לעניית אמן בלחש, כיוון שהמסובים עונים אמן בקול על כל הברכות, ואין זה ניכר שהמברך עונה בלחש. אולם הדברים אינם מעשיים כיום, משום שגם בזימון מנהגנו שכל אחד מברך לעצמו.
(ד) בית דוד – דין זה התבאר בסוף הסימן הקודם.
(ה) מלכותא דשמיא – שאין להזכיר יחד מלכות שמים עם מלכות בית דוד, כי מה אנוש מול האל.

2. על תקנת הברכה הרביעית ראו בהקדמתנו לסימן הבא.

וכן אין לומר בה 'אבינו מלכנו' (ו). הגה: ויש אומרים דאף כשאומר 'יעלה ויבא' לא יסיים 'מלך חנון ורחום', אלא ידלג מלת 'מלך' (אבודרהם), וסברא נכונה היא, אבל לא ראיתי נוהגין כן (ז).

סעיף ד

ה'נוסח ברכה זו פותח בה 'רחם ה' אלהינו', או 'נחמנו ה' אלהינו'; וחותם בה 'בונה ירושלים', או 'מנחם ציון בבנין ירושלים' (ח). ואין לשנות הנוסח משבת לחול, דבין בשבת בין בחול אומר נוסחא אחת. הגה: ויש אומרים דאמרינן 'בונה ברחמיו ירושלים' (ט) (מרדכי סוף ברכות), וכן נוהגין.

ה'ברכות מ"ח ע"ב בפירוש רש"י ותוספות

סעיף ה

בשבת אומר בה 'רצה והחליצנו' (י), ובראש חודש וכיום טוב 'טור וסמ"ג [ע"פ ברכות מח ע"ב].

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **אבינו מלכנו** - במשפט "[א-להינו] אבינו רענו זוננו", יש שנוהגים לומר במקום "אבינו" - "אבינו מלכנו". וכנגד נוסח זה יוצא המחבר, כדי שלא לסמוך מלכות שמים למלכות דוד.

(ז) **נוהגין כן** - טעם המנהג שאין חוששים הוא ש"יעלה ויבוא" אינה מעיקר הברכה, וכן משום שהזכרה זו אינה סמוכה להזכרת מלכות בית דוד, ואין לחשוש בה לזלזול במלכות שמים.

(ח) **בבנין ירושלים** - למעשה כל אחד יאמר כמנהגו, ואם שינה אין בכך כלום. (ט) **בונה ברחמיו ירושלים** - יש שדחו נוסח "ברחמיו", משום שהגאולה לא תהיה במידת הרחמים אלא במידת הדין, ככתוב (ישעיה א'): "ציון במשפט תיפדה". אולם הבית יוסף הביא שאפשר שירושלים תיבנה דווקא במידת הרחמים, ככתוב (זכריה א'): "שבתי לירושלים ברחמים, ביתי יבנה בה". וגם בכך כל אחד יאמר כמנהגו, ואם שינה יצא ידי חובה.

(י) **רצה והחליצנו** - שהיא מחברת בין השבת לבניית ירושלים.

וחולו של מועד אומר 'יעלה ויבא' (יא); ואם חל אחד מהם בשבת אומר 'רצה והחליצנו', ואחר כך 'יעלה ויבא' (יב), ואינו מזכיר של שבת ב'יעלה ויבא', ולא של יום טוב וחולו של מועד וראש חודש ב'רצה והחליצנו' (יג).

סעיף ו

אטעה ולא הזכיר של שבת, אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך אתה ה' מקדש השבת' (יד). ואם אטעה ולא הזכיר של יום ברכות מ"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) יעלה ויבוא - גם זו בקשה על הגאולה ביום החג, ובכל חג מזכירים את שם אותו החג. תפילה זו נאמרת גם בברכת העבודה שבתפילת העמידה.

(יב) ואחר כך "יעלה ויבוא" - משום "תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם", כלל האומר שיש להקדים אמירה שרגילים בה לפני אמירות נוספות.

(יג) ב"רצה והחליצנו" - יש אבחנה בין השבת לשאר המועדים, מפני שהשבת היא מתנת ה' מששת ימי בראשית, ונחים בה מכל המלאכות. לכן אין לערב אותה עם בקשת הגאולה שבחגים.

(יד) מקדש השבת - סעיף זה דן במי ששכח לומר בשבת או ביום טוב "רצה והחליצנו" או "יעלה ויבוא", ונזכר בדיוק כשסיים את ברכת "בונה ירושלים", וטרם התחיל את ברכת "הטוב והמטיב". לכאורה היה צריך לומר שישלימם כעת, לפני שמתחיל את הברכה הבאה, כפי שעושה מי ששכח "יעלה ויבוא" בתפילת העמידה, שיכול לאמרה לאחר חתימת ברכת העבודה ולפני "מודים". אלא שבתפילת העמידה לא רצו חכמים להוסיף ברכה, כי הברכות בתפילה הן על פי סדר מדויק, ואין להפוך את שלוש הברכות האחרונות לארבע. אבל בברכת המזון, בסוף הברכה השלישית הסתיים החיוב מהתורה, ואפשר להוסיף בעת הצורך ברכה (בנוסף לברכת "הטוב והמטיב") בלי לשנות את

טוב, אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לישראל לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה, ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים'. ואם חל יום טוב בשבת, אומר: 'שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה, ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים'. וכל ברכות הללו בשם ומלכות (טו). והא דסגי בהך ברכה (טז), דוקא כשנזכר קודם שהתחיל 'הטוב והמטיב', אבל אם לא נזכר עד שהתחיל 'הטוב והמטיב', צריך לחזור לראש ברכת המזון (יז).

שולחן ערוך כפשוטו

מבנה ברכת המזון; ובכך לזכות ש"רצה" ו"יעלה ויבוא" ייאמרו בתוך ברכה³, גם למי ששכח.

(טו) בשם ומלכות - בסעיף הבא נלמד שבסעודה שיש בה חובה לאכול לחם, ישנה חובה להוסיף בברכת המזון "רצה" ו"יעלה ויבוא". כאן למדנו שבמקרה ששכח לומר תוספות אלו, אפשר להוסיף ברכה אחרת כדי לצאת ידי חובת הזכרת שבת ויום-טוב, בלא לחזור על כל ברכת המזון. עוד למדנו מכאן, שיש חובה לסעוד על פת בשתי סעודות הימים הטובים.

(טז) בהך ברכה - תרגום המשפט: "וזה שמספיק [לומר] ברכה זאת".

(יז) לראש ברכת המזון - ומברך את כולה מתחילתה, כולל תוספת היום, וכולל ברכת "הטוב והמטיב". ויש חולקים וסוברים שביום טוב אין לחזור על ברכת המזון אלא רק בסעודה של ליל הסדר ושל לילה ראשון של סוכות, כי רק בשתי סעודות אלה החובה לאכול לחם מוחלטת, וכך הכריעו פוסקים

3. על פי ערוך השולחן בסעיף יד. נחלקו האחרונים האם מי שאינו יודע את נוסח ברכה זו יכול להשלים במקומה "רצה" או "יעלה ויבוא", ועיין ביאור הלכה ד"ה "שנתן". ונראה שתיקנו חכמים להוסיף תוספות אלו דווקא בברכה, ולא כמו בתפילת העמידה, כי לולא שבת לא היה מתחייב לאכול ולברך ברכת המזון, מה שאין כן בתפילת העמידה, שלא חייב בה בגלל ראש חודש או חול המועד. לכן בברכת המזון נראה שאינו יכול להסתפק באמירת "רצה" אם אינו יודע נוסח הברכה.

סעיף ז

אם טעה ולא הזכיר בה של ראש חודש, בין ביום בין בלילה, אומר: 'ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון',^ט ואינו חותם בה (יח); והוא שנזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב, אבל אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב – אינו חוזר, מפני שאינו חייב לאכול פת כדי שיתחייב לברך ברכת המזון (יט).^י וחולק ב"ברכות מט ע"א. פ"הרי"ף שם, ורמב"ם בפרק ב'. 'ברכות מט ע"ב. פ"סמ"ג וכל בו ורבנו ירוחם נתיב ח' חלק ב.

שולחן ערוך כפשוטו

ספרדים רבים.⁴ אבל אם נזכר קודם שהתחיל את ברכת הטוב והמטיב, גם לספרדים יכול להוסיף את הברכה האמורה כאן. ובמקרה ההפוך, שטעה ביום חול והזכיר "רצה והחליצנו" או "יעלה ויבוא" (וכן "על הניסים") – אינו חוזר.⁵

(יח) ואינו חותם בה – תוספת זו אין בה שם ה' לא בפתיחתה (אלא פותח ב"ברוך שנתן", בלי שם ומלכות), וגם לא בחתימתה, שאינו אומר בסופה "ברוך אתה ה' מקדש ישראל וראשי חדשים", אלא רק את המילים: "ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים".⁶

(יט) ברכת המזון – השוכח "יעלה ויבוא" בראש חודש מזכירו אמנם בברכת "ברוך שנתן", אבל אם כבר התחיל "הטוב והמטיב" אינו חוזר לראש ברכת

4. ראו יחווה דעת חלק ה' סימן לו, ובכף החיים אות כד. וביחווה דעת כתב שהחוזר כפסק המחבר יש לו על מה לסמוך.

5. כפי שכתב המחבר בעניין הוספה בתפילה, סימן ק"ח סעיף יב. ועיין דברינו שם בהערה 15, שהבאנו שיש חולקים על פסק זה. ולמעשה נראה שאין לזוז מפסק המחבר, שאף הסכים עמו הרמ"א, משום שוודאי דעתם יוצרת ספק, ו"ספק ברכות להקל".

6. זו דעת המחבר והרמ"א. המשנה ברורה מביא פוסקים רבים הסוברים שצריך לפתוח בשם, וכך פוסק למעשה. אמנם הערוך השולחן סובר שאין לברך נגד דעת המחבר והרמ"א, וספק ברכות להקל. וכך גם הסכמת הפוסקים הספרדים, שאין לברך בשם.

המועד דינו כראש חודש (כ). הגה: ואפשר דמכל מקום יש לאמרו בתוך שאר 'הרחמן', כמו שנתבאר לעיל גבי על הנסים סימן קפ"ז; ואולי יש לחלק, כי ב'יעלה ויבא' יש בו הזכרת שמות ואין לאומרו לבטלה (כא), כן נראה לי וכן נוהגין.⁷ אם חל ראש חודש בשבת, והזכיר של שבת ולא הזכיר של ראש חודש, ולא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב – אינו חוזר (כב); ואם שכח [גם] של שבת ונזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב, כולל ראש חודש עם שבת ואומר: 'שנתן שבתות למנוחה וראשי לטור בשם ר' יוסף והמרדכי והגהות מרדכי בפרק ב' דשבת.

שולחן ערוך כפשוטו

המזון. הסיבה לכך היא שמחד גיסא אין חיוב לאכול לחם בראש חודש – ולכן לא יחזור לראש ברכת המזון, אך מאידך גיסא יש איסור לצום ויש מצווה מסוימת בסעודה – ולכן יאמר "ברוך שנתן" אם נזכר בזמן.

(כ) דינו כראש חודש – הואיל וגם בחול המועד אין אמנם חובה לסעוד, אולם יש איסור לצום.

(כא) ואין לאומרו לבטלה – בסימן הקודם ראינו שמי ששכח ולא אמר "על הנסים" יכול להשלים זאת בזמן אמירת הבקשות שבסוף הברכה. ומסביר הרמ"א את המנהג שלא לעשות זאת גם לשוכח "יעלה ויבוא" בראש חודש ובחול המועד: ב"על הנסים" אין שם ה', ולכן אפשר לומר אותו גם שלא במקומו; אבל ב"יעלה ויבוא" מזכירים שם ה' ("זוכרנו ה' א-להינו בו לטובה"), ולכן נוהגים שלא לאמרו מחוץ למקומו, אף שאין בו ברכה.⁷ וכתב כף החיים שאף שאין לומר את נוסח "יעלה ויבוא", יכול להזכיר את ראש חודש בלי לומר שם ה', ויאמר: "הרחמן הוא יזכרנו לטובה ויפקדנו לברכה ביום ראש החודש הזה", ובחול המועד יאמר "ביום חג פלוני הזה".

(כב) אינו חוזר – כדין ראש חודש. ואף שהיה חייב לאכול משום השבת, היות שאמר "רצה והחליצנו" אינו חוזר בשביל ראש חודש, שאין בו חיוב לאכול לחם.

7. ומכאן למדנו על פי דרכנו שאין להזכיר את שם ה' במקום שלא תיקנו חכמים לאמרו, מפאת כבוד השם, אלא לכנותו "השם" ו"אלוקים".

חדשים לזכרון' (נג); ואם פתח ב'הטוב והמטיב', חוזר לראש ברכת המזון ומזכיר של שבת ושל ראש חודש; ויש מי שאומר שאם שכח של שבת וראש חודש ונזכר קודם שהתחיל 'הטוב והמטיב', אומר: 'שנתן שבתות למנוחה וראשי חדשים לזכרון', וחותרם בשל שבת ואינו חותרם בשל ראש חודש (כד).

סעיף ה

^פסעודה שלישית בשבת, דינה כראש חודש (כה).

^פטור בשם אהיו הר"ר יחיאל.

סעיף ט

ישלשה שאכלו בשבתות וימים טובים, ושכחו להזכיר מעין המאורע והם צריכים לחזור לראש ברכת המזון, יברך כל אחד בפני עצמו, כי מידי זימון כבר יצאו (כו).

יכל בו.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) וראשי חודשים לזכרון - שהואיל ואומר את הברכה בשביל הזכרת השבת, יכול לכלול בה גם ראש חודש, שהלא אין הוא מוסיף בכך ברכה.
(כד) בשל ראש חודש - לדעה זו הוספת מילים בחתימה אינה רק דרך אגב, ואם עושים כך שם ה' מוסב גם על ראש החודש - והלא אין להזכיר שם ה' על ראש חודש במקרה זה. והלכה למעשה הכריעו הפוסקים כדעה הראשונה, לחתום "מקדש השבת וישראל וראשי חודשים".

(כה) כראש חודש - כיוון שאין בה חיוב גמור לאכול לחם⁸. לכן אם נזכר לפני שהתחיל 'הטוב והמטיב' מוסיף ברכת שבת ואינו חותרם וגם אינו פותח בשם ה', ואם נזכר לאחר שהתחיל ברכה רביעית - אינו חוזר.

(כו) כבר יצאו - מפני שהזימון נחשב לברכה בפני עצמה, ואינו חלק משלוש

8. ראו סימן רצ"א סעיף ה', שיש מחלוקת בדבר. ואף שמכריע המחבר שם להחמיר, אף הוא מודה שאם הוא שבע אינו חייב לאכול לחם; ומכאן שגם לדעתו אין זה חוב גמור.

מעייף י

היה אוכל ויצא שבת, מזכיר של שבת בברכת המזון, דאזלינן בתר התחלת הסעודה (כז). והוא הדין לראש חודש ופורים וחנוכה (כח).

ארחות חיים בשם התוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

הברכות של ברכת המזון שהן מהתורה.

(כז) התחלת הסעודה - תרגום: שהולכים אחר התחלת הסעודה. אבל אם הבדיל, או אפילו אמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול", אינו יכול עוד להזכיר של שבת. ואם אותה שבת חלה בערב ראש חודש - מזכיר בברכת המזון רק של שבת, ולא של ראש חודש, ואפילו אם המשיך לאכול אחרי צאת הכוכבים.⁹

(כח) ראש חודש ופורים וחנוכה - אם התחיל את הסעודה באחד מהימים הללו, מזכיר את היום בברכת המזון אפילו אם סיים סעודתו לאחר צאת הכוכבים.

9. זו מחלוקת מפורסמת, וכמעט בכל פתרון ישנה סתירה פנימית. הכרענו לפי ערוך השולחן כאן, ו"יחווה דעת" (חלק ג' אות נה בהערה השלישית) שהכריע על פי גדולי האחרונים. לעומת זאת, הכרעת כף החיים היא שלא להזכיר לא שבת ולא ראש חודש, והמשנה ברורה כתב שאם המשיך לאכול אחרי צאת הכוכבים, יזכיר גם "רצה" וגם "יעלה ויבוא".

סימן קפ"ט

נוסח ברכה רביעית ודיניה, ובו ב' סעיפים.

הברכה הרביעית בברכת המזון אינה מן התורה, אלא נתקנה על ידי חכמים. הגמרא מתארת את תקנת ברכה זו בהקשר של מרד בר כוכבא (תענית דף לא ע"א): "אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תיקנו ביבנה 'הטוב והמטיב'. 'הטוב' - שלא הסריחו, 'והמטיב' - שנתנו לקבורה". יש להסביר את הקשר בין הרוגי ביתר לברכת המזון: ביתר הייתה עיר מבוצרת חזקה, ונפלה בסוף מרד בר כוכבא. היא הייתה המקום האחרון שהיה בו עצמאות לישראל, ונפילתה הפכה את החורבן לסופי ומוחלט. בברכת המזון אנו מודים על הארץ הטובה; האין זה תמוה להודות על ארץ חמדה טובה ורחבה כשאנו נמצאים בגלות, והארץ חרבה? כאן גדלותם של חכמינו זיכרונם לברכה, שעל אף האסון הגדול והנורא הצליחו לראות שביב של תקוה בעובדה שמתי ביתר לא הסריחו וניתנו לקבורה. המרד שלהם, אף שלא הצליח, הייתה בו גבורה עילאית, שתאפשר כאלפיים שנה מאוחר יותר לבנות את העצמאות היהודית מחדש. בכך שבגוף הנופלים לא שלט סירחון ראו חז"ל רמז לעתיד, שבזכות גיבורים אלה ורוח הגבורה שנטעו בעם ישראל, תתאפשר הגאולה העתידית והחזרה לארץ, שתחזור להיות ארץ חמדה טובה ורחבה. הגלות, גם אם מתארכת, היא זמנית וארעית, ואילו ישיבתנו בארץ היא קבועה, ותהא לעולמים. לכן ברכה זו והאמונה שבה מחיות את שלוש הברכות הראשונות. אך מאידך גיסא יש לבדל אותה מהן, כיוון שהגלות אינה קבועה, ואילו הבטחת ה' על הארץ עומדת לעולמים. לכן חייבים לומר אמן בסוף ברכה שלישית.

סעיף א

כ^א ברכה רביעית לא יאמר 'תתברך' (א), ולא יאמר בה 'החי' (ב), כי אם בבית האבל (ג). יאומר בה שלשה מלכויות: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, 'האל אבינו מלכנו, 'המלך הטוב' (ד). ושלשה הטבות: 'הוא הטיב לנו, 'הוא מטיב לנו, 'הוא ייטיב לנו. ושלשה גמולות: 'הוא גמלנו, 'הוא גומלנו, 'הוא יגמלנו' (ה).

^אטור והר"ד אבודרהם. ^בברכות מ"ט ע"א [ואמירת ההטבות והגמולות מובאת בראשונים בשם מדרש].

שולחן ערוך כפשוטו

(א) תתברך - יש נוסחים שכתוב בהם: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם תתברך לעד, האל אבינו מלכנו" וכו'. וכותב המחבר שאין לומר "תתברך", כי כבר אמר "ברוך".

(ב) החי - היו נוסחים שבמקום "המלך הטוב והמטיב לכל" גרסו כאן "המלך החי הטוב והמטיב לכל".

(ג) בבית האבל - נוסח בית האבל מובא בסעיף הבא; וכאן אומר המחבר שהתיאור "המלך החי" נאמר רק בבית האבל, כדי להדגיש את ההבדל שבין האל החי לעולמים לבין האדם שהוא בן תמותה.

(ד) המלך הטוב - הברכות הארוכות פותחות בשם ומלכות ומסיימות בשם ומלכות, אולם ברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברכה ואין בה מלכות. לכן הברכות השנייה והשלישית בברכת המזון אינן פותחות בברוך; אולם ברכה רביעית, כיוון שהיא דרבנן, פותחת בשם ומלכות. בברכה שלישית צריך להזכיר מלכות בית דוד, והתבאר בסימן הקודם שאין לסמוך מלכות ה' למלכות אנוש, לכן לא הוזכרה בה מלכות ה'. כדי להשלים זאת, הוסיפו כאן הזכרת מלכות שנייה, וכיוון שהשלימו זאת, השלימו גם את המלכות שלא נזכרה בברכה השנייה¹.

(ה) הוא יגמלנו - כלומר שיש להזכיר את גמילת הטוב בעבר, בהווה ובעתיד.

1. על פי דברי הלבוש; הובאו גם במשנ"ב ס"ק ד'.

סעיף ב

יבבית האבל אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, האל אבינו מלכנו בוראנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב המלך החי הטוב והמטיב אל אמת דיין אמת וכו' (ו) הגה: ועיין ב"ד סימן שע"ט (ז).
יברכות מ"ו ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

העבר רומז לגאולות שהיו, ההווה אומר שגם בימי הגלות אנו מאמינים בטובתו של ה' שלא עזב את עמו, והעתיד הוא אמונה בגאולה העתידה לבוא, שברוך ה' אנו עדים לתחילת התגלותה.

(ו) **דיין האמת וכו'** - נוסח זה מחבר בין האבלות הפרטית לבין התקווה שהחיים ממשיכים אחרי האבל, כשם שחיי העם המשיכו לאחר האבל הלאומי על נפילת ביתר.

(ז) **סימן שע"ט** - שם בהלכות אבלות מביא הרמ"א את הנוסח במלואו, נוסח המובא בטור (ורובו מובא כבר בגמרא)². נוסח זה נאמר על ידי כל האוכלים בבית האבל, בין ביחיד ובין כאשר יש חובת זימון³. ואולם בשבת נוסח זה נאמר רק על ידי האבלים האוכלים לבדם, ואפילו האבלים אין אומרים אותו בזימון עם אחרים, כדי שלא תהיה אבלות בפרהסיא⁴.

2. ההמשך הוא: "שופט צדק, לוקח נפשות במשפט, ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו, כי כל דרכיו משפט, ואנו עבדיו ועמו. ובכל אנחנו חייבין להודות לו ולברכו. גודר פרצות הוא יגדור פרצה זאת מעלינו ומעל האבל הזה לחיים ולשלום". לדעת הב"ח והש"ך (יו"ד, סימן שע"ט בתחילתו) יש להתחיל את הנוסח המיוחד ("המלך החי" וכו') לא בתחילת הברכה, אלא לאחר המילים "הוא ייטיב לנו".

3. חלק מהפוסקים האשכנזים כתבו שלא נהגו לאומרו (ראה למשל באר הגולה שם ב"ד אות ו'). ואחרים כתבו שאין סיבה שלא לומר נוסח זה, שמקורו בגמרא ונפסק הן על ידי המחבר והן על ידי הרמ"א. גם המשנה ברורה כאן לא העיר כלום, ואם כן האומרו ודאי עושה כדין.

4. שו"ע יו"ד שע"ט, ד.

סימן ק"צ

שתיית היין אחר הברכה ודיניו, ובו ה' סעיפים.

בסימן קפ"ב למדנו שיש מחלוקת האם חייבים לברך ברכת המזון על הכוס. סימן זה מבוסס על הדעה שיש לברך על הכוס כאשר מזמנים, ושראוי שכל המברכים ישתו מהיין. בסימן זה נלמד כיצד לנהוג למעשה.

סעיף א

^אאחר שסיים ברכת המזון מברך 'בורא פרי הגפן' (א), ויטעום המברך (ואם הפסיק בין הברכה לטעימה, עיין לקמן סימן רע"א סעיף ט"ו) (ב) ^בואחר כך יטעמו האחרים (ג). אם כולם זקוקים לכוס אחד (ד), ונותן המברך מכוסו (ה) לכוס ריקן שבידם, לא יטעמו עד ^אפסחים ק"ג ע"ב וכמר זוטרא. ^בכדין 'המוציא'. ומוצא הדינים מצויינים שם לעיל בסימן קס"ז (סע' ט"ו אות ג-ד).

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **בורא פרי הגפן** - אף אם בירך על יין בסעודה, מפני שברכה במהלך הסעודה אינה פוטרת יין הבא לאחר ברכת המזון.
- (ב) **סעיף טו** - שם מבואר שאם הפסיק בעניין שאינו קשור לשתיית כוס הברכה צריך לחזור ולברך.
- (ג) **יטעמו האחרים** - מכוס המברך; הוא שותה ראשון, ומעביר את הכוס לאחרים. וכל זה כאשר שותים מאותו כוס, אבל ראינו (בסוף סימן ק"ע) שטוב להימנע מלשתות מאותו כוס, כי יש סכנה בדבר.
- (ד) **לכוס אחד** - משום שאין להם יין בכוס שלהם, והם אינם רוצים לשתות מהכוס ששתה ממנו המברך.
- (ה) **מכוסו** - קודם שישתה, כדי שלא למזוג לאחרים מ"כוס פגום".

שיטעום הוא (ו); אבל אם אינם זקוקים לכוסו (ז), יכולים לטעום קודם שיטעום הוא (ח). אין צריך המברך לשפוך מכוסו לכוס המסובין, אלא אם כן כוס המסובין פגום (ט). (עיין לעיל סימן קפ"ב (י), וסוף סימן רע"א) (יא).

סעיף ב

י' אחר ששתה כוס של ברכת המזון יברך ברכה אחת מעין שלש (יב).

י'פסחים ק"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) עד שיטעום הוא - כפי שראינו לגבי פת, שאין לטעום לפני שיטעם המברך (קס"ז טו). כי אין זה מדרך ארץ ששותים בזכותו והם ישתו לפניו, והוא דומה כך למלצר.

(ז) לכוסו - שיש כוס יין בפני כל אחד מהמסובים, ונחשב כאילו כל אחד מהם בירך על הכוס, אף שיצא ידי חובת הברכה מהמזמן (כפי שהתבאר בסימן קפ"ב סעיף ד).

(ח) קודם שיטעום הוא - מפני שאין במקרה כזה טעם שימתינו, ועדיף לסמוך את השתייה לברכה.

(ט) פגום - זהו מקרה נוסף, שבו לפני המסובים יש יין, אולם הם שתו מהכוס במהלך הסעודה, כך שהכוס פגומה ופסולה מלהיות כוס של ברכה. העצה היא שהמברך ימזוג מעט יין מכוסו לכוסות המסובים ויתקנו, ורק אז ישתה מכוסו; במקרה זה לא ישתו המסובים עד שהמברך ישתה.

(י) סימן קפ"ב - בו מתבארים כל דיני "כוס פגום". ובסוף הסימן מבואר שבשעת הדחק יוצאים גם בכוס פגום.

(יא) סימן רע"א - גם שם מבוארים הלכות כוס פגום (לעניין קידוש), ומבואר שם שכוס פגום נתקן על ידי מזיגת מעט יין מכוס שאינו פגום.

(יב) מעין שלוש - ואין אומרים שכיוון שזו כוס של ברכה הבאה מפאת ברכת המזון, ברכת המזון פוטרת אותה.

סעיף ג

ישיעור שתיית יין להתחייב בברכה אחרונה יש ספק אם די בכזית (יג) או ברביעית (יד), לכך יזהר לשתות או פחות מכזית או רביעית כדי להסתלק מן הספק (טו), והכא אי אפשר לשתות פחות מכזית, דכל דבר שצריך כוס צריך לשתות ממנו כמלא לוגמיו שהוא רוב רביעית (טז), הלכך ישתה רביעית שלם.

יטור בשם ר"י בתוספות בסוכה כ"ו ע"ב וביומא ע"ט ע"א, וברא"ש בפרק ז' דברכות. יטור.

סעיף ד

יאם המברך אינו רוצה לטעום, יטעום אחד מהמסובין כשיעור, ואין שתיית שנים מצטרפות, מכל מקום מצוה מן המוכרח יטור בסימן רע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) כזית - כ-28 מ"ל.

(יד) ברביעית - כ-86 מ"ל.

(טו) להסתלק מן הספק - דין זה לא נאמר רק בכוס של ברכה אלא בכל שתייה עדיף שלא לשתות בין השיעורים הללו, כדי לא להיכנס לספק. ואם שתה לא יברך ברכה אחרונה, ככל ספק ברכות¹.

(טז) רוב רביעית - כלומר: יותר מ-43 מ"ל.

1. בדרך כלל המחבר אינו מייעץ כיצד להסתלק מן הספק. ואולי עשה זאת כאן כי זו עצה קלה, כיוון שרביעית אינה כמות גדולה, וברוב המשקים אין זה קשה לשתות רביעית, כמות הפחותה מחצי כוס פלסטיק. וכשקשה לשתות יותר מרביעית, כגון במשקאות חריפים - טוב לשתות פחות מכזית. ואם בנוסף לשתייה גם אוכל דבר שברכתו "בורא נפשות", יכול לשתות יותר מכזית, ויברך ברכה אחרונה על המאכל ויפטור בכך את המשקה.

שיטעמו כולם (יז) (ועיין לקמן סימן רע"א סעיף י"ד) (יח).

סעיף ה

'כשמסובין בסעודה גדולה ואין יודעים עד היכן יגיע כוס של ברכת המזון, כל אחד מהמסופקים אם יגיע לו צריך לברך 'בורא פרי הגפן' (יט). (ועיין לעיל סימן קע"ד סעיף ה' בהג"ה).
 'אגודה בפרק י' דפסחים.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) שיטעמו כולם - אולם אין בכך חובה. ובמקומות רבים אין נוהגים להעביר את כוס הברכה לכל המסובים, ואף לא למזוג לכולם יין. אולי משום שלדעת רבים אין חובה לברך על הכוס, כך שברכה על הכוס היא הידור, וטעימה של כולם היא הידור על ההידור.
 (יח) סעיף י"ד - שם המחבר מביא שיש אומרים ששתיית שניים מצטרפת לשיעור; ואפשר לסמוך על דעה זו אם קשה להם לשתות כשיעור.
 (יט) בורא פרי הגפן - משום שלא התכוון לצאת בברכת המזמן ולשתות, לא יצא ידי חובתו. וכתבו הפוסקים שאם כיוון מראש שאם הכוס תגיע אליו ישתה, והמברך כיוון להוציא את כל השותים - אין צורך שיברך.²

2. אין זו משמעות לשון המחבר, אבל כך פסקו משנ"ב, ערוך השולחן, וכף החיים בשם המגן אברהם. יסוד פסקם מדברי המחבר עצמו בסימן קע"ט סעיף ה, שם הוא מכריע שאורח אינו צריך לברך על מה שמביא בעל הבית גם כשהוא מסופק מה יביא. אך יש מקום להבחין, שהלא שם האורח סומך על בעל הבית שיודע מה רוצה להביא, ואילו כאן לא ידוע לאף אחד עד היכן תגיע הכוס. ואף שהלכה למעשה אין לסטות מהסכמת האחרונים, טוב לכבד גם את פשט דברי המחבר, ולא יכוון לצאת ידי חובה בברכת המזמן, ואז ודאי שעליו לברך "הגפן" אם תגיע אליו הכוס. ועיין בדברי הט"ז בסימן קע"ט ס"ק ד, ובמשבצות זהב שם.

סימן קצ"א ברכת הפועלים, ובו ג' סעיפים.

הסימן דן בחיוב הפועלים לקצר את ברכת המזון כדי שלא לפגוע בפרנסת בעל הבית. דין התלמוד הוא שהפועלים מקצרים את הברכה, כמפורט בסעיף א', אולם דין זה אינו נוהג כיום, כמפורט בסעיף ב'.

סעיף א

^אפועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית מקצרים בברכת המזון, כדי שלא לבטל מלאכת בעל הבית (א). כיצד, ברכה ראשונה כתקנה; ושנייה פותח בברכת הארץ וכולל בה 'בונה ירושלים' וחותם בברכת הארץ (ב); ואין אומרים ברכת 'הטוב והמטיב' ^אברכות ט"ז ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) מלאכת בעל הבית - טעם התקנה הוא שזמנם של העובדים נחשב קנוי לבעל הבית. ואמנם קשה להבין דין זה, כיוון שנראה ממנו שההלכה נותנת יד לראיית הפועלים כעבדים, שאפילו זמן ההפסקה לברכה קצרה אינו בידם. ויש להסביר שחכמים רצו להעביר מסר בהלכה זו, וללמדנו על חובת העובדים לכבד את התחייבויותיהם כלפי המעסיק. ועלינו להבין מכאן שאם מותר לקצר בברכת המזון כדי שלא לפגוע בזמנו של המעסיק, על אחת כמה וכמה שאין לבזבז את זמן העבודה בשיחות בטלות וכדומה. כמובן שהתורה דורשת הן מן המעסיק והן מהעובד לכבד את התחייבויותיהם זה כלפי זה.

(ב) בברכת הארץ - ראינו (בהקדמה לסימן קפ"ז) שהחיוב להודות על המזון, על הארץ ועל ירושלים הוא מהתורה, וחכמים הם שתיקנו לאמרם בברכות נפרדות. ממילא יכולים חכמים לתקן בעת הצורך ולמעט את מספר הברכות, ולכלול בברכה אחת שני עניינים.

כלל (ג). במה דברים אמורים, כשנוטלים שכר על מלאכתן מלבד הסעודה, אבל אם אין נוטלים שכר אלא הסעודה שאוכלים לבד, מברכין כל ארבע ברכות כתקנן (ד). וכן אם בעל הבית מיסב עמהם, אף על פי שנוטלים שכר מלבד הסעודה, מברכין כל ארבע ברכות (ה).

סעיף ב

והאידנא (ו) לעולם מברכים כל ארבע ברכות, שאין דרך בני אדם עכשיו להקפיד בכך (ז), ומסתמא אדעתא דהכי שוכרים פועלים (ח) שיברכו כל ארבע ברכות כתקנם (ט).
 הנהגות מימוני.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) כלל - הואיל והיא מתקנת חכמים, ואמרו המתקנים שאפשר לבטלה בעת הצורך.

(ד) כתקנן - כיוון שבמקרה כזה סוכם מראש שבזמן הארוחה לא יעבדו הפועלים, ומן הראוי שתהיה ארוחה כדינה, ארוחה הכוללת בתוכה ברכת המזון.

(ה) כל ארבע ברכות - כי יש זלזול גדול בעובדים כאשר בעל הבית יושב ומברך ועל הפועלים שסעדו עמו לקצר בברכתם.

(ו) והאידנא - תרגום: והיום.

(ז) להקפיד בכך - ואפילו אם בעל הבית יאמר שהוא מקפיד, אין שומעים לו, ומלמדים אותו שעל פי ההלכה אסור לו להקפיד.

(ח) שוכרים פועלים - פירוש: אפשר להניח שעל דעת כן שוכרים פועלים.

(ט) כתקנם - כלומר דין קיצור הברכה בימינו בא ללמדנו מוסר עבודה, כאמור למעלה, ולמעשה על הפועלים לברך את כל ברכת המזון, ובעל הבית לוקח זאת בחשבון כששוכר פועלים.

מסימן זה עולה שעל המעסיק לדאוג לזמן של עובדיו כך שיוכלו לחיות על פי

סעיף ג

יאסור לעשות מלאכה בעודו מברך (י) (וכן הוא לעיל סוף סימן קפ"ג) (יא).

ירושלמי ברכות פ"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

ההלכה, ומאיך גיסא, אין לעובדים לבקש תשלום על הזמן שמקדישים לקיום המצוות. ולכן גם אם כיום אין מקצרים את הברכה, עקרונות סימן זה שייכים לתקופתנו.

(י) בעודו מברך - כיוון שאין להפוך את המצווה לדבר משני, כפי שראינו בסוף סימן קפ"ג. דין זה נלמד בתלמוד הירושלמי מהעובדה שעל הפועל לקצר בברכתו כדי לעבוד, מכאן שאסור לשלב ביניהם ולברך בזמן עבודתו. לכן הובאה הלכה זו כאן.

(יא) סימן קפ"ג - ושם התבאר שהוא הדין בכל הברכות, ולא רק בברכת המזון.

סימן קצ"ב

נוסח ברכת הזימון, ובו ב' פעיפים.

ברכת המזון היא מצווה מהתורה, הנלמדת מפסוקים בפרשת עקב (דברים ח') העוסקים בשבח ארץ ישראל: "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים... ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם... ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך". עיון בפסוקים מעיד שברכת המזון היא חיוב לעם ישראל להודות לה' על הארץ שנתן לנו. לכן הורו חכמים לזמן, כלומר להצטרף ולברך יחד כדי להודות כעם על ארץ ישראל¹. לעניין הזימון שלושה נחשבים לקבוצה, דין הנלמד מהפסוק "גִּדְלוּ לִי אֶתִי וּנְרוּמָמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו"²; וכשעשרה אוכלים יחד יש כאן קהל ששורה בו השכינה - "במקהלות ברכו אלהים"³ - ויש לזמן בהזכרת שם ה'.

סימן זה פותח את הלכות הזימון, בהן נעסוק עד סימן ר"א, והוא דן בנוסח הזימון.

פעוף א

^אהיו המסובין (א) שלשה - חייבים בזימון (ב), שאומר אחד מהם:

^אברכות מ"ה ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) המסובין - משמעו כאן: אנשים שאכלו באותו שולחן.

(ב) חייבים בזימון - כשמסיימים שלושה שאכלו יחד את הסעודה ורוצים

1. הגמרא (ברכת מח ע"ב) לומדת מהפסוק "... וברכת את ה' אלהיך" את חיוב לזמן, ומכאן המקור לפירושנו. יש ראשונים (מובאים בטור בסימן קפ"ח) שמבינים שזהו לימוד גמור, ולדעתם חובת הזימון היא מהתורה. ולהלכה מקובל שהחיוב מדרבנן.

2. הפסוק בתהילים ל"ד, ד. הלימוד בברכות דף מה ע"א, מכך שהאחד אומר לפחות לשניים "גדלו לה' אתי".

3. על פי דברי הירושלמי (ברכות פרק ז' הלכה ג): "במקהלות - בכל קהילה וקהילה", לפי הסברו של הפני משה, שאלו דברי חכמים החולקים על ר"י הגלילי.

'נברך שאכלנו משלו', והם עונים ואומרים: 'ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו', ^בהוא חוזר ואומר: 'ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו (ג). ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הזן את העולם וכו'.^א ואם הם ארבעה, יכול לומר: 'ברכו שאכלנו משלו', ^א אבל יותר טוב לומר 'נברך', שלא להוציא עצמו מן הכלל (ד). ^הואם הם עשרה, צריך להזכיר את ה', שאומר: 'נברך אלהינו וכו', והם עונים ואומרים: 'ברוך אלהינו וכו'. ואין לומר 'נברך לאלהינו בלמ"ד (ה).^א ובין שיהיו עשרה או מאה או אלף או רבוא, כך הם מברכים. ^הוכל המשנה מזה הנוסח, כגון שאומר: 'נברך על ^בשם [מ"ו ע"ב] לפירוש הרי"ף. ^בשם מ"ט ע"ב [במשנה]. ^אשם [בגמרא]. ^השם [במשנה]. ^אשם בתוספות. ^אשם במשנה. ^אשם נ' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

לברך ברכת המזון, עליהם לברך יחד, ולומר את הנוסח המובא בהמשך.
(ג) ובטובו חיינו - עד כאן נוסח הזימון, וההמשך הוא תחילת ברכת המזון. הנוסח שהביא המחבר הוא הזימון עצמו, אך נהוג להקדים לו הזמנה לזימון. נוסח אחד של הזמנה הוא שהמזמן מכריז "רבותי נברך", המסובים עונים את הפסוק (תהילים קי"ג, ב): "יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם", המזמן חוזר על הפסוק, מוסיף "ברשות רבותי", ואומר את נוסח הזימון. נוסח אחר של הזמנה הוא שהמזמן אומר "הב לן ונברך למלכא אלהא קדישא", המסובים עונים "שמיים", המזמן מוסיף "ברשות מלכא אלהא קדישא וברשות מורי ורבותי", ואומר את נוסח הזימון.
(ד) מן הכלל - וכך נוהגים.
(ה) בלמ"ד - כי מברכים את ה', ולא לה'.

המזון שאכלנו' (ו), או שאומר: 'למי שאכלנו משלו' (ז), או שאומר במקום 'ובטובו' – 'מטובו' (ח), או במקום 'חיינו' אומר 'חיים' (ט), הרי זה בור. וכשהם עשרה, כיון שמזכירים את השם יכול לומר: 'נברך אֱלֹהֵינוּ עַל הַמְּזוֹן שֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלוֹ' (י).

סעיף ב

^טאם טעו המזמן בעשרה והעונים, ולא הזכירו 'אֱלֹהֵינוּ', אין יכולים לחזור (יא); אבל אם עדיין לא ענו אחריו, יחזור ויזמן בשם (יב).

^טארחות חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) המזון שאכלנו - נוסח זה אסור, כי הוא עשוי להתפרש שמברך את בעל הסעודה על המזון שאכלנו. בסוף הסעיף מתבאר שבעשרה אפשר לומר נוסח זה, שכיוון שאומר "נברך אֱלֹהֵינוּ שֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלוֹ" אי אפשר לטעות בהבנת המשפט.

(ז) שאכלנו משלו - גם מניסוח זה עשוי להשתמע שמברך את בעל הסעודה.

(ח) מטובו - כך נשמע שכוונתו לחלק מטובו, בעוד שכוונת המילה "ובטובו" היא בזכות טובו.

(ט) חיים - ואין לומר "ובטובו חיים", אלא יכליל במפורש את הסועדים: "ובטובו חיינו".

(י) שאכלנו משלו - כללו של דבר הוא שלא לשנות מהנוסח המקובל בסידורים, כל אחד לפי מנהגו.

(יא) לחזור - כיוון שגם אם זימנו בלי הזכרת ה' הרי זה נחשב זימון, אלא שהפסידו את הזכרת שם ה'.

(יב) ויזמן בשם - שכיוון שהזימון עדיין לא תם יכול לתקן את שהחסיר.

סימן קצ"ג המצטרפים לזימון, ובו ו' סעיפים.

סימן זה וסימן רי"ג עוסקים באנשים האוכלים יחדיו, ודנים אם אחד יברך ויוציא את חברו או שעדיף שכל אחד יברך לעצמו. להבנת עניין הצירוף יש להקדים שמצד אחד יש עדיפות לברך את ה' יחד, שכן תהילתו גדולה ככל שחבורת המהללים גדולה יותר, מדין "ברוב עם הדרת מלך", אך מצד שני, כל אדם הוא אישיות נפרדת ויש עדיפות שיברך בעצמו. בברכת המצוות טוב שאחד יברך ויוציא את חברו, כי המצווה אינה עניין פרטי בלבד, אלא המצוות ניתנו לנו כעם, ולכן שניים שבאים לקיים מצווה באותו זמן, טוב שאחד יברך ויוציא את חברו¹. אך בניגוד לקיום מצווה, ההנאה היא דבר אישי לכל אחד, ולכן אחד יכול להוציא את חברו בברכת הנהנין רק אם מתמלאים שני תנאים: שהם אוכלים יחד בקבוצה ושהמברך נהנה בעצמו, ומתוך שמברך לעצמו יכול גם להוציא את חברו. בברכה שלפני האוכל, בלחם וביין הקביעות לאכול ולשתות יחד מספיקה כדי שאחד יוכל להוציא את חבריו. לגבי שאר המאכלים נחלקו האמוראים: יש האומרים שבכל מקרה שנהנים יחד יכול אחד לברך בעבור השאר (וזו דעת המחבר בסימן רי"ג), ויש האומרים שגם אם התאספו ליהנות יחד, אין שאר המאכלים חשובים כדי לצרף אנשים לארוחה אחת, ואין אפשרות שאחד יוציא את חברו בשאר מאכלים (וזו דעתו של הרמ"א). בברכה אחרונה, עת שנפרדים, אין אפשרות שאחד יוציא את חברו בברכה, ועל כל אחד לברך בעצמו. אולם ברכת המזון יוצאת מכלל זה, כיוון שאכילת לחם יחד הופכת את האכילה לסעודה שאינה נגמרת עד שיברכו ברכת המזון שחיובה מהתורה.

1. אמנם למעשה כיום איננו מיישמים תמיד הלכה זו, כיוון שיוצא אדם בברכת חברו רק אם כיוון המברך להוציא והשומע ולצאת, ויש קושי מסוים לכיוון.

סעיף א

^אשנים שאכלו, אף על פי שבברכת 'המוציא' פוטר אחד את חברו (א), מצוה ליחלק שיברך כל אחד ברכת המזון לעצמו (ב). ^בבמה דברים אמורים, כשהיו שניהם יודעין לברך ברכת המזון (ג), אבל אם אחד יודע והשני אינו יודע, מברך היודע ויוצא השני (ד) ^{אם מבין לשון הקודש אלא שאינו יודע לברך (ה);} ^אוצריך לכיין מלה ^אברכות מ"ה ע"ב לפירוש התוספות והרא"ש והרשב"ם והמרדכי ורבינו יונה. ^בשם בגמרא. ^אתוספות והרא"ש ורבינו יונה והמרדכי. ^אמרדכי בשם רבינו מאיר.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **את חברו** - כפי שראינו בהקדמה לסימן, שאפילו שנים שאוכלים לחם יחד, יכול האחד להוציא את חברו בברכה ראשונה.

(ב) **לעצמו** - ועד שיהיו שלושה אין כאן קבוצה, וכמו בשאר ברכות אחרונות כל אחד יברך לעצמו

(ג) **ברכת המזון** - ואז גובר העיקרון שכל אחד צריך לברך לעצמו, ואין אחד יכול להוציא את חברו בברכת המזון.

(ד) **ויוצא השני** - שכיוון שאינו יודע לברך הקלו בו חכמים כדי שיוכל לצאת ידי חובה. ונראה שבמקרה זה יש כאן צד ערבות המאפשר שאחד יברך ויוציא את חברו ידי חובה.

(ה) **שאינו יודע לברך** - כי אם אינו מבין את המילים אינו יכול לכוון לצאת ידי חובתו, ובמקרה כזה עדיף שיאמר את עיקר ברכת המזון בשפה שהוא מכיר.²

2. כפי שהתבאר בתחילת סימן קפ"ה; ויעויין גם בדברינו סימן קפ"ז ס"ק ג.

במלה לכל מה שיאמר (ו). הגה: וצריך המברך שיכוין להוציאו (ז) (מרדכי ריש פרק שלשה שאכלו, וב"י בשם סמ"ג). ^ה אבל אם אינו מבין, אינו יוצא בשמיעה (ח). ^א אבל שלשה שאכלו אינם רשאים ליחלק (ט). ושנים שאכלו, ^א מצוה שיחזרו אחר שלישי שיצטרף עמהם לזימון (י). ^ה וכן ארבעה או חמשה אסור להם ליחלק, שכולם נתחייבו בזימון (יא). ששה נחלקים, כיון שישאר זימון לכל חבורה עד עשרה, ואז אין נחלקים עד שיהיו עשרים, הגה: דאז יכולים ליחלק, אם ירצו (רש"י שם). ^ה טור. ^א ברכות מה ע"א. ^א הרא"ש שם ממשמעות הגמרא ומההיא דחולין ק"ו ע"א. ^ה ברכות נ"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) לכל מה שיאמר - כיוון שהשומע אינו יוצא ידי חובתו אלא אם הוא מכוון לצאת ידי הברכה. ואין די בשמיעה פסיבית, אלא יש צורך בכוונה שיש בה חיבור עם המברך, ובכך מילותיו של המברך נחשבות כמילותיו שלו. ויש לכוון לכל מילה, אחרת ניתק החיבור בינו לבין המברך.³

(ז) שיכוון להוציאו - בנוסף לכוונת השומע לצאת. תוספת זו של הרמ"א מבארת את דברי המחבר.

(ח) בשמיעה - כיוון שיציאה ידי חובה היא רק בשמיעה שיש בה הבנה, ואם אינו מבין כאילו לא שמע. אבל אם קורא בעצמו את המילים, יוצא ידי חובתו גם אם אינו מבין.

(ט) ליחלק - הזימון אינו רק אפשרות של האחד להוציא את חבריו, ויש גם חובה לזמן. ופרטי דין הצירוף יחד מוסברים בהמשך הסימן ובסימן הבא.

(י) שיצטרף עמהם לזימון - על ידי שיאכל עמם דבר מה, כמבואר בסימנים הבאים, וזיכה אותם במצוות הזימון. ואם לא מצאו, יברך כל אחד לעצמו.

(יא) נתחייבו בזימון - ואם יתחלקו, חלקם לא יוכלו לזמן אף שהתחייבו בזימון.

3. ועיין סימן רי"ג סעיף ג: "אין יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה אפילו יענה אמן, אלא אם כן שמעו מתחילתה ועד סופה". ועיין דברינו בספרנו "בעקבות המחבר" מעמוד ל"ו. ועיין גם סימן קפ"ג סעיף ו.

ונראה לי שהוא הדין בששה אינן מחויבים ליחלק, רק אם ירצו נחלקים (יב), כיון שנתחייבו בהזכרת השם, וּמְצוּה לְחֹזֵר אַחַר עֲשֵׂרָה (יג). זמיהו אם היו רבים מסובים יחד ואינם יכולים לשמוע ברכת הזימון מפי המברך, ואינם רשאים ליחלק לחבורות של עשרה עשרה מפני שיצטרכו לברך בקול רם וישמע בעל הבית ויקפיד עליהם (יד), יכולים ליחלק לחבורות של שלשה שלשה ולברך בנחת (טו) כדי שלא ישמע בעל הבית, וְזוּה טוֹב לָהֶם מִמָּה שֶׁלֹּא יֵצְאוּ יְדֵי חוֹבֵת בְּרַכַּת זִמּוֹן, שֶׁהָרִי אֵינָם יְכוּלִים לְשִׁמּוֹעַ מִפִּי הַמְּבָרֵךְ (טז).

^והגהות מימוניות ברכות פרק ה' מההיא דברכות נ'. 'ברכות נ"א ע"א. 'הרא"ש שם.

סעיף ב

^זאפילו לא הוקבעו מתחלה כולם לאכול יחד, אלא שהשנים קבעו ואחר כך בא השלישי וקבע עמהם, או שאחד קבע תחלה ואחר כך קבעו השנים עמו – אינם רשאים ליחלק, כיון שהם קבועים ^חהרא"ש שם ורבנו ירוחם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) נחלקים – אין עדיפות לשני זימונים, ועדיף שיזמנו יחד ויתקיים "ברוב עם הדרת מלך", אולם מכל מקום מותר להיפרד. זו גם דעת המחבר.

(יג) אחר עשרה – אך אין בדבר חיוב.

(יד) ויקפיד עליהם – כיוון שבעל הסעודה מעוניין שיברכו כולם יחד.

(טו) בנחת – כלומר בלחש.

(טז) מפי המברך – במקרה שאין המסובים יכולים לשמוע כראוי את המברך, עדיף שיזמנו בשלושה כדי שישמעו כראוי, אף שיפסידו את הזימון בעשרה. ולא הקפידו שיתחלקו לקבוצות של עשרה, משום שיש בכך עלבון לבעל הבית. מדין זה ניתן ללמוד עד כמה מתחשבת ההלכה ברגשות האנשים.

יחד בגמר האכילה (יז). ומכל מקום אם יאכל עמהם בלא קבע רשאים ליחלק (יח), אלא אם כן הוא שמש (יט). הגה: ומכל מקום, [אפילו] כל מקום שרשאין ליחלק עדיף טפי לזמן, משום ד'ברוב עם הדרת מלך' (כ) (ב"י).

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) בגמר האכילה - כלומר: חובת הזימון קיימת גם אם לא התחילו כל הסועדים לאכול יחד, ודי שאכלו יחד באותו שולחן בשלב כלשהו בארוחה. לכן במקומות הקבועים לסעודה, כמו חדרי אוכל בישיבות או במקומות עבודה, האוכלים באותו שולחן חייבים לזמן, אף על פי שלא ישבו יחד מראש, והם אינם משוחחים ביניהם במהלך סעודה.

(יח) רשאים ליחלק - כאן מלמדנו המחבר שרק קביעות מחייבת זימון; ואם אכלו באותו שולחן בלי קביעות (כגון שאחד אוכל בחיפזון, או שאינו מעוניין בחברת האחרים ורק במקרה הוא סמוך להם בשולחן) אין חיוב לזמן, אבל מותר לזמן, ומצווה לעשות כן. מכאן למדנו שמי שאינו רוצה להצטרף לזימון ויודע זאת מראש, כגון שהוא מוזמן לחתונה שרוצה לצאת מוקדם, או שאוכל בחדר אוכל משותף, יתנה מראש שאינו רוצה להצטרף לזימון⁴. ודינם של סועדים שאינם אוכלים באותו שולחן מבואר בסימן קצ"ה.

(יט) שמש - הוא המלצר. ואם הוא אוכל עם הסועדים נחשבת אכילתו לקביעות וחייב להצטרף לזימון, אף שרוב הסעודה הוא עומד ומשרת את הסועדים, כיוון שגם הבאת המזון נחשבת לקביעות.

(כ) הדרת מלך - וכן משמע גם מדברי המחבר, שגם במקום שרשאים להתחלק - כגון אם אכלו ששה, או שאכלו בשולחן אחד ללא קביעות - ראוי שיזמנו יחד.

4. על פי אגרות משה או"ח חלק א' סימן נו (ומביא לכך מעין ראיה מדברי הרמ"א לקמן בסעיף ג', שכתב על האוכל בבית הגוי "והוי כאילו אכלו בלא קבע").

סעיף ג.

אם היו רוכבים ואמרו נאכל (כא), אף על פי שכל אחד אוכל מכברו ולא ירדו מהבתמות – מצטרפין, כיון שעמדו במקום אחד (כב); אבל אם היו הולכים ואוכלים – לא (כג). ואם היו אוכלים בשדה מפוזרים ומפורדים, אף על פי שאוכלים כולם בשעה אחת ומכבר אחד, כיון שלא קבעו מקום לאכול אינם מצטרפים (כד). הגה: המנהג שלא לזמן בבית גוי. ונראה לי הטעם משום דלא יוכלו לקבוע עצמן בבית גוי משום יראת הגוי, והוי כאלו אכלו בלא קבע (כה); ועוד, דיש לחוש לסכנה אם ישנו בנוסח הברכה ולא יאמרו 'הרחמן יברך בעל הבית הזה' (כו), ולכן מתחלה לא קבעו עצמן רק לברך כל אחד לבדו. ולכן אין לשנות המנהג אף אם לא היו טעמים אלו מספיקים, מכל מקום מאחר דכבר רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כא) ואמרו נאכל – כלומר: חבורת רוכבים שהחליטה לעצור במקום מסוים ולאכול, בלי לרדת מהסוסים או מהחמורים.

(כב) במקום אחד – עצירתם יחד כדי לאכול נחשבת לקביעות וחייבים בזימון, אף שאינם אוכלים סביב שולחן.

(כג) לא – כיוון שאכילה תוך כדי הליכה או רכיבה אין בה קביעות.

(כד) אינם מצטרפים – לסיכום, הכלל הוא שהאוכלים יחד על שולחן אחד או בקביעות אחרת המצרפת אותם יחד, בין בתחילת הסעודה, בין באמצעה ובין בסופה, מחויבים בזימון, ואם לאו אינם מזמנים.

(כה) בלא קבע – הרמ"א נותן שני טעמים למנהג שלא לזמן בבית גוי. הטעם הראשון הוא שהאכילה בבית עובד כוכבים היא חפזזה, משום הפחד מהגוי, ואכילה כזו אין בה קביעות. טעם זה שייך רק בבית הגוי, ולא במקומות ציבוריים כמו במסעדות או בבתי מלון היום.

(כו) בעל הבית הזה – גם טעם זה אינו שייך כיום, כשהגוי אינו מבין את הברכות. ויש להוסיף שבגוים של זמננו, שאינם עובדים עבודה זרה, אפשר

נהגו כך הוי כאלו לא קבעו עצמן ביחד (כז).

סעיף ד

ישלשה שישבו לאכול (כח) וברכו ברכת 'המוציא', אפילו כל אחד אוכל מכברו (כט) ואפילו לא אכל עדיין כזית פת (ל), אינם רשאים ליחלק (לא).

¹ברכות נ ע"א לפירוש הרא"ש ועל פי הירושלמי.

סעיף ה

(לב) ²שלשה שבאו משלש חבורות של שלש שלש בני אדם, ³ברכות נ ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

שאינ מניעה לברכם. לכן כתבו הפוסקים⁵ שמנהג זה כבר אינו נוהג, ומזמנים גם בבית גוי.

(כז) ביחד - מדברים אלו של הרמ"א יש ללמוד על כוח המנהג, אף שטעמו אינו ברור כל כך. לעתים ממשיכים לקיים את המנהג גם אם אין טעמו משכנע, כדי שלא להוציא לעז על מנהגם של קדמונים. ואולם כבר כתבנו שכאן כתבו הפוסקים שיש לזמן גם אם אוכלים בבית של נכרי, משום שכאן המציאות השתנתה, וכבר אין כוח למנהג זה לבטל את מצוות הזימון.

(כח) לאכול - באותו שולחן.

(כט) מכיכרו - שכל אחד אוכל את המאכלים שהביא עמו.

(ל) כזית פת - ואחרים, שאכלו כזית, מחויבים בברכת המזון.

(לא) ליחלק - וכיוון שהתחילו לאכול יחד לא ילך עד שיזמנו, ואף שאוכלים ממקורות שונים.

(לב) הקדמה לסעיף - סעיף זה והסעיף הבא עוסקים באנשים שהתחייבו בזימון בחבורות נפרדות, אך לא זימנו, ולאחר מכן הצטרפו יחד לחבורה חדשה. מציאות זו אינה שכיחה, אך אפשר ללמוד ממנה את העיקרון שאחר

5. מביאם משנה ברורה ס"ק כז.

ונתחברו אלו השלשה (לג) – ^פאם זימנו עליהם במקומם, כגון שהפסיקו כל אחד לשנים [עד שאמרו 'הזן'] (לד), שוב אינם יכולים לזמן אפילו אכלו אחר כך יחד וגמרו סעודתן (לה); ואם לא זימנו עליהם במקומם, חייבים לזמן ואינם רשאים ליחלק, ^פואפילו לא אכלו אלו השלשה ביחד משנתחברו (לו).
^פשם בתוספות. ^פשם ברש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

שאדם התחייב בזימון, הרי החיוב חל עליו בכל מקרה. ומכאן גם למדנו שאין לזלזל במצווה חשובה זו.
(לג) ונתחברו אלו השלושה – כלומר: שלוש חבורות שונות התחייבו בזימון, ואחד מכל חבורה פרש קודם שבירך, ושלושת הפורשים הצטרפו יחד לשולחן אחד.
(לד) עד שאמרו 'הזן' – כלומר שבכל חבורה זימנו לפני שהשלישי פרש, והפורש ענה לזימון אך לא בירך ברכת המזון.⁶
(לה) וגמרו סעודתן – וגם אם אכלו יחד לחם במקום החדש אינם יכולים עוד לזמן. והטעם, שהאוכל במקום החדש נחשב כממשיך את סעודתו הראשונה – ועליה הוא כבר זימן, ואי אפשר להתחייב פעמיים בזימון על אותה הסעודה.
(לו) משנתחברו – כיוון שחל על כל אחד מהם חיוב זימון מאכילתו הראשונה, וחיוב זה לא התבטל עד שיזמנו.

6. המילים "עד שאמרו הזן" אינם במהדורות הראשונות של השו"ע, ונוספו מדפוס קראקא שנת ש"מ (ראה שו"ע השלם הערה י"ח). כנראה התוספת על לפי לשון הטור, שכך כתב. ומשמעות המילים: הפורשים יצאו ידי חובת זימון רק אם המתינו עד שהמברך סיים ברכה ראשונה במילים "הזן את הכל". אולם אין זה נכון לדעת המחבר (סימן ר' סעיף ב) שפסק שהשומעים יוצאים ידי חובת זימון לפני ברכת "הזן". וכן העיר מג"א ס"ק יא.

סעיף ו

ש"ש של חבורות שהיו בכל אחת ארבעה (לז), ופירש אחד מכל חבורה ונצטרפו לחבורה אחרת, וזימנו השלשה הנשארים – פרח זימון מינייהו, כיון שחבריהם זימנו (לח).⁷ והוא הדין אם לא היו בכל חבורה אלא שלשה, והלך אחד מכל חבורה קודם זימון, ונתחברו אלו השלשה ובא אחד לכל חבורה ונצטרף עם שנים הראשונים וזימנו יחד (לט) – פרח זימון מאלו השלשה, כיון שכבר זימנו חבורתם, אף על פי שלא זימנו עמהם (מ). הגה: שלש חבורות שאכלו, ובכל חבורה שלשה בני אדם, אסור לכל אחד ליפרד מכל חבורה ולזמן ביחד, דהרי השנים הנשארים בכל חבורה אינן יכולים לזמן אחר כך (מא); אבל אם היה בכל חבורה ארבעה, מותר ליפרד אחד מכל חבורה ולזמן ביחד, והנשארים יזמנו כל חבורה במקומה (מב) (כ"י בשם הרשב"א).

⁸ כן פירוש רבינו יהודה והביאו הרא"ש שם ורבינו יונה. ⁹ רבנו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לז) ארבעה – והארבעה התחייבו בזימון כחבורה אחת.

(לח) שחבריהם זימנו – בסעיף הקודם למדנו את דין הפורש מחבורה שאינה יכולה לזמן בלעדיו; כאן אנו למדים שאם בקבוצה הראשונה זימנו, אף שעשו זאת ללא הפורש, הרי שפרחה ממנו חובת הזימון.

(לט) וזימנו יחד – המקרה דומה לסוף הסעיף הקודם, ששלושה סועדים פרשו משלוש חבורות של שלושה קודם הזימון, והצטרפו יחד. אלא שכאן החבורות הראשונות זימנו כל אחת ללא הפורש, משום שלכל חבורה הצטרף אדם שהשלים להם את הזימון.

(מ) עמהם – כיוון שהקשר לחבורה הראשונה עדיין קיים, וחובת הזימון של הפורש נובע ממנה. ממילא אם אותה חבורה זימנה – אפילו בצירוף אדם נוסף – פרח הזימון מהחבורה כולה.

(מא) לזמן אחר כך – שהלא כל פורש פוגע בחבורתו. דין זה מוסכם על המחבר.

(מב) במקומה – הרמ"א חולק בכך על המחבר, ולדעתו אם פרש אחד

מארבעה הוא מנתק בכך את הקשר מחבורתו הראשונה, ואף אם הם זימנו לא פרח החיוב ממנו.⁷

7. ויש מפרשים שהרמ"א אינו חולק, אלא מדבר רק במקרה שהחבורה של הפורשים מזמנת לפני שהחבורה הראשונה מברכות. אולם הדבר דחוק בלשון הרמ"א.

סימן קצ"ד

שלשה שאכלו כאחד ונפרדו, ובו ג' סעיפים.

סעיף א

א^ה שלשה שאכלו כאחד, ושכחו וברך כל אחד לעצמו, בטל מהם הזימון (א) ואין יכולים לחזור ולזמן למפרע; ^בוכן אם ברכו שנים מהם (ב). ^גאבל אם שכח אחד מהם וברך, השנים יכולים לזמן עם השלישי (ג), אף על פי שכבר ברך ^דיכול לומר 'ברוך שאכלנו משלו' (ד), והם יוצאים ידי חובת זימון (ה) והוא אינו יוצא ידי זימון, שאין זימון למפרע (ו). הגה: ואם האחד זימן עם אחרים (ז), אף שנים הנשארים אינן יכולים לזמן (ח) (ב"י בשם הרשב"א).

ב^ה ברכות מ"ה ע"ב. ב^ה הרא"ש והרשב"א. ב^ה ברכות נ ע"א. ב^ה הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **בטל מהם הזימון** - הזימון הוא הזמנה לברך ברכת המזון, וברור שאין אפשרות להזמין לברכה לאחר שכולם בירכו.
- (ב) **שנים מהם** - שהם רוב החבורה.
- (ג) **עם השלישי** - מפני שאז הרוב מברכים.
- (ד) **שאכלנו משלו** - השלישי יכול לענות לזימון אף שכבר בירך ברכת המזון, כיוון שאכל עם שני האחרים והתחייב עמם בזימון.
- (ה) **ידי חובת זימון** - כיוון שזימנו לפני ברכת המזון, כדין.
- (ו) **למפרע** - שאף על פי שיכול הסועד שבירך כבר להצטרף לזימון, אין הוא יכול לצאת ידי חובת זימון לאחר שבירך ברכת המזון.
- (ז) **עם אחרים** - מחבורה אחרת. והוא הדין אם היו חמישה, ושלושה זימנו לבד בלא לשתף את שני האחרים.
- (ח) **אינן יכולים לזמן** - כיוון שמהפורש פרוחה חובת הזימון כאשר זימן. ואם רוצה לזכות את השניים ידי זימון, יוכל להצטרף עמהם אם ישוב ויאכל קצת.

סעיף ב

השלשה שאכלו ויצא אחד מהם לשוק, קוראים אותו ומודיעים לו שרוצים לזמן, כדי שיכוין ויצטרף עמהם ויענה עמהם ברכת זימון, ויוצאים ידי חובתן אף על פי שאינו בא ויושב עמהם (ט). והני מילי בשלושה, אבל בעשרה, כיון שצריכים להזכיר את השם – אינם מצטרפין עד שיבא וישב עמהם (י). הגה: ועיי' לקמן סימן ר' עד היכן ברכת הזימון (יא).

ה"ברכות מ"ה ע"ב.

סעיף ג

ישלשה שאכלו כאחד ואין אחד מהם יודע כל ברכת המזון, אלא אחד יודע ברכה ראשונה ואחד השנייה ואחד השלישית – חייבים בזימון, וכל אחד יברך הברכה שיודע (יב), ואף על פי שאין בהם ברכות מ"ו ע"א לפירושהרי"ף, וכן הסכימו הרא"ש ורובנו יונה והתוספות. א"ש בתוספות

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) ויושב עמהם – כלומר: במקרה שאחד הסועדים יצא בלי לזמן אפשר לקרוא לו, וכשהוא מתקרב ויכול לשמוע – אפשר לזמן בלי להמתין שישב עמהם. שכיוון שהאכילה יחד היא שמולידה את חיוב הזימון, אין צורך שישבו ביחד בזמן הברכה.

(י) וישב עימהם – כיוון שאי אפשר להזכיר שם ה' כשאינו נוכחים עשרה יהודים באותו מקום.

(יא) ברכת הזימון – שם בסעיף ב' נראה שיש מחלוקת אם הברכה הראשונה של ברכת המזון היא חלק מהזימון, או שאלו שתי ברכות נפרדות. ורוצה הרמ"א לומר כאן שאם זו ברכה אחת, השלישי שכבר בירך ויצא לשוק צריך להקשיב עד סוף ברכת "הזן".

(יב) הברכה שיודע – היינו שכל אחד יברך בקול את הברכה שיודע, וכיוון להוציא את חבריו, והם יכוונו לצאת בשמיעה.

מי שיודע ברכה רביעית אין בכך כלום (יג). 'אבל לחצאין אין לברך, אם האחד אינו יודע כי אם חצי הברכה, שאין ברכה אחת מתחלקת לשתיים (יד).

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) **אין בכך כלום** - כיוון שברכה רביעית היא מדרבנן, ואינה חלק עיקרי מברכת המזון כשלושת הברכות הראשונות, שחובתן מהתורה.
(יד) **מתחלקת לשתיים** - במקרה זה, אם יכולים לברך בשפה אחרת ייצאו ידי חובה בברכה בשפתם.

סימן קצ"ה

חבורות שאוכלים בהרבה מקומות, ובו ג' פעיפים.

פעוף א

א^השתי חבורות שאוכלות בבית אחד (א) או ב^בשני בתים, אם מקצתם רואים אלו את אלו מצטרפות לזימון (ב), ואם לאו אינם מצטרפות; ואם יש שמש אחד לשתיהן הוא מצרפן (ג), וכגון שנכנסו מתחלה על דעת להצטרף יחד (ד). ויש מי שאומר שאם ב^הברכות נ' ע"א [במשנה. ודין השמש הוא בגמרא שם ע"ב]. תוספות ורבנו חננאל והרא"ש והר"ר יונה והרשב"א, וכן הוא בירושלמי שם. רבנו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) בבית אחד - אך לא באותו שולחן.

(ב) מצטרפות לזימון - אם ברצונם להצטרף, כגון שהם שניים בשולחן אחד ואחד בשולחן אחר, או ארבעה בשולחן אחד וששה בשולחן אחר; אין בכך חיוב, כיוון שאינם אוכלים יחד על אותו שולחן. ולכתחילה נכון תמיד שיצטרפו, משום "ברוב עם הדרת מלך".

(ג) הוא מצרפן - אף על פי שאין הסועדים רואים אלו את אלו, הואיל ומלצר אחד משרת אותם הם נחשבים כחבורה אחת אם ברצונם להצטרף.

(ד) להצטרף יחד - אם אין הסועדים אוכלים באותו שולחן, התנאי להצטרף על ידי ראייה או שמש הוא שמראש התכוונו לאכול יחד. לכן במסעדה לא יצטרפו שתי חבורות לזימון אם לא נועדו מראש לסעוד יחד. אולם בסעודת מצווה שבה התכנסו כל הסועדים לאותה מטרה, יכולים להצטרף המסובים בשולחנות שונים אם רואים אלו את אלו או אם יש להם אותו מלצר. ובחדרי אוכל, כגון של ישיבות ומפעלים, אפשר לצרף סועדים משולחנות שונים, וכדאי להתנות על כך מלכתחילה; אבל כאמור אין הם חייבים להצטרף, היות שאינם יושבים סביב אותו שולחן.

רשות הרבים (ה) מפסקת בין שני הבתים, אינם מצטרפין בשום ענין (ו).

סעיף ב

אכלו מקצתן בבית ומקצתן חוץ לבית (ז), אם המברך יושב על מפתן הבית הוא מצרפן (ח).

¹טור מהירושלמי דלעיל.

סעיף ג

כל היכא שמצטרפות שתי חבורות, צריך שישמעו שתיהן דברי המברך ברכת זימון בביאור (ט). הגה: ושאר ברכת המזון יברך כל אחד לעצמו (י), אבל אם ירצו שהמזמן יוציא כולם צריכים שישמעו כל ברכת תוספות ברכות נ' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) רשות הרבים - מקום שהרבים מצויים בו, כגון כביש או שביל; ולא דווקא רשות הרבים כהגדרתה לענין רשויות שבת.

(ו) בשום ענין - כיוון שרשות הרבים המפסיקה בין המקומות אינה מאפשרת להגדיר את אכילתם כמשותפת. וכך ההלכה¹.

(ז) חוץ לבית - במקום השייך לבית, כגון בגינה או בחצר שלפניו. וגם כאן כדי לצרפם צריך שיקבעו מתחילה לאכול יחד, כפי שראינו בסעיף הקודם.

(ח) הוא מצרפן - רק אם המזמן נמצא בין הבית לחוץ יכולים הסועדים בפנים ובחוץ להצטרף לזימון אחד.

(ט) בביאור - שאם אינם שומעים את המזמן כמובן שלא ייצאו ידי חובת זימון.

(י) לעצמו - ובסימן ר' סעיף ב יתבאר שלדעת הרמ"א אם מזמנים בשלושה,

1. מקובלנו בדרך כלל שאם המחבר מביא הלכה בשם "יש מי שאומר" ואינו מביא מפורשות את החולק - כוונתו לפסוק כך להלכה.

המזון, דבלא זה לא יצאו כלל (יא) (כ"י).

שולחן ערוך כפשוטו

בלי הזכרת השם, צריכים הסועדים לשמוע את המברך עד סוף ברכת "הזן".
(יא) כלל - והיום המנהג שכל אחד מברך בעצמו את כל ברכת המזון.

סימן קצ"ו

מי שאכל דבר איסור אם מצטרף לזימון, ובו ד' סעיפים.

אחד מיסודות ברכת הזימון הוא האכילה יחד, שהיא המצרפת את הסועדים לקבוצה אחת. סימן זה דן בצירוף אנשים שאמנם אוכלים באותו שולחן, אולם המאכלים שהם אוכלים עלולים למנוע מהם להצטרף לקבוצה, כיוון שסועד אחד אוכל מאכל שסועד אחר אינו יכול לאכול.

סעיף א

^אאכל דבר איסור, ^באף על פי שאינו אסור אלא מדרבנן, אין מזמנין עליו ואין מברכין עליו ^גלא בתחלה ולא בסוף (א).
^אברכות מ"ה ע"א. ^בשם מ"ז ע"ב. ^גהרמב"ם והרשב"א.

סעיף ב

^אאם אכל דבר איסור במקום סכנה, מברכים עליו (ב). הגה: ועיין לקמן סי' ר"ד (ג).
^א[ב"י בשם הרמב"ם, להוציא מדברי] רבנו ירוחם בשם הרמ"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ולא בסוף** - על דבר איסור אין מברכים לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, ולכן פשוט שהאוכל איסור אינו יכול להצטרף לזימון.
(ב) **מברכים עליו** - במקרה כזה האוכל מברך ברכה ראשונה ואחרונה, כי אין זה איסור בשבילו; והוא אף מצטרף לזימון, שהרי הדבר היה מותר אף לחבריו אם היו במצב סכנה.
(ג) **סימן ר"ד** - סעיף ט, שם כותב המחבר שהאוכל דבר איסור מפני הסכנה מברך לפניו ולאחריו. וטעם הדבר, שעברו אין זה דבר איסור. ומכאן חיזוק גדול לשליחי עמנו למען ביטחון המדינה שנאלצים לאכול לא כשר, שאין בזה

סעיף ג.

השלשה שאכלו כאחד, אחד נזהר מפת גוים ואחד אינו נזהר (ד), או אחד מהן כהן ואוכל חלות (ה), אף על פי שאותו שנזהר אינו יכול לאכול עם אותו שאינו נזהר, ולא ישראל עם הכהן – כיון שאותו שאינו נזהר יכול לאכול עם הנזהר וכהן עם הישראל, ה"טור בשם הרשב"ם ושאר פוסקים, מההיא דערכין דף ד' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

איסור כלל, ויכולים לברך על האוכל¹. ודע שיש פוסקים שאוסרים לברך על דבר איסור אפילו אם אכלו במקום סכנה, משום שאכילה זו אינה נקראת הנאה. ולהלכה מנהג האשכנזים כדעת המחבר והרמ"א, לברך, והספרדים נמנעים מלברך משום "ספק ברכות להקל". ואם ביכולתו לאכול גם דבר היתר כדי לברך עליו ולצאת ידי חובת כל הדעות ראוי לעשות כך, או שאחר יוציאו בברכה. וחולה האוכל דבר היתר ביום כיפור, לכל הדעות מברך.

(ד) אינו נזהר – חכמים גזרו על אכילת פת נוכרי (משנה עבודה זרה פ"ב מ"ו), אבל הגמרא מעידה שלא פשטה הגזרה, משום שזו הייתה גזרה שאין הציבור יכול לעמוד בה. בנוסף היו ראשונים שהסבירו שהגזרה היא רק על פת של בעל הבית, ולא על "פת של נחתום", האופה את הלחם כדי למכרו (וראה שו"ע ורמ"א יו"ד ק"ב, בעיקר סעיפים ב', ה'). למעשה מותר לאכול לחם של נחתום גוי (אם המרכיבים כשרים), אלא שהרבה נוהגים להחמיר כעיקר הגזרה.

(ה) ואוכל חלות – הכוונה למתנת הכהונה שהלש עיסה מפריש לכהן. חלה זו יכולה להיאכל רק על ידי כהן טהור, ובזמן הזה אינה נאכלת.

1. וראה בעניין זה בספרי "בעקבות המחבר", מעמוד רס"ב.

מצטרפין (ו); אבל אם היו כהנים וזר (ז) אוכלים כאחד, והכהנים אוכלים חלה ונזהרים מפת של גוים והזר אוכל פת של גוים – אינם מצטרפין (ח). 'והוא הדין לשלשה שמודרים זה מזה (ט), שאינם מצטרפין לזימון (י). הגה: ודווקא כשכל אחד אוכל מככרו (יא), אבל אם אוכלים מככר בעל הבית (יב) - מצטרפין, דהא אוכלים מככר אחד (יג) (אור זרוע).

טור בשם ר"י מהא דרשב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **מצטרפין** - אף על פי שהראשון אינו יכול לאכול את האוכל של השני, כיוון שהשני יכול לאכול את האוכל של הראשון, די בכך כדי שייחשבו כחבורה, ויכולים להצטרף לזימון. וכן אם חלק מהמסובים אוכלים חלב וחלק בשר - יכולים להצטרף, כיוון שהאוכל חלבי יכול לאכול בשרי בלי להמתין.

(ז) **וזר** - 'זר' הוא כל מי שאינו כהן.

(ח) **אינם מצטרפים** - כיוון שבמקרה זה הראשון אינו יכול לאכול את האוכל של השני (הישראל אינו יכול לאכול חלה), ואף השני אינו יכול לאכול את האוכל של הראשון (הכהן את פת הנוכרי). משום כך אין כאן חבורה לצורך זימון.

(ט) **שמודרים זה מזה** - שכל אחד מהם נדר שלא ייהנה מחברו.

(י) **לזימון** - שכיוון שאינם יכולים לאכול זה מזה, אינם מצטרפים לחבורה.

(יא) **מכיכרו** - מהאוכל שהביא בעצמו.

(יב) **מכיכר בכל הבית** - במקרה שבעל הבית הזמין את כולם לסעודה, ונתן לכל אחד את האוכל הראוי לו.

(יג) **מכיכר אחד** - לדעת הרמ"א העובדה שבעל הבית מזין את כולם, די בה כדי לחבר את כולם לחבורה. המחבר חולק, ולדעתו המודרים הנאה זה מזה אינם נחשבים לחבורה.

סעיף ד

איין מזמנין על מי שאכל פחות מכזית (יד).

¹ברכות מ"ה ע"א וכתנא קמא.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) פחות מכזית - כיוון שהאוכל פחות מכזית אינו מחויב בברכה אחרונה,
ונחשב כאילו לא אכל².

2. הנושאים של צירוף האוכל מאכל שאינו פת וכן צירוף המסובים לעשרה יבוארו בסימן הבא.

סימן קצ"ז המצטרפים לזימון, ובו ד' סעיפים.

סימן זה דן מה צריך לאכול כדי להשלים חבורה ולהתחייב בזימון.

סעיף א

^אשנים שאכלו כאחד וגמרו (א), ובא שלישי, כל היכא דאי מייתי להו מידי מצו למיכל מיניה (ב) – מצטרף בהדיהו (ג), ^בוחייבים ליתן לו לאכול כדי שיצטרף עמהם (ד). ^גוהוא שבא עד שלא אמרו 'הב לן ונבריד' (ה), אבל אם אמרו 'הב לן ונבריד' ואחר כך בא השלישי, אינו מצטרף עמהם (ו). הגה: ונטילת מים אחרונים כ'הב לן ^אברכות מ"ז ע"א. ^בתשובת הרשב"א מההיא דחולין ק"ו ע"א. ^ג[תוספות ורא"ש] שם בברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **וגמרו** – גמרו לאכול, אך עדיין לא התכוננו לברך ברכת המזון.
- (ב) **למיכל מיניה** – תרגום: בכל מקרה שאם יביאו להם דבר מאכל והם עוד יכולים לאכול ממנו (כיוון שלא שבעו לגמרי).
- (ג) **מצטרף בהדיהו** – כלומר: אכילתו בשולחן הסועדים בזמן שלא שבעו לגמרי נחשבת כאכילה יחד, כיוון שאוכל בזמן שהסעודה עדיין לא נגמרה לגמרי.
- (ד) **כדי שיצטרף עמהם** – וכך יזכו במצוות הזימון¹.
- (ה) **הב לן ונבריד** – תרגום: 'תן לנו [יין] ונברד'. זו קריאה להתכונן לברכת הזימון². והוא הדין בכל צורה שהביעו בה דעתם שאינם רוצים לאכול עוד.
- (ו) **עמהם** – כיוון שהגיע אחרי גמר הסעודה, ואין זה נחשב שאכל יחד עמם.

1. וכפי שראינו בסימן קצ"ג סעיף א: "שנים שאכלו, מצוה שיחזרו אחר שלישי שיצטרף עמהם לזימון".

2. כפי שראינו בתחילת סימן קע"ט.

ונבריק' דמי (ז) (מרדכי פרק שלשה שאכלו) (ועיין לעיל סימן קע"ט).

סעיף ב

א' תשעה שאכלו דגן ואחד אכל כזית ירק (ח), מצטרפין להזכיר שם (ט), ואפילו לא טיבל עמהם אלא בציר (י) או לא שתה עמהם אלא כוס אחד שיש בו רביעית מכל משקה (יא) חוץ מן המים (יב), מצטרף עמהם; והוא שיהיה המברך אחד מאוכלי הפת (יג).
 ב' ברכות מ"ח ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) דמי - כלומר שגם נטילת מים אחרונים נחשבת כהצהרה שסיימו לאכול. והדבר פשוט ומוסכם גם על המחבר, שהלא לאחר נטילה זו אסור לאכול.³
 (ח) ירק - והוא הדין לכזית מכל מאכל שאינו דגן.
 (ט) להזכיר שם - כלומר לעשרה המזכירים שם ה' בזימון. ודינו להצטרף לזימון שלושה - בסעיף הבא.
 (י) אלא בציר - ציר הוא משקה או רוטב המשמש לטיבול. טיבול ירק הוא דוגמא לאכילה מועטה, וכאן הכוונה לאכילה שיש בה כזית.
 (יא) מכל משקה - כלומר שלא רק שתית יין חשובה מספיק כדי לצרף, אלא כל משקה חשוב, כמו בירה, מיצי פרות וחלב.
 (יב) חוץ מן המים - שאינם נחשבים כמשקה ששותים יחד. וכן מי ששתה מי סודה אינו מצטרף. מי ששתה תה או קפה - אינו מצטרף, כיוון שבדרך כלל שותים אותם לאט, ואין מתחייבים עליהם כלל בברכה אחרונה. לגבי משקאות ממותקים ומוגזים נחלקו הפוסקים, והמצטרף יש לו על מי לסמוך, אבל לכתחילה עדיף שיאכלו דבר מה או שישתו שתייה חשובה.⁴
 (יג) מאוכלי הפת - כיוון שברכת הזימון היא חלק מברכת המזון.

3. כפי שהתבאר בתחילת סימן קע"ט.

4. יש שכתבו שגם בשתיית תה או קפה מצטרפים, ונראה שכוונתם היא בתנאי ששתו באופן המחייב בברכה אחרונה. לגבי משקאות קלים, ערוך השולחן טוען שאפשר לצרף, ויש הסוברים שהם נחשבים כמים. עיין "בירור הלכה" של הרב דוד יוסף, כאן אות ט.

היאפילו שבעה אכלו דגן ושלשה ירק – מצטרפין, אבל ששה לא, דרובא דמינכר בעינן (יד).
 ה"שם לפירוש הפוסקים.

סעיף ג

המצטרף צריך לברך ברכה אחרונה על מה שאכל, ואינו נפטר בברכת המזון של אלו (טו). במה דברים אמורים דסגי בכל מאכל (טז), להצטרף לעשרה; 'אבל לשלושה, אינו מצטרף עד שיאכל כזית פת (יז). ויש אומרים דבכזית דגן מהני אפילו אינו פת (יח);
 ה"ויש אומרים דדבירק ובכל מאכל מהני (יט); 'הלכך שנים ר' יחיאל בשם אביו הרא"ש. 'רמב"ם פרק ה' מהלכות ברכות. "הרי"ף והרשב"א על פי הירושלמי. "תוספות ורא"ש ורבנו יונה. 'הגהות מימוני שם בשם רבנו מאיר.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) דרובא דמינכר בעינן – תרגום: שצריך רוב ניכר.

(טו) של אלו – גם כאשר נהגו שהמזמן מוציא את כולם ידי חובה, הרי זה רק למחויבים בברכת המזון, ולא למצטרף. כיום הערה זו אינה מעשית, כי מנהגנו שגם ברכת המזון כל אחד מברך לעצמו.

(טז) דסגי בכל מאכל – תרגום: 'שמספיק כל סוג מאכל', כלומר: מה שלמדנו בסעיף הקודם, שגם מי שאכל ירק מצטרף להזכרת שם ה'.

(יז) כזית פת – לדעה זו אין זימון עד ששלושה יתחייבו בברכת המזון, ולהזכרת שם ה' בזימון די ב"רוב הניכר" של מניין, כלומר שבעה מתוך העשרה שמברכים ברכת המזון.

(יח) אינו פת – לדעה זו אם יש שניים שאכלו פת, מצטרף להם שלישי אם אכל מיני מזונות.

(יט) מהני – תרגום המילה: מועיל. ולשיטה זו אין חילוק בין המשלימים לעשרה למשלימים לשלושה, ואפשר לזמן אם שניים אכלו פת ושלישי אכל מאכל כלשהו.

שאכלו (כ) ובא שלישי, אם יכולים להזקיקו שיאכל כזית פת – מוטב (כא), ואם אינו רוצה, לא יתנו לו לשתות ולא מאכל אחר (כב); ואם אירע שנתנו לו לשתות או מאכל אחר (כג), יזמנו עמו אף על פי שאינו רוצה לאכול פת (כד).

סעיף ד

כחברים שאכלו כאחד, קצתם אכלו כדי שביעה וקצתם לא אכלו אלא כזית (כה), אם כולם יודעים לברך, מצוה שיברך אותו שאכל כדי שביעה ויוציא את האחרים (כו); ואם אין יודעים כולם לברך, ה"ר א"ש וכדעת ר"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) **שנים שאכלו** – כאחד, ולא סיימו לגמרי סעודתם.

(כא) **מוטב** – כי כך יוכלו לזמן.

(כב) **ולא מאכל אחר** – כיוון שראינו שלדעה הראשונה אינו מצטרף עד שיאכל פת, והמחבר חושש כאן לכל הדעות. להלכה, כתבו הפוסקים האחרונים שאפשר לתת לו פת הבאה בכיסנין ולצרפו לזימון⁵. והאשכנזים נוהגים לסמוך על הדעה השלישית, ומצרפים לכתחילה את השלישי אם אכל דבר מה, כדין צירוף לעשרה.

(כג) **מאכל אחר** – במקרה שהשלישי לא היה מעוניין לאכול פת, אך בלי קשר לזימון אכל או שתה משהו.

(כד) **לאכול פת** – מפני שבדיעבד סומכים על הדעה השלישית, שאפילו האוכל ירק מצטרף כשלישי לזימון.

(כה) **אלא כזית** – וכבר התבאר שהאוכל כדי שביעה חייב בברכת המזון מן התורה, ואם אכל כזית חייב מדרבנן⁶.

(כו) **את האחרים** – כדי שהפטור מהתורה לא יברך בעבור החייב מהתורה.

5. שכיוון שהאוכל מזונות מצטרף כשלישי לשתי שיטות ה"ש אומרים", ובנוסף יש פוסקים הרואים בצק זה כפת, הרי שיש כאן ספק ספקא.

6. ראו דברי המחבר בסוף סימן קפ"ד, ודברינו שם ס"ק ט"ז.

מי שאכל כזית יכול להוציא אף אותם שאכלו כדי שביעה (כז).
 הגה: יש אומרים שאינו חייב לברך מדאורייתא אם לא שתה והוא תאב
 לשתות (כח) (מרדכי פ' שלשה שאכלו, וב"י בשם כל בו ושבלי לקט); וטוב ליזהר לכתחלה
 אם מקצתן שתו ומקצתם לא שתו, שיברך מי ששתה (כט) (דברי עצמו).

שולחן ערוך כפשוטו

וכל זה רק בזמנם, כשנהגו שהמזמן מוציא את כולם ידי חובה; אבל היום נהוג
 כאמור שכל אחד מברך ברכת המזון לעצמו, ולכן גם מי שלא שבע יכול לזמן.
(כז) כדי שביעה - למדנו שבברכת המצוות אדם יכול להוציא את חברו גם
 אם הוא בעצמו אינו מחויב במצווה, אך בברכות הנהנין רק מי שנהנה בעצמו
 יכול להוציא את חברו⁷. לפי זה בברכת המזון רק המחויב בעצמו יכול להוציא
 את חברו; ובכל זאת התירו למחויב מדרבנן להוציא את המחויבים מהתורה
 אם אינם יודעים לברך, כדי שיוכלו לצאת ידי חובה. ושייך כאן דין הערבות
 כיוון שברכת המזון דומה מעט לברכת המצוות, משום שלאחר שאכל חייב
 מהתורה לברך; והואיל וגם השני אכל כזית ונהנה, יכול הוא להוציא את חברו
 בברכת המזון. וכאמור, כיום הכול יכולים לברך מהסידור, ולכן כל אחד יברך
 ברכת המזון בעצמו.

(כח) תאב לשתות - לשיטה זו גם מי שאכל שיעור שביעה אינו יכול להוציא
 את חבריו בברכת המזון אם הוא תאב לשתות והם לא.
(כט) שיברך מי ששתה - גם דין זה מתקיים רק כאשר המזמן מוציא את
 חבריו בברכת המזון, ולכן אינו שייך כיום.

7. ראו דברינו בהקדמה לסימן קצ"ג.

סימן קצ"ח

אחד נכנס אצל שלשה שאכלו, ובו סעיף אחד.

סימן קצר זה דן במי שלא אכל, ולכן אינו חלק מחבורת המברכים, אולם הוא נוכח עמם בעת הזימון. מחד גיסא אין זה ראוי שלא יצטרף אליהם, כי אין להיפרד מקבוצה שמהללת את ה'; מאידך גיסא הוא אינו יכול להשתתף בזימון ולענות "ברוך שאכלנו משלו", כיוון שלא אכל בעצמו. לכן תיקנו חכמים נוסח מיוחד למקרה זה, הדומה לנוסח הזימון - אך ללא המילים "שאכלנו משלו".

סעיף א

^אשלשה שאכלו והם מברכין, ונכנס אחד שלא אכל (א), אם נכנס כשאומר המברך 'נברך שאכלנו משלו', עונה אחריו: 'ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד' (ב); ואם נכנס כשאחרים עונים 'ברוך שאכלנו משלו', עונה אחריהם אמן (ג). הגה: וכן בכל הברכות ^אברכות מ"ה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שלא אכל** - דבר, וגם לא שתה משקה מלבד מים (או משקה על בסיס מים), שאם לא כן הוא מצטרף לזימון כשאר האוכלים, כפי שראינו בסימן הקודם סעיף ב.
 (ב) **לעולם ועד** - וכך משתתף בהילולו של ה', בלי להזכיר את המילים "שאכלנו משלו"¹.
 (ג) **עונה אחריהם אמן** - ואין זה בכלל "אמן יתומה". ואם נכנס בעת שהמזמן חזר ואמר "ברוך שאכלנו משלו", אינו עונה אמן, כשם שהמסובים אינם עונים.

1. למנהגנו, שמוסיפים הקדמה לזימון (כפי שביארנו בסימן קצ"ב ס"ק ג), אם אותו אדם שלא אכל נמצא בזימון מתחילתו, לספרדים ודאי שיכול לומר "שמים"; ולאשכנזים יכול לומר "יהי שם ה' מבורך", אף שיש בו שם ה', כיוון שהוא פסוק (תהילים קי"ג, ב).

שאדם שומע, חייב לענות אמן (ד) (טור וב"י בשם בה"ג וסמ"ג). ואם הם עשרה, אומר: 'ברוך אלהינו ומבורך בשמו תמיד לעולם ועד' (ה); 'זהו הדין אם היה שם כשגמרו מלאכול ולא אכל עמהם, כך הוא עונה אחר המברך ואחר העונים (ו).

³תוספות ורבונו יונה והרא"ש בשם בה"ג. ²שם ובסמ"ג

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) חייב לענות אמן - ודין זה מוסכם על המחבר.

(ה) לעולם ועד - כלומר: כשהמסובים מזכירים שם אלהים גם הוא מזכיר עמהם, רק שאינו אומר "שאכלנו משלו".

(ו) ואחר העונים - סימן זה אינו עוסק רק במי שנכנס לאחר שסיימו לאכול, אלא גם במקרה שהוא ישב עמם בשעה שאכלו, אך לא אכל בעצמו.

סימן קצ"ט

על מי מזמנים ועל מי אין מזמנים, ובו י"א סעיפים.

הכלל הבסיסי בסימן זה הוא שמצטרף לזימון רק מי שמחויב בברכת המזון. בסימן זה רשימה של אנשים שאף שחבריהם לסעודה חייבים בברכת המזון, הם עצמם אינם חייבים, ולכן אינם מצטרפים לזימון.

סעיף א

^אהשמש שאכל כזית, מזמנין עליו (א).

^אברכות מ"ה ע"א.

סעיף ב

^בכותי (ב) בזמן הזה, הרי הוא כעובד עבודת אלילים ואין מזמנין עליו (ג).

^בהרי"ף והרא"ש בברכות שם, מחולין דף ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מזמנין עליו** - אף על פי שהמלצר לא ישב עמם במהלך הארוחה, כיוון ששירת אותם וגם אכל בעצמו, הוא נחשב כחלק מהחבורה ומצטרף לזימון.

(ב) **כותי** - הם השומרונים, שעליהם מסופר בספר מלכים ב' (פרק י"ז) שהביאם מלך אשור מפתח לשומרון בזמן גלות בבל, ושם התגיירו מפחד מאריות שהיו הורגים בהם.

(ג) **ואין מזמנין עליו** - במשנה נאמר שהכותי מצטרף לזימון, אולם מסבירים הראשונים שבזמן המשנה הם נחשבו כיהודים, אולם בהמשך התרחקו מהיהדות, והיום הם נחשבים לגויים.

סעיף ג

י' עם הארץ גמור, מזמנין עליו בזמן הזה (ד).

¹תוספות בברכות מ"ז ע"ב, והרא"ש.

סעיף ד

נכרי אין מזמנין עליו (ה), ואפילו גר שמל ולא טבל אין מזמנין עליו (ו). אבל גר גמור מזמנין עליו, ויכול לברך ברכת המזון ה'לומר על שהנחלת לאבותינו' (ז).

¹ברכות מ"ז ע"ב [ודין הנכרי במשנה ברכות מ"ה ע"א]. ²תוספות בשם ר"י בבבא בתרא פא ע"א, וכן הסכמת הפוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) בזמן הזה - עם הארץ הוא יהודי שאין לו ידיעה בענייני דת כלל, אך כמובן שהוא חייב במצוות. בגמרא נאמר שעם הארץ אינו מצטרף לזימון, אולם ביארו הראשונים שבזמן התלמוד עמי הארצות היו אויבי התורה והחכמים, ולכן לא יכלו לצרפם; אולם כיום יש לצרפם, כדי לא ליצור פירוד בעם ישראל. מכאן נלמד שלמעשה אפשר גם לזמן עם אדם שאינו מקיים מצוות, ואפילו מחלל שבת, מפני שכולם נחשבים היום כחוטאים מפאת חוסר הבנה, ולא כדי להכעיס.

(ה) אין מזמנין עליו - כיוון שאינו חייב בברכת המזון.

(ו) אין מזמנין עליו - כיוון שכל עוד שלא טבל תהליך הגיור לא נגמר, ועדיין אינו חייב במצוות.

(ז) על שהנחלת לאבותינו - גר הוא כיהודי לכל דבר; הצורך להדגיש שהוא יכול לזמן ולברך הוא משום שיש דעה הסוברת שאינו חייב בברכת המזון, כי ברכת המזון היא הודאה על הארץ שהקב"ה הנחיל לאבותינו, והגרים אינם צאצאים ביולוגיים של האבות. אך להלכה נפסק שגר הוא בנו של אברהם אבינו, ויכול לזמן ולומר "לאבותינו".

סעיף ה

אונן (ח) בחול, שהוא פטור מלברך (ט), אין מזמנין עליו (י).

¹ברכות י"ח ע"א, ומועד קטן כ"ג ע"ב.

סעיף ו

נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם (יא), אבל מזמנין

¹משנה ברכות מ"ה ע"א [ודין מזמנין לעצמן שם ע"ב].

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) אונן - אדם שנפטר עליו אחד מקרוביו מדרגה ראשונה קרוי אונן מרגע

הפטירה עד הקבורה. אונן פטור ממצוות העשה, וביניהן מברכת המזון.

(ט) פטור מלברך - דיני אוננות אינם חלים בשבת וביום טוב, ובהם גם אם

המת טרם נקבר, חייבים האוננים במצוות וברכות. חול המועד, חנוכה

ופורים דינם כימי חול לגבי דין אנינות.

(י) אין מזמנין עליו - לפי הכלל שכל הפטור מברכת המזון אינו מצטרף

לזימון.

(יא) אין מזמנין עליהם - כלומר שאינם מצטרפים לזימון, שאם אכלו שני

גברים עם נשים וקטנים, אין הם מצטרפים לשלושה. והטעם שאישה אינה

מצטרפת אף על פי שחייבת בברכת המזון הוא שהאיש חייב בברכת המזון

מהתורה, והאישה ספק אם חייבת מהתורה¹. גם קטנים אינם מצטרפים לזימון,

מפני שאינם חייבים בברכת המזון בפרט ובמצוות בכלל, אלא מדין

1. כפי שכתב המחבר בתחילת סימן קפ"ו. וגם שני גברים שחייבים מדרבנן, כגון שאכלו פחות מכדי שביעה, אינם מצטרפים אישה לזימון, משום שאינו דומה החיוב מדרבנן שלהם (שמשתנה אם יאכלו עוד קצת), לחיוב מדרבנן של נשים. בפוסקים נאמר כאן גם טעם "משום פריצות", אבל נראה שנאמר בעיקר על צירוף נשים ועבדים, משום "עבדא בהפקירא ניחא ליה" (עיין רבנו מנוח על הרמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה ז). ואולם, בבית יוסף משמע שגם הטעם שנשים אינן מצטרפות לגברים קשור בטעם הפריצות; וצריך לתת טעם לדברים, במיוחד לאור ההלכה שנשים האוכלות יחד עם שלושה גברים חייבות בזימון, ויוצאות בזימון הגברים, ואין רואים בכך פריצות. הסבר הדברים הוא שכל דין זימון מבוסס על חיבור בין הסועדים, ואין זה מכובד לראות נשים וגברים כחבורה אחת. ואף שכמובן בתוך משפחה אין בכך בעיה, לא חילקו חכמים. והטעם שביארנו הוא על פי המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד' סימן רכ"ז).

לעצמן (יב). ולא תהא חבורה של נשים ועבדים וקטנים מזמנין יחד, משום פריצותא דעבדים (יג), אלא נשים לעצמן ועבדים לעצמם; ובלבד שלא יזמנו בשם (יד).
 "רמב"ם פרק ה' מהלכות ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

חינוך². אולם בסעיף י' מתבאר שלדעת המחבר, קטן היודע למי מברכים מצטרף כשלישי.
(יב) מזמנין לעצמן - כלומר: שלוש נשים או שלושה עבדים מצטרפים לזימון בפני עצמם. ובסעיף הבא מתבאר שאמנם מותר להם לזמן, אלא שאינם חייבים בכך. אולם חבורה של קטנים אינה מזמנת³.
(יג) פריצותא דעבדים - תמיד קיים חשש של פריצות מצד העבדים⁴ ולכן אין זה טוב שחבורת נשים ועבדים תאכל יחד.
(יד) שלא יזמנו בשם - זימון בשם, כשאר דברים שבקדושה, צריך מנין של עשרה גברים בני חורין⁵.

2. שו"ע קפ"ו, ב.

3. וכך עולה מהלשון בסוף הסעיף: "נשים לעצמן ועבדים לעצמן", ולא מוזכר שגם קטנים לעצמם.

4. סתם "עבדים" בהלכה הם עבדים כנעניים, שחייבים במצוות כאישה. ובזמן הזה אין לנו עבדים.
 5. כמה קשה לקבל דין זה היום, במציאות חברתית השואפת לשוויון גמור בין גברים לנשים, ולאחר שטושטשה המציאות שבה עיקר תפקידו של הגבר היה בחוץ, לבנות ולפתח את העולם, ועיקר תפקידה של האישה היה לדאוג לצד הפנימי של הזהות היהודית, והיא הנהגת הבית והמשפחה. ועדיין, הלכה זו מלמדת אותנו שאף שהגבולות הברורים כבר אינם, יש לשמור על ההבדלים בין המינים.

סעיף ז

נשים מזמנות לעצמן, רשות (טו). אבל כשאוכלות עם האנשים, חייבות ויוצאות בזמן שלנו (טז). הגה: אף על פי שאינן מבינות (יז) (הרא"ש ומרדכי ריש פרק שלשה שאכלו בשם רש"י).
 טס"ג בשם ר"י מההיא דערכין ג' ע"א.

סעיף ח

אנדרוגינוס (יח) מזמן למינו, ואינו מזמן לא לאנשים ולא לנשים (יט).

מההיא ראש השנה כ"ט ע"א לעניין שופר.

 שולחן ערוך כפשוטו

(טו) רשות - במהלך הדורות נשים לא נהגו לזמן; והטעם לכך, שבהרבה מקומות כלל לא לימדו נשים לקרוא. כיום נשים מבינות ולומדות, וודאי שראוי שיקיימו מצווה חשובה זו, ובמיוחד שיש מהראשונים הסוברים שנשים חייבות לזמן.

(טז) בזימון שלנו - כלומר שנשים שאכלו יחד עם שלושה גברים חייבות בזימון, ויוצאות ידי חובה בכך שעונות לזימון הגברים.

(יז) שאינן מבינות - יש כאן עדות על המצב העגום של השכלת הנשים בזמן הרמ"א. הן לא למדו ולא יכלו לקיים מצוות שהן חייבות בהן, ומצבן זה מבאר כמה הלכות שנאמרו על נשים. וברוך ה' מצב זה השתנה היום.

(יח) אנדרוגינוס - הוא אדם שיש לו סימנים חיצוניים הן של גבר והן של אשה.

(יט) ולא לנשים - אנדרוגינוס הוא מין בפני עצמו מבחינה הלכתית, ולכן אינו מצטרף לזימון לא עם שני גברים ולא עם שתי נשים; אך שלושה אנדרוגינוסים יכולים לזמן.

מע"ף ט

טומטום (כ) אינו מזמן כלל (כא).

²ראש השנה כ"ט ע"א.

מע"ף י

¹קטן שהגיע לעונת הפעוטות (כב) ויודע למי מברכין, מזמנין עליו, ומצטרף בין לשלשה בין ²לעשרה (כג). הגה: ויש אומרים דאין מצטרפין אותו כלל עד שיהא בן שלש עשרה שנה, דאז מחזקינן ליה כגדול שהביא שתי שערות (הרא"ש ומרדכי פרק שלשה שאכלו, וטור), וכך נוהגין ואין לשנות (כד). חרש ושוטה, אם מכוונים ומבינים מצטרפין לזמן, אף על פי שאין לברכות מ"ח ע"א. ³רמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) טומטום - הוא אדם שאין לו לא סימני גבר ולא סימני אישה.
(כא) כלל - מבחינה הלכתית יש ספק האם טומטום הוא גבר (ואיברו נחבא), או שהוא אישה. לכן אפילו חבורת טומטומים אינם יכולים לזמן ביניהם, משום הספק שמא חלקם גברים וחלקם נשים.
(כב) לעונת הפעוטות - כתבו הפוסקים שהיא בסביבות גיל שש-שבע.⁶
(כג) בין לעשרה - אף שראינו בסעיף ו' שקטנים אינם מצטרפים לזימון, שהלא אינם חייבים במצוות, תיקנו חכמים שאם חסר אחד לזימון, קטן המבין למי מברכים יכול להצטרף. ההבדל בינו לבין שאר הפטורים, הוא שהקטן עתיד להתחייב. ואמנם ראינו שמרן פסק שקטן אינו מצטרף למניין⁷, אך שם מדובר בדברים שבקדושה, שתקנת חכמים היא שצריכים עשרה בני חיוב, כי השכינה שורה דווקא במקום שיש בו עשרה גברים גדולים. ולעומת זאת בזימון, שהוא מצווה אך אינו נחשב לדבר שבקדושה, ראו חכמים להקל ולצרף קטן אחד.
(כד) ואין לשנות - לדעת הרמ"א קטן אינו יכול להצטרף לזימון, כדין כל

6. מקור הביטוי במשנה (גיטין פ"ה מ"ז): "הפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר".

7. סימן נ"ה סעיף ד.

החרש שומע הברכה (כה) (מהרי"ל).

סעיף יא

ימי שנידוהו על עבירה (כו), (בזמן שהותר מצד השררה) (כז) אין מזמנין עליו (כח).

י'הריב"ש בתשובה ושאר פוסקים. עין בסימן נ"ה [סעיף י"ב].

שולחן ערוך כפשוטו

הפטורים מברכת המזון.⁸

(כה) שומע את הברכה - כיוון שחובת הזימון נוצרת מכך שאכל עם האחרים, והעובדה שאינו שומע אינה מבטלת את החיוב בעבור האחרים.

(כו) על עברה - בסמכות בית הדין לגזור נידוי על אדם בנסיבות מסוימות. על אדם זה מוטלות מגבלות רבות, שעיקרן הרחקה מהקהילה, למשל במניעתו מלהצטרף למניין.

(כז) מצד השררה - פירוש המילים: בזמן שהשלטונות (של הגויים) מתירים לנדות אדם. מילים אלו אינן מצויות ברוב המהדורות, ולא יצאו מתחת יד המחבר, אלא נוספו בגלל פחד מהאומות שבקרבת חיו היהודים, ולא הרשו לקהילות להעניש אדם שלא על ידי ערכאות המדינה.

(כח) אין מזמנין עליו - סעיף זה כמעט אינו מעשי כיום, משום שהטלת נידוי הינה נדירה מאוד. ואולם הדבר אפשרי לעיתים רחוקות, כגון בית דין המנדה גבר שמחויב לתת גט לאשתו ואינו מציית. ואז אכן אין לצרפו למניין ולזימון.

8. קצת קשה, שבהלכות תפילה (שם) פסק הרמ"א שבשעת הדחק אפשר לצרף לתפילה תשעה וקטן. ונראה שאם רוצים להתפלל ויש רק תשעה מתפללים, הרי זו שעת הדחק; אולם לזימון אף פעם אין "שעת דחק", אלא פשוט לא יזמנו.

סימן ר'

דין המפסיק כדי לברך, ובו ב' סעיפים.

סימן זה דן בחבורה האוכלת יחד ומתחייבת בזימון, אלא שהסועדים אינם מסיימים לאכול באותו זמן. ההלכה מאזנת בין הצורך להתחשב במי שסיים, ובין הצורך שלא להפריע לאוכלים.

סעיף א

^אש"לשה שאכלו כאחד (א), אחד מפסיק על כרחו לשנים ועונה עמהם ברכת זימון (ב). ואפילו לא רצה להפסיק, מזמנין עליו בין עונה בין אינו עונה כל שהוא עומד שם (ג). אבל שנים אין חייבים להפסיק לאחד (ד), והלכך אין חיוב זימון חל עד שיתרצו להפסיק ולברך (ה), ואם לא רצו להפסיק וזימן הוא עליהם, לא עשה ^אברכות מ"ה ע"ב לפירוש הרשב"א שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) כאחד - ולכן התחייבו בזימון.

(ב) ברכת הזימון - כיוון שהמיעוט נגרר בכך אחר הרוב. והוא הדין אם הם עשרה, וששה מתוכם רוצים לברך, שעל הארבעה להפסיק ולענות לזימון.
(ג) עומד שם - כלומר שמבחינתו הוא חייב להפסיק, ומבחינתם הם יכולים לזמן אפילו אם הוא אינו מסכים להפסיק. במקרה כזה השניים מזמנים, ואם אותו היחיד אינו עונה הפסיד את מצוותו.

(ד) להפסיק לאחד - כלומר: אם מיעוט רוצים לברך והרוב עדיין לא סיימו ואינם מעוניינים להפסיק, אין הם חייבים להפסיק סעודתם, והמיעוט צריכים להמתין עד שהרוב יסיימו לאכול.

(ה) להפסיק ולברך - אמנם כיוון שאוכלים יחד אסור להם להיפרד בלא זימון, אך חובת הזימון בפועל חלה רק כשהרוב מסיימים לאכול ורוצים לברך.

כלום (ו); ואם לא רצו להפסיק, אף הוא אינו רשאי לברך ולצאת לשוק עד שיגמרו השנים ויזמן עליהם, שהרי כבר נתחייב הוא בזימון והיאך יברך בלא זימון (ז).

סעיף ב

^באינו צריך להפסיק אלא עד שיאמר 'ברוך שאכלנו משלו' וכו' (ח), וחוזר וגומר סעודתו בלא ברכה בתחלה (ט). הגה: ויש אומרים שצריך להפסיק עד שיאמר 'הזן את הכל' (י) (רא"ש ותוס' ור' יונה בשם בה"ג, והטור), וכן ^בברכות מ"ו ע"א וכרב נחמן, הרי"ף והרמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) לא עשה כלום - משום שעדיין לא חלה חובת הזימון בפועל. וכאמור, אם היחיד מברך כך הוא מבטל את מצוות הזימון.

(ז) בלא זימון - כל זה מצד המיעוט, אבל חשוב לציין שמצד הרוב טוב יעשו אם יפסיקו סעודתם, ובמיוחד לאור מה שיתבאר בסעיף הבא, שמדובר על הפסקה קצרה, שאחריה יכולים להמשיך לאכול. מכל מקום, העיקרון הנלמד כאן חשוב - על המיעוט לכבד את הרוב, ודרך ארץ שלא להפריע לאחרים האוכלים, ולכן יש להמתין. ואולם כתבו הפוסקים שבמקום הצורך, כגון שיוצא ללמוד תורה או שקבע פגישה - מברך ויוצא, וכולם מפסידים מצוות הזימון בלית בררה. לכן ילמד אדם להיות רך כקנה, וכך לא יפסידו מצווה יקרה.

(ח) שאכלנו משלו וכו' - כלומר שיש להפסיק רק עד סיום הזימון, ואין צורך להמתין עד שהמברך יברך ברכת המזון.

(ט) בלא ברכה בתחילה - ואין צורך לברך שנית ברכת "המוציא". מכאן שהצטרפות לזימון אינה נחשבת להצהרה על סיום האוכל, והעונה לזימון לאחרים שסיימו יכול להמשיך ולאכול, על אף שהודה על מה שאכל.

(י) הזן את הכל - לפי הרמ"א, העונה צריך להמתין עד שהמברך יסיים ברכה ראשונה של ברכת המזון, כיוון שהזימון הוא הקדמה לברכת המזון, ואי אפשר לנתק ביניהם לגמרי ולהקשיב רק לזימון עצמו. להלכה, גם כשכולם מברכים יחד ברכת המזון, נכון למנהג אשכנז שהמברך יאמר את הברכה הראשונה

נוהגין (יא). ואם היה דעתו לחזור ולאכול פת, אף על פי שלא אכל אחר כן, כשרוצה לברך מברך מתחלה ברכת 'הזן' (יב) (ר' יונה פרק שלשה שאכלו); וכל שכן אם חזר ואכל (יג) (טור).

שולחן ערוך כפשוטו

בקול, ושאר העוננים יברכו יחד עמו.

(יא) **וכן נוהגים** - כתבו הפוסקים שגם לשיטה זו היינו דווקא בזימון בשלושה, אבל בזימון בעשרה הזכרת ה' בזימון הופכת את הזימון לברכה בפני עצמה, ואין צורך להמתין עד שהמברך יסיים ברכת "הזן".

(יב) **ברכת הזן** - שכאשר ירצה לברך יברך את ברכת המזון כולה, ואף ששמע כבר את הברכה הראשונה מהמזמן, משום שבעת הזימון התכוון להמשיך באכילתו. ודין זה נאמר גם במקום שהמברך מוציא את הרבים ידי חובתם.

(יג) **אם חזר ואכל** - שצריך לברך ברכת המזון מתחילתה.

סימן ר"א

מי הוא המזמן, ובו ד' סעיפים.

סימן זה עוסק בשאלה מי מהסועדים הוא שמזמן ומברך. כאמור לעיל, בזמן המזמן היה גם מברך ומוציא את השאר ידי חובה, והדברים נכונים גם לזמנו לעניין השאלה מיהו המזמן, אף שכולם מברכים לעצמם. המחבר דן כאן בשלוש אפשרויות לכך: א. המארח את הסעודה, מפני שהוא בעל הבית. ב. תלמיד חכם, בגלל המצווה מהתורה לכבד תלמידי חכמים. ג. הכהן, היות שגם אותו מצווה התורה לכבד.

סעיף א

^א גדול מברך (א), אפילו בא בסוף; ^ב ואם רצה ליתן רשות לקטן לברך, רשאי (ב). ^ג והני מילי כשאין שם אורח, אבל אם יש שם אורח – הוא מברך, אפילו אם בעל הבית גדול ממנו, כדי שיברך לבעל הבית (ג). ומה ברכה מברכו: 'יהי רצון שלא יבוש ולא יכלם ^א ברכות מ"ז ע"א. ^ב תוספות מעובדא דרב ור' חייא שם. ^ג ברכות מ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) גדול מברך – בעל הבית קובע בביתו מי יזמן, ואם הוא רוצה לזמן ודאי שהרשות בידו, אבל מן הראוי שיכבד את התלמיד חכם המשתתף בסעודה. וכאן מדובר במקרה שאין בעל הבית נוכח, ואז חובה לכבד את התלמיד חכם שיזמן.

(ב) רשאי – הגדול לכבד בכך את מי שירצה.

(ג) שיברך לבעל הבית – כלומר: טוב יעשה בעל הבית אם ייתן לאורח לזמן, כדי שהאורח יברך את בעל הבית. הלכה זו נאמרה בזמן שנהגו שהמזמן מברך לבדו, ומוציא ידי חובה את כל המסובים, וכך רק המזמן יכול לברך. אבל כיום, כשכל אחד מברך לעצמו, האורח יכול לומר את ברכת האורח גם אם אינו המזמן.

בעל הבית הזה, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ויצליח בכל נכסיו, ויהיו נכסיו מוצלחים וקרובים לעיר, ולא ישלוט שטן במעשי ידיו, ואל יזדקק לפניו שום דבר חטא והרהור עון מעתה ועד עולם' (ד). ¹ואם בעל הבית רוצה לוותר (פירוש: שאינו רוצה להקפיד) על ברכתו, ולברך ברכת המזון בעצמו, רשאי (ה). הגה: והוא הדין שיכול ליתן לברך למי שירצה (ו) (ב"י בשם אהל מועד).
¹הרא"ש ש.ס.

סעיף ב

^הלא יקדים חכם ישראל לכהן עם הארץ לברך לפניו י'דרך חק ומשפט כהונה (ז), אבל לתת לו החכם רשות שיברך – אין בכך כלום (ח). ^אאבל כהן תלמיד חכם מצוה להקדימו, שנאמר: 'וקדשתו' ^המגילה כ"ח ע"א. ¹מרדכי ש.ס. ¹גיטין נ"ט ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **מעתה ועד עולם** – נוסח זה מופיע בגמרא, והספרדים נוהגים לאומרו. ויש שנהגו לומר תוספות לנוסח זה. המפרשים העירו שמנהג אשכנז לומר נוסח קצר יותר, ומסתפקים באמירת "הרחמן הוא יברך את בעל הבית הזה". וטוב להנהיג לומר את הנוסח המלא.
 (ה) **רשאי** – אלא שכך הוא מפסיד את ברכת האורח. אך כאמור, היום גם אם בעל הבית מזמן אין בכך מניעה שהאורח יברכו.
 (ו) **למי שירצה** – כיוון שכפי שהסברנו בהקדמה, הברכה "שייכת" תחילה לבעל הבית, אחריו לחכם, ואחר כך לכהן.
 (ז) **ומשפט כהונה** – הכלל הוא שתלמיד חכם, שעמל להגיע למעמדו, גדול יותר מכהן, שכבודו משום ייחוסו. לכן טוב שהחכם יברך. וכאמור, הוא יכול לכבד בכך אדם אחר, בין כהן ובין ישראל. ואומר לנו כאן השולחן ערוך שהחכם לא יקדים בקביעות את הכהן, כי חשוב שלא לבטל את הכבוד שאנו חייבים לתת לתלמידי החכמים.
 (ח) **אין בכך כלום** – כלומר: לאחר שניתנה הרשות לחכם, אין מניעה שהוא

(ויקרא כא, ח), לפתוח ראשון ולברך ראשון (ט) הגה: ועיין לעיל סימן קס"ז (סעיף יד) (י).

סעיף ג

^חמי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצרים ימיו (יא).
^נברכות נ"ה ע"א.

סעיף ד

^טצריך לחזור שיתנו לו כוס של ברכה לברך (יב).
^וברכות נ"ג ע"ב לפירוש רש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

יכבד את אחד המסובים שיברך.

(ט) ולברך ראשון - טוב שהגדול יכבד תלמיד חכם שהוא גם כהן, אף אם אינו תלמיד חכם כמותו, הואיל ויש לו את שני הממדים שבגינם חייבים לכבד: כהן ותלמיד חכם.

(י) קס"ז סעיף יד - הנושא שם הוא בציעת הפת, וכותב על כך הרמ"א: "ואם הם שווים ואחד מהן כהן, מצוה להקדימו. ואם הכהן עם הארץ, ת"ח קודם לו. ואם הכהן גם כן ת"ח, אלא שהוא פחות מן השני, טוב להקדימו אבל אין חיוב בדבר".

(יא) מקצרים ימיו - וניתן ללמוד מכאן כמה חמור הזלזול במצווה הבאה לידך. ומכל מקום, הביטוי החרף כל כך מתייחס דווקא לזמנם, שרק המזמן היה מברך וכולל בברכתו את הברכה לבעל הבית, ולכן הסירוב לזמן היה כסירוב לברך את בעל הבית.

(יב) לברך - כדי לזכות במצווה. אבל כמובן שאין לריב על כך.

הלכות ברכות הנהנין

סימנים ר"ב – רי"ז

הסימנים בטור ובשולחן ערוך מסודרים לפי סדר היום, ולכן בין תפילת שחרית לתפילת מנחה מסודרות הלכות הברכות. לאחר הלכות הסעודה וברכת המזון מובאות הלכות שאר הברכות, לפי הפירוט הבא:

סימנים ר"ב-רי"ז – ברכות הנהנין

סימנים רי"ח-רכ"ג – ברכות ההודאה

סימנים רכ"ד-רל"א – "ברכות פרטיות" (ברכת "שהחיינו" וברכות הראייה).

ברכות הנהנין – סימנים ר"ב-רי"ז

חכמים תיקנו לברך לפני האוכל, ואמרו על כך (ברכות דף לה ע"א): "אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל"; ומכאן שעלינו לחיות בתודעה שכל הנאתנו באה ממנו יתברך. הברכה הבסיסית לפני שאוכלים היא "שהכול נהיה דברו", וכוללת את כל מה שברא ה' בדברו, אבל עדיף שלא לברך על המזון ברכה כללית כזו, אלא לברך ברכה יותר ממוקדת. וכבר ראינו בהלכות הסעודה שתיקנו חכמים ברכה על מיני המזונות כולם, וברכה ממוקדת יותר על הלחם היוצא מן מהארץ. בסימנים אלו מפרט המחבר את שאר ברכות הנהנין: ברכות פירות העץ, האדמה ו"שהכל", (סימנים ר"ב-ר"ו), הברכות שלאחר המזון (ר"ז-ר"ח), דינים שונים בברכות הנהנין (ר"ט-רט"ז) והלכות ברכות הריח (רט"ז-רי"ז).

סימן ר"ב

דיני ברכת פירות האילן, ובו י"ח סעיפים.

בסימן זה אנו למדים על הברכה המיוחדת לפירות העץ. "פרי העץ" הוא פרי הצומח על עץ שהגזע שלו נשאר משנה לחברתה. בסימן הבא יתבאר הלכות הברכה על פירות הארץ, שהם פירות הגדלים בצמח שמתחדש משורשיו בכל שנה.

פירות האילן זכו לברכה מיוחדת בגלל הייחוד של האילנות, ולכן ברכה זו נאמרת רק על אכילת עיקר הפרי, שהוא החלק החשוב, ובעבורו ניטע האילן. לכן לא כל הצומח על האילן ברכתו "העץ", אלא יש ממנו שברכתו "בורא פרי האדמה", או אפילו "שהכול", אם אינו עיקר הפרי. פרטי דינים אלה מוסברים בסימן זה.

סעיף א

^א על כל פירות האילן מברך בתחלה 'בורא פרי העץ', חוץ מהיין שמברך עליו 'בורא פרי הגפן' (א); בין חי (ב), ^ב בין מבושל (ג), בין שהוא עשוי קונדיטון דהיינו שנותנין בו דבש ופלפלין (ד). הגה: ואם ^א ברכות ל"ה ע"א. ^ב תוספות ורא"ש בבבא בתרא צ"ז ע"א, מירושלמי דסקלים ופסחים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בורא פרי הגפן** – מפני שהיין מיוחד ומשובח משאר היוצא מהאילן, תיקנו לו חכמים ברכה מיוחדת.

(ב) **חי** – יין שאינו מזוג. ואין זה משנה את ברכתו, אף על פי שבעבר בדרך כלל היו שותים את היינות לאחר מזיגתם במים.

(ג) **מבושל** – אף על פי שיין מבושל נחשב למשקה פחות חשוב, ולהלכות מסוימות אינו כיון (למשל: אין לנסך בו על המזבח, ועובד עבודה זרה אינו אוסר יין מבושל אם מזג אותו), עדיין ברכתו "הגפן".

(ד) **דבש ופלפלין** – שאינם משנים את ברכת היין כל עוד הם באים להשביחו, מפני שאינם העיקר.

נתערב יין בשכר (ה) - אזלינן אחר הרוב: אם הרוב יין מברך 'בורא פרי הגפן', ואם הרוב שכר מברך 'שהכל' (ו) (כ"י בשם התשב"ץ).

סעיף ב

הבוסר (ז) - כל זמן שלא הגיע לכפול הלבן (ח), מברך עליו 'בורא פרי האדמה', ומשהוא כפול הלבן ואילך מברך עליו 'בורא פרי העץ'; ומתוך שלא נודע לנו שיעור פול הלבן, לעולם מברך 'בורא פרי האדמה' עד שיהיה גדול ביותר (ט). 'ושאר כל האילן, משיוציאו פרי מברכין עליו 'בורא פרי העץ', ובלבד שלא יהא מר או עפוץ ביותר עד שאינו ראוי לאכילה אפילו על ידי הדחק, דאז אין מברכין עליו כלל (י). הגה: ויש אומרים דעל חרובין אינו מברך 'בורא פרי העץ' עד שיראה בהן כמין שרשראות של חרובין, וכן בזיתים עד לברכות לו ע"ב בתוספות והרא"ש והרשב"א. 'הרא"ש שם. לברכות לו ע"ב ממשנה בסוף פרק ד' דשביעית. 'רמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) בשכר - כגון בירה, שברכתה "שהכול נהיה בדברו".

(ו) מברך שהכל - כיוון שאם הרוב שיכר, המשקה המעורב נחשב לשיכר. ולכן משקאות שונים על בסיס יין, כמו המשקה הנקרא "קולר", או פונץ' פירות ויין, ברכתם "הגפן" אם רובם יין, ו"שהכול" אם לאו. ועל יין המעורב במים מברכים לעתים "הגפן" גם אם היין אינו הרוב, כפי שיתבאר בסימן ר"ד סעיפים ה-ו.

(ז) הבוסר - בלשוננו המילה "בוסר" משמשת לכל פרי שאינו בשל, אולם בלשון חז"ל הוא כינוי רק לענבים שאינם בשלים.

(ח) לכפול הלבן - "פול הלבן" הוא שיעור הגודל שנתנה המשנה לענב בשל.

(ט) גדול ביותר - והכלל בדבר, שעל ענב שניתן כבר לאכול אך הוא אינו בשל, מברכים "אדמה". ומקרה זה אינו מצוי כל כך.

(י) כלל - רק בענבים, מפאת חשיבותם, ישנו שלב ביניים שהברכה בו "אדמה". ובשאר הפירות, כל שהוא טוב למאכל מברכים עליו "העץ", ואם לאו

שיגדל הנץ סביבם, וקודם לכן מברך 'בורא פרי האדמה' (טור), וכן עיקר (יא).

סעיף ג

'גרעיני הפירות - אם הם מתוקים מברך עליהם 'בורא פרי העץ' (יב); ואם הם מרים אינו מברך עליהם כלל (יג); וואם מתקן

שם בתוספות והרא"ש. ה"רשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

ברכתו "שהכול"¹. ואם הבוסר אינו ראוי כלל לאכילה, אין מברכים עליו כלל. ופרי בוסר המותקן לאכילה על בישול בדבש - ברכתו "שהכול", כפי שנראה בסעיף י"ד.

(יא) וכן עיקר - דעת הרמ"א היא שגם זיתים וחרובים דינם כענבים, ויש בהם שלב ביניים שבו ברכתם היא "בורא פרי האדמה". והלכה למעשה כך פוסקים גם הספרדים².

(יב) בורא פרי העץ - משום שכאשר הם מתוקים, נחשבים הגלעינים לחלק מן הפרי. אלא שאחרונים רבים חולקים על דברי המחבר³, ועל כן למעשה מברכים "שהכול"⁴, מדין "ספק ברכות". ואם בירך "בורא פרי העץ" או "בורא פרי האדמה" - יצא, ואינו חוזר ומברך "שהכול", שוודאי שבדיעבד אפשר לסמוך על דעת המחבר. ואם הוא אוכל גם את הפרי אין צריך לברך על

1. בביאור הלכה ד"ה "ושאר" הביא שהגר"א ואחרונים נוספים חולקים על המחבר בדין זה, ולשיטתם גם במינים נוספים יש שלב שבו מברכים "אדמה". אולם אחרונים רבים מסכימים לדברי המחבר (כגון ערוך השולחן והליכות עולם), ולכן אפשר בהחלט לברך כפסק המחבר.

2. משום שבשלב הביניים מברכים לדעת המחבר "העץ", ולדעת הרמ"א "אדמה", והמברך כרמ"א "בורא פרי האדמה" יצא ידי חובתו גם לסובר שברכתו "העץ". אך אם בירך "בורא פרי העץ" על פרי שברכתו "אדמה", לא יצא ידי חובה, וברכתו לבטלה.

3. דין ברכת הגלעינים אינו מפורש בגמרא, אך בהלכות ערלה אומרת הגמרא שגלעיני הפרי חייבים בערלה. חלק מהראשונים השוו את דין ברכת הפירות לערלה, ופסקו לברך "בורא פרי העץ". ויש שחלקו, וסברו שבערלה נאסר כל הפרי כולל הגלעין, אך הברכה היא על עיקר הפרי שבשבילו ניטע האילן, ואינה כוללת את הגלעין.

4. ראו משנ"ב ס"ק כ"ג שסובר לברך "בורא פרי האדמה", וכף החיים אות ל"ז שכותב לברך "שהכול".

על ידי האור, מברך עליהם 'שהכל' (יד).

סעיף ד

^טשמן זית – אם שתאו כמות שהוא, אינו מברך עליו כלל, משום דאזוקי מזיק ליה (טו). ואם אכלו עם פת אינו מברך עליו, דפת עיקר, ומברך על העיקר ופותר את הטפילה (טז). 'ואם שתאו מעורב עם מי סלקא הגה: הנקרא אניגרון, שאז אינו מזיק, אדרבא הוא מועיל לגרון אם הוא חושש בגרונו, הוה ליה שמן עיקר, ומברך עליו 'בורא פרי העץ'.² 'ואם אינו מתכוין לרפואה אלא לאכילה, הוי ליה אניגרון עיקר, ואינו מברך אלא על האניגרון ^טברכות ל"ה ע"ב. 'הרמב"ם בפרק ח' מהלכות ברכות. ³שם.

שולחן ערוך כפשוטו

הגלעין (אף אם אוכלו בנפרד), כיוון שהוא טפל לפרי ויוצא בברכתו.

(יג) כלל – כיוון שגלעינים מרים אינם נחשבים למאכל.

(יד) שהכל – כיוון שכך הגלעין הפך לאוכל בפני עצמו, וכבר אינו נחשב לחלק מן הפרי.

(טו) דאיזוקי מזיק ליה – תרגום: משום שהדבר מזיק. שמן הזית נועד לשמש לתיבול או לטיגון, ואינו נאכל לבדו. ואולם, הקביעה ששתיית שמן זית מזיקה אינה מקובלת היום, ורבים מצביעים על היתרונות הרפואיים של שתיית כמות קטנה של שמן זית בכל יום. לכן נראה שהיום אפשר לברך על שמן זית "שהכול"⁵. ואם אינו נהנה משתייתו כלל ושותה אותו כתרופה אין לברך עליו (כמבואר בסימן ר"ד).

(טז) ופותר את הטפילה – זהו כלל בברכות, שכאשר אוכלים יחד שני מאכלים שברכתם שונה, מברכים על החשוב יותר מביניהם. פרטי דין זה יבוארו בהרחבה בע"ה בסימן רי"ב.

5. הרמב"ם (הל' ברכות פ"ח ה"ב) פסק לברך "שהכול" על שתיית השמן לבדו, וכן הורו כמה פוסקים. ונראה שהיום, כשיש השותים שמן זית מטעמי בריאות, נראה שבהחלט אפשר לסמוך על דעות אלו.

הגה: 'שהכל' (יז).

סעיף ה

לשקדים המרים: כשהם קטנים – מברך 'בורא פרי העץ', גדולים – ולא כלום, דאזוקי מזקי (יח). וטעמא דמלתא (יט), כשהם קטנים עיקר אכילתם היא הקליפה ואינה מרה (כ) וכשהם גדולים עיקר אכילתם מה שבפנים והוא מר (כא).¹ וואם מתקן על ידי האור או דבר אחר, *מברך 'בורא פרי העץ' (כב).

¹רבנו יונה והרא"ש והרשב"א בשם בה"ג. ²רבנו יונה והרא"ש. * ולעיל סעיף ג' אינו עיקר הפרי, דלאו אדעתא דהכי נטעי לה.

סעיף ו

¹צלק (פירוש צלף: מין אילן שעליו ראויים לאכילה, ויש בעליו כמין תמרים. אביונות הוא הפרי מהצלף, וקפריסין הן קליפה שסביב הפרי כעין קליפות אגוזים. ערוך) – על העלין ועל התמרות ועל הקפריסין: 'בורא פרי האדמה'; ועל האביונות, שהם ברכות ל"ו ע"א וכו' עקיבא.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) **שהכל** – הכול על פי הכלל שמברכים על העיקר ופוטרים את הטפל. מסעיף זה למדנו ש"עיקר" אינו בהכרח הרוב, אלא הוא הדבר שבגיננו אני אוכל את התערובת.

(יח) **דאזוקי מזקי** – שהשקדים המרים הגדולים מזיקים לבריאות.

(יט) **וטעמא דמילתא** – תרגום: וטעם הדבר.

(כ) **ואינה מרה** – עץ השקדים המרים ניטע כדי לאכול את השקדים כשהם קטנים בקליפתם, ולכן הם עיקר הפרי, ומברכים עליהם בורא פרי העץ.

(כא) **והוא מר** – ואין מברכים על אכילה שאין בה הנאה.

(כב) **בורא פרי העץ** – משום שזהו פרי העץ, ואם הוא טוב למאכל הוא שומר על ברכתו המקורית.

עיקר הפרי: 'בורא פרי העץ' (כג).

סעיף ז

תמרים שמיעכן ביד ויעשה מהם עיסה והוציא מהם גרעיניהם, אפילו הכי לא נשתנית ברכתן, ומברך עליהם 'בורא פרי העץ' ולבסוף ברכה מעין שלש (כד). הגה: ולפי זה הוא הדין בלטווערין הנקרא פוידל"א (כה) מברכין עליהם 'בורא פרי העץ' (כו); ויש אומרים לברך עליהם 'שהכל' (כז) (תרומת הדשן סי' כ"ט, וב"י בשם הטור), וטוב לחוש לכתחלה לברך 'שהכל' (כח), אבל אם בירך 'בורא פרי העץ' יצא, כי כן ברכות ל"ח ע"א. "לשון הרמב"ם בפרק ח' מהלכות ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) פרי העץ - כיוון שאין מברכים "העץ" אלא על הפרי עצמו, כפי שהסברנו בהקדמה לסימן.

(כד) מעין שלוש - סעיף זה עוסק בהלכות המצויות של פירות מרוסקים, שצורת הפרי אינה ניכרת בהם עוד, אך כל מרכיבי הפרי נמצאים. לדעת המחבר, פירות מרוסקים אינם מאבדים מחשיבותם, וברכתם "בורא פרי העץ" לפניהם, ואם הם משבעת המינים - ברכה מעין שלוש לאחריהם.⁶

(כה) פוידל"א - ריבת פירות.

(כו) בורא פרי העץ - כפי שהסביר המחבר.

(כז) שהכל - הרמ"א מכריע כאן לכתחילה לפי שיטה בראשונים האומרת שברכת "העץ" נשארת כל עוד הפרי ניכר. אך אם ברסק הפרי אי אפשר להבחין בפרי עצמו, הרסק מאבד את ברכתו, ומברכים עליו "שהכל".

(כח) לברך שהכל - משום "ספק ברכות". שהלא גם אם ברכתו "העץ", אם בירך "שהכול" יצא.

6. בסימן ר"ה סעיף ד כתב המחבר: "חתכן לחתיכות קטנות, לא נשתנית ברכתן מפני כך". כלומר: דווקא כשחתכם לחתיכות קטנות אין ברכתם משתנה, הואיל וצורתם נשמרת. אבל אם איבדו צורתם לגמרי משמע שברכתם "שהכול", כדברי הרמ"א כאן. ונראה לי ששם, המחבר דן בירקות שלא נוהגים לאוכלם מרוסקים.

נראה עיקר (כט).

סעיף ה

דבש הזב מהתמרים, מברך עליו 'שהכל'. וכן על משקין היוצאין מכל מיני פירות, חוץ מזיתים וענבים (ל), מברך 'שהכל' (לא).

פ' ברכות ל"ח ע"א. פ' תוספות שם ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(כט) נראה עיקר - כיוון שזו דעת רוב הראשונים. למעשה נחלקו הפוסקים האחרונים בדין זה, ויש גם מהפוסקים האשכנזים שכתבו לברך "העץ" כדברי המחבר⁷, ולעומתם פוסקים ספרדים שכתבו לברך "שהכול"⁸. והלכה למעשה כל אחד ינהג כמנהגו; ואם אין לו מנהג, אם מזהים הפרי יברך "העץ", ואם לאו "שהכל".

פירה תפוחי אדמה שנעשה מקמח תפוחי אדמה שעירו עליו מים, לכל הדעות ברכתו "שהכול".

(ל) מזיתים וענבים - ברכת שמן הזית התבארה בסעיף ז', וברכת מיץ הענבים היא "הגפן". ודינם שונה ממשקים היוצאים משאר הפירות, משום שהשמן והיין חשובים יותר מהזיתים ומהענבים, לכן אינם מאבדים ברכתם כשסוחטים אותם.

(לא) שהכל - אמנם ראינו בסעיף הקודם שעל פרי מרוסק מברכים "העץ" לדעת המחבר, אך יש הבדל בין ריסוק פרי לסחיטתו: רסק הפרי כולל את כל מרכיביו, אך המיץ אינו מכיל את כל הפרי, ולכן אינו חשוב כדי לברך עליו "בורא פרי העץ"⁹.

7. ראו משנ"ב ס"ק מב.

8. בן איש חי פרשת פינחס אות י"ב; וכף החיים אות נ"ז. ובצירוף דברי המחבר בסוף סימן ר"ד: "כל דבר שהוא מסופק בברכתו, יברך שהכול".

9. יש החולקים בזה על פי שיטת הרשב"א ודעת החזון איש (או"ח לג, ה), שעל מיץ מתפוזים המיועדים לסחיטה יברך "העץ". הלכה למעשה אין לזוז בכך מהכרעת המחבר, כי סוף סוף גם אם הברכה היא "העץ", אם בירך "שהכול" יצא.

מע"ף ט

^קסופי ענבים (לב) שאין מתבשלין לעולם, וכן י'על הנובלות שהם תמרים שבישולם ושרפם החום ויבשו, מברך 'שהכל' (לג).
^פברכות ל"ח ע"א. ^יברכות מ' ע"ב במשנה וכתנא קמא.

מע"ף י

^שפירות ישראל או בשלן במים – אף על פי שנכנס טעם הפרי במים, אינו מברך על אותם המים אלא 'שהכל' (לד); ^תוהרא"ש כתב דאפשר שאם נכנס טעם הפרי במים מברך 'בורא פרי העץ' (לה).
^שהרשב"א שם ל"ח. ^תרא"ש שם.

מע"ף יא

^אמי שריית צמוקים ותאנים, או מי בישולם – מברך עליהם 'שהכל' ויוצא גם להרא"ש (לו). אבל בברכה שלאחריהם יש להסתפק אם מברך 'בורא נפשות' או אם מברך ברכה אחת מעין שלש.
^אבית יוסף לדעת הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לב) סופי ענבים – הם הענבים הגדלים בסוף העונה; והוא הדין לכל הענבים שאין מבשילים לעולם.
(לג) שהכל – שכיוון שאינם מובחרים כתמרים הרגילים אין הם חשובים לברך עליהם את הברכה המיוחדת לפירות העץ.
(לד) שהכל – כיוון שאין כאן פרי, אלא טעמו בלבד. אך קומפוט הבא עם הפירות בתוכו ברכתו "בורא פרי העץ".
(לה) פרי העץ – והלכה למעשה יברך "שהכול", אך אם טעה ובירך "בורא פרי העץ" – לא יחזור, היות שבדיעבד סומכים על דברי הרא"ש.
(לו) גם להרא"ש – כיוון שאף לדברי האומר שצריך לברך "העץ", אם בירך "שהכול" יצא. והלכה זו התבארה בסעיף הקודם, והובאה כאן בשביל ההמשך.

כהרא"ש (לז). ולכן ירא שמים לא ישתה אלא בתוך הסעודה (לח). או יאכל פרי משבעה מינים וגם ישתה מים, כדי שיצטרך לברך ברכה אחת מעין שלש ו'בורא נפשות' (לט).¹⁰ ואם משך המים והבדלים מהצמוקים (מ) – הוה ליה יין, ומברך עליו 'בורא פרי הגפן' וברכה אחת מעין שלש; והוא שיהיו צמוקים שיהיה בהם לחלוחית שאם ידרוך אותם יצא מהן דבשן, אבל אם כשיעצרו¹¹ שם בבית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(לז) כהרא"ש – כיוון שבניגוד לברכה ראשונה, שבה המברך "שהכול" על פירות יצא, המברך "בורא נפשות" על פירות שנשתבחה בהן ארץ ישראל במקום ברכה מעין שלוש לא יצא ידי חובתו¹⁰; ולכן בברכה אחרונה בפירות אלו אי אפשר לצאת ידי כל השיטות. ומסביר לנו המחבר כיצד לנהוג במקרה זה.

(לח) אלא בתוך הסעודה – וכך יפטור את הפירות בברכת המזון. **(לט) ובורא נפשות** – ואם אינו יכול לשתות את מי הפירות בתוך הסעודה, ואף לא לצרף אותם לפירות ממש ולמים, וכן בדיעבד אם כבר שתה אותם לבדם, לא יברך כלל ברכה אחרונה משום הספק¹¹. **(מ) והבדלים מהצימוקים** – תחילת הסעיף עסקה במים שנשרו בהם הפירות זמן מועט; אבל מים שנשרו בהם צימוקים לזמן מרובה, זהו "יין צימוקים", וברכתם "הגפן". וכתבו הפוסקים שמשך הזמן לשינוי הטעם והברכה הוא שלושה ימים.

10. על פירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל (ענבים, תאנים, רימונים, זיתים ותמרים) תיקנו לברך ברכה מעין שלוש, שהיא קיצור של ברכת המזון, ועיקרה שבח הארץ והזכרת ירושלים. פרטי הברכה יתבארו בע"ה בסימן ר"ח. והזכרת שבח הארץ על פירות אלו מעכבת, לכן אם בירך "בורא נפשות" לא יצא.

11. ראה מג"א סימן ר"ח ס"ק כ"ו בסופו; ואצלנו פמ"ג אשל אברהם ס"ק כ"ו.

אותם לא יצא מהם שום לחלוחית דבש, לא (מא).

סעיף יב

יכל הפירות שטובים חיים ומבושלים, כגון תפוחים ואגסים, בין חיים בין מבושלים, מברך 'בורא פרי העץ' (מב). ואם אין דרך לאוכלם חיים אלא מבושלים (מג): אכלם כשהם חיים – מברך 'שהכל', כשהם מבושלים – 'בורא פרי העץ'.

³ברכות ל"ח ע"ב, ושם בתוספות ורוב הפוסקים.

סעיף יג

⁴אגוז גמור המטוגן בדבש ונקרא נואיגד"ו (ר"ל נואי"ט), מברך עליו 'בורא פרי העץ' (מד).

⁵שם בתוספות ור' יונה והרא"ש לפירוש הבית יוסף.

סעיף יד

⁶אגוז רך שמבושלים בדבש וקוראין לו נואי"ם מושקאד"ה, מברך עליו 'שהכל' (מה). הגה: וכן אותם אגוזים שמבושלים בדבש בעודם ⁷שם בב"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(מא) לא – כיוון שצימוקים יבשים מוציאים רק טעם ולא ממשות, ואין בכך די כדי להפוך את המים ליין.

(מב) בורא פרי העץ – כיוון שהם חשובים הן חיים והן מבושלים.

(מג) אלא מבושלים – כגון ערמונים. וכמובן גם להפך: פירות שדרך לאכול אותם דווקא חיים, כגון פירות הדר, מברכים עליהם "העץ" רק כשאוכלים אותם חיים, וכשהם מבושלים ברכתם "שהכול".

(מד) בורא פרי העץ – אף אם האגוז נאכל גם כשהוא חי. והדבש טפל לאגוז.

(מה) שהכל – בניגוד לאגוז שהובא בסעיף הקודם, אגוז רך עדיין אינו פרי הטוב למאכל, והוא נעשה טעים רק בזכות הדבש, ועל כן ברכתו "שהכול".

ירוקים, מברכים 'שהכל' (מו) (רבינו ירוחם נתיב י"ז ח"ב, וב"י).

סעיף טו

על הסוקאר (מז) מברך 'שהכל' (מח), וכן המוצץ קנים מתוקים – 'שהכל' (מט).

¹רמב"ם פרק ח' מהלכות ברכות.

סעיף טז

על פלפל וזנגביל יבשים, ¹ועל הקלאו"ו של גירופל"י (ג) (ר"ל נעגלי"ך), וכל כיוצא בזה שאין דרך לאכלם אלא על ידי תערובות, אין מברך עליהם כלום (נא).

¹ברכות ל"ו ע"ב. ¹שם בתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(מו) מברכים שהכל – מאותו הטעם, שעדיין לא גדלו כל צורכם.

(מז) סוקאר – אם אוכל סוכר לבדו. וכן הדין בין אם הוא מופק מקני סוכר, שהוא צמח גבוה רב שגתי עם תפרחת, ובין אם מופק מהירק הנקרא סלק סוכר.

(מח) שהכל – אף על פי שמוצא הסוכר מהצומח, ואף נוטעים את הקנים והסלק בשביל הסוכר; כיוון שהסוכר אינו נחשב לפרי בפני עצמו, והוא בא לתת טעם למאכלים. ואף שיש ממתקים שבהם הרוב הוא סוכר, סוף סוף הוא בא ללוות את האוכל העיקרי¹².

(מט) שהכל – שהלא אפילו מיץ פירות למדנו שברכתו "שהכול", וקל וחומר לסוכר, שאינו מאכל עצמאי.

(נ) גירופל"י – כולם סוגי תבלינים. האחרון נקרא בצרפתית clou de girofle, ובעברית ציפורן.

(נא) כלום – שאינם נחשבים למאכלים. ואינם דומים לסוכר, שראינו בסעיף

¹². המחבר פסק כאן כרמב"ם, וביארנו טעמו. יש שלא פסקו כדעה זו, ופסקו לברך על סוכר המופק מקנים "העץ", ועל סוכר המופק מסלק "אדמה".

מע"ף יז

^טעל אגוז מושקא"ט - 'בורא פרי העץ' (נב), על קניל"ה (ר"ל צימרינ"ד) - 'בורא פרי האדמה' (נג).
^טשם בתוספות.

מע"ף יח

'על פלפל (נד) וזנגביל (נה) כשהם רטובים (נו) - 'בורא פרי האדמה'. הגה: כל הפירות (נז) שיודע בהם שהם עיקר הפרי, מברך עליהם ברכות ל"ו ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

הקודם שברכתו "שהכול", כיוון שאת הסוכר אפשר לאכול לבד, אף שאין הדרך בכך. ואף יש ממתקים וריבות שבהם הסוכר הוא הרוב או כמעט הרוב. (נב) **העץ** - אגוז מוסקט, הנקרא גם אגוז ריחני, משמש בעיקר כתבלין אבל ראוי גם לאוכלו חי; לכן כשאוכלו כברייתו ברכתו "בורא פרי העץ". אך אם אוכלו כתבלין אינו מברך עליו.

(נג) **האדמה** - ה"קנילה" הוא הקינמון. ואמנם הצמח עצמו הוא עץ, אבל כיוון שהוא מתחדש מדי שנה נחשב לפרי הארץ. ואף שעיקר ייעודו לתבלין, אפשר לאכול את מקלות הקינמון חיים, ואז ברכתו "בורא פרי האדמה"¹³.

(נד) **פלפל** - ירק הנאכל הן חי והן כתבלין. הוא גדל על צמח חד שנתי, וברכתו "בורא פרי האדמה".

(נה) **וזנגביל** - צמח שגבעולו (קנה השורש) משמש לאכילה ולהכנת תבלין. נקרא בלועזית ג'ינג'ר.

(נו) **כשהם רטובים** - כלומר חיים, ולא כשנאכלים כתבלין.

(נז) **כל הפירות** - כלומר: פירות האילן.

13. סימן זה עוסק בברכת "בורא פרי העץ", והסימן הבא בברכת "בורא פרי האדמה". אלא שאגב האגוז המוסקט הביא המחבר כאן את דין הקינמון, ובסעיף הבא את הפלפל והזנגוויל, שאף הם תבלינים שראויים לאוכלם חי.

'בורא פרי העץ'; ושאינן עיקר הפרי, 'בורא פרי האדמה' (נח); ואם הוא מסופק בו אם הוא עיקר הפרי או לא, 'בורא פרי האדמה' (נט); ואם אינו יודע מה הוא, מברך 'שהכל' (ס) (טור).

שולחן ערוך כפשוטו

(נח) בורא פרי האדמה - לאחר שהמחבר הביא כמה וכמה דוגמאות, הרמ"א מביא כאן את הכלל העקרוני.

(נט) האדמה - כיוון שאם בירך "אדמה" במקום "העץ" - יצא, ואם בירך "העץ" במקום "אדמה" - לא יצא.

(ס) שהכל - משום שעל כל המאכלים אם בירך "שהכול" יצא. וכמובן שיש להשתדל ללמוד ככל הניתן מה ברכתו של כל מין ומין, ורק כשבכל זאת אינו יודע יסמוך על הוראה זו.

סימן ר"ג

דיני ברכת פירות הארץ, ובו ח' סעיפים.

בסימן זה רשימה של פירות וירקות שיש מקום להסתפק בברכתם, ומבאר כאן המחבר מה לברך עליהם, על פי הכללים שהבאנו בהקדמה לסימן ר"ב. הרשימה כאן מצומצמת, ובנוסף לא תמיד קל לזהות על איזה פרי או ירק מדובר בשפתנו. לכן הבאנו בנספח רשימת מאכלים שונים וברכותיהם.

סעיף א

^אעל פירות הארץ מברך 'בורא פרי האדמה' (א).

^אברכות לה ע"א במשנה.

סעיף ב

^בעל התותים הגדלים בסנה – 'בורא פרי האדמה' (ב). הגה: (*דלא מקרי עץ אלא שמוציא עליו מעצו, אבל מה שמוציא עליו משרשיו לא מקרי ברכות מ' ע"א ובתוספות על פי הירושלמי דמסכת כלאים, אף על פי שהעץ מתקיים משנה לשנה. "ונראה לעניות דעתי שהגהת רמ"א שייך אחר סעיף ג', וכן הוא בתשובת הגאונים שהביא הבית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בורא פרי האדמה** – פירות האילן לעניין הברכה הם פירות הגדלים על ענפים הנשארים משנה לשנה, כפי שמסביר הרמ"א בסעיף ב'. לכן פירות של צמח שענפיו מתחדשים בכל שנה ברכתם "פרי האדמה". וכן צמחים חד-שנתיים שזורעים בכל שנה, כקטניות למשל.

(ב) **פרי האדמה** – ככל הנראה הכוונה לפרי הנקרא בפינו פטל. והוא הדין גם לפרי הקרוי כיום תות שדה.

עץ, והני כיון דכלה עציו לגמרי בחורף והדר פרח משרשיו (ג), מברכין עליו
'בורא פרי האדמה' (טור ומרדכי בשם תשובת הגאונים).

סעיף ג

¹על המאוזוי"ש (ד) – 'בורא פרי האדמה'.

²בתשובת הגאונים.

סעיף ד

¹על פירות שמוציאין אילני סרק – 'שהכל' (ה).

²שבלי הלקט בשם תשובת הגאונים.

סעיף ה

¹בני אסא (ו), אף על גב דבישלן והויין כפירות (ז), אינו מברך

אלא 'שהכל' (ח).

²שבלי הלקט שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) משרשיו – נתרגם את המשפט (החל מהמילה 'והני'): ואלו (התותים), כיוון שכלה העץ לגמרי בחורף וחזר ופרח משורשו.

(ד) המוזאי"ש – הן הבננות, הנקראות גם 'מוז'.

(ה) שהכל – הכוונה לעצים שפירותיהם אינם חשובים ואינם נאכלים בדרך כלל על ידי האדם (כדוגמת השזיף). ואם בכל זאת אוכל את הפירות, כיוון שהם אינם חשובים וגידול העץ אינו לצורך אכילתם, ברכתם "שהכול".

(ו) בני אסא – אלו שיחי ההדס, שגדלים בהם פירות קטנים שלא נועדו למאכל.

(ז) דבישלן והויין כפירות – תרגום: שבישלם ונעשו (טובים) כפירות.

(ח) שהכל – ואין דינם כפירות הטובים לאכילה שהם מבושלים, ששומרים על עיקר ברכתם ("העץ" או "האדמה"), כיוון שאין מגדלים את ההדס עבור פירותיו, ולכן פירותיו אינם חשובים.

סעיף ו

יעל זנגביל שמרקחים אותו כשהוא רטוב - 'בורא פרי האדמה' (ט). ונראה דהוא הדין אם מרקחים אותו יבש (י), כיון שעל ידי כך הוא ראוי לאכילה - הזנגביל עיקר, ומברך עליו 'בורא פרי האדמה' (יא).

¹ברכות ל"ו ע"ב, ויומא פ"א ע"ב, ושם בפרוש רש"י.

סעיף ז

¹בשמים (יב) שחוקים ומעורבים עם סוקר - הבשמים עיקר, ומברך עליהם כדין ברכת אותם בשמים (יג).

¹טור בשם ר"מ מרוטנברג.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) **האדמה** - משום שהפרי הוא העיקר; ואף שמערבים אותו בדברים נוספים, הוא אינו מאבד את ברכתו.

(י) **יבש** - הזנגביל החי ראוי לאכילה, ואילו היבש אינו ראוי לאכילה כשלעצמו אלא כתבלין, ואז אין מברכים עליו (כפי שהתבאר בסימן הקודם סעיף טז). אלא שכאן הוא מתוקן לאכילה על ידי המרקחת.

(יא) **האדמה** - פירות שאינם ראויים למאכל כפי שהם, ומתקנים לאכילה על ידי תוספת דבש או על ידי בישול - ברכתם "שהכול"¹. אולם על זנגביל טרי מברכים "בורא פרי האדמה", ולכן גם כאשר הוא נעשה תבלין ואיבד את ברכתו, אם חוזרים ומתקנים אותו לאכילה חוזרת ברכתו להיות "בורא פרי האדמה".

(יב) **בשמים** - שאפשר גם לאכול אותם בפני עצמם.

(יג) **ברכת אותם בשמים** - בין אם ברכתם "האדמה" או "העץ". ואף שהם שחוקים ומעורבים עם סוכר, אין הם מאבדים בכך את ברכתם. ואם אינם ראויים לאכילה בפני עצמם אלא רק כתבלין, אין מברכים עליהם אם אוכלם

1. כפי שהתבאר בכמה מקומות בסימן הקודם, כגון סעיף יד.

סעיף ה

ה צנון (יד), מברך עליו 'בורא פרי האדמה' *.

^ה ברכות ל"ו ע"א. * אף על גב דסופו אם אינו תולשו בעתו הוא מתקשה כעץ.

שולחן ערוך כפשוטו

בפני עצמם, וכשהם שחוקים ומעורבים בסוכר ברכתם "שהכול".
(יד) צנון - הצנון הוא שורש הראוי לאכילה. ומבאר הגמרא שאף שאם
 נשאיר אותו באדמה הוא יתקשה כעץ, כאשר הוא רך תהיה ברכתו "בורא פרי
 האדמה".

סימן ר"ד

דיני הברכות ליתר מאכלים, ובו י"ג סעיפים.

בסימן זה אנו למדים על הברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו". מצד אחד, ברכה זו אינה מדגישה את המיוחד במאכל שהאדם אוכל כעת, ומצד שני יש בה אמירה אמונית חשובה, שכל הבריאה נעשית ברצונו של ה', ומכך נובע שעלינו לחיות כפי רצונו.

את ברכת "שהכול" מברכים על כל מאכל שלא התייחדה לו ברכה. בסימנים הקודמים למדנו שעל היוצא מהצומח התייחדו ברכות "האדמה" ו"העץ", אולם בסימן זה מבואר שגידולי קרקע שאינם החלק החשוב של הצמח ברכתם תהיה לעתים "שהכול", וראינו דוגמאות לכך כבר בסימנים הקודמים. ואולי זו הסיבה לכך שסימן זה מקדים את הסימן העוסק בברכת הירקות, שכיוון שכבר עסקנו בברכת "שהכול" אגב ברכות "העץ" ו"האדמה", יש להסביר את פרטי ברכה זו.

סעיף א

^אעל דבר שאין גדולו מן הארץ, כגון: בשר בהמה, חיה ועוף, דגים, ביצים, חלב, גבינה, ופת שעפשה (א), ותבשיל שנשתנה צורתו ^בונתקלקל (ב), ונובלות שהם תמרים שבשלים ושרפם החום ^אברכות מ' ע"ב משנה וברייתא. ^בולא לגמרי. בית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ופת שעפשה - לחם שהתקלקל איבד את ברכת "המוציא" המיוחדת לו. אם אין הוא ראוי לאכילה אין מברכים עליו כלל, ואם ראוי לאכילה על ידי הדחק ברכתו "שהכול". כיום, על פי רוב, אף אחד אינו אוכל לחם מעופש. ולכן לא לברך עליו כלל.

(ב) שנשתנה צורתו ונתקלקל - מדובר בתבשיל שברכתו לפני שהתקלקל הייתה "העץ" או "האדמה", ודינו כמו הלחם המקולקל, שאם ראוי לאכילה על ידי הדחק ברכתו "שהכול".

ויבשו (ג), ועל הגובאי (ד), ועל המלח (ה), ועל מי מלח, ועל המרק, ועל כמהין ופטריות (ו), ועל קורא (ז) שהוא הגה: הך הנתוסף^{*} באילן בכל שנה, שקורין פאלמיט"ו (ח), ועל לולבי גפנים (ט), ועל שקדים מתוקים שאוכלים אותם כשהם רכים בקליפיהם (י), ועל^{*} הטור כתב בענפי הדקל, וכן הוא בפרוש רש"י שם ל"ו.

שולחן ערוך כפשוטו

- (ג) **ויבשו** - כיוון שתמרים אלו לא הבשילו. וכבר התבאר דין זה בסימן ר"ב סעיף ט.
- (ד) **הגובאי** - הוא מין חגב כשר (אלא שאין נהוג לאוכלו כיום). והובא כדי לומר שאין הלכה כמאן דאמר שאין מברכים על הארבה כיוון שהוא קללה לעולם.
- (ה) **המלח** - אם אוכלו לבדו, ואין זה כל כך מצוי כיום.
- (ו) **כמהין ופטריות** - שאף שנראים כפרי האדמה, אינם יונקים מהאדמה (אלא הם טפילים), וברכתם "שהכול".
- (ז) **קורא** - מעין חומר לבן מתוק המצוי על ענפי הדקל לפני שהם מתקשים והופכים לעץ. וברכתו אינה "בורא פרי העץ" משום שפרי הדקל הוא התמר, ואין נוטעים דקלים בשביל ה"קורא".
- (ח) **פאלמיט"ו** - "לבבות דקל" בספרדית. Palmito.
- (ט) **לולבי גפנים** - החלק הך בראש הזמורה של הגפן; וגם כאן, הם אינם עיקר הגפן.
- (י) **בקליפיהם** - נוטעים את העץ בעבור השקדים כשהם בשלים, ואז הקליפה קשה וזורקים אותה. וטרם ההבשלה הקליפות רכות ואפשר לאכול אותן, אף שאין הן עיקר הפרי, כמו ה"קורא" ולולבי הגפנים.

חזיו והוא שחת (יא), ועל קרא היא (יב), ועל קימחא דשערי (יג), ועל שכר תמרים ושכר שעורים (יד), ועל מי שעורים שמבשלים לחולה (טו), ועל עשבי דדברא שאינם נזרעים (טז), ועל שבת שקורין אניט"ו הגה: ר"ל אני"ס, ועל כמון וכסבור (יז) הגה: דלטעמא עבידי ולא לאכילה, ועל ¹החומץ שעירבו במים עד שראוי לשתות (יח) – מברך 'שהכול'.

¹ברכות מ' ע"ב במשנה לפרוש הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) שחת – תבואה או קטנית שנקצרת לצורך מאכל בהמה עוד לפני הבשלתה. נקראת גם חציר. ברכת "בורא פרי האדמה" נאמרת רק על עיקר הצמח לאחר שהבשיל, ולכן יברך על השחת "שהכול".

(יב) קרא היא – מין דלעת. עיקר אכילתה כשהיא מבושלת, ואז ברכתה "בורא פרי האדמה", ואם אוכלת חיה מברך "שהכול".

(יג) קימחא דשערי – קמח שעורים. הקמח נועד להכנת מאפה או תבשיל, והוא נחשב כראוי לאכילה בפני עצמו רק על ידי הדחק, ואז ברכתו "שהכול".

(יד) ושכר שעורים – השיכר מופק מהתססת שעורים (בירה) או פירות (סיידר). ואף על פי שהוא תוצר טוב הבא מהפרי, ברכתו "שהכול" – כיוון שאינו עיקר הפרי. בדומה למיץ פירות.

(טו) שמבשלים לחולה – תבשיל שעורים ברכתו "מזונות"; אבל תבשיל זה מיועד לחולה ואינו טעים, ולכן ברכתו "שהכול".

(טז) שאינם נזרעים – כלומר עשבי בר הצומחים מאליהם. עשבים אלו אינם חשובים, ואף שהם גידולי קרקע ברכתם "שהכול"¹.

(יז) כמון וכסבור – כל אלו הם מיני תבלינים שלא נועדו לאכילה כמו שהם, אך הם ראויים למאכל.

(יח) עד שראוי לשתות – וברכתו "שהכול" אף שמקורו בגידולי קרקע, כיוון שאינו ראוי לאכילה כמו שהוא.

1. כגון ה"חובזה" הירושלמית, וכן העשבים הקרויים בפי הילדים "חמציצים".

סעיף ב

על החומץ לבדו^א אינו מברך כלום, מפני שהוא מזיקו (יט).

^אהרא"ש מההיא דיומא פ"א ע"א.

סעיף ג

^הריחיה חלא (פירוש: חומץ) ומעמיה חמרא – חמרא הוא (כ), ומברך

עליו 'בורא פרי הגפן' (כא).

^הבבא בתרא צ"ו ע"א, ועבודה זרה ס"ו ע"ב.

סעיף ד

כל שבני אדם נמנעים לשתותו מפני חמיצותו, אין מברכין עליו

'בורא פרי הגפן' הגה: אלא 'שהכל' (כב).

^אשבלי הלקט בשם ספר התרומה

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) מזיקו – בניגוד לחומץ המעורב במים שבסוף הסעיף הקודם. כיוון שכאשר הוא לבדו אין הוא נחשב למאכל כלל.

(כ) חמרא הוא – תרגום: יין שהחמיץ כך שריחו כחומץ וטעמו כין, נחשב כין.

(כא) בורא פרי הגפן – שאף שהתקלקל קצת, עדיין הוא נחשב כין.

(כב) שהכל – שאם הוא ראוי לשתיה על ידי הדחק, איבד את חשיבותו כין ואת ברכתו המיוחדת, אבל עדיין נחשב למשקה שמברכים עליו.

סעיף ה

'שמרי יין (כג), מברך עליהם 'בורא פרי הגפן' (כד); נתן בהם מים (כה), אם נתן שלשה מדות מים ומצא ארבעה (כו), הוה ליה כיון מזוג (כז) ומברך 'בורא פרי הגפן'. אם מצא פחות, אף על פי שיש בו טעם יין, קיוהא בעלמא (כח) הוא ואינו מברך אלא 'שהכל'; ויהיינו ביינות שלהם שהיו חזקים, אבל יינות שלנו שאינן חזקים כל כך, אפילו רמא תלתא ואתא ארבעה (כט) אינו מברך עליו 'בורא פרי הגפן'; ונראה שמשערים בשיעור שמוזגים יין שבאותו מקום (ל). הגה: ובלבד שלא יהא היין אחד מששה במים, כי אז 'בבא בתרא צ"ו ע"ב וכתנא קמא לפירושו התוספות². "רבנו יונה בברכות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) שמרי יין - בייצור היין בעבר, וגם כיום ביין בייצור ביתי, נשאר משקע בתחתית כלי היין. משקע זה עשוי מהשמרים הטבעיים של היין.

(כד) הגפן - אם מוצץ אותם כמות שהם, כיוון שלמעשה בכך הוא שותה את לחלוחית היין.

(כה) מים - הוסיף מים על שמרי היין כדי ליצור משקה בטעם היין.

(כו) ומצא ארבעה - כגון אם הוסיף לשמרים 300 מ"ל מים, ואחר זמן היה במשקה 400 מ"ל - נמצא שהשמרים הוסיפו שליש למים.

(כז) כיון מזוג - ראינו כבר מספר פעמים שהמנהג בעבר היה להוסיף מים ליין לפני שתייתו. וגם אם שלושה רבעים מן היין הם בעצם מים - אומרת הגמרא שברכתו נשאת "הגפן".

(כח) קיוהא בעלמא - תרגום: אין בו אלא טעם חלש בלבד.

(כט) ואתא ארבעה - תרגום: "אפילו מזג שלושה (רבעים של מים ליין) ומצא ארבעה (רבעים)".

(ל) שבאותו מקום - כלומר: בזמן הזה, שאין דרכנו למזוג כל כך הרבה מים

2. [כך הביא הב"י. וכתב מג"א (ס"ק ט"ו) שאינו בתוספות שלפנינו, ומובא במרדכי בשם ראבי"ה].

ודאי בטל (לא) (אגור).

סעיף ו

^טתמד שעושים מחרצנים שנותנים עליהם מים (לב), דינם כשמרים (לג); ו'הני מילי כשנעצרו בקורה (לד), אבל אם לא נדרכו אלא ^טרבינו ירוחם בשם התוספות. 'רמב"ן.

שולחן ערוך כפשוטו

ביין, מברכים על מי השמרים "הגפן" רק אם הוסיף עליהם מים בשיעור הנהוג באותו מקום. ונראה מדברי המחבר שאם היין הוא פחות מרבע מהתערובת בוודאי שאין מברכים "הגפן"; ואם היין הוא יותר מרבע מהתערובת מברכים, בתנאי שהוסיפו מים על פי מנהג המקום ולא יותר.

(לא) ודאי בטל - הרמ"א מעיר על דברי המחבר שלא תמיד הולכים אחר מנהג המקום במזיגה, אלא מברכים "הגפן" אם יש במשקה לפחות ששית יין³. למעשה, הפוסקים הספרדים דורשים שיהיה רוב יין, ולא שכנזים די שהיין יהיה ששית מכל הכמות. היינות הקנויים כיום מכילים 100% יין - אלא אם כן מצוין אחרת - ולכן ודאי שברכתם "הגפן" לכל הדעות⁴.

(לב) מים - התמד שמדובר עליו כאן הוא יין זול המיוצר משאריות ענבים סחוטם המושרים במים, ואינו מצוי היום⁵.

(לג) כשמרים - שעליהם למדנו בסעיף הקודם שאם מזגו אותם במים על פי מנהג המקום, ויש בתערובת לפחות רבע יין - ברכתה הגפן.

(לד) כשנעצרו בקורה - שאותם ענבים סחוטם נעצרו (נסחטו) על ידי קורה בבית הבד, שזו סחיטה חזקה הממצה את היין שבחרצנים.

3. מלשון הרמ"א נראה שהוא מצמצם את דברי המחבר, ובעוד שהמחבר פוסק שהכול כמנהג המדינה, הרמ"א דורש שתהיה לכל הפחות ששית יין. אולם אנו הבנו שאדרבא, המחבר דורש שיהיה לכל הפחות רבע יין.

4. סעיף זה הוא לעניין יין המעורב במים בלבד. דין יין המעורב בשאר משקים התבאר בדברי הרמ"א בסימן ר"ב סעיף א, ובדברינו שם ס"ק ו.

5. היום נקרא בשם זה משקה המבוסס על מים, דבש ושמרים (mead).

ברגל (לה), אפילו נתן שלשה מדות מים ולא מצא אלא שלשה או פחות, מברכין עליו 'בורא פרי הגפן'; שיין הוא, והמים נבלעים בזגים, ובמה שיוצא יש בו יין מרובה. הגה: זגים (לו) שנתנו עליהם תאנים לחזק כח היין, אף על פי שהזגין הרוב, מכל מקום כל כח התאנים במשקה, ואין לברך 'בורא פרי הגפן' (לז) (כ"י בשם התשב"ץ).

סעיף ז

השותה מים לצמאו, מברך 'שהכל' (לח), ולאחריו 'בורא נפשות רבות' (לט); 'אבל אם הנקתיה אומצא (מ) ושתה מים להעביר האומצא, אינו מברך לא לפניו ולא לאחריו (מא).
 ברכות מ"ד ע"א במשנה וכתנא קמא. ⁷ ברכות מד ע"ב ובתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(לה) ברגל - ואז כוח הסחיטה אינו גדול, ונשאר יין בלוע בחרצנים.
 (לו) זגים - הם קליפות הענבים.⁶
 (לז) הגפן - אלא "שהכול", ככל המיצים.
 (לח) שהכל - כמו בכל הנאה שיש לברך לפניה, ואין לקחת דבר מהעולם בלי לברך תחילה.
 (לט) בורא נפשות רבות - שהיא הברכה האחרונה על כל מאכל שברכתו "שהכול".⁷
 (מ) חנקתיה אומצא - תרגום: אם נחנק כשאכל בשר.
 (מא) ולא לאחריו - משום שאין שתייה זו להנאתו.

6. כמו התמד, גם זהו סוג של יין זול. גם כיום קיים יין שמקור האלכוהול שבו הוא בזגים שנסחטו; מקורו באיטליה, והוא נקרא גראפה, Grappa. בעבר נחשב ליין פועלים זול, וכיום קיים גם כמשקה יוקרתי.

7. שתיית מים מחמת צמא אינה בדיוק הנאת החיך, ואף דומה קצת לשתייה לרפואה, שמתבאר בסעיף הבא שאין מברכים עליה. ואכן, יש סברה שאין לברך על מים, ואף יש דעה במשנה שאין לברך עליהם ברכה אחרונה. לכן מדגיש המחבר שיש לברך על מים "שהכול" ו"בורא נפשות", והנאת השקטת הצמא נחשבת להלכה כהנאת החיך.

סעיף ה

כ"ל האוכלין והמשקין שאדם אוכל ושותה לרפואה, אם טעמם טוב והחיד נהנה מהם, מברך עליהם תחלה וסוף (מב). הגה: אם אנסוהו לאכול או לשתות, אף על גב דהחיד נהנה ממנו אינו מברך עליו, הואיל ונאנס על כך (מג) (כ"י בשם אהל מועד והרא"ה).
 פ"שם בתוספות מההיא דשמן זית באניגרון, ל"ה ע"ב, וכן כתבו שאר הפוסקים.

סעיף ט

י"אכל מאכל או משקה של איסור מפני הסכנה, מברך עליו תחלה וסוף (מד).
 ה"רא"ש והגהת מיימוני ובית יוסף אפילו לדעת הרמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(מב) תחילה וסוף - הברכה היא על ההנאה, ולא על עצם האכילה או על התועלת ממנה. לכן מברכים רק על תרופה טעימה, ועל תרופה שאינה טעימה אין לברך. וכן אין לברך על מים ששותה כדי לבלוע כדור בעזרתם.
 (מג) ונאנס על כך - כיוון שהנאה כפויה אינה נחשבת להנאה.
 (מד) תחילה וסוף - שכיוון שהאכילה מותרת לו, יש לברך על הנאתו ממנה. דברים אלו כבר התבארו בסימן קצ"ו סעיפים א-ב, ושם ראינו שיש החולקים וסוברים שאין לברך, וכך נוהגים הספרדים, משום "ספק ברכות להקל" (אלא שאם יכול, טוב שיאכל קודם דבר היתר ויברך עליו). האוכל דבר היתר ביום כיפור לרפואתו, עליו לברך לכל הדעות.⁸

8. כיוון שהצום הוא איסור על האדם לאכול (איסור "גברא"), ואם הוא חולה אין לו חיוב לצום. אבל מאכל שאינו כשר, האיסור הוא במאכל עצמו (איסור "חפצא"), ועל מאכל אסור לא תיקנו חכמים ברכה.

סעיף י

דבש דבורים הרי הוא כשאר דבש, ואינו מברך אלא 'שהכל'
(מה).
טור.

סעיף יא

חבושים (מו) או גינדא"ש (מז) או ורדים (מח) ושאר מיני פירות
ועשבים שמרקחים בדבש,⁹ הפירות והעשבים הם עיקר והדבש
טפל, אפילו הם כתושים ביותר, הילכך מברך על חבושים
וגינדא"ש 'בורא פרי העץ' (מט); ועל של עשבים, 'בורא פרי
⁹טור בשם חבריו, וביטל דעתו מפני דעתם.

שולחן ערוך כפשוטו

(מה) שהכל - ואף על פי שהדבורים מייצרות את הדבש מצוף פרחים, אין הוא
נחשב לאחד מגידולי הקרקע.
(מו) חבושים - פרי קשה ומר שאין ראוי לאכלו חי (ולכן אין לברך עליו "העץ"
אם אוכלו חי), אבל מקובל לאוכלו מבושל או אפוי, ובעיקר להכין ממנו ריבה
או ליפתן.
(מז) גינדא"ש - מין דובדבן מתוק, גודגדן, שדרך להכין ממנו ריבות (מספרדית
guindas).
(מח) ורדים - זהו הצמח המוכר לנו מפרחיו היפים, והוא משמש גם להכנת
ריבה או סירופ הנקרא "מי ורדים". את מוצרי מאכל אלו מפיקים בדרך כלל
מעלי הכותרת של הפרח, ואפשר גם להכניס מהפרי שנשאר לאחר נשירת עלי
הפרח. הוורד הוא פרי הארץ, ואינו פרי העץ.
(מט) בורא פרי העץ - מפני ששניהם פירות אילן, וזו דרך אכילתם.

9. הדובדבנים הרגילים נקראים בספרדית שירא"ז, cerezas. בסימן רכ"ה סעיף ד כתב המחבר:
"אם בירך שהחיינו על שירזא"ש, כשיאכל גינדא"ש חוזר ומברך שהחיינו"; וביאר הרמ"א: "והם
כשני מיני גודגדניות".

האדמה' (ג); ועל של ורדים, 'בורא פרי האדמה'⁹. הגה: וכל מרקחת (גא) שאין בריאים רגילין בו אלא לרפואה, מברכין עליו 'שהכל' (גב) (כ"י בשם הרא"ה).

⁹שהזרע שלו הוא העיקר, והעלים הם הפרחים, כל בו. ולענ"ד הטעם משום דהוי פירות האטד, וכמו שכתוב ריש סימן ר"ג וע"ש.

סעיף יב

³כל שהוא עיקר ועמו טפילה (נג), מברך על העיקר ופוטר את הטפילה (נד). וכל דבר שמערבין אותו לדבק, או כדי ליתן ריח, או כדי לצבוע התבשיל, הרי זה טפילה (נה); אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובות, הרי הוא עיקר; לפיכך מיני דבש שמבשלים אותם ונותנים בהם חלב חטה כדי לדבק ועושים מהם מיני מתיקה, אינו מברך 'בורא מיני מזונות', מפני שהדבש הוא ³לשון רמב"ם בפרק ג' מהלכות ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) בורא פרי האדמה - משום שכל מאכל המופק ממין שברכתו "אדמה" או "עץ", ודרך לאוכלו בדבש או בסוכר, מברכים עליו את ברכתו הראשונה.

(גא) מרקחת - בלשון הפוסקים מילה זו מתארת את כל הריבות והלפתנים למיניהם, שעיקרם פירות או עשבים¹⁰.

(גב) שהכל - כיוון שלא נועדו לאכילה של הנאה.

(נג) עיקר ועמו טפילה - כאשר אוכלים שני מאכלים יחד, יש להגדיר מהו המאכל העיקרי ומהו המשני.

(נד) ופוטר את הטפילה - ועל הטפל אין מברכים כלל. הלכות אלו יבוארו בהרחבה בסימן רי"ב.

(נה) טפילה - הואיל ורכיב שאינו בא לתת טעם בתערובת אינו משפיעה על ברכתה.

10. ובלשוננו יוחדה המילה 'מרקחת' לריבה העשויה מחתיכות פרי (קונפיטורה בלע"ז).

העיקר (נו). הגה: ונראה דהא דאם עירב כדי לתת טעם בתערובות שהוא עיקר, היינו דוקא שיש שם ממשות מן הדבר הנותן טעם ודבר חשוב; אבל בשמים שנותנין לתוך המרקחת, אף על פי שהם לנתינת טעם - אין מברכין עליהם, דבטלין במיעוטן אף על פי שנותנין טעם; לכן נוהגין שלא לברך רק על המרקחת ולא על הבשמים שבהן (נז).

סעיף יג

ק"ל דבר שהוא מסופק בברכתו, יברך 'שהכל' (נח).

הגהת מימוני פרק ח' בשם התוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(נו) העיקר - בדובשניות אלו, בניגוד למרקחות שדינן התבאר בסעיף הקודם, הדבש הוא העיקר, והקמח אינו בא אלא לדבק את הדבש, ולכן ברכתו "שהכול".

(נז) הבשמים שבהם - בסעיף זה ובסעיף הקודם התבאר שמרקחת העשויה מדבש ומצמחים, אם הדבש הוא העיקר יש לברך עליו, ואם הצמח הוא העיקר מברכים "העץ" או "האדמה" אף אם הדבש הוא הרוב. ומוסיף הרמ"א שזהו הדין במקרה שיש ממשות בצמח, אבל אם הוא תבלין דק שאין בו ממשות, אף אם הוא נותן טעם - אין מברכים עליו.

בפועל, במאכלים רבים שיש בהם מרכיבים שונים קשה לשער מהו עיקר המאכל ומה הטפל, והדבר יוצר מחלוקות אחרונים על ברכתם של מאכלים שונים. למשל: ברוב הוופלים התעשייתיים הרוב הוא סוכר, ובחלקם הקמח הוא רק מיעוט קטן. יש פוסקים שהעיקר הוא הקמח - כמו בכל עוגה, ויש האומרים שהקמח בא רק לדבק, והעיקר הוא השוקולד והסוכר שבוופל. ויכול להיות שכולם צודקים, אלא שיש בני אדם שרואים בוופל מאכל חשוב ומשביע כעוגה, ויש הרואים בו מעין ממתק שעיקרו הסוכר. ולדעתי על האדם להחליט על פי תפיסתו מה עבורו העיקר ומה הטפל, ובכל מקרה יוצא ידי חובה בכל אחת משתי הברכות.

(נח) שהכל - כדי שבדיעבד ייצא בכל מקרה ידי חובה. הלכה זו הובאה ברמ"א בסוף סימן ר"ב, ושם הסברנו שהוראה זו לא באה לפטור אותנו מללמוד מהי ברכתו של כל מין.

סימן ר"ה

ברכות ירקות, ובו ה' פעיפים.

למדנו שעל פירותיו של אילן יש לברך "בורא פרי העץ", ועל פירותיהם של עץ או שיח המתחדשים בכל שנה מברכים "בורא פרי האדמה". מלבד הפירות, אנו אוכלים גם חלקים אחרים של הצמח, כגון עלים (כדוגמת החסה והכרוב), שורשים (כדוגמת הגזר) ובצלים ופקעות (כדוגמת תפוח האדמה). כל אלו ברכתם "בורא פרי האדמה"¹. ראינו בסימנים הקודמים שגם על פירות יש לברך לעתים "שהכול", וכלל זה נכון גם לגבי הירקות - על עיקר השימוש בירק נברך "בורא פרי האדמה", ועל שימוש שאינו עיקרי, או אם אין אוכלים את עיקר הירק, הברכה היא "שהכול". פרטי דינים אלה מוסברים בסימן זה.

סעיף א

^א על הירקות מברך 'בורא פרי האדמה', ואפילו² בישלם (א); וכן כל פירות וקטניות שטובים חיים ומבושלים, מברך עליהם לאחר בישולם כברכתם הראויה להם קודם שיבשל. אבל קרא (ב)^א ברכות ל"ה ע"א במשנה וכתנא קמא. ² שם ל"ח ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ואפילו בישלם - על ירקות יש לברך "בורא פרי האדמה", בין אם אוכלים אותם חיים ובין אם מבושלים. כפי שנראה להלן, מדובר כאן בירקות שהדרך היא לאוכלם בין חיים ובין מבושלים.
(ב) קרא - הוא מין דלעת או קישוא.

1. אלו אינם פירות במובן הבוטני, ובאמת שיטת ר' יהודה לברך עליהם "בורא מיני דשאים". אולם להלכה גידולים אלו נכללים במובן הרחב של 'פרי האדמה', כיוון שהם יוצאים מהאדמה. וכמו שהנולד נקרא 'פרי הבטן'.

וסילקא (ג) וכרוב וכיוצא בהם, שטובים מבושלים יותר מחיים – כשהם חיים מברך 'שהכל', לאחר בישולם 'בורא פרי האדמה' (ד); ותומי (פירושו: שומים) וכרתי (ה) (הוא פורו בלע"ז) – כשהם חיים 'בורא פרי האדמה', לאחר בישול 'שהכל'. הגה: דמחשבי נשתנו לגריעותא (ו), אפילו בישלם עם בשר ונשתבחו אין השבח מצד עצמן אלא מחמת הבשר שבהם (ז) (ר' יונה פרק כיצד מברכין).

סעיף ב

יעל המים שבישלו בהם ירקות מברך הברכה עצמה שמברך על הירקות עצמן, אף על פי שאין בהם אלא טעם הירק (ח); והני ברכות ל"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **וסילקא** – בלשוננו תרד או סלק.
 (ד) **פרי האדמה** – הדבר הקובע בכל מין ומין הוא המציאות הנוהגת היום. ולכן הכרוב, הנאכל היום חי ומבושל, תהיה ברכתו "בורא פרי האדמה" בין חי ובין מבושל.
 (ה) **וכרתי** – העלים הנקראים כרישה או לוף.
 (ו) **לגריעותא** – תרגום: שנחשבים שהשתנו לרעה.
 (ז) **מחמת הבשר שבהם** – ונראה שכיום השום, וכן רוב הירקות הנזכרים כאן, נאכלים חיים ומבושלים, ובשני האופנים ברכתם "בורא פרי האדמה".
 (ח) **טעם הירק** – מפני שהמים סופחים אליהם את הטעם ואת המרכיבים החשובים של הירק. לגבי רסק פירות שצורת הפרי אינה ניכרת בו, למדנו בסימן ר"ב (ס"ק כ"ד) שנחלקו ראשונים האם ברכתו "העץ" או "שהכול", ולהלכה פסק המחבר (בסעיף ז') לברך "העץ", והרמ"א פסק לברך "שהכול". לדעת המחבר אפשר להבין שדינם של מי הפרות שקול לזה של רסק הפירות, אולם לרמ"א קשה כיצד ייתכן שעל רסק מברך "שהכול", ואילו מרק הירקות משמר את ברכתו הראשונה, "האדמה". וביאר הרא"ש שהייעוד של חלק מן הירקות עוד מנטיעתן הוא להכין מהם מרק, ולכן הם משמרים ברכתם.

מילי כשבשלם בלא בשר, ^טאבל בישלם עם בשר, מברך עליו 'שהכל' (ט).

^טטור בשם אביו הרא"ש.

סעיף ג

^האם סחטן, אינו מברך על אותם משקין אלא 'שהכל' (י).

^הטור לדעתו.

סעיף ד

^אחתכן לחתיכות קטנות, לא נשתנית ברכתן מפני כך (יא).

^אברכות לט ע"א.

סעיף ה

^אהלפת – כשהוא חי מברך עליו 'שהכל', ואם הוא מבושל או כבוש

^אטור בשם רב האי.

שולחן ערוך כפשוטו

למעשה חששו הפוסקים לדעות המצריכות צורת פרי כדי לברך את ברכתו הראשונה, ולכן יברך "שהכול". אבל אם במרק יש חתיכות של ירקות - יברך 'בורא פרי האדמה' על ירק, ויפטור בכך את המרק, כיוון שהירקות הם עיקר המרק.

(ט) **שהכל** - כלומר: כשגם הבשר נותן טעם במרק, מודה המחבר שברכתו "שהכל".

(י) **שהכל** - שבדומה להלכה שלמדנו במיץ פירות (ר"ב, ח), המיץ היוצא מן הירק אינו חשוב כירק עצמו.

(יא) **מפני כך** - ולכן על סלטים קצוצים יש לברך "בורא פרי האדמה"².

2. מלשון המחבר משמע שדווקא אם קצצם ברכתם "האדמה", אבל אם ריסקם לחלוטין יברך "שהכול". וראה מה שכתבנו על כך בסימן ר"ב סעיף ז הערה 6.

בחומץ או בחרדל, 'בורא פרי האדמה' (יב).

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) האדמה - היות שעיקר אכילת הלפת כשהיא מבושלת או כבושה. ואף שאפשר לאכלה גם חיה, אין זו הדרך הרגילה.

סימן ר"ז

דיני הפסק וטעות בברכת הפירות, וכו' סעיפים.

בסימן זה דן המחבר בברכות שלא נאמרו כתיקונן מסיבות שונות, למשל:

- א. שלא בירך את הברכה הנכונה.
- ב. שהפסיק בין הברכה לאכילה.
- ג. שהמאכל שבירך עליו אבד.
- ד. שלא ביטא את הברכה בשפתיו.
- ה. שבירך כשלא היה לבוש.
- ו. שהמאכל שבירך עליו לא היה מונח לפניו בזמן הברכה.

להלן יפורט באלו מקרים יצא ידי חובה בדיעבד, באלו לא יצא ידי חובה, ובאלו אף בירך ברכה לבטלה.

סעיף א

^א בירך על פירות האילן 'בורא פרי האדמה' – יצא, אבל אם בירך על פרי האדמה 'בורא פרי העץ' – לא יצא (א); ^בהילכך אם הוא מסופק בפרי אם הוא פרי עץ או פרי האדמה, מברך 'בורא פרי' ^אברכות מ' ע"א וכו' יהודה. ^בטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) לא יצא – ברכת "בורא פרי האדמה" כוללת את כל גידולי הקרקע, ובכלל זה גם את פירות האילן; אך ברכת "בורא פרי העץ" מיוחדת לפירות האילן, ולכן אם בירך "בורא פרי העץ" במקום בורא פרי האדמה – לא יצא¹.

1. אך יש בכך יוצא מן הכלל: למדנו שפירות עץ שאין נוטעים אותם על דעת לאכלם אין מברכים עליהם את ברכתם, אולם בהם אם טעה ובירך את הברכה החשובה – יצא ידי חובה. עיין סימן ר"ב סעיף יח.

האדמה'. ועל הכל, אם אמר 'שהכל' – יצא, ואפילו על פת ויין (ב).

מעיה ב

יהיו לפניו פרי האדמה ופרי העץ, ובירך על פרי האדמה ונתכוון לפטור את פרי העץ, יצא (ג).

ירבנו יונה אהא ד'אין ברכותיהם שוות' בדף מ"א.

מעיה ג

כל אלו הברכות צריך שלא יפסיק בין ברכה לאכילה (ד). הגה: יותר מכדי דבור (ה) (כ"י בשם שיבולי לקט). ^הווצריך להשמיע לאזניו (ו), ואם לא השמיע לאזניו – יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו (ז). ונאמרים בכל לשון (ח). 'ולא יברך ערום, עד שיכסה ערותו (ט); במה ^ימהא ד'טול ברוך', ברכות מ ע"א. ^הציינתיו בסימן קפ"ה [אותיות ב-ג]. ^יציינתי בסימן ע"ט [אותיות א-ב].

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) פת ויין – כיוון שברכת "שהכול נהיה בדברו" כוללת את כלל הנברא בעולם. הלכותיהן של ברכות אלו התבארו בסימנים הקודמים.

(ג) יצא – אולם לכתחילה עדיף לברך בנפרד על כל מאכל את ברכתו הראויה.

(ד) בין ברכה לאכילה – כדי להדגיש את הקשר שביניהם.

(ה) מכדי דיבור – זהו זמן קצר, שאינו יוצר 'הפסק' בין הברכה לאכילה. ושיערו בגמרא זמן זה כזמן אמירת "שלום עליך רבי ומורי". ודין זה מוסכם על מחבר.

(ו) להשמיע לאזניו – כיוון שברכה הנאמרת בקול נאמרת יותר בכוונה.

(ז) שיוציא בשפתיו – והמחשבה לבדה אינה מספיקה, מפני שהמחשבה היא כענן כלה, ואין בה לבדה הפגמה של הדברים.

(ח) בכל לשון – כיוון שהעיקר בברכה היא הכוונה. מי שאינו מבין עברית עדיף שיברך בשפה שמכיר; ומי שמבין עברית, לכתחילה יברך בה, שהיא הלשון שתיקנו חכמים.

(ט) שיכסה ערותו – אולם אם ערוותו מכוסה, יכול לברך אף אם אינו לבוש

דברים אמורים באיש, אבל אשה יושבת ופניה של מטה מוחות בקרקע, כי בזה מתכסה ערותה (ועיין לעיל סימן ע"ד סעיף ד') (י).
ואפילו אם אינו ערום, אם לבו רואה את הערוה (יא) או שראשו מגולה (יב), אסור לברך (יג).

סעיף ד

יכל דבר שמברך עליו לאכלו או להריח בו, צריך לאוחזו בימינו כשהוא מברך (יד).

¹ברכות מ"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

בצורה מכובדת. ואף אם לבוש בצורה שלא יעמוד בה אפילו בפני חברו יכול לברך, מפני שהקשר שלנו עם ה' הוא תמידי, וגם כאשר האדם בביתו או ישן בבגדים מינימליים, גם אז ה' כנגדו, ומותר לברך כך. אלא שיש לכסות את הערוה, משום שנאמר "ולא יראה בך ערות דבר". עיקרון זה התבאר בהרחבה בסימן ע"ד.

(י) סימן ע"ד סעיף ד - וראה דברינו שם.

(יא) לבו רואה את הערוה - כגון שהוא לבוש בחלוק רחב בלי חגורה ובלי בגד תחתון, ואז אין הפרדה בין הלב והראש לבין הצד היצרי, שצריך להיות נבדל מהם ומנותב על ידיהם. ואם בירך, בדיעבד אינו חוזר ומברך².

(יב) שראשו מגולה - שאין להזכיר את שם ה' בראש מגולה, כפי שהתבאר בסימן צ"א סעיף ג. דין זה קיים דווקא באנשים, ולא בנשים³. ואם בירך בגילוי ראש, בדיעבד ברכתו ברכה.

(יג) אסור לברך - ואם בירך כשהוא ערום לא עלתה לו ברכה.

(יד) כשהוא מברך - האחיזה ביד מראה שהאדם מכוון בברכתו על מאכל

2. משנ"ב סימן ע"ד ס"ק ה.

3. ישנם פוסקים, בעיקר ספרדים, שמחייבים גם נשים לכסות ראשן בזמן הברכה. ויש מהם המחייבים בכך אף רווקות. אולם מעיקר הדין אין בזה חיוב, ועיין ביביע אומר חלק ו' אורח חיים סימן ט"ו, המביא את השיטות השונות.

סעיף ה

^ח אין מברכין לא על אוכל ולא על משקה, עד שיביאווהו לפניו (טו);
^ט ברך ואחר כך הביאווהו לפניו, צריך לברך פעם אחרת (טז); אבל
 מי שברך על פירות שלפניו (יז) ואחר כך הביאו לו יותר מאותו
 המין, או ממין אחר שברכתו כברכת הראשון, אינו צריך לברך
 (יח). הגה: וטוב ליזהר לכתחילה להיות דעתו על כל מה שיביאו לו (יט) (בית

יוסף טור יו"ד סימן י"ט).

"רמב"ם בפרק ד' מהלכות ברכות, מהירושלמי. ^ט טור מההיא דירושלמי, בסוף הסימן.

 שולחן ערוך כפשוטו

זה. ואוחזים ביד ימין כי זו היד החשובה, והיא מסמלת את החשיבות הניתנת
 לברכה. חכמינו זיכרונם לברכה תיקנו מעשים סמליים אלו משום שהם עוזרים
 לכוון בברכה, ומסייעים לאדם להתרכז במעשיו. ואם אחז בשמאלו, או אפילו
 לא אחז בידו כלל - יצא, ואינו צריך לשוב ולברך.

(טו) עד שיביאו לפניו - כדי לקשור בבירור בין הברכה להנאה.

(טז) פעם אחרת - הברכה לא חלה אם המאכל לא היה לפניו, ונמצא שבירך
 לבטלה. כתבו הפוסקים שאם בשעת הברכה היה בטוח שיביאווהו לפניו, אף
 שעשה שלא כהוגן בכך שבירך כשהמאכל אינו לפניו, לא יחזור ויברך⁴.

(יז) שלפניו - ואכל מהם.

(יח) אינו צריך לברך - אף שאוכל כעת פירות שלא היו לפניו בשעת הברכה.
 שכיוון שלברכה היה על מה לחול, היא כוללת את כל מה שיביאו לו. וכל זה
 בתנאי שבעת הברכה היה סביר להניח שיביאו לו עוד, אבל אם בשעת הברכה
 חשב שלא יאכל יותר ממה שיש לפניו, ובהמשך שינה דעתו - צריך לחזור
 ולברך.

(יט) שיביאו לו - כלומר: במצב רגיל אנו מניחים שהברכה הייתה על כל מה
 שיביאו לו, ובכל זאת לכתחילה כדאי לכוון על כך כדי לצאת מידי ספק.

4. מש"נב ס"ק יט, כף החיים אות לד.

סעיף ו

'נטל בידו פרי לאוכלו ובירך עליו, ונפל מידו ונאבד או נמאם – צריך לחזור ולברך (כ), אף על פי שהיה מאותו מין לפניו יותר כשברך על הראשון (כא). הגה: רק שלא היה עליו דעתו לאוכלו (כב) (הגהות מיימוני פ"ד וכל בו ואבודרהם ותשובת מהרי"ל סי' צ"ב). וצריך לומר (כג) 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' על שהוציא שם שמים לבטלה (כד); ויאם אמר כשנפל: 'ברוך אתה ה' ולא אמר 'אלהינו', יסיים ויאמר 'למדני חוקיך' (כה), שיהא נראה כקורא פסוק ואין כאן 'טור והרא"ש מהא דירושלמי י' ע"א ושאר פוסקים. שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) לחזור ולברך – משום שכיוון בברכתו על הפרי שבידו, ואם לא אכל אותו אין משמעות לברכתו.
 (כא) כשברך על הראשון – ואפילו אם התכוון לאכול גם אותם. הברכה הייתה על הפרי הראשון שרצה לאכול, ושאר הפירות נגררים אחריו; ואם הפרי הראשון אינו – הרי שאין משמעות לברכה.
 (כב) דעתו לאוכלו – הרמ"א חולק על המחבר, ולדעתו אינו חוזר ומברך אלא אם כן התכוון לאכול רק את הפרי הראשון. למעשה גם הספרדים נוהגים בכך כרמ"א, משום "ספק ברכות להקל"⁵. וגם בסתם, שלא הייתה לו כוונה ברורה, אנו מניחים שהתכוון גם על שאר הפירות ואינו צריך לחזור ולברך.
 (כג) וצריך לומר – הלכה זו מתייחסת לכל המקרים בסעיף זה שמתברר בהם שלא עלתה לו ברכתו.
 (כד) לבטלה – אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" באה להדגיש שלא הייתה לו שום כוונה חלילה לזלזל בא-ל.
 (כה) למדני חוקיך – המילים "בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ לְמַדְנִי חֻקֶיךָ" הם פסוק בתהילים קי"ט, יב.

5. כף החיים אות מ"ב; ועיין ביאור הלכה ד"ה "רק".

מוציא שם שמים לבטלה (כו). 'אבל העומד על אמת המים – מברך ושותה, אף על פי שהמים ששותה לא היו לפניו כשבירך, מפני שלכך נתכוון תחילה (כז). הגה: ועיין לקמן סי' ר"ט סעיף א' אם ברך בטעות מה דינו.
 'שם בירושלמי.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) לבטלה – ואם עושה כך נמצא שהוא מצטט פסוק, וממילא אין חשש הזכרת שם ה' לבטלה.
(כז) שלכך נתכוון תחילה – וכיוון שברור שהמים שהוא עתיד לשתות יגיעו אליו, נחשבת דעתו עליהם כאילו מונחים לפניו בעת ברכתו.

סימן ר"ז

דין ברכה אחרונה על הפירות, ובו סעיף אחר.

סימן זה עוסק בברכת "בורא נפשות", היא הברכה האחרונה על מאכלים שברכתם "העץ" (מלבד הפירות שנשתבחה בהם הארץ), "האדמה" ו"שהכל". נוסח גוף הברכה: "בּוֹרָא נְפֻשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹנָן, עַל כֹּל מַה שֶּׁבָרָאתָ לְהַחַיּוֹת בְּהֵם נֶפֶשׁ כָּל חַי. בְּרוּךְ חַי הָעוֹלָמִים". וכך פירושה: הקב"ה הוא "בורא נפשות רבות וחסרונן", כלומר שברא בעולמו בריאות רבות, וכן ברא את הנצרך להם לקיומם ('חסרונן' כאן פירושו מענה לחסרונם). את המשפט הבא יש לקרוא כאילו יש אות ו' בתחילתו: "ועל כל מה שבראת להחיות בהם נפש כל חי". כלומר: אנו מברכים את הקב"ה על שבנוסף לכך שברא את הנצרך לכל ברייה, ברא גם מותרות, דברים מענגים שאינם הצרכים הבסיסיים, אלא נועדו "להחיות בהם נפש כל חי", כלומר לענג את כל הבריות¹.

סעיף א

^אפירות האילן חוץ מחמשת המינים (א), וכל פירות אדמה וירקות, וכל דבר שאין גידולו מן הארץ, ברכה אחרונה שלהם: 'בורא נפשות רבות'. ואם אכל מכל מינים אלו, מברך לאחר כולם ^אברכות מ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מחמשת המינים** - הם הפירות שנשתבחה בהם הארץ, ואחריהם מברכים ברכה אחת מעין שלוש, כפי שנראה בע"ה בסימן הבא. ואם בירך "בורא נפשות" במקום ברכה אחת מעין שלוש, או שבירך ברכה אחת מעין שלוש במקום "בורא נפשות", לא יצא ידי חובתו, ועליו לחזור ולברך את הברכה הנכונה.

1. הביאור הוא על פי דברי הטור כאן.

ברכה אחת (ב).¹ ברכה זו הותם בה בלא שם, שיחתום כך: 'ברוך חי העולמים' (ג).

¹רבנו ירוחם, תשובת הרשב"א, ותלמידי רבנו יונה בשם רבם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) ברכה אחת - השיעור המחייב ברכה אחרונה הוא כזית, ומאכלים שונים מצטרפים לכך. למשל, אם אכל מעט פרי ומעט בשר, וביחד הם כזית, יברך "בורא נפשות". אבל משקים, ששיעורם לברכה אחרונה הוא רביעית, אינם מצטרפים עם מאכלים לשיעור כדי להתחייב בברכה.

(ג) ברוך חי העולמים - פירוש המילים: אנו מברכים את ה' על כך שנותן חיות לכל העולם. נוסח זה הוא מעין פשרה בין התלמוד הבבלי, שלשיטתו לברכת "בורא נפשות" אין חתימה כלל, לבין התלמוד הירושלמי המביא לברכה זו חתימה בשם: "ברוך אתה ה' חי העולמים".

סימן ר"ח

ברכת "מזונות" וברכה מעין שלוש, ובו י"ח סעיפים.

סימן זה עוסק בחיוב ברכת "בורא מיני מזונות" על חמשת מיני דגן, וכן הוא דן בברכה מעין שלוש, הנאמרת על המינים שנשבחה בהם ארץ ישראל. בפרשת עקב עוסקת התורה בחיוב להודות לה' על ארצנו המניבה פירות: "כִּי ה' אֱ-לֹהֶיךָ מְבִיאָךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה, אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם, עֵינַת וּתְהַמֵּת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר: אֶרֶץ חֹטֶה וּשְׂעֵרָה וְגִפְן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן, אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבֶשׁ: אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכָּנָתָה תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם, לֹא תַחֲסֹר כָּל בָּהּ. אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְרִזָּל וּמִהַרְרֵיהָ תַחְצֹב נְחֹשֶׁת: וְאָכַלְתָּ וּשְׂבַעְתָּ, וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֶּבֶה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ" (דברים ז', ח-י). מהמילים "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם" למדו חכמים שהחיוב מן התורה להודות הוא דווקא על אכילת לחם; אולם היות שבאותה פרשיה מוזכרים שבעה מינים, קבעו חכמים לברך על כולם ברכה אחרונה מיוחדת¹. ברכה זו נקראת "ברכה אחת מעין שלוש", משום שזו ברכה אחת שיש בה תמצית של שלוש הברכות הנאמרות בברכת המזון, והן: הודאה על המזון, על הארץ ועל ירושלים.

סעיף א

^אעל חמשת המינים, שהם: גפן ותאנה ורימון וזית ותמרה (א), מברך לאחריהם ברכה אחת מעין שלוש (ב).

^אברכות מ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ותמרה - בתורה נאמר "דבש", והכוונה לדבש תמרים, משום שמהתמרים הטובים ייצרו בזמנם דבש. אלו חמשת הפירות הכלולים בשבעת המינים.
(ב) מעין שלוש - בנוסף לפירות אלו ישנם בשבעת המינים חיטה ושעורה, והם מובאים בסעיף הבא.

1. ראו ברכות דף מד ע"א.

מעייף ב

³חמשת מיני דגן (ג) ששלקן או כתשן ועשה מהם תבשיל (ד), כגון מעשה קדירה הריפות וגרש כרמל ודייסא (ה), ¹אפילו עירב עמהם דבש הרבה יותר מהם או מינים אחרים הרבה יותר מהם, מברך עליו 'בורא מיני מזונות' ולבסוף 'על המחיה' (ו); ¹אבל אם לא נתן ³ברכות לו ע"ב. ²הרא"ש ש.ש. ¹הרשב"א, וברכות ל"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) חמשת מיני דגן - כשהתורה מזכירה את החיטה ואת השעורה, כוונתה לכלול בהם שלושה מינים נוספים השייכים אף הם לאותה משפחה: כוסמין - מין חיטה, ושיבולת שועל ושיפון - מיני שעורה.

(ד) ועשה מהם תבשיל - הדגן נזרע על פי רוב כדי להכין ממנו לחם, ורק כלחם ברכתו לפניו "המוציא" ואחריו ברכת המזון. אלא שמקובל גם לעשות מהדגנים תבשילים, ואף לשם כך זורעים אותם, אם כי אין התבשילים נחשבים לדרך אכילתם המרכזית. על תבשילים אלו מברכים "בורא מיני מזונות" לפניהם ו"על המחיה" אחריהם.

(ה) ודייסא - אלו שלוש דוגמאות למעשה קדרה מדגן: הריפות הוא מין חיטה קלופה ומבושלת; גרש הכרמל מופק מחיטים גרוסות הקלויות באש²; והדייסא היא המוכרת היום, מעין קמח מבושל.

(ו) על המחיה - שכיוון שהדגנים מזינים, הם נחשבים לעיקר המאכל אף אם הם המיעוט. ודי שיאכל כזית מהתערובת, ואין צורך שיאכל כזית מהדגן עצמו³. לדעת המחבר אין שיעור מינימלי של דגן בתבשיל, אלא כל שבא לזון ברכתו "מזונות" ו"על המחיה". ויש חולקים על דבריו, ופוסקים שרק אם שיעור הדגן בתבשיל הוא לפחות כזית בכדי אכילת פרס (כלומר ששית

2. הריפות הוא דוגמא לתבשיל מדגן שלוק, והוא לשון הכתוב בשמו"ב י"ז, ט. גרש כרמל הוא דוגמא לתבשיל מדגן כתוש, והוא לשון הכתוב בויקרא ב', יד.

3. כך משמע מהמחבר, וכן מהרמ"א שלא חלק עליו. וכתב המשנה ברורה בס"ק מ"ח שכך המנהג. ויש גם החולקים וסוברים שמברך "על המחיה" רק אם אכל כזית מהדגן. עיין מ"ב ס"ק מ"ג.

הדגן בתבשיל אלא לדבקו ולהקפותו (ז), בטל בתבשיל (ח).

סעיף ג

הכשנותנים קמח לתוך שקדים שעושים לחולה, אם עושים כן כדי שיסעוד הלב מברך 'בורא מיני מזונות'; ואם לדבק בעלמא, אינו מברך 'בורא מיני מזונות' (ט). וטוב להחמיר ולגמעו בתוך תוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

מהתערובת), דין התערובת כדגן וברכתה "מזונות" ו"על המחיה". ואם יש פחות מכך, מברך "מזונות" ו"בורא נפשות"⁴. הלכה למעשה יש לנהוג כמותם, ולכן אם הדגנים הם פחות מששית מהתערובת, והדגן בא להזין - מברך ברכה ראשונה "מזונות", וברכה אחרונה "בורא נפשות"⁵.

(ז) לדבקו ולהקפותו - כלומר לעבות את התבשיל או לתת לו צבע. כיוון שחמשת המינים, כאשר הם באים להשביע, נחשבים עיקר אף כשהם מיעוט. על פי הכללים האלו מתבארת ברכתם של מאכלים שונים המכילים קמח, כגון קציצות ושניצלים: אם יש בהם דגנים (כמו קמח, קמח מצה או פירורי לחם) שבאים גם להשביע - ברכתם "מזונות", ואם הקמח בא לדבק ולחזק את הקציצה - מברך "שהכל".

(ח) בטל בתבשיל - על פי הכלל שמברכים על העיקר.

(ט) בורא מיני מזונות - על פי העיקרון שלמדנו בסעיף הקודם.

4. מקור החולקים הוא בסעיף ט', העוסק בתערובת קמחים. ושם פסק המחבר שלא יברך "על המחיה" אם אין כזית בכדי אכילת פרס.

5. לדעת הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה, ט"ו בשבט, ברכות עמוד קצ"ב) לא יברך במקרה זה ברכה אחרונה כלל, כמו במקרים אחרים של ספק האם הברכה האחרונה היא "על המחיה" או "בורא נפשות". והכרענו למעלה כדעת כף החיים (אות ט') ומשנ"ב (ס"ק מח), כיוון שללא הקמח (המצוי בתערובת בכמות קטנה) הרי אכל תבשיל שברכתו "בורא נפשות", ותוספת הקמח אינה פוטרת מברכה זו. לכך התכוון משנ"ב כשכתב: "ועל כרחך מברך רק ברכה 'בורא נפשות' בשביל יתר המינים המעורבים בתבשיל זה".

הסעודה לאחר ברכת 'המוציא', ופטור ממנה (י).

סעיף ד

(יא) 'אכל דגן חי או עשוי לקליות או שלוק והגרעינין שלמים, אינו מברך אלא 'בורא פרי האדמה' ולאחריו 'בורא נפשות' (יב). הגה:

'ברכות ל"ז ע"א. 'מדברי תוספות והרא"ש והרמב"ם בפ"ג מהל' ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **ופטור ממנה**⁶ - לעתים קשה להגדיר מהו העיקר, ובמקרה זה מייעץ המחבר לאכול את המאכל המסופק בתוך הסעודה, ואז יוצא ידי חובת ברכה ראשונה בברכת "המוציא"⁷, וידי חובת ברכה אחרונה בברכת המזון. ואם אינו יכול לאכול זאת בסעודה - יברך לברכה ראשונה "שהכול", שעל הכול אם אמר "שהכול" יצא; ולא יברך ברכה אחרונה משום הספק⁸.

(יא) **הקדמה לסעיף** - בסימן ר"ב למדנו שהברכה העיקרית נאמרת כאשר אוכלים את החלק החשוב של הצמח, שהוא ניטע בעבורו, ואילו על חלקים אחרים של הצמח מברכים "שהכול". בסימן זה מתחדש שהוא הדין במיני דגן, אלא שבהם יש דרגות נוספות: הדגן נזרע בעיקר לצורך מאכלים מזינים מקמח, ועליהם מברכים "מזונות"; אם אוכל את גוף הצמח כשהוא חי אך ראוי למאכל (אבל אינו מטרת הזריעה), מברך "בורא פרי האדמה"; ואם המאכל או דרך האכילה אינם ראויים אלא על ידי הדחק - מברך "שהכול".

(יב) **בורא נפשות** - כיוון שהדגנים אינם נזרעים כדי לאוכלם כפי שהם. ובכלל זה גם "שלווה", שהיא חיטה תפוחה ממותקת, ברכתה לפניה "בורא פרי האדמה"⁹ ואחריה "בורא נפשות"; וכן פתיתי שיבולת שועל.

6. כתב הט"ז ס"ק ו' שיש לגרוס "ופטור ממה נפשך", ומביא ראיה מכך שזו לשון התוספות (ברכות לו ע"ב סד"ה "כל") שהוא מקור הלכה זו, וכן הובא בב"י כאן בלשון "ממה נפשך".

7. אפילו אם ברכתו "העץ", כיוון שמאכל זה הוא עיקר סעודת החולה (על פי משנ"ב).

8. בדומה למקרה שהתבאר בסימן ר"ב סעיף יא, ודברינו שם בס"ק לט.

9. על פי אגרות משה חלק ד סימן מ"ה, ו"אור לציון" ח"ב פי"ד סעיף כא; ואף אם חיממו את השלווה כדי להתפיחה, הדבר אינו נחשב לבישול.

והא דמברך לפניו 'בורא פרי האדמה' היינו באוכל חטין וכיוצא בהן, דראויין לאכול כך; אבל האוכל שעורים שלמים אפילו קלויין באש, אינן ראויין לאכול רק על ידי הדחק, ואיין מברך לפנייהם רק 'שהכל' (יג) (כל בו, וכן משמע מדברי הרשב"א שהשוה חטין לשעורין, לברכה אחרונה משמע ולא לראשונה).¹⁰ וזה תוספות נסתפקו אם יברך לאחריו ברכה מעין שלוש (יד), ולכך כתבו שנכון שלא לאכלו אלא בתוך הסעודה ויפטרנו ברכת המזון (טו).
¹⁰ תוספות שם בשם הירושלמי, ושאר פוסקים.

מע"ף ה

^טקמה, אפילו של חטים, מברך עליו 'שהכל' ואחריו 'בורא נפשות' (טז); 'לא שנא נטחן דק דק, לא שנא נטחן קצת ועדיין יש בו טעם'
^טברכות ל"ו ע"א וכו' נחמן. 'הרא"ש שם לדעת הרי"ף.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) **שהכל** - ולדעת המחבר יברך עליהם "בורא פרי האדמה". ובבית יוסף מובאת דעת ראשונים נוספת, שלא יברך עליהם כלל; וכן מכריע כף החיים¹⁰. והלכה למעשה נראה שאם נהנה אפילו מעט נכון שיברך "שהכול" ו"בורא נפשות".

(יד) **ברכה מעין שלוש** - הספק הוא משום שנהנה מדבר שנשתבחה בו הארץ, ולכן היה ראוי לברך ברכה מעין שלוש. אולם לא שייך לברך על חיטה "העץ", ואילו ברכת "על האדמה ועל פרי האדמה" לא מצאנו שתיקנו חז"ל.

(טו) **ברכת המזון** - זו דעת התוספות, אולם שאר הראשונים סוברים שיש לברך אחרי חיטה חיה "בורא נפשות", וכן אפשר לנהוג אם לא נוח לו לאכול זאת בתוך הסעודה.

(טז) **בורא נפשות** - משום שהקמח לא נועד לאכילה בפני עצמו, ואינו ראוי לאכילה אלא על ידי הדחק.

10. אלא שכתב למעשה לברך על מאכל אחר כדי לפטרם (אות כ"ה).

של חטים, לא שנא קמח של קליות (יז).

מע"ף ו

קמח של אחד מחמשת מיני דגן ששלקו (פירוש: בשלו הרבה) ועירבו במים או בשאר משקין, אם היה עבה כדי שיהיה ראוי לאכילה וללועסו, מברך 'בורא מיני מזונות' ואחריו 'על המחיה' (יח); ואם היה רך כדי שיהא ראוי לשתיה, מברך עליו 'שהכל' ואחריו 'בורא נפשות' (יט).

³ברכות ל"ח ע"א וכאוקימתא דרב חסדא.

מע"ף ז

להכוסם (פירוש: האוכל) את האורז, מברך עליו 'בורא פרי האדמה' ואחריו 'בורא נפשות' (כ); ואם בשלו (כא) הגה: עד שנתמעך (כב) (כ"י) ברכות ל"ז ע"א וכחכמים.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) קליות - הקליות הן חיטים שנקלו באש. האוכלן כמות שהן מברך "בורא פרי האדמה", ואם טחנו אותן לקמח, ברכתו "שהכול" ו"בורא נפשות".
 (יח) על המחיה - כיוון שהוא נחשב לתבשיל מחמשת המינים, בדומה לתבשיל שהתבאר בסעיף ב'. וזו הברכה על דייסה מקמח סולת.
 (יט) בורא נפשות - כיוון שכאשר הוא הופך למשקה כבר אינו כל כך חשוב, ולא לשם כך זורעים את הדגן.
 (כ) בורא נפשות - כברכת כל הקטניות והירקות שאינם משבעת המינים.
 (כא) בשלו - על האורז המבושל ועל פת האורז אין מברכים "האדמה" אלא "מזונות", כפי שהולך ומבאר המחבר¹¹.
 (כב) שנתמעך - הרמ"א מכריע כשיטת הראשונים הפוסקים שיש לברך "מזונות" על האורז רק אם נטחן לקמח או נכתש לדייסה; ואין זו דעת המחבר. והלכה למעשה, כתבו גם הפוסקים האשכנזים שנוהגים לברך

11. יש סוברים שהאורז שלנו אינו האורז של זמן הגמרא. ולהלכה נפסק כפי שכתבנו.

בשם הרא"ש ורבנו יונה, או שטחנו ועשה ממנו פת, מברך עליו 'בורא מיני מזונות' (כג) ואחריו 'בורא נפשות' (כד).¹² והוא שלא יהא מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו, ואם עירב ממנו בתבשיל אחר והתבשיל האחר הוא 'הרוב, מברך עליו כברכת אותו תבשיל (כה).

¹²הרי"ף וכתב ושמאל שם. 'הרא"ש שם.

סעיף ה

¹³על פת דוחן ופליז' או של שאר מיני קטניות, מברך 'שהכל' ואחריו 'בורא נפשות' (כו). הגה: העושה תבשיל משאר מיני קטניות, אם ¹⁴הרי"ף שם והרמב"ם בפרק ג', ממשמעות הגמרא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

"מזונות" על האורז המבושל¹².

(כג) **מזונות** - האורז הוא מאכל מזין כדגן, ולכן אף שאינו מחמשת מיני דגן תיקנו לברך עליו ברכת "מזונות".

(כד) **בורא נפשות** - ולא "על המחיה", כיוון שברכה מעין שלוש מיועדת רק למינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.

(כה) **אותו תבשיל** - בניגוד לחמשת מיני הדגן, שכל זמן שבאו להזין מברכים עליהם "מזונות", אף אם הם מיעוט בתבשיל, תבשיל עם אורז ברכתו "מזונות" רק אם האורז הוא הרוב.

(כו) **בורא נפשות** - אף שמינים אלו מזינים כאורז, אין מברכים עליהם "בורא מיני מזונות", שלא תיקנו חכמים תקנה זו אלא על האורז¹³. ומכאן שעל המאכלים המזינים שלנו, כגון תפוחי אדמה, אין לברך "מזונות".

12. ערוך השולחן (סעיף כ"ב) כתב שהטעם הוא שזו דרך אכילת האורז, ועוד, שהוא מתנפח בבישולו והדבר הוא כעין כתישה שלו. משנ"ב (ס"ק כ"ז) הביא בשם אחרונים שהוא משום שהאורז שלנו מקולף. וכך מברכים גם על אורז מלא, אף שאינו מקולף ממש אלא רק עבר מעין ליטוש. וראה בה"ל "ד"ה "עד שנתמעך".

13. אולי משום שהיו זמנים ומקומות שבהם הפת הייתה מאורז, והוא היה המזון העיקרי.

נשארו שלמים, וטובים מבושלים כמו חיין, מברך 'בורא פרי האדמה' (כז);
 ואם נתמעכו לגמרי או שאינן טובים מבושלין כחיין, מברך 'שהכל' (כח) כן
 פירש הב"י דברי הטור).

סעיף ט

(כט) "עירב קמח דוחן ושאר מיני קטניות עם קמח של חמשת מיני
 דגן ובשלו בקדירה, מברך 'בורא מיני מזונות' ו'על המחיה' (ל);
 ואם עשה ממנו פת, מברך 'המוציא' וברכת המזון (לא).⁹ ודוקא
 שיש באותו קמח מחמשת מינים כדי שיאכל ממנו כזית דגן בכדי
 אכילת פרס (לב), אבל אם אין בו זה השיעור מחמשת המינים –
 אינו מברך לבסוף ברכת המזון, אלא בתחלה מברך 'המוציא' כיון
 "ארחות חיים והר"ד אבודרהם. ⁹רבינו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כז) **בורא פרי האדמה** – על פי הכלל שראינו (ר"ד, יב), שברכתו של מאכל
 הנאכל הן חי והן מבושל אינה משתנית כשהוא מבושל.
 (כח) **שהכל** – לעניין המיעוד, הרמ"א כאן לשיטתו (ר"ב, ז) שפירות מרוסקים
 שאיבדו צורתם ברכתם "שהכול". וביארנו (ר"ד ס"ק כ"ב) שגם הפוסקים
 הספרדים כתבו לברך על הרסק "שהכול".
 (כט) **הקדמה לסעיף** – בסעיף ב' התבאר דין מיוחד בחמשת מיני דגן,
 שתבשיל שיש בו דגן ברכתו "מזונות" אף אם הדגן הוא המיעוט, מפאת
 חשיבותו, אלא אם כן בא רק לדבק את התבשיל. בסעיף זה מבואר כלל זה
 במקרה של תערובת קמח דגן עם קמח אחר.
 (ל) **ועל המחיה** – אף אם הקמח מחמשת מיני דגן אינו רוב התבשיל.
 (לא) **וברכת המזון** – גם כאן, אף אם אינו רוב הקמח.
 (לב) **בכדי אכילת פרס** – על מאפה שיש בו מעט קמח דגן מברכים "על
 המחיה" או "ברכת המזון" רק בתנאי שיש בתערובת כזית קמח בכדי אכילת

שיש בו טעם דגן, אף על פי שאין בו כזית בכדי אכילת פרס (לג), ולבסוף 'על המחיה' (לד). ואם בשלו בקדירה, מברך תחלה 'בורא

שולחן ערוך כפשוטו

פרס – לפחות ששית מהמאכל¹⁴. רק בשיעור כזה נחשב המאפה כולו כמאפה דגן, ואז מברך "על המחיה" או ברכת המזון אם אכל כזית מן התערובת, ואין צורך שיאכל כזית מהדגן עצמו¹⁵. ישנם פוסקים החולקים על דברי המחבר בתערובת שיש בה כזית בכדי אכילת פרס, ולשיטתם מברך "על המחיה" רק אם אכל כזית מן הדגן עצמו¹⁶. הלכה למעשה, מי שיש לו מנהג בשאלה זו ינהג כמנהגו, ומי שאין לו מנהג ברור ינהג כדעת המחבר והרמ"א, ויברך ברכה מעין שלוש על אכילת כזית מן התערובת¹⁷.

(לג) בכדי אכילת פרס – כיוון שלברכה ראשונה אין צורך בשיעור.

(לד) על המחיה – אם אכל כזית מן התערובת. דברי המחבר, לברך "על

14. "פרס", או פרוסה, הוא חצי כיכר, ונחלקו הפוסקים האם שיעורו הוא שלוש ביצים או ארבע ביצים. כזית הוא חצי ביצה, ונמצא שאכילת כזית דגן ב"כדי אכילת פרס" היא במקרה שהדגן הוא שישית או שמינית מהתערובת. ולהלכה פסקנו שלא יברך "על המחיה" עד השיעור הגדול יותר, שהוא שישית.

15. זו דעת המחבר, וכן האחרונים שסתמו ולא חלקו. וכך דעת המג"א (כך משמע מדבריו בסוף ס"ק טו, שכותב לברך ברכה מעין שלוש בתערובת אף כשיש פחות מכזית דגן בפרס, ומשמע שפירש את שיעור האכילה כמחבר). וכך פסק הרב עובדיה יוסף ("חזון עובדיה", ט"ו בשבט, ברכות עמוד קצ"ב), ובספר "ברכת ה'" ("ח"ב פ"ב ס"כ).

16. כגון אם רבע מהתבשיל הוא קמח, יברך מעין שלוש רק אם אכל ממנו ארבעה זיתים. כך דעת המשנה ברורה בס"ק מ"ג, על פי דברי הגר"א. וכן דעת ערוך השולחן הלכה י"ח, וכף החיים אות נ"ג.

17. היה מקום לומר שבמקרה זה לא יברך ברכה אחרונה, כפי שראינו בכמה מקומות שאין מברכים כשיש ספק שקול האם לברך מעין שלוש או "בורא נפשות". אולם כאן גם פוסקים שדוגלים בעיקרון "ספק ברכות להקל" פסקו לברך ברכה מעין שלוש, כיוון שכך דעת רוב הראשונים, וכך דעת המחבר והרמ"א. ונראה שסברת אותם ראשונים היא שאין לנו כאן דגן מצד אחד ושאר קמחים מצד אחר, אלא הכול יחידה אחת, וצריך להגדיר את היחידה הזו. ולאחר שהגדרנו אותה שעיקרה דגן, אין כאן ספק, אלא ברכתה "על המחיה" (ואם היא פת – ברכת המזון).

מיני מזונות' ואחריו 'בורא נפשות' (לה).

סעיף י

³ בברכה אחת מעין שלוש של פירות דחוצה לארץ, חותם: 'על הארץ ועל הפירות'; ובארץ ישראל חותם: 'על הארץ ועל פירותיה' (לו). ¹⁷ וזאם בחוץ לארץ אוכל מפירות הארץ, חותם גם כן ³ ברכות מ"ד ע"א. ¹⁸ הרשב"א שם.

שולחן ערוך כפשוטו

המחיה" על אכילת פת זו, קשים. ונראה טעמו שמברך ברכה מעין שלוש במקום ברכת המזון, משום שהחיסרון בשיעור "כזית בכדי אכילת פרס" מוריד את הברכה בדרגה¹⁸. וכך פסקו למעשה הפוסקים הספרדים¹⁹. אך פוסקים רבים חולקים וסוברים שיברך "בורא נפשות"²⁰, כך פסק המשנה ברורה וכך נראה שמנהג האשכנזים.

(לה) בורא נפשות – יברך לפניו "מזונות" על הדגנים שבו, אף שאין בהם שיעור כזית בכדי אכילת פרס, משום שלברכה ראשונה אין צורך בשיעור. וכיון שהדגן הוא מועט, הברכה אחרונה "יורדת דרגה", ומברכים "בורא נפשות". **(לו) ועל פירותיה** – כדי לכבד את פירות הארץ. על יין מארץ ישראל המנהג לחתום: "על הארץ ועל פרי גפנה". לגבי מיני מזונות מארץ ישראל, ראשית יש לדעת שרוב מוחלט של הקמחים בארץ מיובאים מחו"ל, ולכן ודאי שברכתם "ועל המחיה". ואם יודע בוודאות שזהו מאפה מחיטה שגדלה בארץ, מנהג האשכנזים שלא לשנות את נוסח החתימה, ומנהג חלק מהספרדים לחתום על

18. על פי ערוך השולחן סעיף י"ד.

19. כף החיים אות ד"ן (עמ' קל"ז).

20. ואף יש מהם שכתבו שיש כאן טעות סופר בדברי השולחן ערוך, ויש לכתוב כאן "בורא נפשות" (ביאור הגר"א אות ל"ד, הובא במשנ"ב ס"ק מ"ז), שהרי אין זה שייך לברך "על המחיה" על מאכל שמברכים לפניו "המוציא". ואם כמות קמח הדגן אינה כשיעור, חוזרת הברכה האחרונה של שאר הקמחים, והיא "בורא נפשות".

'על פירותיה' (לז).

סעיף יא

בברכה מעין שלוש דין, 'אינו חותם 'על הגפן ועל פרי הגפן' (לח), אלא 'על הארץ ועל פרי הגפן' (לט) או 'על הארץ ועל הפירות' (מ).

¹רבינו יונה והרא"ש והראב"ד.

סעיף יב

²מזכירין בה מעין המאורע בשבת ויום טוב וראש חודש (מא), ³תוסי' בברכות מ"ד בשם ספר המיימוני והירושלמי, וכן כתב הר"ר יונה והרא"ש ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

הארץ ועל מחיתה"²¹.

(לז) על פירותיה - הדבר תלוי במקום גידול הפירות, ולא במקום בו נמצא האדם. והוא הדין גם ההיפך: האוכל בארץ פרי מיובא לא יברך "ועל פירותיה", אלא "ועל הפירות"²².

(לח) על הגפן ועל פרי הגפן - זה הנוסח שאומרים בתחילת הברכה.

(לט) על הארץ ועל פרי הגפן - כיוון שיש להדגיש את "הארץ" בברכה שנתקנה על שבח הארץ.

(מ) ועל הפירות - זו דעת הרמב"ם, האומר שלאחר שתית יין יש להזכיר גפן רק בתחילת הברכה, אבל בחתימתה יש לומר כבשאר פירות. ומנהג האשכנזים והספרדים כאחד לחתום כדעה הראשונה, "על הארץ ועל פרי הגפן". וביין מארץ ישראל: "ועל פרי גפנה".

(מא) וראש חודש - שהם מועדים מהתורה. מדין התלמוד יש להזכיר את

21. כך כתב החיד"א בברכי יוסף. ראה ב"חזון עובדיה" ברכות (עמוד קצב-קצח) את שלל השיטות בזה, ומסקנתו לחתום "ועל מחיתה".

22. ויש לשים לב לכך, כיון שהיום הרבה פירות מיובאים, כגון ענבים שלא בעונתם. וכן יש בארץ יינות מיובאים רבים.

אבל לא בחנוכה ופורים (מב).²³ "אם אכל פירות משבעה מינים ואכל מיני מזונות ושתה יין, יכלול הכל בברכה אחת, ויקדים 'המחיה' ואחר כך הגפן ואחר כך 'העיץ' (מג), ויאמר: 'על המחיה ועל הכלכלה, ועל הגפן ועל פרי הגפן, ועל העץ ועל פרי העץ, וחותם: 'על הארץ ועל המחיה ועל פרי הגפן ועל הפירות' (מד).
 "רמב"ם פ"ח ורבי יונה ורא"ש והרשב"א שם בשם ר"ח.

שולחן ערוך כפשוטו

המועדים בברכת "בונה ירושלים" שבברכת המזון, ולמדו הראשונים שראוי להזכיר גם בברכה מעין שלוש, שצריכה לכלול בקיצור את עיקרי ברכת המזון. ובדיעבד אם לא הזכיר אינו חוזר.
(מב) בחנוכה ופורים - שהם חגים מדרבנן, ויש להבחין בין מועד מהתורה למועד מדרבנן. ואף בברכת המזון אין חיוב להזכירם, אלא שנוהגים להזכירם בברכת ההודאה²³.
(מג) ואחר כך העץ - מקדים "על המחיה" משום שהחיטה והשעורה הם הראשונים בפסוק המתאר את שבעת המינים; ו"על הגפן" לפני "על הפירות", מפני שיש להקדים ברכה מבוררת יותר²⁴.
(מד) ועל הפירות - ואם לא הזכיר אחד מהמינים לא יצא ידי חובת ברכה על מין זה, ויחזור ויברך עבור אותו המין. ואם הזכיר פירות ולא הזכיר גפן - יצא בדיעבד²⁵.

23. לשון הגמרא על הזכרת חנוכה ופורים: "אינו מזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר בהודאה". ואם שכח - אינו חוזר. כבר ראינו דינים אלו בקצרה בלשון הרמ"א קפ"ז ד, והם ומתבארים במקומם בתחילת סימן תרפ"ב.

24. כפי שיתבאר בסימן רי"א לגבי ברכה ראשונה.

25. ואם הזכיר גפן ולא הזכיר פירות - לא יצא, אלא אם כן הפירות שאכל הם ענבים, כמפורש בסעיף ט"ו.

סעיף יג

אם אכל פירות משבעת המינים ואכל תפוחים, אין צריך לברך על התפוחים 'בורא נפשות', שגם הם בכלל ברכת 'על העץ', שגם הם פרי העץ הם (מה).³ אבל אם אכל תפוחים ושתה יין, צריך לברך 'בורא נפשות' על התפוחים (מו); וכל שכן אם אכל בשר או פרי האדמה ושתה יין, או אכל משבעת המינים, שצריך לברך על כל אחת ואחת. והוא הדין אם אכל בשר ודגים ואכל מחמשת מינים, אין ברכת 'על המחיה' פוטרת את הבשר ואת הדגים (מז).

³רמב"ם שם והרא"ש שם. ³טור בשם אביו הרא"ש.

סעיף יד

ישתה יין וברך 'בורא פרי הגפן' ואכל ענבים, צריך לברך עליהם 'בורא פרי העץ' (מח). וכן בברכה אחרונה צריך להזכיר 'על העץ ועל פרי העץ' (מט).

³טור בשם רבי יחיאל אחיו בשם אביו הרא"ש.

 שולחן ערוך כפשוטו

(מה) פרי העץ הם - אולם אם בירך "בורא נפשות" על כלל הפירות שאכל, לא יצא ידי חובה על פירות הארץ, וצריך לברך גם ברכה מעין שלוש.

(מו) על התפוחים - כיוון שלא יצא ידי חובת ברכה אחרונה עליהם כשאמר "על הגפן ועל פרי הגפן".

(מז) הדגים - ואין אומרים שכיוון שבשר ודגים באים לזון, הרי הם נכללים בברכת "על המחיה".

(מח) העץ - ולא יצא כשבירך "בורא פרי הגפן", כיוון שזו ברכה מיוחדת ליין. בסעיף הבא נראה שאם טעה ובירך "הגפן" על ענבים, בדיעבד יצא; אבל כאן שבירך על היין "בורא פרי הגפן", לא נפטר ממילא גם מברכת הענבים.

(מט) ועל פרי העץ - כפי שראינו בסעיף י"ב. ובדיעבד אם לא הזכיר צריך

מע"ף טו

אם בדיעבד בירך על הענבים 'בורא פרי הגפן' או אחריהם 'על הגפן', יצא (ג).

⁷טור בשם רבי יחיאל אחיו בשם אביו הרא"ש.

מע"ף טז

השתה יין ומים, אין לו לברך על המים 'בורא נפשות', שברכת היין פוטרתו, כשם שבברכה ראשונה יין פוטר כל מיני משקים (גא).

⁸טור בשם רבי יחיאל אחיו בשם אביו הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

לחזור ולברך, אלא אם כן כיוון בפירוש להוציא את הענבים, כמבואר בסעיף הבא²⁶.

(ג) יצא - למדנו בסעיף הקודם שלכתחילה יש להזכיר בנפרד את הפירות ואת היין. אולם בדיעבד יצא אם בירך על ענבים "בורא פרי הגפן" ואחריהם "על הגפן", שהלוא ענבים הם אכן פרי הגפן. מדברי המחבר משמע שאם בירך על היין "בורא פרי העץ" ואחריו "על העץ ועל פרי העץ" - לא יצא; אולם יש חולקים בכך על המחבר, כי סוף סוף היין מופק מענבים, ולמעשה ספק ברכות להקל, ולא יחזור ויברך.

(גא) כל מיני משקים - שמפני חשיבות היין המשקאות האחרים טפלים לו²⁷.

26. על פי משנ"ב ס"ק סט.

27. התבאר בסימן קע"ד סעיף ב, וראה דברינו שם.

סעיף יז

ברכת שלוש (נג) אינה פוטרת מעין שלוש, שאם אכל דייסא * אין ברכת המזון פוטרתו (נג). אבל ביין ברכת שלוש פוטרתו, שאם בירך על היין ברכת המזון במקום 'על הגפן', יצא (נד). והוא הדין אם בירך על התמרים ברכת המזון במקום 'על העץ', יצא (נה); ואפילו לא אמר אלא ברכת 'הזן', בין על היין בין על התמרים, 'ב"י בשם ר' יונה. "לענ"ד הוא רחוק, דודאי הדייסא מיון זיין יותר מן התמרים, שהרי קבעו עליה חכמים ברכת 'בורא מיני מזונות'. ואי לא מסתפינא, אמינא מה שכתב ר' יונה 'אבל ביין' וכו' הה"ד בדייסא, ולא בא להוציא אלא שאר דברים.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) ברכת שלוש - היא ברכת המזון.

(נג) פוטרתו - כלומר: אם בירך ברכת המזון על דייסה לא יצא ידי חובה, וצריך אחר כך לברך "על המחיה".

(נד) במקום 'על הגפן' יצא - משום שהיין נחשב למשקה מזין²⁸.

(נה) במקום 'על העץ' יצא - כיוון שגם תמרים נחשבים למאכל מזין. ומקשים המפרשים מה בין הדייסה לבין יין ותמרים, שיוצאים בהם בברכת המזון בדיעבד משום שהם מזינים, והלא הדייסה מזינה לפחות כמותם²⁹; ולהלכה פוסקים רבים חולקים על המחבר בדין הדייסה, ומשווים אותה ליין ותמרים. ולכן אם טעה ובירך ברכת המזון לאחר דייסה, לא יברך אחר כך ברכה אחת מעין שלוש, משום "ספק ברכות להקל". וכל שכן אם בירך ברכת המזון לאחר פת הבאה בכיסנים שיצא בדיעבד.

28. בלשון חז"ל: "חמרא סעיד" (ברכות דף לה ע"ב).

29. המגן אברהם (ס"ק כ"ה) תירץ שהדייסה מזינה ועשויה מחמשת המינים, וברכת הייתה צריכה להיות ברכת המזון, אלא שתיקנו שלא לברך זאת משום שאין זו הדרך הטובה לאכילת הקמח. ומשום תקנה זאת אין יוצאים בדייסה בברכת המזון גם בדיעבד. לעומת זאת, יין ותמרים נאכלים כעיקר אכילתם.

יצא (נו); 'ואם נזכר עד שלא חתם בברכת 'הזן', יתחיל 'ועל שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה', ויסיים ברכה דמעין שלוש (נז).

¹הרא"ש.

סעיף יח

¹¹לא יכלול על הספק שום תוספת בברכה מעין שלוש, אף על פי שאינו מוסיף שם ומלכות (נח) (פירוש: כגון ששתה משקה שספק אם תרומת הדשן).

שולחן ערוך כפשוטו

(נו) על התמרים יצא - שכיוון שהם מזינים, יצא בדיעבד בברכה ראשונה של ברכת המזון, היא ברכת "הזן"³⁰.

(נז) ברכה דמעין שלוש - ואין זה מעכב שהאריך בברכה הראשונה.

(נח) שם ומלכות - כגון אדם שיש בידו יין מזוג במים, והוא מסופק אם ברכתו "שהכול" או "בורא פרי הגפן". במקרה של ספק מברכים "שהכול" לברכה ראשונה, ויוצאים כך ידי חובה גם אם דין המשקה כיון. אולם לברכה אחרונה אין יוצאים ב"בורא נפשות" אם זהו יין. עצה לדבר היא לשתות יחד עם משקה זה גם יין ודאי, וכך להסתלק מהספק; וזו עצה טובה. לעומתה, ההצעה שדוחה המחבר היא שיאכל דבר אחר שברכתו מעין שלוש, כגון תמרים, ובברכה האחרונה על התמרים והמשקה יוסיף את הזכרת פרי הגפן. על הצעה זו כותב המחבר שאמנם כך הוא אינו מוסיף שם ומלכות, אך בכל זאת אין להוסיף בברכה אחרונה הזכרת מין מהספק, כיוון שאם המשקה ששתה אין

30. כך פסקו ראשונים בשם רבותינו הצרפתים. והקשו הפוסקים על דין זה, שהלא תקנת חכמים היא לומר קיצור של שלוש הברכות, ואיך יצא אם לא הזכיר את הארץ ואת ירושלים? וראה בבה"ל ד"ה "אלא ברכת הזן", שהציע שברכות אלו לא נתקנו אלא לכתחילה, אך נשאר בצ"ע. וייתכן הטעם, שהיות ויוצאים בהם בדיעבד בברכת המזון אף שאין בהם חיוב ברכת המזון מן התורה, קבעו חכמים שברכה ראשונה של ברכת המזון מספיקה, כדי שנדע שחיוב הברכה בהם אינו כלחם, אלא הוא רק מדרבנן.

ברכתו 'על הגפן' וכו', או 'בורא נפשות רבות' וכו', לא יאכל דבר שברכתו 'בורא נפשות רבות' ודבר שברכתו על העץ ויכלול עמו גם כן 'על הגפן ועל פרי הגפן' כו' מספק) (תה"ד, וכ"מ במרדכי פ' כיצד מברכין). (וע' לעיל סעיף ט"ז).

שולחן ערוך כפשוטו

דינו כיון, נמצא מפסיק בברכה האחרונה על התמר בהזכרת מין שלא אכל. ואם שתה יין כשיעור המחייב ברכה וכן אכל עוגה, והוא מסופק האם יש בעוגה שיעור לברכה אחרונה, יברך רק "על הגפן ועל פרי הגפן", ולא יוסיף "על המחיה ועל הכלכלה"³¹.

31. כך עולה מדברי המחבר. הט"ז חולק על כך, וסובר שאם הגיע לספק זה, אפשר להזכיר; והביאו המשנה ברורה בס"ק פב. ולמעשה קשה לפסוק נגד דעת השולחן ערוך והרמ"א. ואם אכל יותר מ-18 גרם (אולם פחות מ-27 גרם, לכן מסתפק), יש כאן ספק ספיקא שמאפשר לו לברך (יחווה דעת חלק ו' סימן יד).

סימן ר"ט

טעות וספק בברכת היין, ובו ג' פעיפים.

בכל ברכה ישנם שני חלקים: החלק הראשון הוא המילים "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם"; בחלק זה מצויים המאפיינים ההכרחיים לברכה ("שם ומלכות"), והוא שווה בכל הברכות. החלק השני שונה בכל ברכה, כגון "שהכול נהיה בדברו" או "בורא פרי הגפן". כדי שהחלק הראשון ייחשב כברכה, צריך המברך לדעת מה הוא עתיד לומר בחלק השני. ודין זה הוא לכתחילה, אך בדיעבד יצא אם אמר את המילים הנכונות, אף אם לא כיוון בחלק הראשון לברכה הנכונה; וכן יצא בדיעבד אם כיוון בחלק הראשון לברכה הנכונה, אף אם טעה במילים כשאמר את החלק השני.

פעיף א

^אלקח כוס של שכר או של מים, ופתח ואמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' על דעת לומר 'שהכל', וטעה ואמר: 'בורא פרי הגפן' – אין מחזירין אותו, מפני שבשעה שהזכיר שם ומלכות שהם עיקר הברכה לא נתכוין אלא לברכה הראויה לאותו המין (א). ^בויש אומרים שאם לקח כוס שכר או מים וסבור שהוא של יין, ופתח 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' על דעת לומר 'בורא ^אברכות י"ג ע"א לפי הרמב"ם בפ"ח מהל' ברכות. ^ברש"י ותוס' שם ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) לאותו המין – בחלק הראשון של הברכה כוונתו הייתה לברכה הנכונה, ולכן יצא ידי חובה אף שהוציא מפיו בסופו של דבר את המילים הלא נכונות, כפי שהסברנו בהקדמה.

פרי הגפן, ונזכר שהוא שכר או מים וסיים 'שהכל' – יצא (ב). הגה: וכל שכן אם היה בידו יין וסבור שהוא מים ופתח אדעתא לומר 'שהכל', ונזכר ובירך 'בורא פרי הגפן' שיוצא, שהרי אף אם סיים 'שהכל' יצא (טור).

סעיף ב

לקח כוס של שכר או מים, ובירך 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן' (ג), ותוך כדי דיבור נזכר שטעה, ואמר 'שהכל נהיה בדברו', וכך היתה אמירתו: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן שהכל נהיה בדברו' – יצא (ד). הגה: ואם היו אחרים שותים גם כן ויין לפניהם, ודעתו גם כן על יין שהיה סבור שבכוסו יין, ובירך 'בורא פרי הגפן', ונמצא אחר כך שבכוסו מים או שכר (ה) - כשחוזר ושותה אחר כך יין אין צריך לחזור ולברך, ויוצא בברכה שבירך על כוסו אף על פי שהיתה בטעות, דהא דעתו היה לשתות גם כן שאר יין (ו), גם 'הרי"ף לפי פירוש הרא"ש, וכין כתב המרדכי בשם ר"מ [מאיברא].

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) יצא - אף שטעה בכוונתו בחלק הראשון, היות וסיים במילים הנכונות - יצא. ואף שיש חולקים, והמחבר הביא דין זה בשם "יש אומרים", הלכה למעשה סומכים על שיטה זו ואין חוזרים ומברכים, הן האשכנזים והן הספרדים.

(ג) בורא פרי הגפן - ונמצא שטעה הן בכוונת החלק הראשון והן במילים בחלק השני.

(ד) יצא - כיוון שחזר בו תוך כדי דיבור ותיקן את אמירתו, ולכן יצא ידי חובה - כמו במקרה השני בסעיף הקודם.

(ה) מים או שכר - במקרים הקודמים המברך ידע מה לפניו, אלא שטעה בברכתו. במקרה זה סבר המברך שלפניו יין, אך כשטעם גילה שלפניו מים. ועוד חידוש במקרה זה, שבירך "הגפן" לא רק בעבור עצמו, אלא גם כדי להוציא אחרים שלפניהם יין.

(ו) שאר יין - הרמ"א מבאר שבמקרה זה יוצא משום שמצטרפים כאן שני תנאים להקל: התנאי הראשון הוא שדעתו בברכה הייתה גם על עוד יין

הוציא האחרים ששותין שם (ז), ולכן ברכתו ברכה (תשובת מהרי"ל סי' צ"ב).

סעיף ג

כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף (ח), חוץ מברכת המזון מפני שהוא של תורה (ט).
 אהרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

שיביאו לו בהמשך; וזהו תנאי נצרך אבל אינו מספיק לבדו.
 (ז) ששותין שם - וזו סיבה נוספת לכך שברכתו אינה לבטלה ויש לה על מה לחול¹.

(ח) ולא בסוף - והכלל בדבר: "ספק ברכות להקל".

(ט) של תורה - וספק דאורייתא לחומרא. דין זה הובא כבר בהלכות ברכת המזון, סימן קפ"ד סעיף ד², ונשנה כאן אגב תחילת הסעיף, שבשאר ברכות אינו חוזר ומברך.

1. כך עולה מלשון הרמ"א כאן, וכן מפורש בדרכי משה. ומקשים המפרשים על הרמ"א, שהדבר דומה למברך על פרי שהיה לפניו ונפל ונמאס, שאם כוונתו גם לפירות אחרים שלפניו, לפי הרמ"א עולה לו ברכתו (ולמחבר לא), כפי שהתבאר בסימן ר"ו סעיף ו' (וראה דברינו שם ס"ק כב); ולכן לפי הרמ"א התנאי הראשון צריך להספיק לבדו. ונראה ששם יוצא כיוון שכשבירך היה הפרי לפניו, ומתחילה היה לברכה על מה לחול, ואז גם אם לבסוף לא יאכל את הפרי, סוף הברכה לחול על פירות אחרים; מה שאין כן כאן, שברך "הגפן" כשמים בידו, ולכן אין די בכך שדעתו על יין נוסף. ועיין ערוך השולחן הלכה יא, שמסביר שכאן אין די בתנאי זה בגלל שהפסיק בשתיית המים שהיו בכוסו בין ברכת היין לשתייתו.

2. וראו שם בס"ק יב דיוגנו בפרטי הלכה זו, כגון שזהו הדין דווקא אם אכל עד ששבע, והאם הדין כולל ברכה שלישית, ודין אישה המסופקת אם בירכה.

סימן ר"י

האוכל פחות מכזית, ובו ב' פעיפים.

למדנו שטעם ברכות הנהנין הוא שאסור ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה, ולכן החיוב בברכה ראשונה אינו תלוי בשיעור; אולם ברכה אחרונה מברכים רק אחר אכילה משמעותית בשיעור מסוים¹. בסימן זה יתבארו השיעורים המחייבים בברכה אחרונה. ואגב דין זה דן המשך הסימן בטועם שלא אוכל כדי ליהנות, האם נחשב אכילה גם לצורך ברכה ראשונה.

פעוף א

^אהאוכל פחות מכזית בין מפת בין משאר אוכלים, והשותה פחות מרביעית בין מייין בין משאר משקים (א), מברך תחלה ברכה^א לתוספות ריש ל"ט ע"א, והרמב"ם פ"ג מהל' ברכות, והרא"ש, והרשב"א שם. ^בתוספות שם והרא"ש והרשב"א ור' יונה, להשוות הירושלמי עם תלמוד שלנו.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) משאר משקים - השיעור המקובל ל'כזית' הוא 27 מ"ל (חצי ביצה²), ול'רביעית' הוא 86 מ"ל (ביצה וחצי). הרבה פוסקים מתנים אכילת הכזית בזמן של "בכדי אכילת פרס" כ 6 וחצי דקות ושתית המשקים בזמן של שתית רביעית ככמה שניות. ועל פי זה אמרו שאין לברך ברכה אחרונה בשתיית קפה או תה חם. וזה נראה הדעה המקובלת³.

1. חיוב ברכת המזון מהתורה חל רק כאשר אדם אכל כדי שביעה. דין זה נלמד מהפסוק "ואכלת ושבעת וברכת". חכמים תקנו לברך ברכת המזון גם לאחר אכילת לחם שיש בה שיעור משמעותי (כזית) אף אם אין בכך כדי שביעה, ומכאן למדו אף לשאר ברכות אחרונות, שמברכים אותן רק לאחר אכילת שיעור אכילה משמעותי.

2. ויש אומרים כ 17 מ"ל כשליש ביצה ויש אומרים כגודל זית של זמננו 7 מ"ל. והרוצה לסמוך על שיטות אלה יכול.

3. למדו זאת מהאוכל או שותה ביום כיפור (סימן תריב) שאינו מתחייב אלא אם אכל ושתה בזמן קצוב. אמנם המחבר לא הביא דין זה כאן. לגבי אכילה מובן כי אין דרך בני אדם לאכול כזית בזמן

הראויה לאותו המין (ב), ולאחריו אינו מברך כלל (ג). ^בויש מסתפקים לומר שעל דבר שהוא כברייתו, כגון גרגיר של ענב או של רימון, שמברכין לאחריו אף על פי שאין בו כזית (ד); לכך נכון ליזהר שלא לאכול בריה פחות מכזית (ה). הגה: ולא מקרי בריה אלא אם אכלו כמות שהוא, אבל אם לקח הגרעין ממנו, לא מקרי בריה (ר' יונה פ' כיצד מברכין, וב"י בשם רשב"א). ^גויש מסתפקים עוד בברכה אחרונה של יין (ו) אם מברכין אותה על כזית (ז), ^דלכן טוב ליזהר שלא לשתות [אלא] פחות מכזית או רביעית.

^התוספות בסוכה כ"ו ע"ב וביומא ע"ט ע"א. ^והרא"ש בפ"ז דברכות.

סעיף ב

^ההטועם את התבשיל (ח) אינו צריך לברך עד רביעית (ט), ^וואפילו ^הברכות י"ד ע"א. ^זממשמעות הרי"ף, והרמב"ם בפ"א מהל' ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

- (ב) **הראויה לאותו המין** - כלומר שיברך לכל מין את הברכה הראויה לו: "המוציא", "מזונות" וכיו"ב. הברכה אינה משתנית מפאת השיעור הקטן.
- (ג) **כלל** - משום שאין באכילה זו הנאה חשובה.
- (ד) **שאיין בו כזית** - כיוון שבפרי שלם יש חשיבות בפני עצמו, גם אם הוא קטן.
- (ה) **פחות מכזית** - אך אין בכך איסור. ולכן דקדק המחבר ונקט נוסח "נכון ליזהר". והלכה למעשה, אם אכל גרגיר אחד של ענב ואין בו שיעור כזית, לא יברך ברכה אחרונה.
- (ו) **של יין** - וכן בכל המשקים.
- (ז) **על כזית** - או שאין לברך עד רביעית, שכאמור שיעורו כנפח שלושה זיתים.

ממושך אבל בשתיה משקה חם השאלה היא שכיחה ומה שלא הביא דין זה כאן משמע שדין זה הוא רק בשתיה ביום כיפור אבל כל זמן שאדם שותה כדרכו יברך והכף החיים אות ז הביא דעות אלה. והנהוגים לברך אחרי שתיית תה או קפה חם יש להם על מי לסמוך.

אם הוא בולעו (י). 'יש אומרים שאם הוא בולעו טעון ברכה, ולא פטרו את הטועם אלא כשחוזר ופולט, ואז אפילו על הרבה אינו צריך ברכה (יא). הגה: וספק ברכות להקל (יב).

¹תוספות בשם ר"ח ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) הטועם את התבשיל - כדי לבדוק אם הוא מבושל כראוי או אם צריך להוסיף לו תבלינים, ואין הטועם מעוניין כעת לאכול.

(ט) עד רביעית - כתבו הפוסקים שהמילה 'תבשיל' כאן משמעה מאכל נוזלי, ובאוכל מוצק השיעור הוא כזית⁴.

(י) בולעו - כיוון שטעימה, אפילו אם הוא בולע את המאכל, אינה כאכילה להנאתו. אבל טעימה של רביעית היא חשובה, ובה בוודאי שהטועם גם נהנה מהאכילה, והדבר אינו תלוי בדעתו.

(יא) אינו צריך ברכה - לדעה זו אם הטועם בולע את המאכל, כוונתו אינה משנה, והוא נחשב ככל אדם שאוכל ששיעורו לברכה ראשונה בכלשהו. והסוגיה שפטרה מברכה את הטועם כוונתה לאדם שפולט את המאכל לאחר שטועם.

(יב) להקל - ולכן הטועם פחות משיעור לא יברך, אף אם הוא בולע.

4. כך כתבו למשל כף החיים אות כ"ו ומשנה ברורה ס"ק י"ד; אבל מלשון מרן אין משמע כך. ובסעיף הקודם ראינו ששיעורי כזית ורביעית נאמרו על ברכה אחרונה, ולא על ברכה ראשונה, ששיעורה כלשהו. גם לשון הגמרא והרמב"ם כאן הוא "רביעית", ואין אזכור שבאוכל השיעור שונה, ולכן נראה לי שהמחבר אינו מחלק בכך בין אוכל למשקה. וראיתי בהגהות איש מצליח שכתב שהשיעור כאן נאמר דווקא למשקה, והביא ראיה מדברי המאירי, שכתב בסוגיין (לגבי הטועם בתענית) "עד רביעית משקה". אולם אחרי העיון נראה לי שאין ראיה מדבריו, כי המאירי הוא מהסוברים שמדובר רק על הטועם בלי לבלוע, ומוסיף "ודבר זה אין ראוי להקל בו, שכמה גרונות תרבותן רעה", כלומר שהמאירי מחמיר שלא לטעום כך כיוון שקשה לטעום בלי לבלוע. דבר זה נכון לגבי משקה, ולא במאכל, ולכן דיבר המאירי דווקא על משקה - ולא משום שיעור רביעית. כל זה כתבתי להבנת לשון המחבר, שלא חילק בין מאכל למשקה, אבל להלכה אין אנו זזים מהסכמת האחרונים שהטועם מאכל מברך החל משיעור כזית.

סימן רי"א

דיני קדימה בברכות, וכו' ו' פעיפים.

סימן זה דן באדם שמונחים לפניו מספר מאכלים ולהם ברכות שונות, ונשאלת השאלה על איזה מהם יברך תחילה. וכן באדם המתכוון לאכול כמה פירות, והשאלה היא על איזה פרי יש לברך. המחבר כותב שכבוד הברכות הוא שתיאמר תחילה הברכה החשובה ביותר, ועל המאכל החשוב ביותר. הפרמטרים לחשיבות הנידונים בסימן זה הם: א. פרי משבעת המינים, משום חשיבות ארץ ישראל. ב. בתוך שבעת המינים: קרבת הפרי למילה "ארץ" המופיעה בפסוק המונה את שבעת המינים. ג. המאכל המועדף על אותו אדם. ד. ברכה מיוחדת המיועדת למין מאכל מסוים קודמת לברכה כללית המתאימה למספר גדול של מיני מאכל; לכן ברכת "המוציא" קודמת ל"מזונות", "בורא פרי הגפן" קודמת ל"העץ", וכן "מזונות", "העץ" ו"האדמה" קודמים לברכת "שהכול". ה. מיני דגן חשובים יותר ממינים אחרים. יישום כל הפרמטרים האלו והיחס ביניהם נידונים בסימן זה.

פעיף א

^אהיו לפניו מיני פירות הרבה: אם ברכותיהם שוות ויש ביניהם ממין שבעה, מקדים מין שבעה אף על פי שאינו חביב כמו המין ^אברכות מ' ע"ב מ"א ע"א וכו' יהודה, בה"ג ור' יונה והרשב"א בשם התוספות והראב"ד ושאר פוסקים.

האחר (א); ואם אין ביניהם ממין שבעה, ^במקדים החביב (ב). ^גואם אין ברכותיהם שוות, אפילו יש בהן ממין שבעה כגון צנון וזית, איזה מהם שירצה יקדים ^דואפילו אינו חביב (ג); ^הויש אומרים שגם בזה צריך להקדים החביב (ד). ונקרא חביב המין שרגיל להיות חביב עליו, אפילו אם עתה חפץ במין השני (ה).

^בתוספות והרא"ש שם. ^גברכות מ"א ע"א. ^דהרי"ף והרמב"ם והרא"ש שם. ^התוספות ור' יונה והרשב"א בשם רב האי וסמ"ק.

סעיף ב

^אולהרמב"ם, אם היה מין אחד חביב לו יותר, בין שברכותיהם שוות בין שאינם שוות, בין שיש בהם ממין שבעה בין שאין בהם ^בבפ"ח מהלכות ברכות, וכחכמים

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **כמו המין האחר** - כלומר: אם יש בפניו שני מיני פירות שברכתם "העץ", כגון ענבים ותפוחים, ורוצה לאכול משניהם - לדעה זו יברך על הענבים ויאכל מהם ורק אחר כך יאכל את התפוחים, אף שאוהב אותם יותר, משום חשיבות הפירות שהשתבחה בהם ארץ ישראל. ובסעיף ד' יתבאר מה יעשה אם יש לפניו כמה פירות משבעת המינים.

(ב) **מקדים החביב** - כגון אם רוצה לאכול בננה ותות שדה, יברך "אדמה" על הפרי החביב עליו יותר.

(ג) **אינו חביב** - לדעה זו, אם לפניו שני מינים שברכתן שונה, לא משנה מה יאכל קודם. אם ירצה יברך תחילה "העץ" על הזית, ואם ירצה - "האדמה" על הצנון. ואפילו אם אחד מהם חביב עליו אין צורך להקדימו. שהלא מברך על שניהם.

(ד) **החביב** - לדעה זו אם יש לפניו שני דברים שברכותיהם שונות, מן הראוי לברך על המאכל החביב עליו, שאף שמברך על שני המינים, הברכה הראשונה חשובה יותר. והלכה למעשה ראו דברינו בס"ק י"א.

(ה) **במין השני** - ולעניין הכרעה למעשה, עיינו בסוף סעיף ב'.

ממין שבעה – מקדים החביב לו אז באותה שעה (ו). ואם אינו רוצה בזה יותר מבזה, אם יש ביניהם משבעת המינים, עליו מברך תחלה (ז).

סעיף ג

הביאו לפניו דבר שברכתו 'בורא פרי העץ' ודבר שברכתו 'שהכל' – 'בורא פרי העץ' קודמת, שהיא חשובה שאינה פוטרת ברכות ל"ט ע"א בעובדא דבר קפרא, פירוש רש"י ותוס' שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) באותה שעה – הרמב"ם חולק על השיטה המובאת בסעיף הקודם בשלוש נקודות מרכזיות:

- א. לשיטתו החביב קודם אפילו לפרי משבעת המינים.
- ב. דיני קדימה נאמרו גם במאכלים שברכתם שונה (כדעת היש אומרים שבסעיף הקודם).
- ג. המאכל החשוב אינו המאכל המועדף עליו בדרך כלל, אלא המאכל שהוא תאב עכשיו לאכול יותר.

לשיטת הרמב"ם, האדם במרכז והוא שקובע מה חשוב לו, ולכן המאכל החביב עליו עכשיו הוא החשוב, ועליו צריך לברך. לשאר הראשונים החשיבות אינה תלויה באדם, אלא הברכה על מין שבעה מבטאת את מרכזיותה של ארץ ישראל, וגם ההעדפה למין החביב עליו בדרך כלל מלמדת את האדם שלא להיגרר אחר תאוותו המיידית.

(ז) תחילה – גם לדעת הרמב"ם יש מקום לברך על פירות משבעת המינים, והיינו במקרה שהוא אינו תאב כעת לפרי מסוים. להלכה, הן לאשכנזים והן לספרדים, במאכלים שברכתם שווה יברך על מין שבעה, ואם אין שם מין שבעה יברך על החביב עליו בדרך כלל, שלא כרמב"ם¹. ובמאכלים שברכתם שונה תובא המסקנה למעשה בסוף סעיף ג'.

1. כף החיים אות ז' (בשם רבי, ובהם בן איש חי מטות אות ב'), ומשנ"ב ס"ק יג.

אלא דבר אחד (ח). וכן 'בורא פרי האדמה' ו'שהכל', 'בורא פרי האדמה' קודמת (ט). ואם הביאו לפניו 'בורא פרי העץ' ו'בורא פרי האדמה',¹ איזה מהם שירצה יקדים (י);² ויש אומרים ש'בורא פרי העץ' קודם (יא).

¹רש"י והרי"ף. ²הרא"ש בשם בה"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) **אלא דבר אחד** - כלומר שברכה מיוחדת יותר, הכוללת פחות דברים, נחשבת כברכה חשובה יותר.

(ט) **קודמת** - כיוון שהיא כוללת רק מאכלים היוצאים מן האדמה, בעוד "שהכול" מיועדת לכלל הנבראים.

(י) **יקדים** - כפי שכתב בסעיף א'.

(יא) **פרי העץ קודם** - מדובר כאן כשאין אחד שחביב עליו יותר מהשני.² וברכת "העץ" מיוחדת יותר מ"האדמה", כיוון שברכת "האדמה" כוללת את כל הצומח, וברכת "העץ" מיוחדת רק את פירות האילן מתוך הצומח; ולכן המברך על פרי העץ "בורא פרי האדמה" יצא בדיעבד. ויש פוסקים שצריך להקדים פרי העץ אפילו אם אינו חביב עליו, ורבים חששו לדעה זו, כיוון שגם לשיטת המחבר מותר כמובן להקדים פרי העץ. אולם אם רוצה לברך דווקא על החביב אף שברכתו "בורא פרי האדמה", הרשות בידו. לכן למעשה כשיש לפניו מספר מאכלים שברכתם שונה, טוב לברך קודם "בורא פרי עץ", אחר כך "בורא פרי האדמה", ואחריהם "שהכול". ולא מתחשבים כאן במה שחביב לו יותר, מפני שעניין החביבות שייך רק לשאלה על מה יברך במאכלים שברכתם שווה, שמברך רק על אחד מהם. להלן בסעיף ו' נלמד שברכת "מזונות" קודמת לברכות אלו.

2. כך מסתבר, משום שבסעיף א' סתם המחבר כבהלכה זו, והביא בשם "יש אומרים" שצריך לברך על החביב.

סעיף ד

'כל הקודם בפסוק 'ארץ חטה ושעורה' קודם לברכה (יב), וארץ בתרא הפסיק הענין (יג), וכל הסמוך לו חשוב מהמאוחר ממנו לארץ קמא (יד); הילכך תמרים קודמים לענבים, שזה שני לארץ בתרא (טו) וזה שלישי לארץ קמא (טז). הגה: ודוק שאוכל ענבים כמות שהן, אבל אם עשה מהן יין שקובע ברכה לעצמו, 'בורא פרי הגפן' חשובה והיא קודמת לברך עליו תחלה (יז); אבל מעשה קדירה מחמשת מיני יברכות ח"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) קודם לברכה - בתחילת הסימן למדנו שאם מונחים לפניו מספר מאכלים שברכתם שווה, יברך על פרי משבעת המינים, ובכך יפטור גם את שאר המאכלים. סעיף זה עוסק במקרה שמונחים לפניו מספר פירות משבעת המינים, ודן על איזה מהם יברך. הכלל הוא שסדר החשיבות נקבע על פי הפסוק "אַרְץ חֲטָה וּשְׁעֵרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן, אֲרֶז זֵית וְדָבָשׁ" (דברים ח', ח), כפי שיבואר בהמשך הסעיף.

(יג) הפסיק הענין - בפסוק זה חוזרת פעמיים המילה "ארץ". בפעם הראשונה היא מופיעה בתחילת הפסוק, ונקראת "ארץ קמא"; ה"ארץ" השנייה מתחילה מעין רשימה חדשה של פירות, ונקראת "ארץ בתרא".

(יד) לארץ קמא - כלומר: הקדימה היא על פי הקרבה למילה "ארץ", בין הראשונה ובין השנייה.

(טו) שני לארץ בתרא - התמרים מופיעים שניים לאחר ה"ארץ" השנייה (לאחר הזיתים: "ארץ זית שמן ודבש").

(טז) שלישי לארץ קמא - ולכן סדר הקדימה, על פי הקרבה ל"ארץ" הוא: א. חיטה; ב. זית; ג. שעורה; ד. תמרים; ה. ענבים; ו. תאנים; ז. רימונים. אלא שחיטה ושעורה אין ברכתן "העץ", כפי שמפורט בסעיף הבא; ולכן אם רוצה לברך "העץ" ולפניו כמה פירות משבעת המינים, יברך לפי סדר זה: זיתים, תמרים, ענבים, תאנים ורימונים.

(יז) לברך עליו תחילה - אמנם הזיתים והתמרים קודמים לענבים, אבל רק

דגן, היא חשובה יותר מברכת היין (יח). כל הנאמר סמוך לארץ קמא, קודם למה שנאמר סמוך לארץ בתרא, לאחר ששוה לו בסמיכה לארץ (יט) (טור).

סעיף ה

היא דחטה ושעורה קודמים (כ), דוקא כשעשה מהם תבשיל או פת (כא); אבל כוסם חטה שברכתו 'בורא פרי האדמה', אינה קודמת לברכת 'בורא פרי העץ' (כב). הגה: ברכת 'המוציא' קודמת לברכת 'בורא מיני מזונות', וכל שכן לשאר ברכות (אגור), אף על פי שהדבר השני טור בשם בה"ג ושאר הפוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

כשברכת כולם "העץ". ואם יש לפניו יין, יקדים אותו ולתמר, משום שברכת "הגפן" מיוחדת ליין בלבד, ולכן קודמת לברכת "העץ".
(יח) מברכת היין - כלומר שיש להקדים ברכת "מזונות" אפילו לברכת היין. ואף שברכת "מזונות" אינה מיוחדת יותר, יש להקדימה משום חשיבות המזונות המשביעים. (ודין קדימות כוסס חיטה ושעורה, שברכתן "בורא פרי האדמה", יבואר בסעיף הבא).

(יט) בסמיכה לארץ - ולכן החיטה קודמת לזית אף ששניהם ראשונים בקרבה ל"ארץ", וכן השעורה קודמת לתמר. אבל הזית קודם לשעורה. אם יש לפניו זית ותבשיל שעורים, לדעת הרמ"א יברך קודם על הזית.³ אולם רבים חולקים עליו מדברי המחבר בסעיף ו', שפוסק שבכל אופן ברכת "מזונות" קודמת לברכת "העץ"; וכך פוסקים למעשה.

(כ) קודמים - בסמיכותם ל"ארץ", ולכן יברך דווקא עליהם.

(כא) תבשיל או פת - וברכתם "מזונות" - הקודמת ל"העץ", או "המוציא" - הקודמת לכל.

(כב) העץ - אלא על איזה מהם שירצה יברך כפי שפסק בסעיף א.⁴

3. כך הסביר המ"ב בס"ק כה.

4. אנו מסבירים כך כדי שדבריו כאן לא יסתרו את דבריו בסעיף א'. לסיכום דעת המחבר בהלכות קדימת ברכת "העץ" לברכת "האדמה": לכאורה יש סתירה בדבריו, שבסעיף א' כותב בסתם

[חשוב און] חביב עליו (כג) (וכן יש לדקדק מדברי הגה"מ פ"ח, ומסמ"ק שהביא הטור, וב"י בשם רמב"ם). וכל הא דאמרינן דאחד קודם לחבירו, היינו שרוצה לאכול משניהם לכן יש להקדים החביב או החשוב; אבל אם אינו רוצה לאכול משניהם, אינו מברך רק על זה שרוצה לאכול, אף על פי שגם השני מונח לפניו (כד) (תרומת הדשן סי' ל"ב). וכל זה דצריך להקדים, היינו דוקא לכתחלה, אבל אם עבר ובירך על השני - אם הברכות שוות יוצא, ואין צריך לחזור ולברך על זה שהיה לו להקדים, ובלבד שיהא דעתו גם כן עליו בכרכתו (כה) (ב"י סי' ר"ו ובהוה הסימן בשם רשב"א).

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) חביב עליו - כפי שראינו בדברי המחבר בסעיף ג', שברכה מיוחדת קודמת לברכה כללית יותר. וברכת "המוציא" אינה רק קודמת, ובדרך כלל היא אף פוטר את המאכלים האחרים.

(כד) מונח לפניו - גם המחבר מסכים להערה זו: כל דיני סימן זה מתייחסים לאדם הרוצה לאכול מספר מאכלים; ואם ברצונו לאכול רק חלק מן המאכלים, אין מחייבים אותו לאכול מאכל שאינו רוצה רק כדי שיברך עליו.

(כה) בכרכתו - וגם לדין זה מסכים המחבר.

שיקדים איזה שירצה, ומביא בשם "יש אומרים" שיקדים את החביב. בסעיף ג' כתב בסתם שיקדים איזה שירצה, וב"יש אומרים" הביא שיקדים "העץ". וכאן מביא שברכת "האדמה" על כסיסת חיטה אינה קודמת לברכת "העץ", ואפשר היה לדייק שברכת "העץ" קודמת, בניגוד לדבריו בסתם בסעיף א' ובסעיף ג'. ולעניות דעתי אין שום סתירה בדברי המחבר, אלא בסעיף א' דן כשאחד מהם חביב, ועל כך מביא בסתם שיקדים מה שרוצה, ויש אומרים להקדים את החביב. בסעיף ג', נאמן למה שכתב בסתם סעיף א', הביא שיקדים מה שירצה, ומביא שיש מי שאומר שיקדים "בורא פרי העץ", ולשיטתו ברור שזה דווקא כשאינו לו עדיפות של אחד על משנהו (אף שבעל דעה זו סובר שבכל מקרה צריך להקדים "העץ", קיבל המחבר דבריו דווקא כשאינו אחד חביב על משנהו). ובסעיף זה לא כתב שצריך להקדים "העץ", אלא רק שלא צריך להקדים "האדמה", אף שהוא משבעת המינים, לכן יקדים מה שירצה. וה' יצילני משגיאות.

סעיף ו

להיה לפניו תבשיל מקמח כוסמין ושבולת שועל ושיפון (כו) וגפן ותאנה ורימון, כיון דמברך על התבשיל 'בורא מיני מזונות' ברכתו קודמת, אף על גב דהנך ממין שבעה ואיהו לאו ממין שבעה, מכל מקום כיון דחשיבי דעבדי מינייהו פת ומברך עלייהו 'המוציא' וברכת המזון, קודמת אף על גב דלא עבדינהו פת (כז).
 'רמב"ם פ"ח מהלכות ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) ושיפון - אלו מיני הדגן שאינם משבעת המינים.

(כז) דלא עבדינהו פת - תרגום המשפט כולו: אף על גב שאלו (הפירות) משבעת המינים, והוא (התבשיל) אינו משבעת המינים, מכל מקום מפאת חשיבותם (של מיני הדגן), שעושים מהם לחם ומברכים עליהם 'המוציא' וברכת המזון - הם קודמים אפילו אם לא עשו מהם לחם.
לסיכום, אם מונחים לפני אדם מספר מאכלים שברכתם שונה זה מזה, עליו לברך את הברכות לפי סדר חשיבותם. וזהו הסדר: המוציא, מזונות, הגפן, העץ, אדמה, שהכול. ונתנו לכך פוסקי זמננו סימן לזיכרון: מג"ע א"ש.
 ולעניין מאכלים שברכתם שווה: אם יש ביניהם פרי משבעת המינים יברך עליו (ואם לפניו כמה מהמינים, יברך על הקרוב יותר למילה "ארץ"). ואם אין ביניהם פרי משבעת המינים - יברך על החביב עליו בדרך כלל.

סימן רי"ב

שהעיקר פוטר הטפל, ובו ב' סעיפים.

סימן זה עוסק בהלכה (המובאת במשנה במסכת ברכות) שכאשר מונחים לפני האדם מאכל עיקרי ומאכל הטפל לו, מברך על העיקר ופוטר את הטפל. הסימן דן בשלושה מקרים שבהם אחד המאכלים יחשב לטפל:
 א. כאשר שני המאכלים מעורבים, ואחד מהם הוא הרוב בתערובת.
 ב. במצב ששני המאכלים נפרדים, ואחד מהם נאכל לצורך השני.
 ג. במקרה שהמאכלים אינם נפרדים, והאחד בא להחזיק את השני.

סעיף א

^א כל שהוא עיקר ועמו טפילה (א) (פירוש: דבר בלתי נחשב), מברך על העיקר ופוטר את הטפילה בין מברכה שלפניה בין מברכה שלאחריה. לא מיבעיא (ב) אם העיקר מעורב עם הטפל (ג), ^באלא ^אברכות מ"ד ע"א. ^בהרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ועימו טפילה - ואוכלם כשהם מעורבים יחד.
 (ב) לא מיבעיא - תרגום: אין צריך לומר (או: לא רק).
 (ג) עם הטפל - כאן דן המחבר על סוג אחד של עיקר וטפל, והוא כשהמאכלים מעורבים יחד ואוכלים אותם יחד, כגון אורז ואפונה המעורבים זה בזה. במקרה זה החשיבות נקבעת על פי הרוב, אף שהאוכל נהנה גם מן המיעוט. וכן במרק שמעורבות בו חתיכות קטנות של ירקות ובשר, וכן ברוטב - יברך את ברכת המאכל בעל הכמות הגדולה ביותר¹. וכל זה אם אוכלם יחד, אבל אם אוכל את המאכלים בנפרד, כגון שהחתיכות גדולות, והוא אוכל בנפרד את הירקות ובנפרד את הבשר, יברך על כל מאכל בנפרד.

1. אולם אם יש גם אטריות, יברך על המכלול "מזונות" אף אם האטריות הן המיעוט, כפי שלמדנו בסימן הקודם.

אפילו כל אחד לבדו (ד). יואפילו פת שהוא חשוב מכל, אם הוא טפל, כגון שאוכל דג מליח ואוכל פת עמו כדי שלא יזיקנו בגרונו, מברך על הדג ופוטר הפת, כיון שהוא טפל (ה). הגה: ויש אומרים אם הטפל חביב עליו - מברך עליו, ואחר כך מברך על העיקר (ו) (אגור בשם אר"ז). והא דמברכין על העיקר ופוטר הטפילה, היינו שאוכלין ביחד או שאוכל העיקר תחלה; אבל אם אוכל הטפל תחלה, כגון שרוצה לשתות ורוצה לאכול תחלה כדי שלא ישתה אליבא ריקנא (ז), או שאוכל גרעיני גודגדניות למתק¹ בשם במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) כל אחד לבדו - כאן דן המחבר בסוג שני של עיקר וטפל, היינו שהמאכלים נאכלים בנפרד, אלא שהטפל אינו נאכל לעצמו אלא רק לצורך המאכל השני².
(ה) טפל - בדוגמא זו (המופיעה במשנה) הלחם נאכל רק כדי להפיג את מליחות הדג, ולכן הדג הוא העיקר, ורק עליו מברכים.
(ו) מברך על העיקר - גם הרמ"א דן בסוג השני של עיקר וטפל, שהטפל נאכל לצורך העיקר. אלא שהוא מעיר שאם גם הטפל חביב עליו, כיוון שנהנה גם ממנו צריך לברך עליו, אף שבא בעיקר כדי ללוות את המאכל השני. והיות שיש מקום לחלוק על סברה זו, אומר הרמ"א שיטעם תחילה מהטפל לבדו ויברך עליו; וכיוון שוודאי שהטפל אינו מוציא את העיקר, יכול אחר כך לברך גם על העיקר. ונראה שהמחבר אינו חולק על דין זה³.
(ז) אליבא ריקנא - ובעברית: שלא ישתה על בטן ריקה.

2. כמה דוגמאות לכך בסוגיות, כגון פת הנאכלת להפגת טעמו של המליח, וזית הנאכל להפגת חריפותו של הצנון.

3. שהביאו בבית יוסף, ולא הביא חולק. אמנם הרמ"ב והכף החיים הביאו שיש חולקים על הרמ"א, ולדעתם אין לברך משום "ספק ברכות להקל", אולם ערוך השולחן סובר שהדין עמו דווקא אם עכשיו אינו חביב עליו, אלא שבדרך כלל חביב עליו; אולם דבר שכעת חביב עליו אינו בטל, ובמקרה זה נכון לברך עליו כדברי הרמ"א.

השתייה - מברך על האוכל תחלה אף על פי שהוא טפל לשתייה (ח), ואינו מברך עליו רק 'שהכל', הואיל והוא טפל לדבר אחר (ט) (תה"ד סימן ל"א).

סעיף ב

¹מרקחת (י) שמניחין על ריקין דקים (יא), אותם ריקין הוּ טפילה למרקחת, שהדבר ידוע שאין מתכוונים לאכול לחם (יב).
²כל בו.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) **טפל לשתייה** - כלומר: אם אוכל תחילה את הטפל צריך לברך עליו, כיוון שאסור ליהנות מהעולם בלי ברכה. והכלל שמברך רק על העיקר הוא אם אוכלם יחד, או אם אוכל תחילה מהעיקר. והמחבר מסכים לדין זה.
 (ט) **טפל לדבר אחר** - אולם דעת המחבר במקרה זה לברך על הטפל את ברכתו, וכן נוהגים גם האשכנזים⁴.

(י) **מרקחת** - מאכל העשוי מתערובת של פירות מבושלים, מעין ריבה או קונפיטורה, וברכתו "בורא פרי העץ"⁵.

(יא) **ריקין דקים** - מאפים מבצק דק, שאם אוכלם לבדם ברכתם "המוציא" או "מזונות"⁶; וכאן דן המחבר בסוג שלישי של עיקר וטפל: כשהטפל נועד להחזיק את המאכל העיקרי.

(יב) **לאכול לחם** - והריקין נועדו רק לשם המרקחת שעליהם. והוא הדין בכל מאכל שנועד רק להחזיק את המאכל העיקרי, כקרקרים שמניחים עליהם מיני דגים או בשרים. ובדומה לכך עוגת גבינה עם בסיס דק של בצק, שלא נועד אלא כדי להחזיק את שכבת הגבינה שעליה - ברכתה תהיה "שהכול".

4. וראו: מג"א ס"ק ד; ערוך השולחן הלכה ד; ביאור הלכה ד"ה "ואינו"; "ברכת ה'" חלק ג' פרק י' סעיף יד.

5. דין זה הובא גם בהלכות בציעת הפת, סימן קס"ח סעיף ח. שם הוא הובא כדי לומר שאין מברכים על ריקין זה "המוציא", וכאן כחלק מהלכות עיקר וטפל.

6. אם הם יבשים וכוססים אותם ברכתם "מזונות", ואם לאו ברכתם "המוציא" (קס"ח, ז). ואם הרקיק חביב עליו בפני עצמו - יברך עליו את ברכתו, כדין החביב שהתבאר בסעיף הקודם, וכדין הדובשנין שהביאו המפרשים כאן.

אמנם אם העיסה עבה יותר, ובאה גם להשביע, ברכת העוגה "מזונות". לכן באירועים חגיגיים כשמביאים רקיק שעליו מליחים למיניהם או בשרים למיניהם, וברור שהרקיק נועד להחזיק את המאכל שעליו - אין לברך אלא את ברכת המאכל עצמו.

וכן גלידה, גם אם היא מוגשת בתוך גביע שברכתו "מזונות" כשהוא לעצמו, מברך על הגלידה "שהכול" ופוטר את הגביע.

סימן רי"ג

המברך אם מוציא אחרים, ובו ג' סעיפים.

סימן זה עוסק באדם המברך עבור חברו ברכה ראשונה או אחרונה על מאכלים. במהלך הסימן מבואר שהמברך יכול להוציא את חברו בברכתו כל עוד מתקיימים ארבעה תנאים: א. שהמברך עצמו ייחנה מאותה ברכה. ב. שהשומע יקשיב לכל הברכה. ג. שהמברך יכוון להוציא ידי חובה את השומע. ד. שהשומע יכוון לצאת. כיום מקובל שכל אחד מברך לעצמו, ולכן הלכות אלו נוגעות בעיקר לקידוש ולברכת "המוציא" בסעודות שבת ויום טוב.

סעיף א

(א) ^אעל כל פירות ושאר דברים, חוץ מפת ויין, אם היו האוכלים שנים או יותר, אחד פוטר את חברו אפילו בלא הסיבה (ב), מיהו ^אברכות מ"ג ע"א כלישנא קמא וכרבי יוחנן, כן דעת רוב הפוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** - כאשר שני אנשים או יותר אוכלים יחד, טוב שאת ברכת הנהנין יברך אחד הסועדים בעבור השאר, ויכוונו הוא והם שיוציא אותם ידי חובתם. ואפשר לעשות כך רק בתנאי שהסועדים נחשבים לחבורה אחת, ובהגדרה זו עוסק הסעיף.

(ב) **בלא הסבה** - כלומר: בברכת פת ויין אפשר להוציא את הרבים רק אם הקבוצה מסבה יחד, ובשאר מאכלים אפשר להוציא גם ללא הסבה¹. הסבה היא התקבצות לסעודה יחד כפי שנהגו בזמן חז"ל, כאשר הסועדים הסבו על מעין מיטות או כריות. בלחם ויין, שהם חשובים, כל זמן שהסועדים אינם מסבים הם אינם נחשבים כאוכלים בקבוצה אחת. אולם בשאר דברים שאין

1. מקור הדברים במשנה (ברכות דף מב ע"א) האומרת: "היו יושבין - כל אחד מברך לעצמו, הסבו - אחד מברך לכולן"; ומבאר ר' יונן (דף מג ע"א) שמדובר דווקא בפת וביין.

ישיבה מיהא בעי (ג), דדוקא פת ויין בעי הסיבה. יולדידן הוי ישיבה כמו הסיבה לדידהו (ד), ולפי זה לדידן דלית לן הסיבה (ה) אין חילוק בין פת ויין לשאר דברים, דבישיבה אפילו פת ויין אחד מברך לכולם; ושלא בישיבה, בשאר דברים נמי כל אחד מברך לעצמו. והא דאמרינן (ו) דאחד מברך לכולם בשאר דברים חוץ מן הפת, הני מילי בברכה ראשונה, ^האבל בברכה אחרונה צריכין ליחלק וכל אחד מברך לעצמו (ז), דאין זימון לפירות (ח). הגה: ויש אומרים דבכל הדברים חוץ מפת ויין לא מהני הסיבה (ט), והוא הדין ישיבה ^בשם מ"ב ע"א במשנה. ^בתוספות שם ושאר פוסקים. ^ב(ר' ירוחם) [רוב ראשונים]. ^החולין ק"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

בהם אכילת קבע, די באכילה בצוותא אף בלא הסבה כדי להיחשב לקבוצה ולהצטרף לברכה.

(ג) מיהא בעי - תרגום: אולם ישיבה צריך. כלומר: גם בשאר מאכלים, אם אוכלים בעמידה אין כאן צירוף, והסועדים צריכים לשבת יחד כדי שאחד יוכל להוציא את השאר.

(ד) הסבה לדידהו - תרגום: ישיבה עבורנו היא כמו הסבה עבורם, וזאת מכיוון שתרבות האכילה השתנתה, וחבורות שאוכלות יחד אינן מסבות, אלא יושבות.

(ה) לדידן דלית לן הסיבה - תרגום: עבורנו, שאין לנו הסיבה.

(ו) והא דאמרינן - תרגום: וזה שאמרנו.

(ז) מברך לעצמו - באכילת שאר מאכלים אין ממד של קביעות, וברגע שמסיימים לאכול אין הסועדים נחשבים עוד לחבורה, ולכן בברכה אחרונה אין אחד מהם יכול להוציא את כולם.

(ח) דאין זימון לפירות - לעומת אכילת לחם ויין, שיש להם קביעות חזקה שנשארת גם לאחר גמר האכילה, כפי שהסברנו בהקדמה לסימן קצ"ב.

(ט) לא מהני הסיבה - תרגום: הסבה אינה מועלת. לדעה זו ישיבה יחד לא תעזור בשאר מאכלים, והסועדים שאר מאכלים אינם מוגדרים כקבוצה. לכן

לדידן (ב"י סי' קע"ד בשם הראב"ד); ולכן נהגו עכשיו בפירות שכל אחד מברך לעצמו (י).

סעיף ב

אינן המברך מוציא אחרים אלא אם כן יאכל וישתה עמהם, ואז יוצאים בשמיעתן שמכוונין אליו (יא), 'אפילו לא יענו אמן (יב).

ר"ה כ"ט ע"א. 'רחב"ם בפ"א מהל' ברכות ושאר פוסקים, מההיא דסוכה ל"ח ע"ב וברכות מ"ה ע"ב דשומע כעונה.

שולחן ערוך כפשוטו

לא יכול אחד לברך עבור השאר, אלא כל אחד יברך לעצמו.

(י) **מברך לעצמו** - המנהג הנפוץ כיום, הן לאשכנזים והן לספרדים, הוא שכל אחד מברך לעצמו את ברכות הנהנין, כולל על לחם ויין, ואין אחד מוציא את חברו (מלבד בקידוש ובברכת "המוציא" על לחם משנה בשבתות ובימים טובים). ונראה שהטעם הוא שאין זה ברור לחלוטין מתי האכילה יחד נחשבת לקביעות, וכן מפני שאין כולם בקיאים בדיני הכוונה הנצרכת בהוצאה ידי חובה (המבוארת בסעיפים הבאים).

(יא) **בשמיעתן שמכוונין אליו** - כדי לצאת ולהוציא אחרים בברכות הנהנין יש צורך בשני תנאים. התנאי הראשון הוא שאין זה די לשמוע את הברכה, אלא על המברך לכוון להוציא, ועל השומעים לכוון לצאת. תנאי זה מבואר בסעיף הבא, ונרמז כאן בניסוח "בשמיעתן שמכוונין אליו". התנאי השני הוא שהמברך יכול להוציא את חברו רק אם הוא עצמו נהנה, ומברך גם עבור עצמו.² התנאי הראשון נצרך בכל ברכה שאדם מברך בעבור חברו, והתנאי השני קיים רק בברכות הנהנין, ולא בברכות המצוות, שבהן יכול להוציא ידי חובה גם מי שאינו יוצא כעת בעצמו.³

(יב) **יענו אמן** - כלומר שיש לענות אמן, אולם השומע יוצא ידי חובה אם

2. הלכה זו התבארה בסימן קכ"ז סעיף יט.

3. טעם הדבר, שברכות המצוות אינן אישיות, כיוון ש"כל ישראל ערבים זה בזה", וחייב השומע במצווה קשור גם למברך, אף אם אינו חייב כעת במצווה זו. מה שאין כן בברכות הנהנין, בהן אם המברך לא נהנה, הוא אינו קשור לברכה.

סעיף ג.

^חאין יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה, אפילו יענה אמן, אלא אם כן שמעה מתחלתה ועד סופה ^וונתכוין לצאת בה ידי חובתו, ^זוהמברך נתכוין גם כן להוציא ידי חובתו (יג).

^חרמב"ם שם, מההיא דסוף פרק ח' דברכות. ^טרמב"ם שם, ובר"ה כ"ט ע"א, וכמאן דאמר מצוות צריכות כוונה. ^יב"י לדעת הרמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

כיוון לבו – ואפילו אם לא ענה.

(יג) להוציא ידי חובתו – ואז כאמור יוצא ידי חובה אפילו לא ענה אמן.

סימן רי"ד

בכל ברכה צריך להיות שם ומלכות, ובו פעיף אחד.

פעיף א

(א) כל ברכה שאין בה הזכרת שם ומלכות אינה ברכה, ואם דילג שם (ב) או מלכות (ג) – יחזור ויברך. ¹ ואפילו לא דילג אלא תיבת 'העולם' לבד, צריך לחזור ולברך, ד'מלך' לבד אינה מלכות (ד).
² ברכות מ' ע"ב וכרבי יוחנן, הרי"ף ורמב"ם שם. ³ תוספות שם והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** – בכל ברכה אנו אומרים את המילים "ה' א-להינו מלך העולם". בסעיף זה מתבאר שארבע המילים האלו הן הכרחיות, ואם דילג על אחת מהן יש לחזור ולברך.
 (ב) **שם** – המילים "ה' א-להינו". המילה "א-להים" פירושה בעל הכוחות, וה' הוא שמו של הא-ל¹. ופירוש הביטוי "ה' א-להים": בעל הכוחות הוא ה', שהוא אדון כל, והוא היה הוה ויהיה. והשמטת אחד משני השמות מעכבת.
 (ג) **מלכות** – לומר שהקב"ה אינו רק כוח בעליונים, אלא שהוא גם משגיח ומתערב בעולמו.
 (ד) **אינה מלכות** – כדי שלא יישמע שה' הוא כמלך בשר ודם, יש להדגיש שהוא מלכו של העולם כולו².

1. השם המקורי הוא שם ה-ו-י-ה, אלא שאיו אומרים שם זה באותיותיו מחוץ למקדש, ואנו הוגים אותו בשם אדנו"ת.

2. מקשים המפרשים על גמרא זו, מדוע תפילת שמונה עשרה אין בה מלכות. והביא ב"י בשם הרא"ש ש"האל הגדול" שאומרים בה הוא מעין מלכות. והביאו משנ"ב (ס"ק ב), והוסיף ששאר ברכות העמידה נגרות אחר הברכה הראשונה. וכוונת דברי הרא"ש, שעיקר הזכרת המלכות היא היות הא-ל משגיח, וזו גם משמעות אזכרת א-להותו על האבות. ואף המשך הברכה, הזכרת "הגדול, הגיבור והנורא ... גומל חסדים טובים" וכו', הכול הזכרת השגחתו על העולם. מכאן חשיבות הברכה הראשונה, ואם לא כיוון בה לא יצא ידי חובת העמידה.

סימן רט"ז

עניית אמן אחר הברכות, ובו ד' סעיפים.

כשאדם שומע את חברו מברך, עליו לענות אמן אחר הברכה. ויש בכך אישור וחיזוק לברכת המברך, ותהילה לה'. הגמרא אף מביאה דעה תנאית שגדול האומר אמן יותר מהמברך עצמו³; וטעם הדבר, שכך הופכת הברכה מברכת היחיד לתהילת ה' של רבים. סימן זה דן בכמה פרטים בהלכות אמירת אמן.

סעיף א

^א אין עונה אמן אחר ברכותיו (א), אלא אחר שתי ברכות או יותר
^א ברכות מ"ה ע"ב לפירוש הרי"ף והרמב"ם והר"י יונה והרא"ש והרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אחר ברכותיו - בברכות הנהנין ובברכות המצוות לא יענה אמן על ברכת עצמו. הסיבה לכך היא שאמירת אמן משמעה אישור שהדברים נכונים, והדבר ניתקן כדי לאשר ברכה ששומע מאחר, ואין צורך לאשר דברים שכרגע אמר בעצמו⁴.

עוד התייחס הבית יוסף לאי הזכרת מלכות בברכת "א-לוהי נשמה", ויעויין בדברי המחבר בסימן ו' סעיף ג. גם בתפילת הדרך אין מלכות, כיוון שהיא תחינה ולא ברכה, ולכן גם אינה פותחת בברוך; וראו סימן ק"י סעיף ו, שם מופיע מנהגו של המהר"ם מרטנבורג בעניין.

3. ברכות נג ע"ב.

4. טעם נוסף הביא הרשב"א (על ברכות דף מה ע"ב), שלאחר ברכת הנהנין צריך מיד לאכול, ולאחר ברכת המצוות צריך מיד לקיים את המצווה, ואמירת אמן מהווה הפסק. לטעם זה מובן מדוע בברכת השבח עונים לעתים על ברכת עצמו, כפי שמבואר בהמשך הסעיף.

שהם סוף ברכות (ב). ונהגו לענות אמן אחר 'יהללוך' (ג) ואחר 'ישתבח' (ד). הגה: ויש אומרים שאין עונין אמן רק אחר ברכת 'בונה ירושלים' בברכת המזון (ה), וכן המנהג פשוט במדינות אלו ואין לשנות (תוספות ומרדכי ברכות ר"פ ג', ומהרי"ק שורש מ"ב). ובמקומות שנהגו לענות אמן אחר 'יהללוך' ו'ישתבח' (ו), יענה גם כן אחר ברכת 'שומר עמו ישראל לעד' (ז) (ב"י סי' נ"א).

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) סוף ברכות - ואז האמן מציין שהסתיימה קבוצת הברכות. וממשיך המחבר ומבאר שנהגו זאת דווקא בברכות שהן חלק מהתפילה, וכך אמירת האמן גם מפרידה בין השלבים השונים שבתפילה.

(ג) יהללוך - היא הברכה שלאחר ההלל; ואמירתה חותמת את ההלל כולו, שיש לו גם ברכה לפניו.

(ד) ישתבח - שאמירתה חותמת את פסוקי דזמרא, שיש להם גם ברכה לפניהם. וכך נוהגים הספרדים.

(ה) בברכת המזון - לדעה זו רק בברכת המזון תיקנו לענות אמן על ברכת עצמו, כדי להפריד בין ברכות ברכת המזון שמהתורה לברכה מדרבנן¹.

(ו) יהללוך וישתבח - כלומר במקומות שנוהגים כדברי המחבר.

(ז) שומר עמו ישראל לעד - שהיא סיומן של ברכות קריאת שמע בתפילת ערבית; וזאת משום שבערבית חוששים פחות להפסק בין גאולה לתפילה. וכן נוהגים הספרדים. וכן נוהגים הספרדים לענות אמן על ברכת עצמו גם בסוף ברכות ההפטרה, וכן בסוף תפילת העמידה: "המברך את עמו ישראל בשלום

1. בברכות דף מה ע"ב אומרת הגמרא: "תני חדא: העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה משובח, ותניא אידך: הרי זה מגונה. - לא קשיא: הא בבונה ירושלים, הא בשאר ברכות". המחבר פסק כראשונים המבארים ש"בונה ירושלים" הוא דוגמה, ועונים על ברכת עצמו בכל הברכות המסיימות קבוצה של ברכות, כעין "בונה ירושלים". וכך מנהג ספרד. והרמ"א ומנהג אשכנז כראשונים המבינים שרק ב"בונה ירושלים" יענה אמן אחר עצמו.

סעיף ב

השומע אחד מישראל מברך אחת מכל הברכות, אף על פי שלא שמע כולה מתחלתה ועד סופה (ח), אף על פי שאינו חייב באותה ברכה, חייב לענות אחריו אמן (ט). אבל אם היה המברך אפיקורוס או כותי או תינוק, או היה גדול ושינה ממטבע הברכות, אין עונין אחריו אמן (י). הגה: ועונין אמן אחר גוי, אם שמע כל הברכה מפיו (יא) (ר' יונה ברכות פרק ח').

ב' ברכות נ"א ע"ב. ב' ברכות נ"ג ע"ב. רמב"ם פ"א מהל' ברכות.

סעיף ג

הוא דאין עונין אמן אחר תינוק (יב), דוקא בשעה שלומד הברכות ב' ברכות נג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

אמן².

(ח) ועד סופה - ובכל זאת אפשר להניח שהברכה הייתה מופנית לה'.

(ט) אמן - ובכך העונה מביע את הסכמתו לברכה. הדבר חובה משום שהימנעות מאמירת אמן עלולה להתפרש כאילו הוא אינו שותף לברכה.
(י) אמן - כיוון שעונים אמן רק כשברור לנו שהברכה נאמרה לשם ה', ומתוך הבנה למי מברכים.

(יא) מפיו - עונים גם לגוי המהלל את ה', אלא שבמקרה זה יש לשמוע את כל הברכה, כדי להיות בטוחים שכיוון את ברכתו לה'. המחבר חולק על דין זה, ולשיטתו יש לחשוש שהגוי לא בירך לשם ה' אבל נראה שיודה שאפשר לענות אמן על ברכה שמברך יהודי שאינו דתי, שבוודאי מכוון לה' בברכתו.
(יב) תינוק - הוא ילד צעיר.

2. אין עונים אמן לאחר ברכות השחר וברכות התורה, כיוון שרצף ברכות אלו אינו מוגדר כקבוצה של ברכות, אף שנוהגים לאומרן יחד, כיוון שהברכות אינן קשורות במהותן זו לזו. וכן אין עונים אמן על ברכת עצמו לאחר ברכות קריאת שמע בשחרית, כדי שלא להפסיק בין גאולה לתפילה.

לפני רבו (יג), 'שמותר ללמד לתנוקות הברכות כתקנן ואף על פי שהם מברכין לבטלה בשעת הלימוד (יד); 'אבל בשעה שהם מברכין לפטור את עצמן, כיון דבני חינוך הם (טו) - עונים אחריהם אמן (טז); 'וכן בשעה שאומרים ההפטרה בבית הכנסת (יז).

^ורמב"ם שם. ^זטור בשם פירוש הראב"ד. ^חרש"י שם.

מעיקף ד

^טכל המברך ברכה שאינה צריכה (יח), הרי זה נושא שם שמים ^והרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) לפני רבו - כלומר: לא כאשר מברך ברכה רגילה, שגם גדול חייב בה, אלא כשמברך לצורך לימוד הברכה.

(יד) בשעת הלימוד - מכאן למדנו על חשיבות החינוך, שעל אף חומרת הבכרה לבטלה ואמירת שם ה' שלא במסגרת חיוב, למטרת חינוך הדבר מותר. ובכלל היתר זה גם נערים שלומדים את קריאת התורה לקראת בר המצווה, שמותר להם בלימוד זה לומר שם ה' אף שלא על פי כללים הרגילים, כדי למנוע טעות בזמן הקריאה בציבור.

(טו) דבני חינוך הם - אבל ילדים קטנים מאוד שמברכים, אין בברכתם כלום, ולא עונים אחרי אמן.

(טז) אמן - כיוון שזו ברכה שנאמרה כדי להלל את ה' ומתוך הבנה.

(יז) ההפטרה בית הכנסת - שגם קטן הצעיר מגיל בר מצווה יכול לקוראה.

(יח) ברכה שאינה צריכה - הכוונה כאן לברכה לבטלה, כגון שמברך אף על פי שאינו אוכל, או שמברך פעמיים אותה ברכה, וכן אם מברך בתוך הסעודה במקרה שהוא פטור מלברך. ויש להיזהר גם מ"ברכה שאינה צריכה" אף כשאינה לבטלה, כגון אם מברך ברכה אחרונה לאחר שאוכל דבר מה, ושוב מברך ברכה ראשונה עליו וממשיך לאכול. במקרה זה הברכות הנוספות חלו על מה שאכל, ובכל זאת היה אפשר להימנע מלברך אותן.

לשוא (יט), והרי הוא כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן (כ).

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) לשוא - בעשרת הדיברות נאמר: "לא תשא אֶת שֵׁם יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹא" (שמות כ', ז). האיסור הוא להישבע לשקר בשם ה'. ואף שהשקר בעצמו אסור, יש חומרה מיוחדת של זלזול בה' אם שיקר תוך הזכרת שם ה'. מכאן למדו חכמים שאין לומר את שמו של ה' בלי סיבה, והמברך ברכה לבטלה עובר על איסור דרבנן³. מפני חומרת איסור זה נמנעים לברך כשיש ספק, ובלשון ההלכה: "ספק ברכות להקל"⁴.

(כ) אמן - אולם אם ישנה מחלוקת הפוסקים אם צריך לברך, והמברך יש לו על מי שיסמוך - אין זה נקרא לבטלה, ויענה אמן אף מי שסובר שאין לברך במקרה זה.

3. כך דעת רוב הפוסקים, וכן נראה מלשון המחבר שכתב: "הרי הוא כנשבע לשוא". וראה במג"א (ס"ק ו), שהבין בדעת הרמב"ם שהאיסור הוא מהתורה.

4. אין אומרים כלל זה במקום שבו המנהג לברך. וכן בברכת המצוות, אם הספק הוא משום שיש מחלוקת האם יש מצווה - יש לברך. על פי יביע אומר חלק ט' סימן ק"ח אות א.

ברכות הריח רט"ז – רי"ז

האיסור ליהנות מהעולם הזה בלי לברך ולהודות לה' כולל לא רק הנאה מאוכל, אלא גם הנאה מריח. אמנם יש הנאות הגוף שלא תקנו עליהן ברכה, כגון רחיצה, סיכה ושמיעת קול ערב – וזאת משום שקשה להגדיר הנאות אלו – אבל הריח דומה למאכל בכך שריח טוב יש ממנו הנאה מובהקת, ותיקנו לו חכמים ברכה לפניו. וכיוון שהנאה זו היא רק ברגע הרחה, לא תיקנו ברכה אחריה. להלכות הריח שני סימנים: סימן רט"ז עוסק בעיקר בשאלה אלו ברכות יש לברך על הדברים השונים המפיקים ריח, וסימן רי"ז עוסק בהלכות כלליות הקשורות לברכות הריח.

סימן רט"ז

דיני ברכת הריח, ובו י"ד סעיפים.

ישנן חמש ברכות שונות על הריח: בורא "עצי בשמים", "עשבי בשמים", "שמן ערב", "מיני בשמים" ו"הנותן ריח טוב בפירות"; דיני ברכות אלו מבוארים בסימן זה. בנוסף, ישנם גם דינים כלליים בעניינה של ברכת הריח שמתבארים בסימן זה בדרך אגב, והעיקריים שבהם: אין מברכים ברכה אחרונה על הריח (סעיף א'), יש לברך רק אם התכוון להריח (ב'), ודין ריח שאין לו עיקר (ו'). שאר הכללים יתבארו בסימן הבא.

סעיף א

^אאסור ליהנות מריח טוב עד שיברך קודם שיריח (א), ^באבל ^אברכות מ"ג ע"ב. ^בשם מ"ד ע"ב, ונידה נ"א ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שיריח** – כיוון שהאיסור ליהנות מהעולם בלא ברכה כולל את הנאת הריח. ובזכות הברכה מפנים האדם שכל הטוב שבעולם הוא מתנת א-להים.

לאחריו אין לברך כלום (ב).

סעיף ב

י"אם זה שיוצא ממנו הריח עץ או מין עץ (ג), מברך 'בורא עצי בשמים'; ואם הוא עשב, מברך 'בורא עשבי בשמים' (ד); ואם אינו לא מין עץ ולא מין עשב, כמו *המוש"ק (ה), מברך 'בורא מיני ברכות מ"ג ע"א. *שקורין בפאלאניא פיזס.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) אין לברך כלום - שכיוון שהנאת הריח היא הנאה מועטה, לא תיקנו חכמים ברכה אחריה. בדומה לאדם האוכל פחות מכשיעור, שכיוון שהנאתו אינה משמעותית מברך לפניה ואינו מברך אחריה.

(ג) מין עץ - העץ הוא האילן עצמו; מין עץ הוא כל צמח הדומה לעץ. בניגוד לברכת "בורא פרי העץ", בברכות הריח הגדרת העץ רחבה מאוד, וכוללת גם שיחים שגבעוליהם קשים וזקופים, כמו ההדס והוורד¹.

(ד) בורא עשבי בשמים - כלומר: על צמחים שגבעוליהם קשים וזקופים מברכים "בורא עצי בשמים", ועל צמחים רכים מברכים "עשבי בשמים".

(ה) המושק - בושם המופק מבלוטות של בעלי חיים, בעיקר מסוג איל הנקרא איל המושק (באנגלית Musk).

1. ישנם פוסקים (מובאים בביאור הלכה סעיף ג' ד"ה "עצי בשמים") הסוברים שהגדרה דומה לברכת הפירות. לדעתם אין לברך "עצי בשמים" אלא אם הגזע נשאר משנה לשנה, והצמח יציב ועומד (אך אף הם מודים שאין הגזע צריך להיות קשה כגזע אילן). כשמתמלא רק תנאי אחד, כלומר אם הצמח נשאר משנה לשנה או שגבעולו יציב, לשיטתם יברך "בורא מיני בשמים". ודעת השולחן ערוך שדי בתנאי אחד לברך 'בורא עצי בשמים': או שהצמח רב שנתו, או שגבעולו קשה (הפוסקים דנים בדעת הרשב"א המובאת בב"י, שכתב שגם אם הגבעול רך "כיון דמוציא עליו מעצו מברכים בורא עצי בשמים". ונראה שלא בא להתעלם מהכלל של קשיות הגבעול, אלא לומר לנו שאם הגזע נשאר, גם אם הצמח רך ברכתו "עצי בשמים". עקר הדיון הוא בסעיף ז', ושם נראה שזו גם דעת המגן אברהם (ס"ק יד) שציטט את הרשב"א ומסביר שה"סימלק" גבעולו יציב, לכן מברכים עליו "עצי בשמים" אף שלחלק מהפירושים הוא עשב.

בשמים' (ו); ¹ואם היה פרי ראוי לאכילה (ז), מברך 'הנותן ריח טוב בפירות'. והני מילי כשנטלו להריח בו (ח) או לאכלו ולהריח בו (ט), ²יאכל אם נטלו לאכלו ולא נתכוון להריח בו, אף על פי שהוא מעלה ריח טוב, אינו מברך (י). ועל כולם, אם אמר: 'בורא מיני בשמים', יצא; 'הילכך על כל דבר שהוא מסופק בו, מברך ³שם ע"ב. ⁴(רמב"ם) והרא"ש והטור. 'תוספות שם בע"א, והרמב"ם פ"ט מהל' ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **בורא מיני בשמים** - וכך מברכים גם על בשמים העשויים מתערובות שונות או ממוצרים כימיים.²
 (ז) **ראוי לאכילה** - ובכלל זה גם פירות האדמה, וכן אתרוג.³
 (ח) **להריח בו** - כלומר שאין לברך אם רק עבר במקום מסוים ונהנה מהריח, אלא רק אם נטל את הפרי בידו כדי להריחו.
 (ט) **לאוכלו ולהריח בו** - כאן מחדש המחבר שאפילו אם התכוון גם לאכול את הפרי, אם אכן לקח אותו בידו גם בכוונה להריח בו - יברך.⁴
 (י) **אינו מברך** - כיוון שעיקר ייעודו של פרי הוא אכילתו, והריח הוא הנאה מועטת, ובטל לאכילה.

2. יש הפוסקים שאין לברך על בושם ממקור כימי, ולשיטתם הוא נחשב כ"ריח שאין לו עיקר" (מושג שיתבאר בסימן הבא בסעיף ג'). אולם יש המבחינים ביניהם, ופוסקים ש"ריח שאין לו עיקר" היינו רק כשמריחים בגד או חפץ שספג את הריח ממקור חיצוני, אבל לא כשהבושם עצמו הוא מקור הריח. וכך פסק הרב עובדיה ב"חזון עובדיה" ברכות, הלכות ברכות הריח אות ג'.

3. ואתרוג של מצווה ברכתו מתבארת בסעיף יד.

4. לכן אם נוטל קפה גם כדי להריחו, מברך "הנותן ריח טוב בפירות". ויש חולקים בדין זה על המחבר, וסוברים שאם מתכוון גם לאוכלו - אינו מברך. עיין בביאור הלכה ד"ה "או", שמביא את השיטות בדבר, ומסקנתו שאין לזוז מפסיקת המחבר. וכן דעת היביע אומר חלק י' סימן נ"ה (קובץ הערות והארות על שו"ת רב פעלים) ח"ב חאו"ח אות טו.

'בורא מיני בשמים' (יא). 'על אגוז מושקאד"ה (יב) ועל קניל"ה (יג) וקלא"וו (יד) וכל בשמים שהם לאכילה, מברך 'הנותן ריח טוב בפירות' (טו).

¹מרדכי בשם מהר"ם מרוטנבורג, והרא"ש.

סעיף ג

²על הורד (טז), ועל הקנמון שהוא עור הנדי (יז), ועל מי ³רמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) **בורא מיני בשמים** - כגון בצמח שקשה להבחין האם ענפיו קשים וברכתו "עצי בשמים", או שהם רכים וברכתו "עשבי בשמים". וכן בברכת הבשמים בהבדלה שבמוצאי שבת, נוהגים רוב האשכנזים לברך "בורא מיני בשמים" על כל מיני הבשמים, כדי שהמון העם שאינם בקיאים בחילוקי ברכות הריח לא יטעו⁵.

(יב) **אגוז מושקאדה** - אגוז מוסקט (בספרדית moscada). מעין אגוז ריחני המשמש גם כתבלין.

(יג) **קנילה** - קינמון⁶. בין הבא בקנה ובין טחון.

(יד) **וקלאוו** - ציפורן (בספרדית clavos).

(טו) **ריח טוב בפירות** - כשהם ראויים גם לאכילה; ואם לאו, ברכתם "בורא עצי בשמים".

(טז) **הורד** - שיח הוורד נחשב כעץ לעניין ברכת הריח, כיוון שהוא רב שנתו וענפיו קשים.

(יז) **עור הנדי** - ביאר הגר"א כאן: "צריך להיות עוד בדל"ת... הנדי - מהודו,

5. משנ"ב רצ"ז ס"ק א.

6. זהו הזיהוי המקובל. אלא שקצת קשה שהקינמון מוזכר בסעיף הבא. ולכן יש שהציעו שהקנילה הוא קנה בושם, ועוד יש שהציעו שהקינמון בסעיף הבא אינו הקינמון שלנו. ראו בספר "מזהב ומפז" לרב פנחס זביחי, ח"ב סוף עמ' ר"ג.

הורד (יח), ועל הלבונה (יט) והמצטיכי (כ) וכיוצא בהם – 'בורא עצי בשמים'.

סעיף ד

^טעל שמן אפרסמון מברך 'בורא שמן ערב' (כא).

^טברכות מ"ג ע"א וכו' יוחנן.

סעיף ה

'שמן זית שכתשו או טחנו עד שחזר ריחו נודף (כב), מברך עליו 'בורא עצי בשמים' (כג).

יברכות שם וכנהרדעי.

שולחן ערוך כפשוטו

ועוד הוא בלשונם עק"ז.

(יח) מי הורד - נוזל המיוצר ממיצוי או מזיקוק (הידרוסול) הורד. כשם שברכת הורד עצמו "עצי בשמים" כך גם מי הוורדים, שאינם מאבדים את ברכתם המקורית.

(יט) הלבונה - בושם המופק משרף עצי הלבונה. והוא אחד המרכיבים של הקטורת.

(כ) והמצטיכי - שרף עץ אלת המסטיק, שריחו טוב ואף הפיקו ממנו בעבר בושם.

(כא) בורא שמן ערב - מהאפרסמון המקראי (שאינו האפרסמון שלנו) הכינו שמן שריחו מיוחד במינו, הקובע ברכה לעצמו.

(כב) ריחו נודף - לפרי הזית אין ריח מיוחד, אבל לשמן המופק מהזית יש ריח ערב.

(כג) עצי בשמים - ולא "הנותן ריח טוב בפירות" כבשאר הפירות, כיוון

7. על סמני הקטורת כתב הרמב"ם (הל' כלי המקדש א', ג): "והקנמון הוא העץ שבא מאיי הודו שריחו טוב". וביאר שם מרן בכסף משנה: "והקנמון ... הוא נקרא בערבי עוד הנדי, וכ"כ בפירוש המשנה" (כוונתו לפירוש המשניות כריתות פרק א' סוף משנה א, וגרסאות שונות לדברי הרמב"ם שם).

סעיף ו

כִּשְׁמֵן שֶׁבִשְׁמֹו כִּמוֹ שְׁמֵן הַמִּשְׁחָה (כד), אִם בְּעֵצֵי בַשְּׁמַיִם מִבְּרַךְ 'בּוֹרָא עֵצֵי בַשְּׁמַיִם'; וְאִם בְּעֵשְׂבֵי בַשְּׁמַיִם מִבְּרַךְ 'בּוֹרָא עֵשְׂבֵי בַשְּׁמַיִם' (כה); וְאִם הָיוּ בּוֹ עֵצִים וְעֵשְׂבִים, מִבְּרַךְ 'בּוֹרָא מִיְּנֵי בַשְּׁמַיִם' (כו). וְאִם סִינְנוּ וְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ הַבַּשְּׁמַיִם, לִישׁ אֹמְרִים שֶׁמִּבְּרַךְ 'בּוֹרָא שְׁמֵן עֵרֶב' (כז), לִישׁ אֹמְרִים שֶׁאֵינוֹ מִבְּרַךְ עָלָיו כֻּלָּל, דִּהְיוּ רִיחַ שְׁאִין לוֹ עֵיקָר (כח); וְכִיוֵן שֶׁסֶפֶק הוּא, נִכּוֹן לִיזְהַר מִלְּהַרִּיחַ בּוֹ (כט).

[ב"י] לדעת הרמב"ם שם והרא"ש שם. לטור בשם י"א. פ"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

שְׁבֵרָכָה זֶה מִיּוֹעֵדֶת לִפְרֵי שֵׁישׁ לוֹ רִיחַ מִעֲצָמוֹ, וְאִילוּ בְּזֵית הַרִּיחַ אֵינוֹ מִהִפְרֵי כִפֵּי שֶׁהוּא בְּאוֹפֵן טִבְעִי, וְלִכֵּן בְּרַכְתּוֹ כְּשֶׁאֵר בְּרַכּוֹת עַל דְּבָרִים הַבְּאִים מֵהַעֵץ.

(כד) כִּמוֹ שְׁמֵן הַמִּשְׁחָה - אֵת שְׁמֵן הַמִּשְׁחָה הַכֵּין מִשֶּׁה כִּמְתוֹאֵר בַּתּוֹרָה (שְׁמוֹת ל', לֹא-לֵב), וְהוּא שְׁמֵן זֵית שֶׁהוֹסִיפוּ לוֹ בַּשְּׁמַיִם שׁוֹנִים (מֹר, קִינָמוֹן, קִידָה וְקִנְהָ בּוֹשֵׂם). בַּשְּׁמֵן זֶה מִשְׁחוּ אֵת כֻּלֵּי הַמִּשְׁכָּן לִפְנֵי שִׁימוֹשׁ הָרֵאשׁוֹן, וְכֵן אֵת הַמַּלְכִים וְהַכּוֹהֲנִים הַגְּדוֹלִים שֶׁנִּכְנְסוּ לַתְּפִקִּדִים. בְּסֵעִיף זֶה עוֹסֵק הַמַּחְבֵּר בַּשְּׁמֵן שֶׁבִשְׁמֹו בַּשְּׁמַיִם שְׁנוֹתָנִים לוֹ רִיחַ.

(כה) עֵשְׂבֵי בַשְּׁמַיִם - כִּיוֵן שֶׁבְּמִקְרָם אֵלוֹ הַרִיחַ בְּאֵ מִעֵצֵי אוֹ מִעֵשְׂבֵי הַבַּשְּׁמַיִם.

(כו) בּוֹרָא מִיְּנֵי בַשְּׁמַיִם - כִּמוֹ בְּשֶׁאֵר הַמִּקְרָם שֶׁמִּרִיחַ יַחַד הֵן עֵצֵי בַשְּׁמַיִם וְהֵן עֵשְׂבֵי בַשְּׁמַיִם.

(כז) בּוֹרָא שְׁמֵן עֵרֶב - כִּיוֵן שֶׁכַּעַת לִפְנֵינוּ רַק הַשְּׁמֵן. וְלִדְעָה זֶה שְׁמֵן שְׁאִין בּוֹ כַּעַת בַּשְּׁמַיִם אֵךְ רִיחוֹ טוֹב, מִבְּרַכִּים עַל הַשְּׁמֵן עֲצָמוֹ.

(כח) שְׁאִין לוֹ עֵיקָר - בְּדוֹמָה לְבִגְד שֶׁסֶפֶק רִיחַ טוֹב, שִׁיתְּבֵאֵר בְּסִימָן הַבֵּא שְׁאִין מִבְּרַכִּים עָלָיו.

(כט) מִלְּהַרִּיחַ בּוֹ - כּוֹוֹנֵת הַמַּחְבֵּר הִיא שֶׁלֹּא יִיקַח אֵת הַשְּׁמֵן בִּידוֹ כְּדִי לְהַרִיחַ בּוֹ, אֲבֵל אִם מִרִיחַ מִמִּילָא - מוֹתֵר. וְלִשׁוֹן "נִכּוֹן לְהִזְהַר" מִשְׁמַעָה שֵׁישׁ בְּכַךְ מִיִּדֵת חֲסִידוֹת. וְאִם בְּכֹל זֹאת מִרִיחַ, אֵינוֹ מִבְּרַךְ עַל כֵּךְ.

סעיף ז

י' סימלק וחילפי דימא, מברך 'בורא עצי בשמים'; י" סימלק יש מפרשים רוסמארי"ן (ל), י"יש מפרשים יאסמי"ן (לא), י"יש מפרשים שהוא עשב שיש לו שלש שורות של עלין זו למעלה מזו ולכל שורה שלש עלין (לב). וחילפי דימא הוא שבולת נרד (לג) שקורין אישפי"ק.

י' ברכות מ"ג ע"ב. י"ר' יונה. י"ר' ירוחם. י"רש"י מ"ג ע"ב.

סעיף ח

י" סיגלי, והם ויאול"ש (לד) – 'בורא עשבי בשמים'.

י" ברכות מ"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) **רוסמארין** – ויש גורסים רו"ש מארי"ן. הרוזמרין הוא צמח רב שנתי שענפיו קשים, וכפי שראינו שיחים אלו נחשבים כעצים לעניין ברכת הריח.
 (לא) **יאסמין** – גם היסמין הוא צמח רב שנתי שענפיו קשים.
 (לב) **שלש עלין** – כך תיאר רש"י⁸ את הצמח ששמו סימלק. ואף שהוא רך, היות שהגזע נשאר משנה לשנה הוא נחשב כעץ בשמים.⁹
 (לג) **שבולת נרד** – אחד מסממני הקטורת. הזיהוי המקובל הוא שזהו האזוביון, ששמו הלועזי לְבַנְדֵר.
 (לד) **ויאול"ש** – הסיגליות, Violets בלע"ז, הוא צמח ללא גבעול קשה שאינו מתחדש משנה לשנה, ולכן נחשב כעשב.

8. ברכות מג ע"ב ד"ה סמלק.

9. זה המקור לדעת המחבר שדי בתנאי אחד כדי לברך "עצי בשמים": או גבעול קשה, או ענפים שנשארים משנה לשנה.

סעיף ט

קנרגים, והוא החבצלת (לה) שויש אומרים שהוא לירייו, תאם גדל בגנה מברך 'בורא עצי בשמים' (לו), ואם הוא גדל בשדה מברך 'בורא עשבי בשמים' (לז).

קברכות מ"ג ע"ב. ירש"י בשם בה"ג. ש"ר יונה. תברכות מ"ג ע"ב.

סעיף י

א"היו לפניו עצי בשמים ועשבי בשמים ומיני בשמים, מברך על כל אחד ברכה הראויה לו (לח). הגה: ואם בירך על כולם 'מיני בשמים', יצא (לט) (טור ריש הסימן). ואם צריך להקדים של עץ לשל עשבי בשמים, עיין לעיל סי' רי"א (מ).

א"הרמב"ם שם, ורב עמרם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לה) חבצלת - החבצלת שלנו היא פרח ממשפחת הנרקיסים, והוא הדין לשאר מיני הנרקיס.

(לו) עצי בשמים - כיוון שבזכות הטיפול הצמח אינו נובל משנה לשנה, וגבעולו קשיח.

(לז) עשבי בשמים - מפני שכאשר הוא צמח בר ללא השקייה הפרח אינו מתחדש בכל שנה, וגבעולו רך, לכן נחשב כעשב.

(לח) ברכה הראויה לו - ואין אומרים שיברך "בורא מיני בשמים" ויפטור את כולם כדי למעט בברכות, אלא עדיף שיברך על כל מין את ברכתו הראויה.

(לט) יצא - בדיעבד. ודין זה מוסכם על המחבר.

(מ) סימן רי"א - סעיף ג. שם למדנו שאם מונחים לפניו מאכל שברכתו "העץ" ומאכל שברכתו "שהכול", יברך "שהכול" בסוף; ולפי זה יברך את ברכת "מיני בשמים" בסוף. וכן יש להקדים ברכת "עצי בשמים" ל"עשבי בשמים" הואיל

סעיף יא

²הביאו לפניו הדם ושמן להריח בהם: אם ברכותיהן שוות (מא) מברך על ההדם ופותר את השמן (מב), וואם אינם שוות (מג) מברך על ההדם תחילה (מד).

³ברכות מ"ג ע"ב לגירסת הרי"ף. ¹שם לגירסת הרא"ש.

סעיף יב

¹מברכין על המוגמר (פירוש: בשמים שמימים על הגחלים להריח בהם) משיעלה קיטור עשנו קודם שיגיע לו הריח (מה), אבל לא יברך קודם שיעלה

¹ברכות מ"ג ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

ועץ חשוב יותר מעשב¹⁰. וכך גם דעת המחבר, כפי שעולה מדבריו בסעיף הבא.

(מא) ברכותיהן שוות - כלומר: אם בישמו את השמן בבשמים שברכתם "עצי בשמים", כברכת ההדס.

(מב) ופותר את השמן - כיוון שעדיף לברך על גוף הדבר הנותן ריח, ולא על השמן שקיבל ריחו מדבר אחר¹¹.

(מג) אינם שוות - כגון שבישמו השמן בדבר שברכתו "עשבי בשמים".

(מד) על ההדס תחילה - שיש להקדים "עצי בשמים", כפי שראינו בסעיף הקודם.

(מה) הריח - שהרי צריך לברך לפני שנהנה מהריח.

10. גם זה עולה מסימן רי"א, מכך ששם יש אומרים שיש להקדים "העץ" ל"האדמה", וכן הלכה. אלא שיש הפרש ביניהם, שבאכילה אפשר לפטור את פרי העץ בברכת "האדמה", אבל בברכות הריח אי אפשר לפטור עץ בשמים בברכת "עשבי בשמים".

11. על פי בה"ג ושיטה מקובצת לברכות מג ע"ב, הביאם במשנה ברורה ס"ק מ"ג. ובמעדני יום טוב כתב שהוא משום שההדס חשוב מפני שהתורה ייחדתו למצוות ארבעת המינים, ולפי פירושו הדבר נכון דווקא בהדס, ולא בשאר בשמים. ואין הלכה כמותו.

קיטור העשן (מו).

סעיף יג

המוגמר, אם הוא של עין מברך 'בורא עצי בשמים', ואם של עשב 'בורא עשבי בשמים' (מז), ואם של שאר מינים 'בורא מיני בשמים'.

^ה ברכות מ"ג ע"ב ופירוש הטור.

סעיף יד

המריח באתרוג של מצוה 'מברך עליו, ויש אומרים שאינו מברך (מח), לכך נכון שלא להריח בו. הגה: יש אומרים דהמריח בפת חם יש לו לברך 'שנתן ריח טוב בפת' (מט) (אבודרהם, וב"י סוף סימן רצ"ו בשם א"ח), ויש אומרים דאין לברך עליו (ג) (ב"י), לכך אין להריח בו (נא).

^י טור בשם אבי העזרי. ^א שם בשם רבנו שמחה.

שולחן ערוך כפשוטו

(מו) קיטור העשן - כדי שלא יעבור זמן רב מדי בין הברכה להנאה.

(מז) עשבי בשמים - אף על פי שגוף הצמח כלה¹².

(מח) שאינו מברך - שמשום שהוא מיועד למצווה אין להתייחס אליו כפרי שנועד להנאה.

(מט) בפת - כיוון שנהנה מהריח. אך משום שאין זה בושם אין לברך כאן "בורא מיני בשמים".

(ג) דאין לברך עליו - כיוון שאין לברך ברכות שלא נזכרו בתלמוד ובמקורות חז"ל.

(נא) אין להריח בו - כלומר: מידת חסידות שלא ליטול את הפת כדי להריחה. אבל אין איסור להריחה ממילא.

¹² נחלקו הפוסקים האם יש לברך על עישון טבק ונגילה, בדומה למוגמר. ולעניות דעתי אין לברך עליהם, משום שאסור לעשן, וכל קרבה לחומרים אלה מקרבת את מיתתו של האדם. ודומה לריחות האסורים, שמתבאר בסימן הבא שאין מברכים עליהם.

סימן רי"ז

ברכת הבושם והמוגמר, ובו ח' סעיפים.

לאחר שבסימן הקודם למדנו אלו ברכות מברכים על ריחותיהם של מינים שונים, בסימן זה יתבארו הלכות כלליות בברכות הריח.

סעיף א

^אהנכנס לחנותו של בשם שיש בו מיני בשמים (א), מברך 'בורא מיני בשמים' (ב). ישב שם כל היום, אינו מברך אלא אחת (ג). נכנס ויוצא נכנס ויוצא, מברך על כל פעם; ^בדוקא שלא היה דעתו לחזור, אבל היה דעתו לחזור לא יברך (ד).
^אברכות נ"ג ע"א. ^בטור והמרדכי בשם ר"מ מרוטנבורג.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) מיני בשמים - הבשמים בחנות נועדו לכך שהלקוחות יריחו כדי שיבואו לקנותם, ולכן אפשר לברך עליהם, ואפילו שאינו אוחז אותם בידו כדי להריחם.

(ב) מיני בשמים - כיוון שיש לפניו תערובת של בשמים בעלי ברכות שונות, ולמדנו בסימן הקודם שבברכה זו יוצאים ידי חובה בדיעבד על כל מיני הבשמים.

(ג) אלא אחת - כיוון שאם אינו מפסיק את הנאתו, אפילו יום שלם נחשב כהנאה אחת.

(ד) לא יברך - שאם כוונתו לחזור מיד¹, יציאתו אינה מהווה הפסקה.

1. כך פסקו המשנ"ב ס"ק ו (ע"פ מג"א) והכף החיים אות ד. ונראה שעד חצי שעה נקרא עדיין "מיד", וכך ברוב המקומות בהלכה שיש צורך בזמן "סמוך" (ראו ברכת ה', פרק י"ב, אות כט הערה 120).

סעיף ב

אין מברכין על הריח, אלא אם כן נעשה להריח (ה). ^גהילכך אין מברכין על בשמים של מתים ^דהנתונים למעלה מהמטה, שאינם אלא להעביר סרחונו של מת; אבל נתונים למטה (ו) מברכין, שאני אומר: לכבוד החיים הם עשויים. ^הזכן אין מברכין על בשמים של בית הכסא, ולא על שמן העשוי להעביר את הזוהמא (ז).
^בבמשנה ברכות נ"א ע"ב. ^אירושלמי שם [פ"ח ה"ו]. ^גברכות נ"ג ע"א.

סעיף ג

^אמוגמר (ח) שמגמרין בו את הכלים – אין מברכין עליו, לפי שלא נעשה להריח בעצמו של מוגמר אלא כדי ליתן ריח בכלים (ט).
^אזכן המריח בכלים שהם מוגמרים אינו מברך, לפי שאין [לו] עיקר, אלא ריח בלא עיקר (י).
^אברכות נ"ג ע"א מהא לטבריא וצפורי. ^ארמב"ם ספ"ט מהל' ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **נעשה להריח** – כיוון שהנאת הריח היא הנאה מועטת, ואינה נחשבת אלא אם כן נעשה אותו מקור ריח מתוך כוונה שיריחו בו. כלל חשוב זה מבאר את הדוגמאות בסעיף זה ובסעיף הבא.
 (ו) **למטה** – לפני המת. כך היה מנהגם, לשים בשמים לפני המת כדי שיריחו בהם האבלים והמנחמים.
 (ז) **את הזוהמא** – ומטעם זה גם אין מברכים על דיאודורנט, אף אם ריחו ערב.
 (ח) **מוגמר** – בשמים המפיקים ריח טוב לאחר שמניחים אותם על גחלים, כפי שראינו בסימן הקודם סעיף י"ב.
 (ט) **ריח בכלים** – אבל אם אוחז בידו את המוגמר עצמו כדי להריחו יברך עליו; בדומה לפרי שנועד לאכילה, שמברך על ריחו הטוב אם אוחזו בידו כדי להריח בו.
 (י) **ריח בלא עיקר** – כלומר: אמנם הבגדים קלטו ריח, אבל מברכים רק על מקור הריח עצמו, והוא אינו נמצא בבגד.

סעיף ד

בשמים של ערוה (יא), כגון: קופה של בשמים תלוי בצוארה, או אוחות בידה, או בפיה – אין מברכין עליהם, לפי שאסור להריח בהם שמא יבא לידי הרגל נשיקה או קירוב בשר (יב).

רמב"ם שם. הר"ד אבודרהם.

סעיף ה

בשמים של עבודת אלילים אין מברכין עליהם, לפי שאסור להריח בהם (יג).

ברכות נ"א ע"ב במשנה.

סעיף ו

מסיבה של עובדי אלילים אין מברכין על בשמים שלהם, דמתם מסיבתן לעבודת אלילים (יד).

כשם ובדף נ"ג ע"ב.

 שולחן ערוך כפשוטו

(יא) בשמים של ערוה – בושם החייב ברכה, אלא שהוא תלוי על צווארה של אישה האסורה לאותו אדם.

(יב) או קירוב בשר – כלומר: אף שבשמים אלו חייבים בברכה, אסור להריחם כעת כדי שלא להביא לקירוב בין הגבר לאשה המבושמת. ונראה שנשים יכולות לברך. וכאן למדנו כלל נוסף: אין מברכים על ריח שאסור להריחו, כפי שיתבאר בסעיפים הבאים.

(יג) שאסור להריח בהם – כיוון שעבודה זרה אסורה בהנאה.

(יד) לעבודת אלילים – מחשש שהמסיבה שלהם היא לשם עבודה זרה, וממילא הבשמים הם בשמי עבודה זרה. אבל אין איסור בבושם או בחנות בשמים של עובד עבודה זרה.

סעיף ז

ל'היה הולך חוץ לכרך והריח ריח טוב (טו), אם רוב העיר עובדי אלילים אינו מברך (טז), ואם רוב ישראל מברך (יז).
 ז'ברכות נ"ג ע"א.

סעיף ח

פ'נתערב ריח שמברכין עליו בריח שאין מברכין עליו (יח), הולכים אחר הרוב (יט).
 פ'טור בשם (הרמ"ה) והרמב"ם שם.

 שולחן ערוך כפשוטו

(טו) ריח טוב - הכוונה לריח שככל הנראה נעשה להריח.
 (טז) אינו מברך - עובדי האלילים נהגו להקטיר קטורת רבה לאלוהיהם; לכן יש מקום לחשש שהריח הוא לכבוד העבודה הזרה.
 (יז) מברך - וכיום קטורת העבודה הזרה ברוב המקומות כמעט שאינה קיימת, ולכן דין זה אינו מצוי.
 (יח) שאין מברכים עליו - כגון שמריח בושם שנעשה להריח, ועמו מריח גם דיאודורנט.
 (יט) אחר הרוב - לפי הכלל בכל התורה, ש"אחרי רבים להטות".

הלכות שאר ברכות

סימנים רי"ח – רל"א

סימן רי"ח

ברכות על הנסים, ובו ט' פעיפים.

ברכות הנהנין, שעליהן למדנו בסימנים הקודמים, מטרתן להביא למודעותנו שכל הטבע הוא ברכתו של ה' יתברך לנו. זהו גם טעמן של ברכות השחר וברכות קריאת שמע. בסימן זה נמשיך ונלמד על ברכות שנתקנו על השגחה נסית ישירה, הן לכלל והן לפרט. אף שהברכות הן מתקנת חכמים, החובה להכיר טובה לה' על נסיו היא מהתורה. חז"ל הביאו כמקור לחיוב זה את דברי יתרו: "וַיֹּאמֶר יְתֵרוֹ: בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הֲצִיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרָעָה, אֲשֶׁר הֲצִיל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרַיִם". ואולם למעשה, סימן זה ברובו אינו מעשי, כפי שנראה בפרטי ההלכות.

פעיף א

^אהרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל (א), ^בכגון: מעברות הים (ב), ומעברות הירדן (ג), ומעברות נחלי ארנון (ד), ואבני אלגביש ^אברכות נ"ד ע"א. ^בשם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **ניסים לישראל** – הכוונה למקומות מסוימים שבהם נעשו לישראל הנסים המוזכרים בתורה.
- (ב) **מעברות הים** – המקום שבו נבקע הים ביציאת מצרים, ועברו בו ישראל בחרבה (שמות י"ד).
- (ג) **ומעברות הירדן** – המקום שעמדו בו מי הירדן ועברו בו בני ישראל לארץ (יהושע ג').
- (ד) **נחלי ארנון** – נס הרמוז במקרא בפסוק (במדבר כ"א, יד): "עַל כֵּן יֹאמַר בְּסֵפֶר

של בית חורון (ה), ואבן שבקש עוג לזרוק על ישראל (ו), ואבן שישב עליה משה בעת מלחמת עמלק (ז), וחומת יריחו (ח) –

שולחן ערוך כפשוטו

מִלְחָמַת ה': אֶת זֶה בְּסוּפָה, וְאֶת הַנְּחָלִים אֲרָנוֹן". הפרוש המילולי של מילים אלו הוא: 'כנסים שהיו בים סוף, כך היה בנחל ארנון'. ומסביר רש"י¹ מהם ניסים אלו: "שנשפך שם דם אמוריים שהיו נחבאים שם. לפי שהיו ההרים גבוהים והנחל עמוק וקצר וההרים סמוכים זה לזה, אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חברו בהר מזה, והדרך עובר תוך הנחל. אמרו אמוריים: כשיכנסו ישראל לתוך הנחל לעבור, נצא מן המערות בהרים שלמעלה מהם ונהרגם בחצים ואבני בליסטראות. והיו אותן הנקעים בהר של צד מואב, ובהר של צד אמוריים היו כנגד אותן נקעים כמין קרנות ושדים בולטין לחוץ, כיון שבאו ישראל לעבור נזדעזע ההר של ארץ ישראל, כשפחה היוצאת להקביל פני גבירתה, ונתקרב לצד הר של מואב ונכנסו אותן השדים לתוך אותן נקעים והרגום".

(ה) בית חורון – במלחמת יהושע נגד חמשת מלכי האמורי (יהושע י', יא): "וַיְהִי בְּנֶסֶם מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּמוֹרֵד בֵּית חוֹרֹן, וְה' הִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם עַד עֲזָקָה, וַיָּמָתוּ רַבִּים אֲשֶׁר מָתוּ בְּאֲבְנֵי הַבְּרָד מֵאֲשֶׁר הִרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחָרֶב".

(ו) לזרוק על ישראל – על פי אגדה המובאת במסכת ברכות (נד ע"ב), שעוג מלך הבשן לקח אבן בגודל הר ורצה להפילה על ישראל להשמידם, ונעשה נס, כמסופר שם. אין להבין אגדה זו כפשוטה, אלא כמרמזת לאיומים ולכלי נשק שונים העומדים על כלל ישראל להרגם, וה' יתברך מצילנו מהם. ועל הכול יש להודות לה'.

(ז) בעת מלחמת עמלק – עליה נאמר (שמות י"ז, יב): "וַיְדִי מֹשֶׁה כַּבְּדִים, וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ". אבן זו מזכירה לנו את נס הניצחון על עמלק.
(ח) וחומת יריחו – שרידים מהחומה שנפלה לאחר שישראל הקיפוה שבע פעמים בעת כניסתם לארץ (יהושע ו').

1. על פי מדרש תנחומא, חוקת סימן כ'.

מברך 'שעשה נסים לאבותינו במקום הזה' (ט). 'ובין ברכה זו ובין שאר ברכות הראייה הרי הם כשאר ברכות, וכולם בהזכרת שם ומלכות (י).

¹תוספות שם בשם ר' שמעיה, והרמב"ם בפ"י מהל' ברכות, ורבנו יונה והרא"ש והרשב"א בשם הירושלמי.

סעיף ב

¹על נם שנעשה לקצת ישראל, כל זמן שלא נעשה לכל ישראל או רובן, ואפילו נעשה לקצת שבטים, אין מברכין עליו (יא).
²שם בגמרא לפירוש ר' יונה.

סעיף ג

¹כל אלו הדברים אינם אלא כשרואה אותם משלושים לשלושים יום, ואז הם חובה כמו בפעם ראשונה (יב).
²הרא"ש שם.

סעיף ד

¹הרואה מקום שנעשה נם ליחיד, אינו מברך. אבל הוא עצמו
²ברכות נ"ד ע"א לגירסת הרי"ף ורב האי והרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) במקום הזה - ואולם כתבו הפוסקים שבזמן הזה אין אנו יודעים לזהות מקומות אלו, ולכן ברכה זו אינה נוהגת הלכה למעשה.
(י) שם ומלכות - כלומר שנפסק להלכה שיש להתחיל ברכה זו במילים: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם", כשאר ברכות.
(יא) אין מברכין עליו - ברכה זו. ויש להודות לה' על נס כזה בדרך אחרת, כגון על ידי סעודת מצווה שיש בה דברי תורה, ולהזכיר בסעודתו את טובתו של ה' יתברך.
(יב) כמו בפעם הראשונה - וכאמור, כל זה אינו נוהג למעשה כיום, כשמקומות אלו אינם מוכרים לנו.

מברך 'שעשה לי נס במקום הזה'; וכל יוצאי ירכו גם כן מברכין 'שעשה נס לאבי במקום הזה' (יג).
 יטור בשם יש מפרשים, והרשב"א.

סעיף ה

מי שנעשה לו נסים הרבה, בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות, ויכלול כולם בברכה אחת (יד).

הרא"ש מעובדא דמר בריה דרבינא שם.

סעיף ו

על נס של רבו צריך לברך כשם שהוא מברך על נס של אביו (טו). הגה: יש אומרים שהוא הדין אם רואה האדם שנעשה לו הנס - מברך עליו, כמו שמברך על המקום שנעשה בו הנס (טז) (אבודרהם).
 ירושלמי לדעת הרא"ש והרמב"ן בס' תורת האדם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) במקום הזה - בעוד שנס לאומי מברך עליו כל אחד מהציבור את ברכת 'שעשה ניסים לאבותינו', שהרי אבותיהם של כל ישראל נהנו מהנס, על נס של יחיד מברך רק הנהנה מהנס, היינו בעל הנס ויוצאי חלציו. להלן בסעיף ט' יתבאר שברכה זו מברכים רק על נס גדול.

(יד) בברכה אחת - כדי שלא תישמע מדבריו כפיות טובה, כאילו נעשה לו נס זה בלבד.

(טו) של אביו - רבו של אדם נחשב כאביו לעניינים רבים, משום שרבו הביאו לעולם הבא בזכות התורה שלימדו. אולם דין זה קיים דווקא ב'רבו המובהק', מושג שכמעט ואינו קיים היום, כיוון שבדרך כלל אדם לומד תורה במשך חייו מרבנים וממורים רבים.

(טז) שנעשה בו הנס - כלומר: לדעה זו כשמברך ברכה זו על נס שנעשה לאחרים, כגון על נס לרבים, או נס לאביו או לרבו - מברך ברכה זו גם על

סעיף ז

'על נם של אדם מסויים, כיוצא בן צרויה וחבריו, וכן על נם של אדם שנתקדש בו שם שמים כגון דניאל וחבריו, מברך (יז). לפיכך הרואה גוב אריות של דניאל, וכבשן האש של חנניה מישאל ועזריה, מברך: 'שעשה נם לצדיקים במקום הזה' (יח).
ירושלמי לדעת הרא"ש.

סעיף ח

ה'הרואה אשתו של לוט (יט) מברך שתים: עליה אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם דיין האמת' (כ), ועל לוט אומר: 'ברוך ב'ברכות נ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

ראיית אותם האנשים, ולא רק על ראיית אותו המקום. ובמקרה כזה מברך: "שעשה נס לאדם זה".

(יז) מברך - כשרואה את מקומם.

(יח) במקום הזה - גם ברכות אלו אינן נוהגות למעשה, שהרי איננו יודעים את מיקומם המדויק של מקומות אלו המוזכרים בספרי המקרא השונים. (יט) אשתו של לוט - הכוונה לנציב מלח, שמסורת הייתה בידי חז"ל שזו אשתו של לוט. ואין זה המקום בהר סדום שכיום מדריכי הטיולים קוראים לו "אשת לוט".

(כ) דיין האמת - כיוון שאף שנענשה על חטאה, יש לציין את דינו של ה' בעולם, ולברך על הרעה כשם שמברכים על הטובה. מכאן למדנו שאף על פי שמות הרשעים יש בו הצלה לעולם, אין שמחה בכך שהם נענשים, כיוון שסוף סוף כל האנושות היא מכלול אחד, ויש להצטער על כישלון הבריאה. ומכאן גם נלמד שאין זה טוב להביט על פורענות, וכאשר נתקלים בתאונת דרכים אין להביט על הפצועים השוכבים על הרצפה, ובוודאי שלא לצלמם או לשתף את צילומיהם לרבים.

אתה ה' אֵלֵהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם זוֹכֵר הַצְּדִיקִים' (נא).

סעיף ט

יֵישׁ אֹמְרִים שְׁאִינוּ מְבָרֵךְ עַל נֶם אֵלָא בְּנֶם שֶׁהוּא יוֹצֵא מִמְּנַהֵג הָעוֹלָם, אֲבָל נֶם שֶׁהוּא מְנַהֵג הָעוֹלָם וְתוֹלְדָתוֹ, כְּגוֹן שְׁבָאוּ [עליו] גְּנָבִים בְּלִילָה וּבֵא לִידֵי סְכָנָה וְנִיצוֹל, וְכִיוּצָא בְּזֶה, אִינוּ חַיִּיב לְבָרֵךְ (כב). וֵישׁ חוֹלְקִי, וְטוֹב לְבָרֵךְ בְּלֵא הַזְּכָרָת שֵׁם וּמַלְכוּת (כג).

יְהִר"ד אֲבוֹדְרָהָם בְּשֵׁם הָרֵא"ש מְלוֹנִיל.

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) זוכר הצדיקים - כיוון שהצלת לוט ומשפחתו התרחשה בזכותו של אברהם, שנאמר (בראשית י"ט, כט): "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם, וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה". גם מקום זה אינו ידוע לנו כיום, ולכן ברכות אלו אינן נוהגות למעשה.

(כב) אינו חייב לברך - קשה להגדיר מתי מדובר בנס החורג ממנהג העולם. אם הכוונה רק לנסים שיש בהם שינוי הטבע, כדוגמת יציאת מצרים, אזי אין מקום כלל לברכה זו כיום, כיוון שהנסים שנעשים לנו הם בגדר הטבע. אולם גם כיום יש מקרים שעל פי חוקי ההסתברות היה נראה שאותו אדם לא ייצא מהם בחיים - כגון שקליעים שרקו סביבו בעת קרב - ובחסדי ה' יצא ללא פגע. ונראה שמקרה כזה הוא נס גם לדעה זו, וחייב לברך בשם ומלכות. ומביא לכך כף החיים (אות ל"ח) ראייה, שבפורים מברכים בקריאת המגילה "שעשה ניסים לאבותינו", אף שהנס היה בדרך הטבע.²

(כג) שם ומלכות - וגם אם קשה להבחין האם זהו ממש נס, מברכים בלי שם ומלכות. ובוודאי שמן הראוי להוסיף סעודה ולימוד תורה כהודאה על ההשגחה המיוחדת. וזו לשון המשנה ברורה ס"ק לב: "כתבו האחרונים: מי

2. אמנם הביאור הלכה כותב שרק נס הדומה לנסי יציאת מצרים נקרא "שלא כדרך הטבע", ואם כך בטלה הברכה למעשה. ונראה שאפשר לסמוך ולברך כמו שכתבתי בפנים, כיוון שכל מהות הברכה היא שנבחין שדברים שממש אינם צפויים הם יד ההשגחה העליונה.

שנעשה לו נס יש לו להפריש לצדקה כפי השגת ידו, ויחלק ללומדי תורה ויאמר: הריני נותן זה לצדקה, ויהי רצון שיהא נחשב במקום תודה שהייתי חייב בזמן המקדש. וראוי לומר פרשת תודה. וטוב וראוי לו לתקן איזה צרכי רבים בעיר, ובכל שנה ביום הזה יתבודד להודות לה' יתברך ולשמוח ולספר חסדו".

סימן רי"ט

ברכת "הגומל" ובו ט' סעיפים.

בניגוד לסימן הקודם, סימן זה מעשי אף בזמן הזה, ומעורר אותנו לברך את ה' על מאורעות שקרו לנו, ולהכיר שהם יד ה' ולא יד המקרה. הסימן דן בברכת "הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב", שאותה מברך בציבור מי שנעשה לו נס. החייבים בברכה זו נלמדים מפרק ק"ז בתהילים, העוסק בהודאה לה'. הפרק פותח במילים "הֲדוּ לִי כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם תְּסֻדּוּ", וממשיך ומתאר ארבעה המודים לה': הולכי מדבריות שהגיעו אל העיר, אסירים שהשתחררו, חולים שנרפאו ויורדי ים שהגיעו למחוז חפצם. כולם צריכים להודות לה' על הצלתם.

סעיף א

^אארבעה צריכים להודות: יורדי הים כשעלו ממנה (א), והולכי מדברות כשיגיעו לישוב (ב), ומי שהיה חולה ונתרפא (ג), ומי ^אברכות נ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) כשעלו ממנה - בתום הפלגתם. ואם עצר בדרך והמשיך אחר כך את הפלגתו, לא יברך אלא כאשר יגיע למחוז חפצו.
 (ב) כשיגיעו לישוב - הולכי דרכים שלא במדבריות יידונו להלן בסעיף ז'. וטיסה במטוס היא כהליכת מדבריות וימים, שגם הטיסה באוויר היא יציאה מהישוב לדרך שיש בה סכנה.
 (ג) ונתרפא - בסעיף ח' יבואר על אלו מחלות חייבים לברך כשמתרפאים. לאחר לידה צריכה היולדת לברך "הגומל"; וכיוון שיש צורך בעשרה גברים לברכה זו (כמבואר בסעיף ג'), יכולה לברך בבית הכנסת מעזרת הנשים, או אם

שהיה חבוש בבית האסורים ויצא (ד). וסימנך: 'וכל החיים יודוך סלה' – חולה, יסורים, ים, מדבר.

פעיף ב

²זומה מברך: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות (ה) שגמלני כל טוב'. והשומעים אומרים: 'מי שגמלך כל ברכות נ"ד ע"ב לפי גירסת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

מתאספים הרבים למסיבת הודיה¹, ובלבד שיהיו שם עשרה גברים. (ד) ויצא – על מעצר של יום או יומיים אין צריך לברך, והכול לפי העניין. וצריך לברך גם אם חייו לא היו בסכנה, משום שעצם הכליאה ואבדן החירות הם צרה גדולה שניצול ממנה². (ה) הגומל לחייבים טובות – המברך צריך להכיר בכך שלא זכה לנס בזכות, ואף על פי שהוא חייב בעוונותיו זכה בסיוע אלוהי. ובגלל נוסח זה כתבו הפוסקים שקטן אינו מברך "הגומל", שכיוון שאינו בר ענישה אינו יכול לומר "לחייבים"³. אמנם נראה למעשה שקטן יכול לברך, מדין חינוך⁴.

1. מעיקר הדין אישה חייבת בברכת הגומל גם אם היא מהולכי מדבריות ומיורדי ימים, ואין הבדל בברכה זו בין גברים לנשים; אלא שלא נהגו לברך. אבל הרוצה לברך כעיקר הדין – יכולה לברך.

2. המגן אברהם כתב שצריך לברך רק אם חייו היו בסכנה, והמשנה ברורה מסתפק בכך (ביאור הלכה ד"ה "חבוש"). בין הכותבים לברך גם שלא במקום סכנה הם ערוך השולחן (הלכה ה'), הבן איש חי (עקב שנה א' אות ט), וכף החיים (אות יא).

3. שו"ת מהר"ם מינץ סימן יד.

4. וכן כתב הרב עובדיה יוסף בספרו "חזון עובדיה – ט"ו בשבט ברכות", הלכות ברכות ההודאות אות ו'. ועיין בן איש חי שנה א פרשת עקב אות ד'. וב"פסקי תשובות" הערה 38 מעיד שהפני מנחם זצ"ל מגור חלה בילדותו, וכשהבריא ציווה לו אביו זצ"ל שיברך "הגומל". ועוד נראה לי להסביר, שסברת המורים שלא יברך היא שקטן אינו יכול לומר את המילה "לחייבים", אולם נראה שהמילה "חייבים" אין פירושה רשעים, אלא מתארת את מצבו הקיומי של האדם מול האל, שהאדם תמיד נחשב כחייב, כיוון שהקב"ה נותן חיים חיים לכול, גם לקטנים, והכל מחסד הבורא יתברך שמו.

טוב הוא יגמלך כל טוב סלה' (ו).

סעיף ג

יצריך לברך ברכה זו בפני עשרה (ז), ותרי מינייהו רבנן (ח), דכתיב: 'זירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו' (ט), 'ואם לא שכיחי רבנן, לא יניח מלברך (י). 'ונהגו לברך אחר קריאת התורה, לפי שיש שם עשרה (יא). ואם בירך בפחות מעשרה, 'יש ברכות נ"ד ע"ב. 'תוספות שם והמרדכי. 'שם בתוספות וא"ח. 'טור מלישנא דגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) כל טוב סלה - תשובת השומעים מקורה ברמב"ם⁵ ולא בגמרא. נראה שהוא למד זאת מהמיוחד שבברכה זו: כל הברכות כולן הן ברכות אישיות, ואין חובה לברך אותן בציבור, אולם ברכה זו אין מברכים אותה אלא בציבור (כמבואר בסעיף הבא), ומכאן שעל הציבור להשתתף בברכה ולענות אחר המברך. ובדיעבד יצא המברך ידי חובה גם אם הציבור לא ענו אחריו.

(ז) עשרה - היינו עשרה גברים בני מצוות, כשאר דברים שצריך עבורם מניין. (ח) ותרי מיניהו רבנן - תרגום: 'ושניים מהם תלמידי חכמים'; נוכחות תלמידי חכמים מעניקה למעמד חשיבות וכבוד. וסיבה נוספת לדבר, שברכת הגומל צריכה להביא את האדם להכרה שאין די באמירת תודה, וצריך תמיד להשתדל לשפר את מעשינו. לכן חשובה נוכחות החכמים, המשרים אווירה של תורה בנוכחותם.

(ט) יהללוהו - הפסוק מתהילים ק"ז, לב. מהמילה "קהל" לומדים שיש להלל את ה' במניין עשרה, ומהמילה "זקנים" - שצריך ששניים מהנוכחים יהיו תלמידי חכמים.

(י) לא יניח מלברך - תרגום המילה "שכיחי" - מצויים. כלומר שגם אם אין שם תלמידי חכמים, לא יימנע מלברך.

(יא) עשרה - אין הדבר מעכב, ואם לא מתאפשר לברך בקריאת התורה אפשר לכנס מניין ולברך בכל מקום.

5. הלכות ברכות פרק י' הלכה ח'.

אומרים שיצא (יב), 'ויש אומרים שלא יצא (יג), וטוב לחזור ולברך בפני עשרה בלא הזכרת שם ומלכות (יד).
 רבינו יונה.

סעיף ד

אם בירך אחר ואמר: 'ברוך אתה ה' מלך העולם אשר גמלך כל טוב', וענה אמן - יצא (טו). וכן אם אמר: 'ברוך רחמנא מלכא דעלמא דיהבך לן' (טז), וענה אמן - יצא (יז). הגה: ואין זה ברכה לבטלה מן המברך, אף על פי שלא נתחייב בברכה זו, הואיל ואינו מברך רק דרך שבח והודאה על טובת חברו ששמח בה (יח) (טז).
 ברכות נ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) יש אומרים שיצא - חכמים למדו זאת מלשון הגמרא: "וצריך לאודווי קמי עשרה", והביטוי "צריך" משמעו לכתחילה. ולא ראינו בברכות אישיות אחרות צורך בעשרה, ואין זה אלא הידור המצווה.
(יג) שלא יצא - לדעה זו המילה "צריך" כאן בגמרא משמעה חיוב גמור. שכיוון שתקנת חכמים בברכה זו היא לשתף את הציבור בהכרת טובת הבורא, אם לא שיתף את הרבים לא קיים את המצווה.
(יד) שם ומלכות - משום הספק. וכך מכיר טובה בציבור, אולם בלא חשש ברכה לבטלה.

(טו) יצא - יש ברכות שבהן אם המברך כיוון להוציא ידי חובה והשומע כיוון לצאת, יצא גם אם לא ענה אמן⁶. אולם כאן לא יצא אם לא ענה, כיוון שזו ברכה אישית, והמברך משנה מהנוסח ומברך על נס חברו "אשר גמלך". ובזכות אמירת אמן נחשב כאילו בירך השומע בעצמו.
(טז) דיהבך לן - זהו תרגום ברכת "אשר גמלך" לארמית.
(יז) יצא - וכן אם אמר את ברכת הגומל בשפה אחרת שמבין.
(יח) ששמח בה - הרמ"א התקשה בדבר, כיצד יכול אדם לברך ברכת שבח

6. מדין "שומע כעונה". ראו למשל סימן רי"ג סעיף ב לגבי ברכות הנהנין.

מע"ף ה

אם בירך אחד הגומל לעצמו, ונתכוין להוציא את חברו, ושמע חברו וכוון לצאת – יצא אפילו בלא עניית אמן (יט) (כיון שהמברך גם כן חייב, יצא האחר בלא עניית אמן) (טור).
טור.

מע"ף ו

אם איחר, יש לו תשלומין לברך כל זמן שירצה; ונכון שלא לאחר שלשה ימים (כ).
טור. לדעת ספר א"ח בשם הרמב"ן, מהא דעירובין ס"ה ע"א.

מע"ף ז

באשכנז וצרפת אין מברכין כשהולכין מעיר לעיר, שלא חייבו אלא בהולכי מדברות דשכיחי ביה חיות רעות ולסטים (כא).
טור.

שולחן ערוך כפשוטו

בעבור חברו, והלא היא חובה אישית. והוא מבאר שהעובדה שהאחד שמח בהצלת חברו מאפשרת לו לברך בעבורו, בדומה לברכות המצוות, שיכול אדם להוציא את חברו בהן מדין ערבותם במצוות של כל ישראל.
(יט) בלא עניית אמן – כבכל הברכות, שהמברך בעבור עצמו יכול לכוון ולהוציא גם את חברו, מדין "שומע כעונה". וכאמור לעיל, אם הוא מברך רק בעבור חברו ולא בעבור עצמו, על חברו המחוייב בברכה לענות אמן כדי שיצא ידי חובה.
(כ) שלושה ימים – ויכול לברך בקריאת התורה, שהלא אין שלושה ימים בלי קריאת התורה. ואם אינו יכול לבוא לקריאת התורה, עדיף לכנס עשרה ולברך מאשר לדחות את הברכה.
(כא) ולסטים – וכך גם כיום, אשכנזים אינם מברכים לאחר נסיעה מעיר לעיר.

^פובספרד נוהגים לברך, מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה (נב),
^יזמיהו בפחות מפרסה אינו מברך (נג), ואם הוא מקום מוחזק
 בסכנה ביותר, אפילו בפחות מפרסה.
^ההרמב"ן ור"ד אבודרהם. ^יאבודרהם לדעת בה"ג.

סעיף ה

^פבכל חולי צריך לברך, אפילו אינו חולי של סכנה ולא מכה של
 חלל, אלא כל שעלה למיטה וירד, מפני ^ששדומה כמי שהעלוהו
 לגרדום (פירוש: מעלות שעושיין דיינים לשבת כשדנין) (כד) לידון (כה); ואין הפרש
 בין שיש לו מיחוש קבוע ובא מזמן לזמן, ובין שאינו קבוע (כו).
^טטור בשם הירושלמי ולגירסא [בטור] שמצא הב"י. ^ישבת ל"ב ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(נב) בחזקת סכנה - ואין אומרים כאן "ספק ברכות להקל", משום שכבר
 נשתרש המנהג לברך. יש שכתבו שבימינו הדרכים כבר אינן בחזקת סכנה,
 כיוון שיש משטרה וכבר אין חשש מפני לסטים; ונראה לי שתאונות הדרכים
 מסוכנות לא פחות מהליסטים ומהחיות שהיו בעבר.

(נג) אינו מברך - שיעור פרסה הוא ארבעה מילים, שהם בערך ארבעה
 קילומטרים. למעשה אין נוהגים לברך אלא על נסיעה משמעותית, ויש
 שפסקו לברך על נסיעה מחוץ לעיר בשיעור זמן של הליכת פרסה, שהוא 72
 דקות.⁷

(כד) כשדנין - הגרדום כאן הוא הבמה שדנים עליה דיני נפשות.

(כה) לידון - המחלה היא כעין התראה מלמעלה, ולכן לשיטה זו אדם
 שנתרפא מודה לה' המרחם עליו גם אם לא היה חשש לסכנת חיים.

(כו) שאינו קבוע - ולפי זה יש לברך "הגומל" על כל חולי המפיל את האדם

7. ויש לצרף דעה זו לדעת הראשונים שאין מברכים מעיר לעיר, ולא לברך "הגומל" על נסיעה
 קצרה מ-72 דקות. ועיין בשו"ת חמדה גנוזה לרב דוד שלוש חלק א' סימן כ', שחולק על הפיכת
 המרחק לזמן. וכן דעתו של המשנה ברורה בסימן ק"י, שפרסה היא מידת מרחק ולא זמן. ועיין
 דברינו בספר "בעקבות המחבר", החל מעמוד צ"ז, לעניין תפילת הדרך.

הגה: ויש אומרים דאינו מברך רק על חולי שיש בו סכנה, כגון מכה של חלל (כז) (טור בשם הראב"ד והר"ר יוסף), וכן נוהגין באשכנז.

סעיף ט

^פהני ארבעה לאו דווקא, דהוא הדין למי שנעשה לו נס, כגון שנפל עליו כותל, או ניצול מדריסת שור ונגיחותיו, או שעמד עליו בעיר אריה לטורפו, או אם גנבים באו לו אם שודדי לילה וניצול מהם, וכל כיוצא בזה, כולם צריכים לברך הגומל (כח). ^זויש אומרים שאין מברכין הגומל אלא הני ארבעה דוקא, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות (נט).

^פתשובת הריב"ש. ^זהר"ד אבודרהם בשם רבנו גרשון [ב"ר שלמה], וא"ח בשם י"א ובשם ר' שם טוב פלכו בשם התוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

למשכב. וכן נוהגים הספרדים.

(כז) מכה של חלל - היא מכה פנימית, ובכלל זה כל חולי שיש בו סכנה. ומודה הרמ"א שיש לברך לאחר ניתוח או לידה, וכששב החולה לאיתנו יברך.
 (כח) לברך הגומל - וארבעת המברכים שהוזכרו בתהלים ק"ז ובסעיף א' הם רק דוגמאות לאנשים שניצלו בטובו של הבורא. ובני אשכנז נוהגים כדעה זו.
 (נט) בלא הזכרת שם ומלכות - וכן נוהגים הספרדים. אלא שכיוון שראינו שבני ספרד מברכים על כל נסיעה מחוץ לעיר, אדם שנעשה לו נס שלא מהארבעה הללו יברך על נסיעה כזו ויכוון גם על הנס האישי שנעשה לו.

סימן ר"כ

הטבת חלום ותעניתו, וכו' ב' סעיפים.

סימן זה דן בחלומות. הגמרא במסכת ברכות (דף נה-נו) דנה באריכות במשמעות החלומות, והכלל בדבר הוא "וְחַלְמוֹת הַשָּׁוֵא יְדַבְּרוּ"¹. עשויות להיות סיבות רבות לחלומות, אלא שהטוב ביותר הוא לא להתייחס אליהם. ואמנם לעיתים החלום גורם לתחושה פנימית המדאיגה את החולם; במקרה כזה מובאות בסימן זה שתי דרכים שבעזרתן יכול החולם לחזור לשלוותו: א. אמירת פסוקים, שהם כעין תפילה, בפני חבריו. ב. תענית, שהיא ביטוי לתשובה, והתשובה היא הדרך המעולה לבטל גזירות. מלבד שני דברים אלו, ראינו בסימן ק"ל את המנהג לומר תפילה להטבת החלום בעת ברכת כהנים.

סעיף א

^אהרואה חלום ונפשו עגומה [עליו] (א), ייטיבנו באפי תלתא דרחמי ליה (ב) (פירוש: שאוהבים אותו), ולימא באפיהו: חלמא טבא חזאי (ג).
^אברכות נ"ה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ונפשו עגומה עליו - דווקא אם החלום גורם לו עגמת נפש ייטיבנו. ואם לאו, עדיף שלא להתייחס אל החלום כלל.
(ב) דרחמי ליה - תרגום: ייטיבנו בפני שלושה שאוהבים אותו. כלומר שיאמר את המילים המובאות להלן בפני שלושה מחבריו, כדי להפוך את משמעות החלום לחיובית.
(ג) חלמא טבא חזאי - תרגום: ויאמר בפניהם "חלום טוב ראיתי". כבר באמירה זו מבקשים חכמינו מהחולם להאמין שלחלום יש מסר טוב, אף שהוא חווה מבחינתו חוויה מטרידה.

1. זכריה י', ב. מובא בברכות נה ע"ב.

ולימרו אינהו: טבא הוא וטבא ליהוי וכו' (ד).

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) וטבא ליהוי וכו' - המשפט כולו: טבא הוא וטבא ליהוי. רחמנא לשויה לטב, שבע זמנין לגזרון עלה מן שמיא דלהוי טבא ויהוי טבא. תרגום: ויאמרו הם: טוב הוא וטוב יהיה. ה' יעשהו לטוב. שבע פעמים יגזרו עליו מן השמים שיהיה טוב - ויהיה טוב. הגמרא ממשיכה ואומרת שיאמרו אחר כך "שלש הפוכות, ושלש פדויות, ושלש שלומות". כלומר: שלשה פסוקים שיש בהם את השורש "הפוך", כתפילה שאם החלום רע יהפכנו ה' לטוב; שלושה פסוקים שיש בהם את השורש "פדה", כתפילה שה' יפדה את החולם ויצילהו מכל רע; ושלושה פסוקים שבמרכזם המילה "שלום", כתפילה שהשלום הפנימי יחזור ללבו. ונביא כאן את הפסוקים המובאים בגמרא (והביאם גם הטור):

ג' הפוכות: "הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה" (תהילים ל"ב); "אז תשמח בתולה במחול ובחרים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם" (ירמיה ל"א, יב); "ולא אבה יי אלהיה לשמע אל בלעם, ויהפך יי אלהיה לה את הקללה לברכה כי אהבה יי אלהיה" (דברים כ"ג, ו).

ג' פדויות: "פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי" (תהילים נ"ה, יט); "ופדויי יי ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה" (ישעיה ל"ה, י); "ויאמר העם אל שאול: היונתן ימות, אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל, חלילה חי יי אם יפל משערת ראשו ארצה, כי עם אלהים עשה היום הזה. ויפדו העם את יונתן ולא מת" (שמו"א י"ד, מה).

ג' שלומות: "בזרא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר יי ורפאתיו" (ישעיה נ"ז, יט); "ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים: לה דויד ועמה בן ישי, שלום שלום לה ושלום לעזרה כי עזרה אלהיה. ויקבלם דויד ויתנם בראשי הגדוד" (דבה"א י"ב, יט); ונאמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לה שלום" (שמו"א כ"ה, ו).

סימן רכ"א

ברכת הודאת הגשמים, ובו ב' סעיפים.

הגשמים הם צורך חיוני לבני האדם. תפילות רבות תוקנו לירידת הגשמים, וביניהן תפילת הגשם במוסף של שמיני עצרת ושאלת הגשמים בתפילת העמידה של ימות החורף (בברכת השנים, שבנוסח עדות המזרח היא ארוכה בחורף במיוחד). על כן קבעו חכמים גם ברכת הודאה כאשר התפילות מתקבלות ויורדים הגשמים, כפי שיבואר בסימן זה.

סעיף א

^אאם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים מברכים עליהם, אף על פי שלא ירדו עדיין כדי רביעה (א), ^במשירדו כל כך שרבו על הארץ ^גשיעלו (עליהם) אבעבועות מן המטר וילכו זה לקראת זה (ב). הגה: ומה שאין אנו נוהגים בזמן הזה בברכת הגשמים, ^אב"י מדברי הכל בו. ^בברכות נ"ט ע"ב, ותענית ו' ע"ב. ^גלפירוש רמב"ם בפ"י מהל' ברכות, והר"ן.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **כדי רביעה** - "רביעה" היא בדרך כלל כינוי לסדרה של גשמים, ומנהגם היה לציין את הרביעות במספרים (רביעה ראשונה, רביעה שניה וכו'). כאן הכוונה במילה זו לכמות הגשמים היורדת בדרך כלל בסדרת גשמים שלמה¹.
(ב) **וילכו זה לקראת זה** - כלומר: כאשר הגשמים אינם יורדים בטיפות שנבלעות באדמה, אלא בכמות כזו שנראה שהטיפות יוצאות זו לקראת זו, כלומר: שמדובר בגשם שוטף. וזהו ביאור בראשונים לדברי הגמרא: "מאמתי מברכין על הגשמים, משיצא חתן לקראת כלה".

1. השאלה אם צריך לברך על גשמים דווקא בכדי רביעה נדונה בירושלמי תענית פ"א ה"ג. לגבי כמות הגשם ברביעה מובאים שם דברי התוספתא (תענית פ"א ה"ד): "כמה גשמים יורדין ויהא בהן כדי רביעה, מלא כלי של שלשה טפחים דברי ר' מאיר" וכו'.

משום דמדינות אלו תדירים בגשמים ואינן נעצרינן כל כך (ג) (סמ"ק ואגור וכל בו).

סעיף ב

אומה מברך, אם אין לו שדה (ד) אומר (ה): 'מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו. ואילו פיננו מלא שירה כים' וכו', עד 'הן הם יודו ויברכו את שמך מלכנו, וחותרם: 'ברוך אתה ה' אלהי רוב ההודאות' (ו). ואם יש לו שדה בשותפות עם ברכות נ"ט ע"ב, ותענית ו' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) ואינן נעצרינן כל כך - בארצות הצפון הגשמים והשלגים מצויים תדיר, והחיים שם אינם בכלל "בצער מחמת הגשמים", ולכן לא הכירו ברכה זו. לעומת זאת, בארץ ישראל החקלאות זקוקה לגשם החל מתחילת החורף כדי להתקיים, ומצפים בה לגשמים. ואמנם כיום המדינה מתפילה מי ים, ורוב הציבור אינו חש מחסור במים, אולם הברכה לא התבטלה, ויחיד או ציבור שהיו בצער מחמת עצירת הגשמים יברכו ברכה זו. ומי שאינו מרגיש שמחה בירידת הגשמים לא יברך, כדברי הרמ"א.

(ד) אין לו שדה - ואז אין הוא יכול להודות על טובתו האישית. "שדה" כאן היינו דווקא שדה גדול בעל ערך כלכלי. ואפילו אם יש לאדם גינה פרטית, אין זה נחשב לשדה.

(ה) אומר - ומברך אף שאין לו שדה, משום שהגשם הוא ברכה לכול.

(ו) רוב ההודאות - זהו הנוסח המלא של הברכה: "מודים אנחנו לך יי אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו. ואילו פיננו מלא שירה פים ולשונונו רנה פהמון גליו ושפתותינו שפח פמרחבי רקיע ועינינו מאירות פשמש וכפרח וידינו פרושות פנשרי שמים ורגלנו קלות פאילות, אין אנחנו מספיקים להודות לך יי אלהינו ואלהי אבותינו ולברך את שמך מלפנו על אחת מאלף אלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים הטובות נסים ונפלאות שעשית עם אבותינו ועמנו. מלפנים ממצרים גאלתנו יי אלהינו ומבית עבדים פדיתנו, ברעב זנתנו ובשבע כלפלתנו מחרב הצלתנו ומדבר מלטתנו ומחלים רעים ורבים ונאמנים דליתנו. עד הנה עזרונו רחמיה ולא עזבונו חסדיה יי אלהינו, ואל תטשנו יי אלהינו

אחר, מברך 'הטוב והמטיב' (ז). ואם אין לו שותף בשדהו, מברך 'שהחיינו' (ח). הגה: יש אומרים דהשומע שירדו גשמים מברך 'הטוב והמטיב' (ט) (רשב"א).

שולחן ערוך כפשוטו

לְנֶצַח. עַל כֵּן אֲבָרִים שֶׁפִּלְגֵת בָּנוּ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֶׁנִּפְחַת בְּאֶפְיָנוּ וְלָשׁוֹן אֲשֶׁר שְׁמֵתָ בְּפִינוּ הֵן הֵם יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאָרוּ וַיִּשׁוּרְרוּ וַיְרֻמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיְמַלִּיכוּ אֶת שְׁמֶךָ מִלְּפָנֶיךָ תָּמִיד. בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵי רֹב הַהוֹדָאוֹת.

(ז) **הטוב והמטיב** - זו ברכה שמברכים על טובה המשותפת למברך ולאנשים נוספים, כפי שיבואר בסימן הבא.

(ח) **שהחיינו** - כפי שמברכים על טובה אישית. גם ברכה זו מתבארת בסימנים הבאים.

(ט) **הטוב והמטיב** - אפילו אם לא ראה את הגשמים בעצמו. לדעה זו מברך בעל שדה על השמועה שירדו גשמים "הטוב והמטיב" או "שהחיינו", אך מי שאינו בעלים של שדה לא יברך את ברכת "מודים" הארוכה, שלדברי הכול נתקנה רק על הרואה את הגשמים.

סימן רכ"ב

ברכות הודאת הטוב והרע, ובו ד' סעיפים.

סימן זה עוסק בברכות שיש לברך על בשורות שונות שאנו מקבלים. על בשורה טובה מברכים "שהחיינו" או "הטוב והמטיב", ועל בשורה רעה - "דיין אמת". נוסח ברכת שהחיינו הוא "ברוך אתה ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ויש בה הודאה לה' על עצם החיים ועל הקיום, וכן על האירוע העכשווי שיש בו בשורה מיוחדת וטובה. ברכת שהחיינו נאמרת על טובה ליחיד, ואם הנהנים הם שניים או יותר מברכים את ברכת "הטוב והמטיב", שפירושה שה' הטוב מטיב לבריותיו. בסימן הבא יובאו דוגמאות לאירועים המביאים לברכות אלו.

בסימן שלפנינו מבואר הכלל המבחין בין "שמועות טובות לו", "שמועות טובות לו ולאחרים", ו"שמועות רעות". קשה להגדיר בדיוק על אלו בשורות יש לברך ועל אלו אין לברך; ונראה שהברכה נאמרת כשהבשורות מתייחסות ישירות לאדם המברך, ואין מדובר בבשורות כלליות. ומפני הקושי להגדיר מהי בשורה טובה נוהגים למעשה למעט בברכות אלו, מעבר לבשורות המפורטות בסימן הבא. ועוד מתבאר בסימן הבא שיש אומרים שברכות אלו אינן חובה אלא רשות, שהרוצה לברך ברכות אלו על בשורות שמרגיש בהן רוב טובה - יכול לברך. ומי ייתן ונהיה רגישים לטובות הא-ל המטיב לנו בכל עת.

סעיף א

^א על שמועות שהם טובות לו לבדו, מברך 'שהחיינו'; ואם הן טובות לו ולאחרים, מברך 'הטוב והמטיב' (א).

^א ברכות נ"ד ע"א [במשנה] ונ"ט ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הטוב והמטיב** - כלל מרכזי זה מבואר בסימן זה ובסימן הבא. כאמור בהקדמה לסימן, קשה להכריע מה נקרא "בשורה טובה", ונראה שמעיקר הדין אפשר לברך על כל בשורה שגורמת לאדם שמחה, כגון על הצלחה במבחן

מע"ף ב

^בעל שמועות רעות מברך: 'ברוך אתה ה' אֵלֵהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דֵּיִן האמת' (ב).

^בברכות נ"ד ע"א [במשנה].

מע"ף ג

^גחייב אדם לברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה, כדרך שמברך בשמחה על הטובה; ^אכי הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם, כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד את השם, שהיא שמחה לו (ג).

^ג[טור על פי המשנה] ברכות נ"ד ע"א. ^אטור.

מע"ף ד

^המברך על הטובה 'הטוב והמטיב' אף על פי שירא שמא יבא לו רעה ממנה, כגון שמצא מציאה וירא שמא ישמע למלך ויקח כל אשר לו (ד); וכן מברך על הרעה 'ברוך דיין האמת' אף על פי

^הברכות נ"ד ע"א [במשנה] ודף ס' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

חשוב; אלא שנהגו לברך רק על הדוגמאות המפורטות בסימן הבא.
(ב) דיין האמת - הדוגמה לכך בסימן הבא היא בשורה על מותו של אדם קרוב. וגם כאן, מעיקר הדין ניתן לברך על כל שמועה רעה הגורמת לשומע צער רב, כגון שמתבשר על מחלה או על אבדן מקום העבודה, וכדומה.
(ג) שמחה לו - ואף על פי כן אין מברכים "הטוב והמטיב" על בשורה רעה, ואין מתכחשים לצער שגורמת לנו הבשורה, אלא מתחזקים באמונה לקבל את כל מה שבא מה' יתברך, ולהאמין בבורא עולם המנהיג את עולמו כרצונו.
(ד) כל אשר לו - מצב זה נקרא בפי חז"ל "טובה מעין רעה". ומודים על הטוב שקיבלנו כעת, שאין אנו אדונים על העתיד.

שיבא לו טובה ממנה, כגון שבא לו שטף על שדהו אף על פי שכשיעבור השטף היא טובה לו, שהשקה שדהו (ה).

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) שהשקה שדהו - זוהי "רעה מעין טובה", וגם כאן יברך על הרעה שכעת, ולא יעשה את חשבון העתיד.

סימן רכ"ג

פרטי ברכות ההודאה, ובו ו' פעיפים.

סימן זה הוא המשך לסימן הקודם, ומובאות בו דוגמאות מעשיות מתי יש לברך "שהחיינו", "הטוב והמטיב" ו"דיין האמת". נזכיר כאן את הכלל שהתבאר בסימן הקודם, שעל בשורה טובה ליחיד מברכים "שהחיינו", על בשורה טובה לרבים מברכים "הטוב והמטיב", ועל בשורה רעה – "ברוך דיין האמת".

פעוף א

^א"לדה אשתו זכר, מברך 'הטוב והמטיב',^ב וגם היא צריכה לברך כן (א). הגה: ואם מתה אשתו בלידתה, מברך 'שהחיינו', דהא ליכא הטבה לאחריני (ב); וכן אם מת האב קודם שילדתו, היא מברכת 'שהחיינו'. כן נראה לי (ליישב הרשב"א סימן רמ"ה). ויש שכתבו שנהגו להקל בברכה זו, שאינה חובה^א ברכות נ"ט ע"ב. ^בהגהת מיימוניות פ"ד מהל' ברכות בשם סמ"ק.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **לברך כן** – כיוון שהלידה היא בשורה טובה לשני בני הזוג. ואם הם יחד, יכול אחד לברך ולהוציא את השני. משמע מדברי המחבר שברכה זו היא רק בהולדת זכר, ונראה שטעם הדבר שבזמנם הייתה תועלת רבה יותר בהולדת בן, כיוון שהוא מסייע בפרנסת המשפחה, ואחראי לעזור להוריו לעת זקנתם. וכתב המשנה ברורה שההורים יכולים לברך ברכת "שהחיינו" בלידת בת¹.

(ב) **לאחריני** – תרגום: שהרי אין הטבה לאחר. במקרה זה הוא הנהגה היחיד

1. קל וחומר ממי שלא ראה את חברו שלושים יום שמברך "שהחיינו", כמבואר בסימן רכ"ה. ואף שיש חולקים עליו נראה שאפשר לסמוך עליו ולברך, כי ברכת "שהחיינו" נתקנה על השמחה, ואם שמח בלידת הבת כבלידת הבן מדוע שלא יברך. והרב יוסף צבי רימון כתב שלדעתו היום גם השמחה וגם התועלת שווים בלידת הבן והבת, ואדרבה, פעמים רבות דווקא הבת היא העוזרת להוריה בזקנותם, ולכן כתב שיכולים לברך גם על לידת בת את ברכת "הטוב והמטיב".

אלא רשות (ג), ומזה נתפשט שרבים מקילים באלו הברכות (ד) (רשב"א).

סעיף ב

מית אביו, מברך 'דיין האמת' (ה). היה לו ממון שירשו, אם אין לו אחים מברך גם כן 'שהחיינו' (ו); ואם יש לו אחים, במקום 'שהחיינו' מברך 'הטוב והמטיב' (ז). הגה: שאין מברכין 'הטוב והמטיב' אלא אם כן יש לו שותף באותה טובה (ח) (טור).
 ב'ברכות נ"ט ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

מהבשורה, ולכן מברך "שהחיינו" ולא "הטוב והמטיב".²
(ג) אלא רשות - כך הביא בית יוסף בשם הרשב"א, שלמד זאת מהגמרא בעירובין מ' ע"ב.
(ד) מקילים באלו הברכות - אף על פי שהמשנה מביאה ברכות אלו והגמרא דנה בהן. שהואיל והן תלויות בהרגשת הלב, הן אינן נכנסות במערכת חוקית חד משמעית. ואשרי השמח בטובותיו של ה' ומודה לו ומברכו בכל לבו, אף שאין בכך חיוב גמור.
(ה) דיין האמת - להצדקת הדין, כפי שיש לברך על בשורות רעות. מעיקר הדין יש לברך בעת קבלת הבשורה, אבל המנהג הנפוץ הוא לברך בעת הקבורה.³
(ו) שהחיינו - אף על פי שלבו דואב על מות אביו. שכיוון שהירושה היא דבר שיש לו תועלת ממנו, גם אם כרגע הוא שרוי בצער על פטירת אביו, הוא גם מודה בלבו לה' על הירושה.
(ז) הטוב והמטיב - כיוון שכל האחים שותפים בטובתה של הירושה.
(ח) באותה טובה - זהו ביאור דברי המחבר.

2. ומברך על הבשורה הטובה אף שיש כאן גם בשורה רעה על מות אשתו, כפי שיבואר בסעיף הבא.

3. יחד עם הקריעה, שגם אותה מעיקר הדין יש לעשות בעת ששומעים את הבשורה הרעה. ונראה שנוהגים כך כדי שלא להבחין בין אלו היודעים לקרוע ולברך בעצמם לבין אלו הזקוקים להנחיה מהבקיאים הנמצאים בעת הקבורה.

סעיף ג

בנה בית חדש או קנה כלים חדשים (ט), אפילו היה לו כיוצא באלו תחלה, או קנה וחזר וקנה, מברך על כל פעם 'שהחיינו' (י). ולא דוקא חדשים, דהוא הדין לישנים אם הם חדשים לו (יא), שלא היו אלו שלו מעולם, הלא אמרו חדשים אלא לאפוקי (יב) אם מכרן וחזר וקנאן.

ברכות ס' ע"א וכו' יוחנן וכלישנא בתרא. ה"הרשב"א בשם הראב"ד.

סעיף ד

בשעת הקניין יש לו לברך, אף על פי שעדיין לא נשתמש בהם, שאין הברכה אלא על ידי שמחת הלב שהוא שמח בקנייתן (יג). וכשילבש מברך 'מלביש ערומים' (יד).

הרא"ש והרשב"א ממשמעות הירושלמי שם. ירושלמי שם, וכתבוהו התוספות והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) כלים חדשים - ובכלל זה בגדים, רהיטים, וכל קנייה שנהנה ממנה, וכמובן רכישה גדולה כבית או רכב.

(י) שהחיינו - כיוון שיש שמחה בדבר. ואם זהו רכוש משותף, מברכים "הטוב והמטיב".

(יא) חדשים לו - כגון שקיבל חפץ משומש מידיד שכבר אינו זקוק לו, או שקנה מיד שנייה.

(יב) לאפוקי - תרגום: להוציא. זהו הסבר הראשונים ללשון המשנה "קנה כלים חדשים", שהכוונה אינה לכלים חדשים ממש, אלא לחדשים עבורו.

(יג) בקנייתן - ובכל זאת המנהג בקניית בגדים הוא לברך בעת שלובשים אותם לראשונה. והמברך בעת הקנייה כדעת המחבר ודאי שעושה כדין.

(יד) מלביש ערומים - וכן נוהגים האשכנזים. ויש להקדים את ברכת שהחיינו לברכת "מלביש ערומים". ומנהג הספרדים שלא לברך "מלביש ערומים" על

סעיף ה

נ"קנה כלים שמשתמשין בהם הוא ובני ביתו (טו), מברך 'הטוב והמטיב'.^ט אם נתנו לו במתנה מברך 'הטוב והמטיב', שהיא טובה לו ולנותן (טז).

^טטור שם סמ"ק. ^טטור שם בשם הירושלמי.

סעיף ו

'על דבר שאינו חשוב כל כך, כגון חלוק (יז), או מנעלים טור שם בשם התוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

בגד חדש, אלא לסמוך על ברכה זו שבירך בברכות השחר.⁴

(טו) הוא ובני ביתו - כגון מקרר או רהיטים המשרתים את כל בני הבית.

(טז) לו לנותן - זהו חידוש גדול שמקורו בתלמוד הירושלמי, שכאשר ניתנת מתנה נחשבת הטובה משותפת לנותן ולמקבל, ולכן המקבל מתנה לא יברך "שהחיינו", אלא "הטוב והמטיב". ואף שהנותן את המתנה לא יברך, משום שברכה זו נתקנה דווקא על קבלת דבר חומרי ולא על הזכות שבגתנית המתנה, בכל זאת המקבל לא נחשב כנהנה לבדו, ומברך "הטוב והמטיב".⁵ והלכה למעשה, רבו הפוסקים החולקים על המחבר שהכריעו לברך "שהחיינו" גם על מתנה.⁶

(יז) חלוק - וכל שכן שאר ההלבשה התחתונה.

4. ראו בן איש חי שנה א' פרשת ראה סעיף א; כף החיים כאן אות ל"ב.

5. ההלכה זו מסבירה את שיטת רש"י במגילה, שדייקו מדבריו (דף ז ע"ב ד"ה "מחלפי סעודתייהו") שהמזמין את חברו לאכול סעודת פורים - שניהם קיימו מצות משלוח מנות, גם האורח, כיוון ששימח את המזמין בכך שקיבל את הזמנתו.

6. כיוון שעולה שהתלמוד הבבלי לא סובר בכך כירושלמי (כן הכריעו למשל מג"א ס"ק ח', משנ"ב ס"ק כ"א, וכף החיים אות ל"ז). ואולי אפשר לתת עוד טעם להכרעתם, שיש לתת מתנות בצניעות, ולא להזכיר למקבל שהוא מקבל, ואם יברך "הטוב והמטיב" יש בכך תזכורת למקבל שהוא בצד המקבל.

ואנפלאות (יח) (פירוש: מנעלים קטנים שחופין רוב הרגל), **אין לברך עליהם (יט)**; **ואם הוא עני ושמח בהם, יברך (כ)**. הגה: ויש אומרים דאפילו עני אינו מברך על חלוק ומנעלים וכדומה (טור בשם תוס' ותרומת הדשן סימן ל"ו), וכן נוהגין **(כא)**. המנהג לומר למי שלובש בגד חדש: 'תבלה ותתחדש'; ויש מי שכתב שאין לומר כן על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה, דאם כן היו צריכים להמית בהמה אחרת תחלה שיתחדש ממנה בגד אחר, וכתיב (תהילים קמה, ט) 'ורחמיו על כל מעשיו' (מהרי"ו בפסקיו); והנה הטעם חלוש מאד ואינו נראה, מכל מקום רבים מקפידים על זה שלא לאמרו **(כב)**.

³טור בשם הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) ואנפלאות - מעין נעליים לשימוש ביתי. מקבילות לגרביים שלנו.

(יט) אין לברך עליהם - כיוון שבדרך כלל ערכם אינו רב, ואין כל כך שמחה בחידושם.

(כ) יברך - כיוון שברכה זו תלויה בשמחת הלב.

(כא) וכן נוהגים - לשיטה זו אין לברך על חפצים שבמהותם אינם חשובים, אף שהם גורמים לו שמחה. והלכה למעשה כך גם נוהגים הספרדים.

(כב) שלא לאמרו - במנהג זה טמונה נקודה חשובה של "ורחמיו על כל מעשיו". הקב"ה ברא את העולם למען האדם ולשירותו, ועל האדם להיזהר שלא לפגוע בעולמו של הקב"ה. וכיום לא נהגו לברך על נעליים, אפילו הן חשובות ואינן מעור⁷.

7. אולי הטעם לכך, משום שרוב הנעליים החשובים הן מעור, עליו כדברי הרמ"א נהגו שלא לברך. ובנוסף, הנעל במקורה היא מצרך יסודי, והברכה תוקנה על מוצרי מותרות.

סימן רכ"ד

דיני ברכות הראייה, ובו י"ג סעיפים.

חכמים תיקנו ברכות על ראיית דברים מסוימים. בסימן רי"ח למדנו שיש לברך כאשר רואים מקומות שנעשו בהם נסים לישראל, וסימן זה ושני הסימנים שלאחריו דנים בברכות ראייה נוספות: סימן זה הוא מעין המשך של סימן רי"ח, אלא שהוא דן בברכות שאינן קשורות למקום מסוים; הסימן הבא עוסק ברובו בברכת "שהחיינו" בהקשר של ראייה, ומסיים בברכה על ראיית בריות משונות; סימן רכ"ו עוסק בברכה שנאמרת פעם אחת בכל שנה - על ראיית פרחי אילן. חשיבות ברכות אלו היא לעורר את האדם שישים לב ליד ה' הסובבת אותנו, ולא יישאר אדיש. את רוב הברכות שבסימן זה לא נהגו לברך כיום, כפי שנבאר במקומן; ונראה שהן בכלל מה שאמר הרמ"א בתחילת הסימן הקודם, שיש אומרים שברכות אלו אינן חובה אלא רשות, ולכן די בהן בספק קטן כדי להימנע מלברך.

סעיף א

^אהרואה מרקולים (א) ^באו שאר עבודת אלילים (ב), אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן ארך אפים לעוברי רצונו' (ג).
^אברכות נ"ז ע"ב. ^ב[תוספות בשם התוספתא], ר' יונה שם בשם י"מ, והטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מרקוליס** - עבודה זרה שהייתה קיימת בזמן חז"ל ועברה מהעולם.
(ב) **שאר עבודת אלילים** - נחלקו חכמים האם מברכים ברכה זו רק על המרקוליס, או גם על שאר עבודה זרה. ולכן כתבו הפוסקים שעדיף שלא לברך ברכה זו כיום, ש"ספק ברכות להקל".
(ג) **לעוברי רצונו** - קשה להבין מדוע תיקנו חכמים ברכה על כך שיש עבודה זרה בעולם. ואולי בכך שהקב"ה מאריך אפו ואינו הורס את העבודה הזרה, יש כעין אמירה שהקב"ה משאיר את אחריות העולם לאדם, אף שבחירה חופשית עלולה להביא את האדם למרוד חלילה בקב"ה; ועל אחריות זו שה'

וְאִם רוּאָה אוֹתָהּ בַּתּוֹךְ שְׁלוֹשִׁים יוֹם, אֵינּוּ חוֹזֵר וּמְבַרֵךְ (ד). הגה: והאידנא אין מברכים זאת הברכה, שהרי אנו מגודלים ביניהם ורואים אותם תמיד (ה) (תוספות).

[תוספות] מהא דריש פרק 'הרואה'.

סעיף ב

¹הרואה מקום שנעקרה עבודת אלילים, ²האם הוא בארץ ישראל אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שעקר עבודת אלילים מארצנו'. ואם הוא בחוצה לארץ אומר: 'שעקר עבודת אלילים מהמקום הזה' (ו). 'ואומר בשתייהן: 'כשם שעקרת אותה מהמקום הזה, כן תעקור אותה מכל המקומות, והשב לב עובדיהם לעבדך' (ז). הגה: ואם נעקרה עבודת אלילים ממקום אחד ונתנוה במקום אחר - ³ברכות נ"ד ע"א במשנה. ⁴ירושלמי שם. ⁵ברכות נ"ז ע"ב, וכר' שמעון בן אלעזר.

שולחן ערוך כפשוטו

נותן לנו אנו מודים לו.

(ד) אינו חוזר ומברך - כלל זה נכון לכל ברכות הראייה, כפי שיבואר בסוף הסימן.

(ה) תמיד - על דברי הרמ"א יש להעיר שהאסלאם, אף שאינה דת אמת, יש בה אמונה בא-ל אחד ואינה עבודה זרה. ונחלקו הפוסקים האם הנוצרות נחשבת לעבודה זרה¹.

(ו) מהמקום הזה - זהו הדין לשיטת המחבר שהובאה בסעיף הקודם. אולם לחולקים ואומרים שאין מברכים "שנתן ארך אפיים" בזמן הזה, גם ברכה זו אינה נוהגת כיום².

(ז) לעבדך - תוספת חשובה זו מבטאת את הרעיון שהעיקר ביהדות אינו עקירת העבודה הזרה, אלא הכמיהה לעולם שבו הכול עובדים את ה'.

1. כי יש אומרים שהגויים לא הוזהרו על עבודה זרה בשיתוף.

2. כף החיים אות ט'.

מברך על מקום שנעקרה 'שעקר עבודת אלילים', ועל מקום שנתנוה לשם: 'שנתן ארך אפים' (בית יוסף בשם תוספות וירושלמי).

סעיף ג

ה'הואה בבל הרשעה אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שהחריב בבל הרשעה' (ח). ראה ביתו של נבוכדנצר, אומר: 'ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע' (ט). ראה גוב אריות או כבשן האש, אומר: 'ברוך שעשה נסים לצדיקים במקום הזה' (י) (ועיין לעיל סימן רי"ח סעיף ז) (יא).

¹ ברכות נ"ז ע"ב.

סעיף ד

¹ ראה מקום שיש בבבל שכל בהמה שתעבור עליו אינה יכולה לזוז משם אם לא יתנו עליה מעפר המקום ההוא, והוא סימן קללה לה ² ברכות נ"ז ע"ב ובפירוש רש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) **בבל הרשעה** - בזמן הזה ברכה זו אינה נוהגת למעשה, משום שאיננו יודעים את מיקומה המדויק של העיר בבבל³.

(ט) **נבוכדנצר הרשע** - כיום איננו יודעים היכן היה ביתו, וגם ברכה זו אינה מעשית.

(י) **במקום הזה** - גוב האריות הוא המקום שבו ניצל דניאל לאחר שהושלח לאריות (דניאל פרק ו'). כבשן האש הוא המקום שבו ניצלו חנניה, מישאל ועזריה לאחר שהושלכו לאש היוקדת (דניאל פרק ג'). מקומות אלו אינם מוכרים בימינו, אבל אפשר ללמוד מהלכות אלו שיש לשמוח על הרע שנעלם או נחרב, וכן על כל הוספת טוב ואורה.

(יא) **רי"ח סעיף ז'** - שם ביאר המחבר ברכה זו כחלק מהברכות שמברכים על הנסים, וכאן נשנתה אגב ברכות עקירת הרשע.

3. אמנם בכך החיים (אות י') מתאר מסורת של יהודי בבל היכן מקום "בבל הישנה". אולם כיום אי אפשר להגיע לשם.

דכתיב: 'וּטְאִטְאִתִּיהָ בַּמְטָאִטָּא הַשְּׂמֵד', אומר: 'ברוך אומר ועושה, ברוך גוזר ומקיים' (יב).

סעיף ה

^טהרואה ששים רבוא מישראל ביחד (יג), אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם חכם הרזים' (יד). ואם הם עובדי כוכבים וגלולים, אומר: 'בוֹשָׁה אֲמַכֶּם מְאֹד חֲפָרָה יוֹלְדֶתְכֶם, הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם מְדַבֵּר צִיָּה וְעַרְבָה' (טו) (ירמיה נ, יב).
^טברכות נ"ח ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) גוזר ומקיים - בשיא גדולתה של בבל ניבא עליה הנביא ישעיה שתישמד לגמרי, ואמר (ישעיה י"ד, כג): "וְטְאִטְאִתִּיהָ בַּמְטָאִטָּא הַשְּׂמֵד"; ומסורת ביד חכמים שהתקיימה נבואה זו בעפרה של בבל⁴. גם מקום זה אינו מוכר לנו, אולם מברכה זו למדנו על כך שסוף הנבואות להתגשם.
(יג) ביחד - זהו מספר בני ישראל שיצאו ממצרים, ולכן מספר זה מסמן את העם כולו.

(יד) חכם הרזים - זהו כינוי לקב"ה, שחכמתו בכך שמכיר את הרז של כל אחד ואחד. ברכה זו מבטאת שאף שיש כאן אוכלוסיה גדולה, האל רואה כל אחד בנפרד, ואף אחד אינו נבלע בתוך הכלל. גם ברכה זו כמעט ואינה נאמרת, היות שכמעט ולא קורה הדבר שמתאספים יחד שש מאות אלף איש מישראל.
(טו) וערבה - פסוק מירמיה (נ, יב), הדורש לגנאי את רוב הגויים ואת אחריתם. גם אסיפה כזו של גויים כמעט ואינה קיימת, ומברכה זו אפשר ללמוד שאין לירוא מרוב הגויים וממספרם הגדול, ואין אנו זזים כלל מאמונתנו.

4. לשון הגמרא הוא (ברכות נז ע"ב): "ראה מקום שנוטלין ממנו עפר". ההסבר בשו"ע הוא אחד מפירושי רש"י, וישנם ביאורים נוספים לכך.

סעיף ו

'הרואה חכמי ישראל אומר: 'ברוך אתה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שחלק מחכמתו ליראיו' (טז).
 ברכות נ"ח ע"א.

סעיף ז

הרואה חכמי אומות העולם שחכמים בחכמות העולם (יז), אומר: 'ברוך אתה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שנתן מחכמתו לבשר ודם' (יח).
 ברכות נ"ח ע"א. סמ"ק.

סעיף ח

על מלכי ישראל אומר: 'ברוך אתה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, ברכות נ"ח ע"א.

 שולחן ערוך כפשוטו

(טז) שחלק מחכמתו ליראיו - בברכה זו אנו מכריזים שהקב"ה הוא המאפשר לאדם לגדול בתורה. הנוסח "שחלק מחכמתו", המוסב על חכמי ישראל בלבד, רומז שכאשר החכמים דבקים בה' חכמתם היא כחלק אֱלֹהֵינוּ. נחלקו הפוסקים אם שייכת ברכה זו כיום⁵, ונראה שנהגו שלא לברכה, המברך כשרואה תלמיד חכם גדול היכול להתייחס לשאלות בכל תחומי ההלכה, יש לו על מי לסמוך. והמסתפק יברך בלי שם ומלכות.

(יז) שחכמים בחכמות העולם - כלומר מדענים גדולים.

(יח) מחכמתו לבשר ודם - בברכה זו יש הכרה בחשיבות החוכמות המדעיות, שמקדמות את העולם. גם ברכה זו לא נהגו בימינו לברך, כיוון שקשה להגדיר על איזו דרגה של חכמה יש לברך. אך הרואה אדם שהוא בוודאי חכם גדול ובקיא גדול במדע, יכול לברך עליו.

5. ראו למשל ערוך השולחן סעיף ו' (שהכריע שלא לברך), ציץ אליעזר י"ד, לז (שהכריע לברך בלי שם ומלכות); ויחווה דעת ד', טז (שהכריע לברך).

שחלק מכבודו ליראיו'. ועל מלכי אומות העולם אומר: 'ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם' (יט).

סעיף ט

¹מצוה להשתדל לראות מלכים, אפילו מלכי אומות העולם (כ).
²ברכות נ"ח ע"א.

סעיף י

³הרואה בתי ישראל בישובן, "כגון בישוב בית שני (כא), אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם מציב גבול אלמנה' (כב); בחורבנן, אומר: 'ברוך דיין האמת'.
⁴ברכות נ"ח ע"ב. "רש"י שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) לבשר ודם - בזמנים עברו יכול היה המלך להרוג ללא משפט, אולם כיום אין מלך שכל השלטון בידיו, לכן איננו מברכים ברכה זו. מברכה זו למדנו שיש לכבד בני אדם שהגיעו למקום של אחריות על הכלל, ולהתפלל שאכן ה' יאיר עיניהם וינהיגו את עמם בחכמה.

(כ) אומות העולם - הגמרא מבארת את טעם הדבר: כדי לראות את ההבדל שבין מלכי ישראל לבין מלכי אומות העולם. וכוונתה: מלכי ישראל שולטים מתוך ענווה, ואילו מלכי האומות שולטים בעיקר משום שכרון הכוח. גם ברכה זו תוקנה רק על מלך היכול לדון, כפי שכתבנו בסעיף הקודם, ולכן אינה שייכת היום.

(כא) בישוב בית שני - כלומר בזמן שארץ ישראל מיושבת, כמו שהייתה בזמן שחזרו עולי בבל ובנו את הארץ. ועל כן בחוץ לארץ אין לברך ברכה זו. ובארץ מברכים את הברכה כאשר מגיעים לבית כנסת של יישוב חדש בפעם הראשונה.⁶

(כב) מציב גבול אלמנה - שנמשלה בניית הארץ לאלמנה הנגאלת

6. אולי בדומה קצת לדברי הרמ"א בסעיף א', שאין מברכים על דברים הסובבים אותנו כל העת.

סעיף יא

ה'הרואה בתי עובדי עבודת אלילים בישובן, אומר: בית גאים יסח ה' (כג). בחורבנן, אומר: 'אל נקמות ה' (כד).
 ב'ברכות נ"ח ע"ב.

סעיף יב

ה'הרואה קברי ישראל, אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר יצר אתכם בדין וכו' (כה). ועל קברי עכו"ם אומר: 'בושה ב'ברכות נ"ח ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

מאלמנותה⁷. וברוך ה' זכינו לשוב לארצנו, והארץ מלאה יישובים ובתי כנסת. (כג) **יסח ה'** - אין זו ברכה, אלא הכוונה לאמירת הפסוק במלואו (משלי ט"ו, כה): "בית גאים יסח יי, ויצב גבול אלמנה". ופירושו: ה' יחריב את ביתם של הגויים הגאים, ויקים את בית ישראל. וכדברינו למעלה על ברכות עקירת עבודה זרה, גם ברכה זו אין נוהגים לאמרה.

(כד) **אל נקמות ה'** - גם כאן הכוונה לאמירת הפסוק (תהילים צ"ד, א): "אל נקמות יי, אל נקמות הופיע", שהרי יש לשמוח על חורבן מקום עובדי עבודה זרה.

(כה) **בדין וכו'** - נוסח הברכה במלואו: "ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, אשר יצר אתכם בדין, וזן אתכם בדין, וכלכל אתכם בדין, הוא עתיד להחזיר ולהחיות אתכם בדין, ברוך אתה יי מחיה המתים". ברכה זו נאמרת גם בזמן הזה.

7. והוא לשון הפסוק (משלי ט"ו, כה). נחלקו המפרשים בהבנת דברי הגמרא "בתי ישראל ביישובן", ודברי רש"י שהוסיף: "כגון בישוב בית שני". הרי"ף הסביר שכוונת הגמרא שמברכים על בתי כנסיות; יש שהסבירו שמברכים דווקא על בית המקדש; ויש המבינים שמברכים על בתי עשירים, כפי שהיו ישראל בימי בית שני. הבית יוסף הסביר שמברכים כשיש עצמאות מדינית. במ"ב מכריע למעשה לברך דווקא כשרואה בית כנסת, ועל פיו כתבנו בפנים, מפני שקשה להגדיר מהם בתי עשירים, ובית הכנסת ביישוב חדש הוא המקום החשוב ביישוב. וכף החיים כותב לברך בלי שם ומלכות.

אמכם' וגו' (כו).

סעיף יג

קכל ברכות הראייה, אם חזר וראה אותו דבר בתוך שלושים יום –
אינו חוזר ומברך (כז).

ק[תוספות] ממשנה דריש פרק הרואה, ובגמרא נ"ט ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) בושה אמכם וגו' – יש לומר את הפסוק במלואו (ירמיהו נ', יב; כפי שראינו למעלה בסעיף ה): "בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם, הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה".

(כז) אינו חוזר ומברך – ובהקשר של ברכת בית הקברות, אם הלך לאותו בית קברות פעמיים בתוך שלושים יום, לא יחזור ויברך; אבל אם הלך לבית קברות אחר – יברך.

סימן רכ"ה

ברכת "שהחיינו" וברכות הראייה, ובו י' סעיפים.

סימן זה הוא המשך להלכות ברכות הראייה שלמדנו בסימן הקודם. רובו עוסק בברכת "שהחיינו", שהלכותיה התבארו בסימנים רכ"ב-רכ"ג; אלא ששם ברכה זו נאמרה על בשורות טובות ועל קניית חפצים חדשים, ובסימן זה אנו למדים שברכת "שהחיינו" נאמרת גם כברכת ראייה, כגון ראיית חבר לאחר פרק זמן ארוך, או ראיית פלאי ה' המחדש פירותיו משנה לשנה. לקראת סיום הסימן מבוארות ברכות ראייה נוספות, על ראיית אנשים הנראים שונה מרוב בני האדם ועל תופעות טבע מיוחדות. כפי שראינו בסימנים הקודמים, גם את רוב הברכות הללו איננו נוהגים לברך, והן רשות ולא חובה.

סעיף א

^אהרואה את חברו לאחר שלשים יום, אומר 'שהחיינו' (א), ואחר י"ב חדש מברך 'מחיה המתים' (ב); ^בוהוא שחביב עליו הרבה ושמח בראייתו (ג).

^אברכות נ"ח ע"ב. ^בתוספות שם, ורבינו יונה, והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) שהחיינו - שברכה זו נתקנה על השמחה שבראיית חבר לאחר זמן. (ב) מחיה המתים - כיוון שלאחר שנה שלא ראהו נחשב בעיניו כמת, וכעת חזר כביכול לתחייה¹. לכן אם היו בקשר במהלך תקופה זו, במכתבים, בטלפון או בכל דרך אחרת, לא יברך "מחיה המתים" אלא "שהחיינו". (ג) ושמח בראייתו - והואיל וקשה לשער שמחה זו, רבים אינם מברכים על ראיית חבר. ועוד, שכיום ישנן דרכים רבות לשמור על קשר, וכך המפגש עצמו

1. כך ביארו הראשונים, כגון הרשב"א בתשובותיו, חלק ד' סוף סימן עו.

מעייף ב

ימי שלא ראה את חבירו מעולם ושלה לו כתבים (ד), אף על פי שהוא נהנה בראייתו – אינו מברך על ראייתו. הגה: יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצוה, יברך: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שפטרני מעונשו של זה' (ה) (מהרי"ל בשם מרדכי, ובראשית רבה פ' תולדות). וטוב לברך בלא שם ומלכות (ו) (דעת עצמו).

י' הרשב"א בתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

אינו הפתעה, ושמחתו פחותה. אך השמח במפגש ורוצה לברך – רשאי.² ובהחלט אפשר לברך אם נמנע מקשר עם החבר בעל כרחו, כגון שהיה בשליחות חשאית או במקום מרוחק ללא אפשרות לקשר.

(ד) **כתבים** – כלומר שהידידות נוצרה על ידי המכתבים, ואין כאן ראייה מחודשת, אלא מפגש ראשון.

(ה) **מעונשו של זה** – עד שהילד גדל, באחריות האב לחנכו לתורה ולמצוות. ומשנעשה בן מצווה הרי הוא ברשות עצמו, והאב פטור מאחריותו ומהעונש הכרוך על אב שבנו חוטא כתוצאה מחוסר חינוך מספיק.

(ו) **בלא שם ומלכות** – משום שברכה זו אינה מופיעה בגמרא. וכך נהגו הן האשכנזים והן הספרדים, ונהגו לברך זאת כשהנער עולה לראשונה לתורה.³ עוד נהגו ההורים לחגוג כשילדם מגיע למצוות,⁴ ויש להקפיד שחגיגות אלה

2. בבן איש חי פרשת עקב אות יג כותב שלא לברך, וביחווה דעת חלק ד' סימן יז מכריע לברך. ויש שנמנעים מלברך כדי שלא ליצור אי נעימויות שעל חבר זה מברך ועל חבר זה אינו מברך.

3. ובדרך דרוש אפשר להוסיף שכשרואים שהנער עלה לתורה ומברך, מתברר שהוא הולך בדרך טובים, ואז נפטר אביו מעונשו.

4. מנהג זה לא נהג בעבר, ומוזכר כאן במשנ"ב לגבי בן. ומוסיף היחווה דעת שכן ראוי לעשות גם כשהבת נכנסת למצוות.

סעיף ג.

ה'הרואה פרי חדש' מתחדש משנה לשנה, מברך 'שהחיינו', ואפילו רואהו ביד חבירו או על האילן (ז). 'ונהגו שלא לברך עד שעת אכילה' (ח). הגה: ומי שבירך בשעת ראייה - לא הפסיד (ט) (טור); ואין לברך עד שנגמר תשלום גידול הפרי (י) (תשובת רשב"א סי' ר"ג, וכל בו); ואם לא בירך 'עירובין מ' ע"ב. 'רש"י שם, והרמב"ם בפ"י מהל' ברכות. 'ר' מנחת. 'הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

יהיו במטרה להחדיר את חשיבות קיום המצוות בלב הנערים והנערות.⁵
(ז) על האילן - כיוון שהברכה אינה על הנאת האכילה, אלא הודאה לה' יתברך, אדון הטבע, המחפש בטובו מדי שנה פירות חדשים.
(ח) עד שעת האכילה - כיוון שרוב העולם שמחים על חידוש הפרי רק כשהם נהנים מאכילתו. ולכן האוכל פרי חדש צריך לברך הן "שהחיינו" והן ברכת הנהנין ("העץ" או "אדמה"). יש המקדימים את ברכת "שהחיינו", מפני שחובת ברכה זו קדמה להתחייבות בברכת הנהנין, וזו נטיית פוסקי אשכנז;⁶ ויש המקדימים את ברכת הפרי, כי סוף סוף אין מברכים ברכה זו כל זמן שאיננו אוכלים, וברכת הנהנין היא הברכה התדירה מן השתיים. וכך פסקו למעשה חכמי ספרד.⁷
(ט) לא הפסיד - היות שזה זמן הברכה מעיקר הדין. והלכה למעשה, אף האשכנזים ממתנינים עם ברכת "שהחיינו" עד שעת האכילה.
(י) גידול הפרי - שאז ראוי הפרי שייהנו ממנו. ולמעשה ממתנינים כאמור עד שעת האכילה.

5. לכן אין להסתפק בחגיגה ובריקודים, אלא על הבן או הבת לומר דברי תורה. יש לדאוג לכך שהאווירה תהיה של קדושה, ולא של הוללות חס ושלוש. ועל הדוברים באירוע לדבר בשפה המובנת לנוער ולומר דברים המחזקים את הלב.

6. ראו מ"ב ס"ק יא ושעה"צ ס"ק יב, וערוך השולחן סעיף ה. ושניהם מסיקים שעדיף לכתחילה להקדים "שהחיינו", אך מביאים גם פוסקים החלוקים, ומעידים על גדולים הנוהגים להקדים את הברכה על הפרי.

7. ראו כף החיים אות יט ואות כד.

בראייה ראשונה, יכול לברך בראייה שנייה (יא) (אגור).

מע"ף ד

^חאם בירך שהחיינו על שיריזא"ש, כשיאכל גינדא"ש חוזר ומברך 'שהחיינו' (יב). הגה: והם כשני מיני גודגדניות, כגון ווייקשי"ל וקירש"ן וכל כיוצא בזה (יג).

^פתרומת הדשן.

מע"ף ה

^טאם בירך 'שהחיינו' על ענבים, כשישתה יין חדש אינו חוזר ומברך (יד).

^פהאגור.

מע"ף ו

^יפרי שאינו מתחדש משנה לשנה, אפילו אם יש ימים רבים שלא ^יטור וסמ"ג בשם רב שרירא גאון.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) בראייה שנייה - ולמנהגנו שמברכים בעת האכילה, אם לא בירך כשאכל לראשונה, לא יברך כשיאכל בפעם השנייה. ואם כשאוכל לראשונה שכח לברך לפני תחילת האכילה, כל עוד שאוכל את הפרי יכול לברך.

(יב) חוזר ומברך שהחיינו - אלו שני מינים שונים של דובדבנים. ואף שהם מאותה משפחה, יש שמחה באכילת המין השני.

(יג) כיוצא בזה - הרמ"א מתרגם את דברי המחבר מלשון ספרד (לאדינו) ללשון אשכנז (יידיש). הגודגדניות הן דובדבנים, והמילים בלעז הן שני מיני דובדבנים.

(יד) אינו חוזר ומברך - על יין המצוי כל השנה אין מברכים "שהחיינו" כלל, אולם על יין חדש ("יין הילולים") מברכים, בתנאי שלא בירך על ענבים באותה עונה.

אכל ממנו אינו מברך 'שהחיינו' (טו). הגה: פרי שמתחדש שתי פעמים בשנה, מברכין עליו 'שהחיינו' (טז) (בית יוסף); אבל שאין לו זמן קבוע לגידולו - אין מברכין עליו (ב"י בשם הר"ר מנוח), לכן אין מברכין 'שהחיינו' על ירק חדש דעומד כל השנה בקרקע (מהר"י ווייל).

פעיף ז

אינו מברך שהחיינו על הבוסר (יז), אלא כשהבשילו האשכולות ענבים; וכן בכל פרי אחר גמרו (יח).
 הרשב"א בתשובת שאלה.

פעיף ח

הרואה כושי (יט); וגיחור, דהיינו שהוא אדום הרבה; והלבקן, ברכות נ"ח ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) אינו מברך שהחיינו - לדעת המחבר אין לברך ברכת "שהחיינו" אלא על פרי המתחדש בכל שנה, ולא על פרי המצוי לאורך השנה כולה, אף על פי שהאוכלו מרגיש שהפרי חדש עבורו. כיום ירקות ופירות רבים מצויים כל השנה בזכות אחסון, גידול בחממות או יבוא. ועל פירות אלו כבר אין לברך "שהחיינו".

(טז) מברכין עליו שהחיינו - נראה שהמחבר חולק על דין זה, ולשיטתו מברכים רק על פרי המתחדש פעם אחת בכל שנה. לכן על פרי כזה יברכו "שהחיינו" הפוסקים כרמ"א, והפוסקים כמחבר לא יברכו עליו⁸.

(יז) הבוסר - ענב שאינו בשל.

(יח) אחר גמרו - כיוון שהברכה היא על השמחה מהפרי, ופרי שטרם הבשיל אין בו שמחה עדיין.

(יט) כושי - שחור עור. והכוונה לזמן ומקום שבהם הייתה זו תופעה נדירה, ולא כיום.

8. יש המסבירים שלדעת המחבר על פרי המתחדש פעמיים בשנה מברכים "שהחיינו" פעם אחת בשנה. ראו כף החיים אות מב.

דהיינו שהוא לבן הרבה; והקפת, דהיינו שבטנו גדול ומתוך עוביו נראית קומתו מקופחת; והננס; והדרקונם, דהיינו מי שהוא מלא יבלת; ופתויי הראש, דהיינו שכל שערותיו דבוקות זה בזה (כ); ואת הפיל ואת הקוף (כא) – מברך: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, משנה הבריות'.

פע"ף ט

^פהרואה את החיגר (כב); ואת הקטע (כג); ואת הסומא (כד); ומוכה שחין; והבהקנין, והוא מי שמנומר בנקודות דקות – אם הם ממעי אמם (כה), מברך 'משנה הבריות' (כו); ואם נשתנה אחר כך, מברך 'דיין האמת' (כז); 'ויש מי שאומר דדוקא על מי שמצטער בברכות נ"ח ע"ב. יטור בשם הראב"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) **דבוקות זה בזה** – כל אלו הם בני אדם הנראים שונה מרוב האוכלוסייה. וכיוון שישנם אנשים רבים הנרתעים בראותם את השונה, ההלכה מלמדת שיש לכבד תופעות אלו על ידי הברכה. למעשה מעטים מברכים ברכה זו, וכאמור, ברכות אלו אינן חובה.

(כא) **הפיל ואת הקוף** – גם כאן מדובר בבעלי חיים נדירים, והברכה היא על הגיוון שיצר הקב"ה בעולמו. גם עליהם איננו נוהגים כיום לברך, אולי מפני שאנו רגילים לצורתם מאמצעי התקשורת, ואיננו מופתעים למראם.

(כב) **החיגר** – שרגליו קטועות.

(כג) **הקטע** – שידיו קטועות.

(כד) **הסומא** – עיוור.

(כה) **ממעי אמם** – כלומר שכך נולדו.

(כו) **משנה הבריות** – מטרת הברכה להכיר בכך שהשינוי הוא מאת ה', אף שיש כאן טרגדיה לבעלי המומים.

(כז) **דיין האמת** – שאין זה שינוי בברייה, ולכן מביע את צערו על צרתו של חברו. אין לברך ברכות אלו בקול לפני בעל המום, שמא ייפגע.

עליו, אבל על עכו"ם (כח) אינו מברך; ואינו מברך אלא פעם ראשונה, שהשינוי עליו גדול מאד (כט). הגה: ויש אומרים משלשים יום לשלשים יום (טור).

סעיף י

הרואה אילנות טובות ובריות נאות, "אפילו עכו"ם או בהמה, אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שככה לו בעולמו' (ל).⁹ ואינו מברך עליהם אלא פעם ראשונה ולא יותר, לא עליהם ולא על אחרים, אלא אם כן היו נאים מהם.

⁹ ברכות (מ"ג ע"ב) ונ"ח ע"ב. "ירושלמי שם. ⁹ טור בשם הראב"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(כח) עכו"ם - עובד עבודה זרה.

(כט) גדול מאוד - כיוון שהברכה היא על תחושת התדהמה שאדם מרגיש בראיות אלו. ונראה שכיום רבים אין מברכים ברכות אלו מפני שאנו רגילים בתופעות כאלו מאמצעי התקשורת.

(ל) שככה לו בעולמו - גם ברכה זו איננו נוהגים כיום לברך. ואולי סיבת הדבר כמו במקרים הקודמים, שבדורות אלו אנו רגילים בתופעות רבות, וממילא פחות מתפעלים מהן.

סימן רכ"ו

ברכת פרחי האילנות, ובו סעיף אחד.

בסימן קצר זה מובא דינה של ברכת האילנות. בניגוד לחלק מהברכות שבסימן הקודם, נהגו לברך ברכה זו.

סעיף א

^אהיוצא בימי ניסן וראה אילנות (א) שמוציאין פרח (ב), אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שלא חיסר בעולמו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם' (ג).
^בואינו מברך אלא פעם אחת בכל שנה ושנה (ד). ואם איחר לברך
^אברכות מ"ג ע"ב. ^במרדכי שם, הגהות מיימוניות.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אילנות - הכוונה כאן לעצי פרי.

(ב) פרח - פרחי האילנות באביב מבשרים על הפירות העתידים לבוא, ויש בכך שמחה מיוחדת על התחדשות הטבע לאחר החורף. על תהליך זה של הטבע עלינו להודות לה'. בגלל הנוסח "אילנות", בלשון רבים, יש הפוסקים לברך רק אם רואה לפחות שני עצים; אך להלכה אם אין מזדמנים לו שני עצים אפשר לברך על עץ יחיד.

(ג) בני אדם - ברכה זו מעידה על כך שהקב"ה אינו דורש מבני האדם התנזרות מהנאות העולם הזה, אלא מבקש שהנאות יהיו במסגרת הלכתית, המונעת מהאדם להפוך את ההנאה למרכז החיים. אחת הדרכים לכך היא להכיר שה' הוא מקור כל הטוב.

(ד) בכל שנה ושנה - יש אומרים ש"ימי ניסן" הם דווקא בחודש ניסן, ואם רואה עצי פרי פורחים בחודש אדר - לא יברך, וימתין לחודש ניסן. ויש אומרים שחודש ניסן לאו דווקא, ונקטו לשון זו רק משום שבדרך כלל האילנות מבלבלים בניסן, ואפשר לברך גם באדר. הלכה למעשה, לכתחילה

עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד (ה).

שולחן ערוך כפשוטו

טוב לברך בניסן, אולם אם רואה אילנות פורחים בחודש אדר וחושש שבניסן כבר לא יהיו פרחים או שלא יזדמן לו לברך - יברך באדר.
(ה) לא יברך עוד - כיוון שכאמור, עיקר הברכה נתקנה על המעבר מהחורף לאביב. ואם לא בירך בחודש ניסן ומצא באייר אילנות פורחים - יכול לברך. מנהג יפה לצאת בראש חודש ניסן למקומות שיש בהם פריחה ולברך ברכה זו. ויש שנהגו להוסיף תפילות שונות לפני אמירת הברכה.

סימן רכ"ז

ברכת הזיקים, ובו ג' פעיפים.

סימן זה ממשיך לעסוק בברכות הראייה, ומפרט את הברכות על תופעות טבע המופיעות ונעלמות.

פעוף א

א על הזיקים, והוא כמין כוכב היורה כחץ באורך השמים ממקום למקום ונמשך אורו כשבת (א); ועל רעדת הארץ (ב); ועל הברקים; ועל הרעמים; ועל רוחות שנשבו בזעף – על כל אחד מאלו אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם עושה מעשה בראשית' (ג); 'ואם ירצה יאמר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שכחו וגבורתו מלא עולם' (ד).

א ברכות נ"ד ע"א ונ"ח ע"ב. ב תוספות בשם הירושלמי. ג שם נ"ט ע"א כאוקימתא דרבא, כפי פירוש התוספות והרי"ף והרמב"ם והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **כשבת** – מטאור (המכונה בדרך כלל "כוכב נופל"). ונוהגים שלא לברך על תופעה זו יותר מפעם אחת בלילה.

(ב) **רעדת הארץ** – רעידת אדמה.

(ג) **עושה מעשה בראשית** – ובברכתו מכיר המברך בכך שהקב"ה הוא אדון התופעות שבטבע.

(ד) **מלא עולם** – כיוון ששתי הברכות קרובות זו לזו, ובכל מקרה אין מברכים שתי ברכות על מקרה אחד. יש נוהגים לברך "עושה מעשה בראשית" על הברקים ו"שכחו וגבורתו" על הרעמים, וגם הנוהג כך יברך את שתי הברכות רק אם הספיק לברך על הברק לפני ששמע את הרעם; ואם שמע רעם מיד אחרי הברק, יברך על שניהם "עושה מעשה בראשית". בכף החיים מבואר שאין לברך ברכה זו בשם ומלכות, אולם המנהג הרווח הוא לברך בשם

סעיף ב

כ' כל זמן שלא נתפזרו העבים – נפטר בכרכה אחת (ה); נתפזרו בין ברק לברק ובין רעם לרעם, צריך לחזור ולברך (ו).
 י"ירושלמי שם לפירוש רבינו יונה בשם ר"ח והרא"ש.

סעיף ג

ה' היה יושב בבית הכסא (ז) ושמע קול רעם או ראה ברק – אם יכול לצאת ולברך כדי דבור (ח), יצא; ואם לאו, לא יצא (ט).
 י"ירושלמי שם, וכתבו הרא"ש והטור.

שולחן ערוך כפשוטו

ומלכות, כפי שכתב השולחן ערוך.

(ה) **בכרכה אחת** – כיוון שזו אותה תופעת טבע, אלא שהיא נמשכת לאורך זמן.

(ו) **לחזור ולברך** – כיוון שאז זו התרחשות חדשה של התופעה. וכתבו האחרונים שגם אם עבר לילה חוזרים ומברכים, כיוון שהשינה בלילה יוצרת הפסק.

(ז) **בבית הכסא** – וכן בכל מקום שאסור לברך בו.

(ח) **כדי דיבור** – שיעור הזמן המדויק הוא אמירת "שלום עליך רבי ומורי". וזהו זמן קצר, שאורכו כמה שניות.

(ט) **לא יצא** – כיוון שאפשר לברך רק סמוך לראייה (או לשמיעה). אדם שקם משנתו וראה ברק או שמע רעם יכול לברך גם אם לא נטל ידיו, ובתנאי שלא נגע במקומות המטונפים.

סימן רכ"ח

ברכת ימים ונהרות, הרים וגבעות, ובו ג' סעיפים.

סימן זה ממשיך את הלכות ברכות הראייה, ועוסק בברכות על תופעות טבע קבועות.

סעיף א

^אעל ימים ונהרות, הרים וגבעות ומדברות, אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם עושה מעשה בראשית' (א). ^בועל הים הגדול (ב), והוא הים שעוברים בו לארץ ישראל ולמצרים, אומרים: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם עושה הים הגדול' (ג).
^אברכות נ"ד ע"א. ^בשם וכו' יהודה, הרמב"ם בפרק י' מהל' ברכות.

סעיף ב

^אלא על כל הנהרות מברך, אלא על ארבע נהרות דכתיבי בקרא, ^אתוספות שם והמרדכי שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **עושה מעשה בראשית** - כיום רבים אינם נוהגים לברך ברכה זו, אולי משום שתופעות אלו כבר פחות מעוררות התפעלות בלבבות, כפי שמבואר בסעיף ג'.
(ב) **הים הגדול** - הוא הים התיכון (בניגוד ל'ימים' שהובאו בתחילת הסעיף, שהכוונה בהם הייתה לימות - אגמים), וכל שכן על האוקיינוס.
(ג) **הים הגדול** - וכן המנהג. ואמנם יש שפסקו לברך "עושה מעשה בראשית" על הים התיכון, ו"עושה הים הגדול" רק על האוקיינוס, אך להלכה אפשר לסמוך על דברי המחבר¹.

1. טעם האחרונים המכריעים לברך "עושה מעשה בראשית" הוא שבברכה זו יוצאים ידי כל הדעות. ואחרונים רבים פוסקים כהכרעת המחבר, והמברך כמותם יש לו על מה שיסמוך.

כמו חדקל ופרת (ד), ^יוהוא שראה אותם במקום שלא נשתנה מהלכם על ידי אדם (ה).
^יממשעות הגמרא נ"ט ע"ב.

סעיף ג

^הלא על כל הרים וגבעות מברך, אלא דווקא על הרים וגבעות המשונים וניכרת גבורת הבורא בהם (ו).
^הה"ד אבודרהם בשם ר' שמשון.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **חדקל ופרת** - מכיוון שנהר הוא מראה שכיח, כתבו הראשונים שמברכים דווקא על הנהרות המוזכרים במעשה גן עדן (בראשית ב', י-יד), שהם נהרות גדולים שנכללו כבר במעשה בראשית. חידקל ופרת הם נהרות גדולים מאוד, הנמצאים בעירק של היום. בפסוק מובא גם פישון, שאותו מקובל לזהות עם הנילוס שבמצרים, וגם הגיחון, שזהויו אינו ודאי.
 (ה) **על ידי אדם** - וכיוון שהדבר אינו ודאי, המנהג הוא שלא לברך על נהרות כלל.

(ו) **גבורת הבורא בהם** - קשה להגדיר מהו הר משונה; וכיום, כשאנו רגילים מאמצעי התקשורת למראות משונים, פחות מתפעלים מתופעות אלו. ולכן רבים לא נהגו לברך על ההרים והגבעות.

סימן רכ"ט

ברכת הקשת וחמה בתקופתה, וכו' ב' סעיפים.

סימן זה הוא המשך לסימנים הקודמים, שדנו בברכות המשבחות את פועלו של הבורא. ובסימן זה מובאות שלוש ברכות על תופעות טבע נדירות.

סעיף א

^אהרואה הקשת אומר: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם זוכר הברית (א), ^בנאמן בבריתו (ב) וקיים במאמרו' (ג). ^דואסור להסתכל בו ביותר (ד).

^אברכות נ"ט ע"א. ^ב[שם לפירוש] הרי"ף והרמב"ם בפ"י מהל' ברכות. ^גחגיגה ט"ז ע"א לפירוש הרא"ש והטור.

סעיף ב

^אהרואה חמה בתקופתה, והוא מכ"ח לכ"ח שנה, והתקופה בתחלת ^אברכות נ"ט ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **זוכר הברית** – בפרשת נח מבואר שהקשת היא אות לברית שהקב"ה כרת עם העולם שלא להביא עליו עוד מבול, כדברי התורה (בראשית ט', טז): "וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן, וְרָאִיתָהּ לְזִכָּר בְּרִית עוֹלָם".

(ב) **נאמן בבריתו** – בכך שאינו מחריב את העולם.

(ג) **וקיים במאמרו** – הקשת נבראה בששת ימי בראשית, ובימי נח נכרתה עליה הברית, שתהיה אות להתחייבות של ה' שלא להחריב את עולמו¹.

(ד) **ביותר** – מותר לראות את הקשת, וכמובן יש צורך להביט בה כדי לברך, אבל אין להסתכל יותר מדי. טעם הדבר, שכיוון שרואים בקשת זכר לברית שכרת הקב"ה עם עולמו, אנו מנמיכים עינינו בפני השכינה, ככבוד לה'.

1. הסבר הברכה על פי חידושי אגדות למהרש"א, ברכות נ"ט ע"א.

ליל ד' (ה), כשרואה אותה ביום ד' בבוקר, אומר: 'ברוך עושה בראשית' (ו). וכן מברך גם כן כשרואה לבנה במהרתה, וכוכבים במשמרותם, ומזלות בעתם, ^הדהיינו כשתחזור הלכנה בתחלת מזל מלה בתחלת החדש ולא תהיה נוטה לא לצפון ולא לדרום, וכן כשיחזרו כל כוכב מחמשה הנשארים לתחלת מזל מלה ולא יהא נוטה לא לצפון ולא לדרום, וכן בכל עת שיראה מזל מלה עולה מקצות המזרח (ז).

^הלשון הרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

המתגלה לנו באמצעות הקשת.

(ה) ליל ד' - על פי מסורת ישראל נבראו המאורות ביום רביעי שחל בתחילת תקופת ניסן. לפי החשבון האסטרונומי תקופת ניסן מתקדמת מעט בכל שנה, ורק פעם ב-28 שנה שנת החמה מתחילה באותו יום בשבוע ובאותה שעה כפי שהייתה בזמן הבריאה².

(ו) עושה בראשית - כלומר שמברכים "עושה מעשה בראשית" בשם ומלכות. ברכה זו נוהגת בזמן הזה, ונוהגים לברך אותה ברוב עם בתחילת הבוקר, ולא יאוחר משלש שעות לאחר הנץ. הברכה הבאה תתקיים בעזרת ה' בכ"ג בניסן ה'תשצ"ז.

(ז) מקצות המזרח - זהו "מחזור קטן", החל כל ארבע שנים³. וכתבו הפוסקים שהיום אין נוהגים לברך על מראה זה.

2. שנת החמה אורכה 365 יום ורבע בקירוב ("תקופת שמואל"). המספר 364 מתחלק בשבע, ולכן בכל שנה תחילת תקופת ניסן זזה לעומת ימי השבוע ביום ורבע. שארית זו מצטברת לשבועות שלמים רק לאחר 28 שנה, בהן מצטברים 35 יום בתזוזה זו.

3. כשהשארית שהזכרנו בהערה הקודמת זזה לכדי יום שלם. ראו במאירי ברכות נט ע"ב ד"ה "הרואה חמה בתקופתה".

סימן ר"ל

קצת ברכות פרטיות, וכו' ה' מעיפים.

סימן זה דן במספר תחינות ותפילות שראוי לאמון במצבים מיוחדים. כפי שיתבאר, חלקן אינן נוהגות בזמן הזה.

מע"ף א

^אהמתפלל על מה שעבר, כגון שנכנס לעיר ושמע קול צוחה בעיר, ואמר: 'יהי רצון שלא יהא קול זה בתוך ביתי' (א); או שהיתה אשתו מעוברת אחר מ' יום לעיבורה, ואמר: 'יהי רצון שתלד אשתי זכר' (ב) – הרי זה תפלת שוא (ג). ^באלא יתפלל אדם על העתיד לבא, ויתן הודאה על שעבר; כגון הנכנס לכרך, אומר: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתכניסני לכרך הזה לשלום'; נכנס בשלום, אומר: 'מודה אני לפניך ה' אלהינו שהכנסתני לכרך הזה לשלום' (ד); בקש לצאת, אומר: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתוציאני מכרך זה לשלום'. יצא בשלום, אומר: 'מודה אני לפני ה' אלהי שהוצאתני מכרך זה לשלום. וכשם שהוצאתני לשלום כן ^אברכות נ"ד ע"א במשנה, וס' ע"א. ^בשם.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **בתוך ביתי** – ובכך הוא מתפלל לשנות את העבר.
 (ב) **זכר** – ונראה לי שכיום, שידוע לנו שמין העובר נקבע כבר בתחילת ההיריון, אין מקום לתחינה זו אפילו בארבעים יום הראשונים להריון.
 (ג) **תפילת שוא** – כיוון שאין להתפלל על אירועים שכבר אירעו או על שינוי חוקי הטבע.
 (ד) **לשלום** – כל אלו הן תחינות, ולא ברכות. ונאמרות דווקא אם נכנס למקום מסוכן, ולכן אין נוהגים היום לאמון כשלא נשקפת סכנה מיוחדת.

תוליכני לשלום' וכו' (ה), עד 'ברוך אתה ה' שומע תפלה'; וזו היא תפלת הדרך שנכתבו היא וכל דיניה בסימן ק"י (ו).

סעיף ב

הנכנס למוד את גרנו, אומר: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתשלח ברכה בכרי הזה'; התחיל למוד, אומר: 'ברוך השולח ברכה בכרי הזה'. מודד ואחר כך בירך - הרי זה תפלת שוא, שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי (פירוש: הנעלם ואינו נראה) מן העין (ז).

¹תענית ח' ע"ב, בבא מציעא מ"ב ע"א.

סעיף ג

¹הנכנס למרחץ אומר: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום, ותצילני מהאור הזה (ח), וכיוצא בו לעתיד לבא (ט)'; יצא בשלום, אומר: 'מודה אני לפניך ה' אלהי ¹ברכות ט' ע"א לגירסת הרי"ף והרמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **כן תוליכני לשלום וכו'** - כלומר שלאחר התחינה שלפני היציאה מהכרך (שנאמרת כאמור רק כשיש סכנה מיוחדת באותה עיר), יאמר את תפילת הדרך, הפותחת במילים "תוליכני לשלום", והיא נאמרת בכל מצב.

(ו) **בסימן ק"י** - תפילת הדרך היא ברכה החותמת ב"ברוך", ואינה כשאר התחינות שבסימן זה.

(ז) **הסמוי מן העין** - אין כאן תפילה על העבר, או תפילה לנס שיגדיל את כמות התבואה בגורן, אלא כל זמן שאיננו יודעים את מצבו של האוצר, אפשר להתפלל שהכול יהיה לברכה: שהתבואה לא תתקלקל, שאיכות היבול תישמר, וכיוצא בזה. ובתחינה זו האדם מלמד עצמו שכל העושר בידי ה' הוא.

(ח) **ותצילני מהאור הזה** - בזמנם הייתה סכנה באש הלוהטת שחיימה את המרחץ.

(ט) **לעתיד לבוא** - הפירוש הפשוט הוא שמצורף לתפילה זו תפילה להינצל

שהצלתני מהאור הזה' (י).

סעיף ד

הנכנס להקיז דם, אומר: 'יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה, כי רופא חנם אתה' (יא); ולאחר שהקיז יאמר: '*ברוך רופא חולים' (יב).

^הברכות ס' ע"א לגירסת הרי"ף והרמב"ם. *ברכה זו וכל שאר ברכות צריך להזכיר בה שם ומלכות, כנזכר לעיל ריש סי' רי"ח. ב"י.

סעיף ה

לעולם יהא אדם רגיל לומר: 'כל מה דעביד רחמנא, לטב עביד' (יג).

^יברכות ס' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

מסכנות דומות בעתיד. ויש שבארו מילים אלו כרמז להינצל מן הגהינם¹.
(י) **שהצלתני מהאור הזה** - וכיוון שבתו המרחץ בימינו אינם מסוכנים, תחינות אלה כבר אינן נאמרות.

(יא) **רופא חנם אתה** - כיום כבר איננו מקיזים דם לרפואה, ואין אומרים תחינה זו. וראוי לומר אותה לפני לקיחת תרופה, כדי להפנים שאין די בתרופות, וצריך סיוע מהשמיים כדי להחלים².

(יב) **רופא חולים** - כוונת המחבר היא שיש לומר ברכה זו בשם ומלכות. וטוב לאמרה כתחינה לאחר לקיחת תרופה, אך בלי שם ומלכות³.

(יג) **לטב עביד** - תרגום: כל מה שעושה ה' - לטובה עושה. משפט זה מבטא את אמונתנו בא-ל המשגיח, שאין רע יוצא ממנו. הלשון "יהא אדם רגיל לומר" פירושה שאין בכך חיוב, שהרי אי אפשר לחייב אדם לומר זאת אם אינו

1. מקור נוסח משפט זה בתוספתא ברכות פ"ו ה"ז, הובא בירושלמי ברכות פ"ט ה"ד, וברמב"ם כאן. ולעניין ההשוואה לגיהנם, ראו "פרישה" על הטור כאן, ו"תורת חיים על עירובין יט ע"א.

2. עיין מ"ב ס"ק ו.

3. אמנם אין המנהג לאמרה, אבל ודאי שאין כלל בעיה באמירת תחינות שאין בהן ברכה.

מרגיש כך, אלא שיש להתחזק באמונה כדי לומר זאת בלב שלם.

סימן רל"א

שכל כוונותיו יהיו לשם שמים, ובו סעיף אחד.

בין הלכות ברכות להלכות מנחה וערבית מקדיש המחבר סימן אחד לשנת הצהריים, ואגב הדיון בה הוא מאריך בכך שכל כוונות האדם צריכות להיות לשם שמיים.

ויש להקדים לכך, שבקריאה פשוטה בסימן זה נראה שאסור ליהנות מהעולם הזה. והדבר אינו מובן, שהלא משמע מהלכות רבות שמותר לאדם ליהנות: בברכות הנהנין, שלמדנו בסימנים הקודמים, אנו מודים לה' לפני כל הנאה, ואף ב"ברכת האילנות" מפורש "וברא בו בריות טובות ואילנות טובים ליהנות בהם בני אדם". אלא כך יש להבין את הדברים: לכל מעשה שעושה האדם ישנה מטרה מיידית וכן תכליות נוספות. וגם אם המטרה המיידית היא ההנאה - יש לשים לב שהתכלית הסופית היא עבודת ה'. כגון נגר שבונה ארון, מטרתו המיידית היא שייצא ארון מתחת ידו; אולם בעצם מטרתו היא למכור את הארון, ואם נסתכל רחוק יותר - לקבל כסף לכלכלת בני ביתו. על הנגר לתת את ליבו על כך שבסופו של דבר רצונו בכסף זה לחנך את ילדיו לעבודת ה', וכן לדאוג להם שלא ייצאו לתרבות רעה. כך גם בדברים שאדם עושה להנאתו, עליו לשים לבו לכך שגם למעשים אלו יש מטרות נוספות. למשל אם עוסק בספורט להנאתו, ישים לבו שיש בכך גם תועלת לבריאות גופו, ובריאת הגוף חשובה לעבודת ה'. בסימן זה כוונת המחבר היא לתכלית הסופית שעלינו לתת למעשינו, ותכלית זו צריכה להיות עבודת ה', גם בדברים שיש בהם הנאה. ועל פי הסבר זה נבאר את כל הסימן.

סעיף א

^אאם אי אפשר לו ללמוד בלא שינת הצהרים - יישן (א). הגה:
^אלשון הטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) יישן - גם לשינה יש תכלית סופית לעבודת ה': לקבל כוחות כדי לפעול

וכשניעור משנתו אין צריך לברך 'אלהי נשמה' (ב) (ב"י). ויש אומרים שיקרא קודם שיישן 'ויהי נועם' (ג) (כל בו). ²זבלבד שלא יאריך בה, שאסור לישן ביום יותר משינת הסוס שהוא שתין נשמי (ד). ³ואף כזה המעט לא תהא כוונתו להנאת גופו, אלא להחזיק גופו לעבודת השם יתברך (ה); וכן בכל מה שיהנה בעולם הזה, לא יכוין להנאתו (ו), אלא לעבודת הבורא יתברך, כדכתיב (משלי ג, ו): 'בכל ³סוכה כ"ו ע"ב. ²טור בשם רבי יונה בפרקי אבות.

שולחן ערוך כפשוטו

ביום. היום נועד לפעולה ולעבודת ה', והלילה מיועד להחלפת כוחות. אין להפוך את היום ללילה ואת הלילה ליום, אבל מותר לישון ביום אם מניעת שינה ביום תמנע ממנו לפעול.

(ב) אֱלֹהֵי נִשְׁמָה - כיוון שברכה זו תוקנה לאמרה רק אחרי שנת לילה.

(ג) וַיְהִי נֹעַם - כדי שיישן מתוך דברי קדושה. זהו הפסוק האחרון בתהילים צ', והכוונה היא שיאמר אחריו את מזמור צ"א, "יושב בסתר עליון".

(ד) שְׁתִּין נִשְׁמִי - תרגום: ששים נשימות. האדם נושם 60 נשימות בזמן של 2-3 דקות, ולכן הגבלת זמן זו אינה מציאותית. הרמב"ם לא הביא הגבלה זו, וכנראה זו הנהגה של מידת חסידות למי שיכול¹. והעיקר כלשון ערוך השולחן: "בענין כזה הכל לפי מה שהוא אדם, וגם ממסכת אבות יש ראייה לזה, דתנן התם (פ"ג מ"י): 'שינה של שחרית ויין של צהרים וכו' מוציאים את האדם מן העולם', דבשינה של שחרית עובר זמן ק"ש, אבל שינה של צהרים לא תנן. וכן ראינו לגדולי עולם שהיו ישנים ביום כשעה או שתיים, דכך הוצרכו לפי חלישותם ולפי הנהגתם".

(ה) הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ - כפי שהסברנו בהקדמה, שהתכלית הסופית היא עבודת השם.

(ו) לַהֲנֹאתוּ - לא יכוון שהתכלית היא ההנאה בלבד.

1. ויש שביארו את זמן שתין נשמי לא כששים נשימות של אדם, אלא כמשך זמן ארוך יותר. ראו למשל בשפת אמת לסוכה כו ע"ב, המסביר שמדובר בשש שעות; ובביאור הלכה סימן ד סעיף טז ד"ה "דוד", המביא סברות שמדובר על חצי שעה או על שלוש שעות.

דרכיך דעהו, ואמרו חכמים: כל מעשיך יהיו לשם שמים, שאפילו דברים של רשות, כגון האכילה והשתיה וההליכה והישיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך, יהיו כולם לעבודת בוראך, או לדבר הגורם עבודתו, שאפילו היה צמא ורעב, אם אכל ושתה להנאתו אינו משובח, אלא יתכוין שיאכל וישתה כפי חיותו, לעבוד את בוראו (ז); וכן אפילו לישב בסוד ישרים, ולעמוד במקום צדיקים, ולילך בעצת תמימים, אם עשה להנאת עצמו והשלים חפצו ותאותו – אינו משובח, אלא אם כן עשה לשם שמים (ח); וכן בשכיבה, אין לומר שבזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצות לא יתגרה בשינה לענג עצמו, אלא אפילו בזמן שהוא יגע וצריך לישן כדי לנוח מיגיעתו, אם עשה להנאת גופו (ט) אינו משובח, אלא יתכוין לתת שינה לעיניו ולגופו מנוחה לצורך הבריאות, שלא תטרף דעתו בתורה מחמת מניעת השינה; וכן בתשמיש, אפילו בעונה האמורה בתורה (י), אם עשה להשלים תאותו או להנאת גופו – הרי זה מגונה, ואפילו אם נתכוין כדי שיהיו לו בנים שישמשו אותו וימלאו מקומו אינו משובח, אלא יתכוין שיהיו לו בנים לעבודת בוראו, או שיתכוין לקיים מצות עונה כאדם הפורע

שולחן ערוך כפשוטו

- (ז) לעבוד את בוראו – ואם זו התכלית – מותר ליהנות, ואף יש בכך מצווה, כי ההנאה מביאה להודות לה' יתברך על כל הטוב שמשפיע לבני האדם.
- (ח) לשם שמים – גם אם תכלית מעשיו היא התקדמות רוחנית, אסור שהיא תיעשה לשם עצמו, והתכלית הסופית צריכה להיות לשם שמים. וודאי שהתקדמות רוחנית היא דבר טוב, אלא שהתכלית אינה ה"אני", אלא להגדיל את שמו יתברך בעולם.
- (ט) להנאת גופו – כתכלית.
- (י) בעונה האמורה בתורה – היא מצוות הבעל לבוא על אשתו לצורך סיפוקה.

חובו (יא); וכן בשיחה, אפילו לספר בדברי חכמה צריך שתהיה כונתו לעבודת הבורא, או לדבר המביא לעבודתו. כללו של דבר: חייב אדם לשום עיניו ולבו על דרכיו, ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו, וכשרואה דבר שיביא לידי עבודת הבורא יתברך יעשהו, ואם לאו לא יעשהו; ומי שנוהג כן, עובד את בוראו תמיד (יב).

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) הפורע חובו - מותר לאדם ליהנות ביחסי אישות מותרים², אלא שיש להיזהר שלא להפוך זאת לתכלית. ובעזרת ה' נרחיב בכך בסימן ש"מ.

(יב) תמיד - הזוכה לנהוג כדברי המחבר, ומכוון את כל מעשיו ופעולותיו לשם שמיים, כל יומו הוא עבודת השם. וגם פעילות שרוב בני האדם עושים להנאתם, כאכילה, שינה, תשמיש המיטה ופעילות ספורט, אדם העושה אותם כדי להגיע לאיזון של רוגע ובריאות, ובזכות איזון זה יוכל לעבוד את ה', נמצא שפעולות אלו הופכות אצלו למצווה, וכלשון המחבר: "עובד את בוראו תמיד".

2. ראה לכך, שבתחילת סימן ר"פ כתב המחבר: "תשמיש המטה מתענוגי שבת הוא", ומשמע שיש בכך עונג מותר. וזו ראה נוספת לדברינו בסימן זה, שההנאות עצמן מותרות, אלא שיש לשים לב לתכליתן.

הלכות מנחה וערבית

סימנים רל"ב – רמ"א

סימן רל"ב

דברים האסורים לעשות בשעת המנחה, ובו ג' פעיפים.

על חשיבות תפילת מנחה כתב הטור:

"ומאוד צריך ליזהר בה, דא"ר חלבו אמר רב הונא: 'לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה, שהרי לא נענה אליהו אלא בתפלת המנחה'. והטעם, מפני שתפלת השחר זמנה ידוע: בבקר בקומו ממיטתו יתפלל מיד, קודם שיהא טרוד בעסקיו. וכן של ערב בלילה זמנה ידוע: בבואו לביתו והוא פנוי מעסקיו. אבל של מנחה, שהיא באמצע היום בעוד שהוא טרוד בעסקיו, צריך לשום אותה אל לבו ולפנות מכל עסקיו ולהתפלל אותה, ואם עשה כן שכרו הרבה מאוד".

סימן זה פותח בשאלה כיצד יתפלל הציבור כאשר השעה דחוקה, וממשיך בדברים שאסור לעשות בשעת המנחה קודם התפילה. הסימן הבא הוא המשך לסימן זה, ועוסק בזמנה של תפילת מנחה.

נקדים ונאמר שישנם שני זמנים הנקראים "מנחה": הראשון הוא "מנחה גדולה", המתחיל חצי שעה לאחר חצות היום, והשני הוא "מנחה קטנה", המתחיל בתשע וחצי שעות זמניות (שלוש שעות וחצי אחר חצות, שהן שעתיים וחצי לפני השקיעה). תפילת מנחה היא כנגד קרבן תמיד של בין הערביים, שהיה קרב בזמן מנחה קטנה, אבל אפשר להקריבו כבר ממנחה גדולה. הפוסקים נחלקו מהו עיקר זמן התפילה: האם במנחה קטנה, כיוון שבזמן זה הקריבו בדרך כלל את קרבן התמיד, או כבר ממנחה גדולה, משום שעדיף להקדים את קיום המצווה ככל האפשר. ועוד טעם שנתנו חכמים להתפלל דווקא מנחה קטנה, כדי להתפלל שחרית בתחילת היום, מנחה בסוף

סעיף א

אם השעה דחוקה (א), יתפללו בלחש ואחר כך יאמר שליח ציבור 'מגן' ו'מחיה' (ב), ויענו קדושה, ומסיים 'האל הקדוש' (ג), אם אין שעות ביום לגמור י"ח ברכות. הגה: ויש אומרים שיתפלל השליח^א שבלי הלקט בשם רבי אפרים בשם רבינו האי.

שולחן ערוך כפשוטו

היום, וערבית בתחילת הלילה. סוף זמן מנחה הוא בסוף היום¹.
(א) השעה דחוקה - סעיף זה עוסק במנהג השכיח להתפלל מנחה ממש בסוף היום (סוף מנחה קטנה, כפי שהבאנו בהקדמה)². במקרה שהתפילה התעכבה מעט, יש חשש שלא יוכלו לסיים גם תפילה בלחש וגם חזרת הש"ץ לפני הלילה, וכן עדיף לקצר את חזרת הש"ץ. ואמנם מצאנו קהילות שבהן מראש מדלגים על חזרת הש"ץ במנחה, אולם מדברי השו"ע כאן למדנו שאין לשנות מתקנת חכמים להתפלל גם בלחש וגם בקול, אלא אם כן השעה דחוקה³.
(ב) מגן ומחיה - כלומר שתי הברכות הראשונות של תפילת העמידה: "מגן אברהם" ו"מחיה המתים".
(ג) האל הקדוש - כלומר שלאחר התפילה בלחש מסתפקים בחזרת הש"ץ על שלוש הברכות הראשונות בלבד.

1. נחלקו הפוסקים מתי סוף היום, בשקיעה או בצאת הכוכבים. ולכן לכתחילה יש להתפלל מנחה לפני השקיעה, ואם התאחר יכול להתפלל עד צאת הכוכבים, כמפורט בסימן הבא.

2. סוף זמן תפילת מנחה מבואר בסימן הבא.

3. אפשר שהמחבר פתח את הלכות תפילת המנחה דווקא בדין זה כדי ללמדנו שתיקנו חכמים להתפלל גם בלחש וגם חזרה אף שאין לנו היום מי שאינו בקי בתפילה ואינו יכול להתפלל בעצמו. לעניין החשיבות בחזרה והסיבה שלא לוותר עליה, עיין מה שכתבנו בהקדמה לסימן קכ"ד.

צבור עם הקהל בקול רם (ד) (מהרי"ל), וכן נוהגין (ה) ועיין לעיל סי' קכ"ד (סעיף ב').

סעיף ב

(ו) לא ישב אדם להסתפר סמוך למנחה (ז), עד שיתפלל (ח); ולא³ שבת ט' ע"ב במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) בקול רם - את שלוש הברכות הראשונות⁴, והציבור ישלים את שאר התפילה בלחש.

(ה) וכן נוהגים - וכך נוהגים גם הספרדים.

(ו) הקדמה לסעיף - סעיף זה דן בתקנת חכמים שלא לעשות פעילויות מסוימות בזמן המנחה קודם שיתפלל, שמא ימשך אחר מעשיו ולא יתפלל. לפיכך אין להתחיל להסתפר, לבדוק את הבורסקי, להיכנס לבית המרחץ או לשבת לארוחה לפני שמתפללים מנחה. בהיקף האיסור יתבאר שהמחבר נוקט כשיטה המחמירה, ואילו הרמ"א מציג עוד שלוש שיטות, שכל אחת מהן מקלה מחברתה. ולמעשה גם הספרדים נוהגים בדיון זה להקל כאשכנזים.

(ז) סמוך למנחה - כתבו הפוסקים שזמן זה מתחיל מחצות היום.

(ח) עד שיתפלל - ואף שיש עוד זמן רב עד סוף זמן תפילה, ביארו בגמרא שהאיסור הוא מחשש שמא המספריים יישברו והתספורת תתעכב. וכתבו האחרונים שגזירה זו אינה שייכת כיום, כיוון שיש לספר כמה זוגות מספריים⁵.

4. ויש אשכנזים הנוהגים שהיחידים ממתינים עד ששליח הציבור מסיים "האל הקדוש", ורק אז מתחילים בתפילת לחש, על פי המ"ב בסימן קכ"ד ס"ק ח; אולם כאן בס"ק ד המ"ב כתב כפי שכתבנו. וצריך עיון. אמנם המ"ב כותב, על פי הרמ"א קכד ב, שאחד מן המתפללים לא יתחיל בתפילה עם שליח הציבור, כדי שלכל הפחות אדם אחד יאמר אמן ותישמר מסגרת התקנה של חזרת הש"ץ. ועיין דברינו בסימן קכ"ד ס"ק ו'. ואולם הצורך באמירת אמן אינו כדי שברכות שליח הציבור לא תהיינה לבטלה, שהלא זו גם תפילת החובה של שליח הציבור. לכן אין בעיה עקרונית במניעת אמירת האמן, והתפילה יחד עם שליח הציבור היא שהופכת את התפילה של כולם לתפילה בציבור.

5. משנ"ב ס"ק ו', וכף החיים אות ח'.

יכנס למרחץ (ט) ולא לבורסקי (פירוש: מקום שמעבדין שם העורות) (י), ולא לדין (יא), ולא לאכול יאפילו סעודה קטנה (יב), סמוך למנחה גדולה. ואם התחיל באחת מכל אלו – אינו מפסיק, אף על פי שהתחיל באיסור; והוא שיהא שהות ביום להתפלל אחר שיגמור סעודתו או מלאכתו, אבל אם אין שהות להתפלל אחר כך, צריך שם בגמרא כרב אחא בר יעקב דלישנא בתרא הוא, הרי"ף שם והרמב"ם בפ"ו מהלכות תפילה, והגהות מיימוני שכן היה נוהג מהר"ם. ⁷תוספות והרא"ש והר"ן ממשמעות הגמרא שם ובסוכה ל"ח ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) למרחץ – הכוונה לבית המרחץ שלהם, שחומו היה רב. והחשש הוא שמא יתעלף ויאחר את זמן התפילה; וגם גזירה זו אינה שייכת כיום. ומי שהלך עם חבריו לים ולבריכה, יכלכל צעדיו להתפלל מנחה לפני כניסתם, שמא יתעכבו. **(י) העורות** – שמא יראה שעורותיו עומדים להתקלקל, וימשיך בטיפול בבעיה עד הערב. כיום אין זה מצוי שיש לאדם מפעל לעורות, אולם יש ללמוד מכך על כל פעולה מסחרית שיש סבירות שתימשך עד הערב, שטוב להקדים ולהתפלל מנחה לפנייה.

(יא) לדין – אף על פי שנדמה לנוכחים שהדיון לקראת סיום, כיוון שלעיתים עולה ראייה חדשה, והדיון נמשך הרבה מעבר למתוכנן. **(יב) סעודה קטנה** – כלומר סעודה רגילה. לדעת המחבר יש לחשוש שמא תימשך הסעודה מעבר לזמן מנחה, אף על פי שמדובר בסעודה רגילה. ובהמשך מקל בכך הרמ"א, ונבאר שם שגם הספרדים נוהגים כדבריו.⁶

6. לכאורה משמע מתחילת הסימן הבא שלמחבר יש להתפלל לכתחילה מנחה קטנה, ואם כן יש לשאול מדוע נאסרו פעולות אלו ממנחה גדולה, והלא עיקר זמן מנחה טרם הגיע. אולם בדברינו בתחילת הסימן הבא נראה שגם לדעת המחבר אפשר לכתחילה להתפלל מנחה גדולה, ולכן אין קושיה, והרוצה להתחיל פעולות אלה יקדים להתפלל מנחה גדולה. ולדעת המפרשים את המחבר שתפילת מנחה גדולה אינה אלא בדיעבד, נראה לתרץ שהמחבר לשיטתו, שכתב בסימן קנ"ז שזמן סעודת צהריים היא לפני חצות. ועוד יש לשאול לעניין עבודה, כיצד לשיטתו אפשר לעבוד החל מזמן מנחה גדולה, אם עדיף להתפלל מנחה קטנה; ונראה כי לדעת המחבר אסורות רק

להפסיק מיד (יג);⁷ וזמאימתי התחלת תספורת, משיניח סודר של ספרים על ברכיו; והתחלת מרחץ, משיפשוט לבושו העליון; והתחלת בורסקי, משיקשור בגד בין כתפיו כדרך הבורסקים; והתחלת דין, אם היו עסוקים בו, משיתחילו בעלי דינים לטעון, ואם לא היו עסוקים בו, משיתעטפו הדיינים, ולדידן משישבו אדעתא לדון (יד); והתחלת אכילה משיטול ידיו. הגה: ויש חולקים, וסבירא להו דסעודה קטנה מותר, ואינו אסור רק בסעודת נשואין או מילה (טו) (טור בשם ר"ת); ויש אומרים דאפילו סעודה גדולה סמוך למנחה גדולה⁸ "שבת ט' ע"ב. רבינו ירוחם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) מיד - מיד כשזכר, ולא ימתין עד סמוך לסוף הזמן, שמא יפסיד תפלתו. (יד) אדעתא לדון - תרגום: על דעת לדון. ובכולם, אף שאסור להתחיל לכתחילה, אם התחיל בזמן מנחה גדולה - אינו צריך להפסיק. וכתב הביאור הלכה שאין חובה להפסיק אף אם יפסיד תפילה בציבור, כל עוד יספיק להתפלל בזמן ביחידות. ואם התחיל סמוך למנחה קטנה, יש אומרים שצריך להפסיק⁷. אולם מלשון המחבר שכתב "ואם התחיל ... אינו מפסיק" ולא חילק, משמע שאין צריך להפסיק גם אם התחיל בזמן מנחה קטנה; וכך עולה מדבריו על המתחיל בארוחה: "אבל אם אין שהות להתפלל אחר כך, צריך להפסיק", שמשמע מהם שבכל מקרה שיש שהות להתפלל אין צריך להפסיק⁸. (טו) נישואין או מילה - לשיטה זו מותר להתחיל סמוך למנחה גדולה גם תספורת רגילה ורחיצה רגילה, וכל האיסורים האלה חלים רק סמוך למנחה

הפעולות המנויות לעיל, שיש חשש סביר שיימשכו יותר מהמתוכנן. ואם יש חשש שבגלל שאדם ימתין למנחה קטנה ישכח להתפלל מנחה, יודה גם המחבר שעדיף שיתפלל מנחה גדולה.

7. מג"א ס"ק ט; משנב ס"ק יג.

8. וכן דייק מהמחבר הערות "איש מצליח" על המשנה ברורה.

שרי (טז) (בעל המאור והגהות מרדכי פרק קמא דשבת); ויש אומרים דסעודה קטנה אפילו סמוך למנחה קטנה שרי **(יז)** (טור בשם ר"י); ונהגו להקל כשתי הסברות, דהיינו בסעודה גדולה סמוך למנחה גדולה, ובסעודה קטנה סמוך למנחה קטנה **(יח)**, ואפשר הטעם משום דעכשיו קורין לבית הכנסת, לא חיישינן דלמא יפשע ולא יתפלל **(יט)** (אגודה פרק קמא דשבת), (ועיין לעיל סי' פ"ט סע' ה). מיהו בסעודה גדולה יש להחמיר אפילו סמוך למנחה גדולה **(כ)**, ואפילו אם התחיל קודם לכן, כשמגיע מנחה קטנה והשעה עוברת צריך לקום ולהתפלל **(כא)** (טור וב"י בשם הפוסקים).

שולחן ערוך כפשוטו

קטנה, שהיא עיקר זמן המנחה, והאיסור בזמן מנחה גדולה הוא רק בפעולה שדרכה להימשך כמה שעות, כסעודות נישואים.

(טז) שרי - מותר. לדעה זו אסרו חכמים רק סמוך למנחה קטנה.

(יז) למנחה קטנה שרי - דעה זו מקלה עוד יותר, ומסבירה שגם סמוך למנחה קטנה נאסרו רק פעולות הנמשכות זמן רב.

(יח) סמוך למנחה קטנה - ולמנהג זה לא נאסר אלא להתחיל פעולה ארוכה סמוך למנחה קטנה.

(יט) ולא יתפלל - כלומר: הטעם שהקלו בכך הוא שבזמנם היה אדם שתפקידו לקרוא לציבור לתפילה במניין, ולכן לא היה חשש שהפעולה תשכיח ממנו את התפילה. וכיום הדבר אינו שכיח, מלבד במוסדות חינוך או בכמה מפעלים המכריזים על שעת מנחה. ואף שטעמי ההיתר אינם שייכים כיום, מנהג ההיתר נשאר בעינו, ויש דרכים אחרות להזכיר לנו לעצור ולהתפלל, כגון תזכורת במכשירים האלקטרוניים ועוד.

(כ) סמוך למנחה גדולה - אמנם מעיקר הדין האיסור הוא סמוך למנחה קטנה, אולם "החכם עיניו בראשו", ויש לתכנן מראש שלא להפסיד את תפילת המנחה.

(כא) לקום ולהתפלל - ובכל אחת מן הפעולות שציין המחבר יעצור ויתפלל, ולא ימתין עד הרגע האחרון. והלכה למעשה, בסעודות חגיגיות צריכים בעלי הסעודה לדאוג לתפילת מנחה, וטוב לארגן מנחה בציבור בתחילת השמחה

סעיף ג

ז'הא דאסור לאכול סעודה קטנה, היינו כשקובע לסעודה; אבל לטעום, דהיינו אכילת פירות, מותר. ^נוהוא הדין לאכול פת כביצה כדרך שאדם אוכל, בלא קבע, מותר (כב).

^אברכות כ"ח ע"ב. ^נטור.

שולחן ערוך כפשוטו

אם הגיע זמן מנחה גדולה. וכך ינהגו הן האשכנזים והן הספרדים.
(כב) בלא קבע מותר - אכילה מועטת בלא קביעת סעודה מותרת, ואפילו לשיטת המחבר בסעיף הקודם, שאסור גם סעודה קטנה החל מזמן מנחה גדולה. זאת בניגוד לתפילת שחרית, שאסור לאכול לפנייה כלום (פ"ט, ג), משום שיש לפתוח את היום בתפילה. אולם במנחה אין כאן אלא חשש שמא יפסיד את התפילה, ולא אסרו חכמים לאכול באמצע היום.

סימן רל"ג

זמן תפלת המנחה, ובו ב' סעיפים.

קרבת התמיד של בין הערביים היה קרב בבית המקדש בזמן מנחה קטנה (שעתיים וחצי לפני השקיעה), ולכן זמן מנחה קטנה הוא עיקר הזמן לתפילת מנחה. אולם מותר להקריב קרבן זה כבר החל ממנחה גדולה (חצי שעה לאחר חצות היום), וכך עשו בי"ד בניסן, שכיוון שקרבנות הפסח קרבים לאחר קרבן התמיד, הקדימו את שחיטת התמיד לזמן המוקדם ביותר. ולכן מותר להתפלל מנחה כבר מזמן מנחה גדולה. סעיף א' בסימן זה דן בהרחבה בתחילתו ובסופו של זמן של תפילת המנחה, וסעיף ב' דן בהכנה לתפילה.

סעיף א

^אמי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, יצא (א). ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה (ב); ^בעד ^אב"י לדעת הרמב"ם פ"ג מהלכות תפילה. ^בברכות כ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) יצא - ומותר לכתחילה להתפלל החל מזמן זה; ונקט המחבר לשון זו כדי להשמיענו שאין זה עיקר זמן התפילה.
(ב) ולמעלה - דעת המחבר היא שאף שזמן מנחה קטנה הוא העיקרי, מותר

הלילה (ג) לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה (ד) שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע (ה). הגה: ומשערינן שעות אלו לפי ענין היום, ואף

שולחן ערוך כפשוטו

לכתחילה להתפלל מנחה גדולה¹. ויש המבינים² מדברי המחבר שטוב יותר להמתין עד מנחה קטנה כדי להתפלל. ודע שיש ראשונים הסוברים שלכתחילה עדיף להתפלל דווקא במנחה גדולה, כדי להקדים את התפילה ככל האפשר³.

(ג) עד הלילה - כלומר עד צאת הכוכבים; אולם כתבו הפוסקים שלכתחילה יש להתפלל לפני השקיעה, כיוון שהזמן שמהשקיעה עד צאת הכוכבים הוא ספק יום ספק לילה. ובדיעבד ניתן להתפלל עד 13 וחצי דקות לאחר השקיעה, שזו השיטה המוקדמת ביותר לחישוב צאת הכוכבים; ואם לא הספיק, יכול בדיעבד להתפלל מנחה עד 18 דקות לאחר השקיעה.

(ד) פלג המנחה - כלומר 'חצי מנחה'. כיוון שזמן הקרבת התמיד היה ממנחה קטנה עד אמצע הזמן שבינה לבין השקיעה⁴.

(ה) חסר רביע - כלומר שעה ורבע לפני השקיעה.

1. המחבר מתבסס בלשונו על דברי הרמב"ם, שכתב (הלכות תפילה פרק ג' הלכה ב): "כבר אמרנו שתפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנו זמנה. ולפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה, תקנו זמנה מתשע שעות ומחצה, והיא הנקראת מנחה קטנה. ולפי שבערב הפסח שחל להיות בערב שבת היו שוחטין את התמיד בשש שעות ומחצה, אמרו שהמתפלל מאחר שש שעות ומחצה יצא, ומשהגיע זמן זה הגיע זמן חיובה, וזו היא הנקראת מנחה גדולה". ההבנה שלמחבר זמן תפילת המנחה מתחילה כבר ממנחה גדולה מסבירה גם מדוע אסר שו"ע בסימן הקודם לשבת לסעודה סמוך למנחה גדולה. ולכן במקומות רבים מתפללים בקביעות מנחה גדולה.

2. מג"א ס"ק ב', ובשערי תשובה ס"ק א בשם הרדב"ז, ולדעתם אין להתפלל מנחה גדולה "אלא מתוך הדוחק".

3. ויש גם דעות שסוברות שלכתחילה יש להתפלל מנחה דווקא בסוף היום. אבל נראה לנו שוודאי אין זו דעת המחבר.

4. גם לשיטת חכמים סיימו להקריב את התמיד בפלג המנחה. אולם כיוון שעד השקיעה עסקו במקדש בהקטרת הקטורת של בין הערבים, הדבר נחשב לשיטתם לחלק מזמן המנחה.

אם היום ארוך משערינן ל"ב שעות והם נקראים שעות זמניות, וכן כל מקום ששיערו חכמים בשעות, משערינן לשעות אלו (ו) (רמב"ם בפירוש המשנה בפרק קמא דברכות).⁵ וואסיקנא: דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד (ז);⁶ וזהו שיעשה לעולם כחד מינייהו (ח), שאם עושה כרבנן ומתפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה; ואם עושה כרבי יהודה ומתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, צריך ליזהר שלא יתפלל מנחה באותה שעה (ט). ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה (י), אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה (יא); ואם בדיעבד התפלל תפלת ערבית

⁵ שם כ"ז ע"א. ⁶ ר' יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **לשעות אלו** - כאשר ההלכה עוסקת בזמני היום היא משתמשת ב'שעות זמניות', הנוצרות מחלוקת הזמן שבין הזריחה לשקיעה לשנים עשר חלקים שווים⁵, וחלקים אלו הם השעות הזמניות, המשתנות באורכן בין החורף לקיץ.

(ז) **ודעבד כמר עבד** - תרגום: והמסקנה (במחלוקת חכמים ורבי יהודה) שהעושה כחכמים יצא, והעושה כרבי יהודה יצא.

(ח) **כחד מינייהו** - כלומר שאפשר לעשות בקביעות או כחכמים או כרבי יהודה, אך אין לפסוק לעתים כך ולעתים כך.

(ט) **באותה שעה** - אפשר לפסוק כחכמים - ולהתפלל בכל יום מנחה לפני רדת הלילה וערבית בלילה, או כרבי יהודה - ולהתפלל בכל יום מנחה לפני פלג המנחה, וערבית לאחריו.

(י) **עד הלילה** - ולמעשה פוסקים כחכמים.

(יא) **קודם שקיעת החמה** - שכיוון שאנו נוהגים כחכמים, אין לשנות

5. כך מקובל היום כעיקר ההלכה. ואמנם לפי המחבר היום מתחיל מעלות השחר ונמשך עד צאת הכוכבים, ויש שהבינו שלפיכך שעה זמנית נוצרת מחלוקת זמן זה ל-12, ונמצא היום מתחיל מוקדם יותר, וכל שעה ארוכה יותר. אולם כאמור איננו פוסקים כך למעשה.

מפלג המנחה ולמעלה, יצא (יב). ובשעת הדחק יכול להתפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה (יג). הגה: ולדידן במדינות אלו שנוהגין להתפלל ערבית מפלג המנחה, אין לו להתפלל מנחה אחר כך (יד); ובדיעבד או בשעת הדחק - יצא אם מתפלל מנחה עד הלילה, דהיינו עד צאת

שולחן ערוך כפשוטו

כשמתאים לנו ולנהוג כרבי יהודה.

(יב) יצא - לכתחילה אין לפסוק לעתים כחכמים ולעתים כרבי יהודה, אבל בדיעבד יצא אם התפלל ערבית מפלג המנחה - כרבי יהודה - בתנאי שבאותו יום התפלל מנחה לפני הפלג. זו דעת המחבר, והרמ"א מביא שיטה מקלה יותר.

(יג) מפלג המנחה ולמעלה - בהלכה זו שעת הדחק דינה כבדיעבד, ומי שממהר יכול להתפלל ערבית לכתחילה מפלג המנחה, בתנאי שהקדים מנחה לפני הפלג.

(יד) אחר כך - המחבר כתב שהמנהג הוא להתפלל מנחה עד הלילה, כחכמים; לעומת זאת מנהג אשכנז היה להתפלל ערבית כבר מפלג המנחה, כרבי יהודה, ולהתפלל מנחה לפני הפלג. למנהג זה רק בשעת הדחק ניתן לסמוך על חכמים ולהתפלל מנחה עד הלילה וערבית אחרי צאת הכוכבים. באשכנז נהגו כך משום שבארצות צפוניות יורד הלילה בקיץ בשעה מאוחרת, וקשה להמתין עד הלילה להתפלל ערבית. כיום בארץ ישראל אין הבדל במנהגי האשכנזים והספרדים, אלא שטוב לכתחילה להקפיד שלא להתפלל הן מנחה והן ערבית באותו יום בין פלג המנחה והלילה. אולם הלכה למעשה רבים נוהגים שלא כדברי המחבר והרמ"א, אלא מתפללים הן מנחה והן ערבית מפלג המנחה לכתחילה. מנהג הזה מצוי כבר בראשונים, והעושים כן יש להם על מי לסמוך,

הכוכבים (טו) (בית יוסף בשם אהל מועד ורשב"א).

שולחן ערוך כפשוטו

במיוחד אם עושים כך כדי להתפלל במניין⁶. והמתפלל ביחידות טוב שינהג כפסיקת השולחן ערוך, אם לא בשעת הדחק. ויש לשים לב שהמתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים יצא ידי חובת תפילה, אבל לא ידי חובת קריאת שמע⁷, וצריך להקפיד לחזור ולקרוא קריאת שמע לאחר צאת הכוכבים, ולכל הפחות יקרא שנית פרשה ראשונה של שמע.

(טו) עד צאת הכוכבים - הן לפי המחבר והן לפי הרמ"א מותר להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים, כיוון שזמן בין השמשות הוא ספק יום ספק לילה, ומקלים בספק דרבנן. והיתר זה קיים בשעת הדחק בלבד, או כדי להתפלל במניין⁸. ועוד נעיר שאם מתפללים מנחה לאחר השקיעה, לדעת הרבה פוסקים יש להימנע מלומר תחנון⁹.

6. את המנהג להתפלל הן מנחה והן עמידה של ערבית בין פלג המנחה ללילה הסביר ערוך השולחן, שתפילת ערבית היא כנגד הקטרת החלבים והאברים של הקרבנות, שאמנם זמן שריפתם הוא כל הלילה, אבל הם עולים על המזבח לפני הלילה, ולכן הזמן מפלג המנחה משמש גם לקרבן מנחה וממילא לתפילת מנחה, וגם להקטרת האברים וממילא לתפילת ערבית. ועוד אפשר לומר שזמן זה נחשב כזמן ביניים, וכשהאדם מתפלל ערבית הופך זמן זה ללילה עבורו.

7. ויש מקלים גם לגבי קריאת שמע. לכן מי שהתפלל בשבת מוקדם מותר לו לקדש אף סמוך לשקיעה או לצאת הכוכבים, ואינו צריך להמתין ללילה כדי להקדים קריאת שמע לקידוש, משום שכבר יצא ידי חובה לדעת חלק מהראשונים. וכך פסק והסביר הבית יוסף בסימן רס"ז. ועיין מ"ב ס"ק ו, שמביא מחמירים, אבל מסיק שאין למחות במקלים (שהלא הבית יוסף מקל).

8. ויש הפוסקים שעדיף להתפלל ביחידות לפני השקיעה מאשר להתפלל בציבור בבין השמשות, וכך הכריעו המשנ"ב והאיש מצליח בהגותיו על המשנה ברורה. אולם למעשה אפשר לסמוך על פוסקים רבים (עיין פסקי תשובות הערה 40) המתירים להתפלל בין השמשות כדי להתפלל במניין.

9. כיוון שאין אומרים תחנון בלילה (קל"א, ג), ואף לא בבין השמשות, שהוא ספק לילה.

סעיף ב

האם יש לו מים – צריך ליטול ידיו כדי להתפלל (טז), אף על פי שאינו יודע להם שום לכלוך (יז), ולא יברך (יח) (ועיין לעיל סימן צ"ב סעיף ה'). הגה: ואפילו עומד מלמודו, יטול ידיו לתפלה (יט) (מנהגים); ואם אין לו מים מזומנים, אינו צריך ליטול (כ).

הלשון הטור בסימן צ"ב, ושם [אות ט] ציינתי מוצא הדין.

 שולחן ערוך כפשוטו

(טז) כדי להתפלל – שיטת הרמב"ם היא שחובה ליטול ידיים בברכה לפני כל תפילה, ולשאר הראשונים רק לפני תפלת שחרית. ולכן אם יש מים מזומנים חוששים לשיטת הרמב"ם ונוטלים ידיים, ואם אין מים מזומנים אין צריך לחפש אחריהם, כיוון שמעיקר הדין אין הלכה כרמב"ם. את החובה ליטול ידיים לפני התפילה סמכו חכמים לפסוק "אֶרְחֵץ בְּנִקְיוֹן פְּפִי וְאֶסְבְּבָה אֶת מַזְבֵּיחֶךָ יי"10, והעיקר הוא רחיצת הידיים, ואין צורך בכלי לנטילה זו.

(יז) שום לכלוך – ומטרת הנטילה אינה דווקא להתנקות אלא להתכונן לתפילה, שהיא כמפגש עם הא-ל.

(יח) ולא יברך – הואיל וכאמור יש דעות בראשונים שהחובה ליטול ידיים היא רק לפני תפילת שחרית.

(יט) יטול ידיו לתפילה – אף שעוסק כבר בעבודת ה'; כי עד עתה למד את תורת ה', וכעת עומד לפנות אליו ישירות.

(כ) אינו צריך ליטול – כי מעיקר הדין החובה ליטול היא בתפילת שחרית בלבד.

10. הפסוק בתהילים כ"ו; ודרשתו בברכות דף טו ע"א.

סימן רל"ד

תשלומים ונדבה בתפלת מנחה, ובו ב' סעיפים.

סעיף א

הרוצה להתפלל מנחה גדולה ומנחה קטנה (א), אין ראוי להתפלל רשות, אלא הגדולה (ב); ואם יתפלל הגדולה חובה, לא יתפלל הקטנה כי אם רשות (ג); אבל אין ראוי להתפלל תפלת רשות, אלא אם כן מכיר בעצמו שהוא זהיר וזריז ואמיד בדעתו לכיון בתפלתו מראש ועד סוף בלא היסח הדעת (ד), אבל אם אינו מכיון בה יפה קרינן ביה 'למה לי רוב זבחיכם' (ה) (ישעיה א', יא). הגה: אין תשובת הרא"ש כלל ד' ס"י ט.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **ומנחה קטנה** - אחת כתפילת חובה ואחת כתפילת נדבה¹.
- (ב) **אלא הגדולה** - בדרך כלל יש להקדים את תפילת החובה לתפילת הנדבה. אולם משום שעיקר חיוב מנחה לדעת המחבר הוא בזמן מנחה קטנה, הרי שבזמן מנחה גדולה טרם הגיע עיקר חיובה, ולכן עדיף שיתפלל כעת תפילת נדבה.
- (ג) **כי אם רשות** - כיוון שבמנחה גדולה כבר יצא ידי חובת מנחה, ואינו יכול להתפלל שתי תפילות מנחה כחובה.
- (ד) **בלא הסח הדעת** - וכיוון שהדבר קשה ונדיר, נהגו כיום שלא להתפלל תפילת נדבה.
- (ה) **רוב זבחיכם** - פסוק מתוכחת ישעיהו (א' יא), המלמד שעדיף שלא להביא קרבנות כאשר עוברים עבירות; ואף כאן עדיף שלא להתפלל כשאינו מכוון בתפילתו. אלא שאת תפילות החובה יש להתפלל בכל מקרה, כי על האדם לעשות את חובתו ככל יכולתו, ואין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו אם עשו

1. פרטי הוספת תפילת נדבה התבארו בסימן ק"ז.

לומר 'אשרי' שקודם מנחה אלא כשיש מנין בבית הכנסת, כדי שיאמרו עליו הקדיש שלפני תפלת המנחה (ו) (הגהת סמ"ק וכל בו). יש שכתבו שנוהגין לומר פרשת התמיד קודם 'אשרי' של תפלת המנחה, נגד תמיד של בין הערבים (ז), ומנהג יפה הוא (אבודרהם בשם ר' יונה, וב"י).

סעיף ב

אם שכח ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים (ח);² ואומר 'אשרי' קודם תפלה שהיא תשלומין לתפלת המנחה (ט). (וע"ל סימן ק"ח סעיף ב).
²הריב"ש בתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

את המוטל עליהם ולא הצליחו לכוון בתפילתם. ונזכיר שיש להשתדל לכוון לכל הפחות בברכה ראשונה, כפי שכתבנו בהלכות תפילה.
(ו) שלפני תפילת המנחה - משום שקדיש זה נאמר על פרק התהלים שלפניו, ואינו עומד לעצמו.
(ז) של בין הערביים - בספר במדבר (כ"ח, א-ח). וכן יש נוהגים לומר את פרשת הקטורת (שמות ל' לד-לו, ז-ח), כנגד הקטרת הקטורת של בין הערביים, ואת בריית "פיטום הקטורת". למעשה נהגו בכך הספרדים, ומקדימים לכך גם את מזמור פ"ד בתהלים; והאשכנזים נוהגים להתחיל מיד ב"אשרי".
(ח) ערבית שתיים - כלומר: מתפלל פעמיים את תפילת העמידה של ערבית, הראשונה לתפילת ערבית, והשנייה כתשלומים לתפילת מנחה. על פרטי תפילת התשלומין למדנו בסימן ק"ח, יעוין שם.
(ט) לתפילת המנחה - ובאמירת "אשרי" ניכר שכעת הוא מתפלל כתשלומים לתפילת המנחה.

סימן רל"ה

זמן קריאת שמע של ערבית, וכו' ד' פעיפים.

תפילת ערבית מורכבת מקריאת שמע, מברכות קריאת שמע ומתפילת העמידה. קריאת שמע היא מצוות עשה מן התורה¹, ולמצווה זו תקנו חכמים ברכות לפנייה ולאחריה; בנוסף תיקנו חכמים את תפילת העמידה. על תפילת העמידה של ערבית אומרת הגמרא "תפילת ערבית רשות", כיוון שבמקור התקנה הייתה חובה רק בשחרית ובמנחה (כנגד קרבנות התמיד), אולם בהמשך קיבל עליו עם ישראל את תפילת ערבית כחובה. חלק מההלכות המיוחדות לתפילת ערבית מתבארות בכך שהיא הייתה רשות, כגון שאין חזרת הש"ץ בתפילת ערבית.

פעיף א

^אזמן קריאת שמע בלילה – משעת יציאת^ב שלשה כוכבים^ג קטנים (א), ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו (ב).^ד ואם^א ברכות ב' ע"א. ב' שבת ל"ה ע"ב. רבינו יונה שם בברכות. ^אכן העלה ב"י להלכה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שלושה כוכבים קטנים** – זמן קריאת שמע של ערבית נלמד מהתורה מהמילה "ובשכבך", וביארו בתורה שבעל פה שזמן זה הוא בתחילת הלילה. בערים המודרניות, שמרובה בהם אור החשמל וגם זיהום האוויר, קשה לשער זמן זה על פי הראייה, ומקובל שצאת הכוכבים הוא כ-18 דקות זמניות לאחר השקיעה². בסימן הקודם למדנו שזהו זמן קריאת שמע בלבד, ולא זמן תפילת העמידה, שאותה אפשר להתחיל כבר מפלג המנחה.

(ב) **שיצא הספק מליבו** – כבכול ספק במצווה מהתורה. ודין זה הוא דווקא

1. ונחלקו הראשונים עד היכן המצווה מהתורה: האם רק הפסוק הראשון, רק הפרשה הראשונה, שתי הפרשיות הראשונות או כל שלוש הפרשות. ועיין בהקדמה להלכות קריאת שמע.

2. יש פוסקים המקדימים זמן זה ל-13 וחצי דקות, ויש המאחרים.

קראה קודם לכן, חוזר וקורא אותה בלא ברכות (ג).¹ ואם הצבור מקדימים לקרות קריאת שמע מבעוד יום, יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם, וכשיגיע זמן, קורא קריאת שמע בלא ברכות (ד). הגה: ומיהו לא יחזור ויתפלל בלילה אף על פי שהצבור מקדימים הרבה לפני הלילה (ה), אלא אם כן הוא רגיל בשאר פרישות שם.²

שולחן ערוך כפשוטו

בזמנם, ששיערו את הזמנים על ידי הראייה.

(ג) בלא ברכות - כיוון שיוצא ידי חובת ברכות קריאת שמע כבר מפלג המנחה, שהלא הן מדרבנן.

(ד) בלא ברכות - כיוון שכאמור, אפשר להתפלל ערבית החל מפלג המנחה, אולם יוצאים ידי חובת קריאת שמע רק מצאת הכוכבים³. ואכן במקומות רבים הציבור מקדים להתפלל ערבית, ולאחר צאת הכוכבים יש לחזור על קריאת שמע.

(ה) לפני הלילה - מדובר כאן במקומות שנהגו להתפלל ערבית עוד לפני פלג המנחה⁴. ואף שאין למנהג זה הסבר הלכתי המניח את הדעת, כתבו ראשני אשכנז שאין לפרוש מן הציבור אלא לאדם המוכר בשאר ענייני חסידות, וזאת מחשש שביטול המנהג יביא לביטול תפילת ערבית במניין. הבית יוסף דוחה קולא זו, והרמ"א מביאה.

3. ישנה שיטה בראשונים שגם בקריאת שמע יוצאים ידי חובה החל מפלג המנחה (ראו בתוספות הראשון במסכת ברכות).

4. כך נהגו בתקופת הראשונים בארצות הצפון. וכן מעידים הראשונים, כגון תרומת הדשן סימן א', המתאר שמנהגם להתפלל ערבית שלוש או ארבע שעות לפני צאת הכוכבים. ואף שלא מצא הסבר למנהג זה, לא דחה אותו מהלכה. ונראה שבמקומות שהלילה קצר מאוד ניתן להגדיר שיש כאן "ובשכבך" גם כשעוד היום גדול.

וחסידות, דאז לא מתחזי כיוהרא (ו) מה שיחזור ויתפלל (ז) (מרדכי ריש ברכות, והגהות מיימוני פ"ג מהלכות תפלה, ותרומת הדשן סי' א).

סעיף ב

יאסור להתחיל לאכול חצי שעה סמוך לזמן קריאת שמע של ערבית (ח), 'ואם התחיל לאכול אחר שהגיע זמנה, מפסיק וקורא קריאת שמע בלא ברכותיה וגומר סעודתו, ואחר כך קורא אותה בברכותיה ומתפלל (ט). הגה: אבל אין צריך להפסיק לתפלה, הואיל ב"י לדעת רבינו יונה והרשב"א, אהא דאיתא שם בגמרא ד' ע"ב. 'מרדכי בפרק קמא דשבת והר"ן שם, מהא דמפסיקין לק"ש ומהא דסוכה ל"ח ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) לא מתחזי כיוהרא - תרגום: אינו נראה כגאווותן.
 (ז) שיחזור והתפלל - כלומר: הרגיל בחסידות יתפלל עם הציבור עמידה של ערבית כתפילת גדבה, ובזמן ערבית ישוב ויתפלל תפילת חובה. היום מנהג זה בטל, ואין מתפללים ערבית לפני פלג המנחה.
 (ח) של ערבית - ואם הוא מתכוון להתפלל במניין מאוחר ורוצה לאכול לפני כן, יקרא קריאת שמע לפני שיאכל⁵.
 (ט) ומתפלל - וכן ראינו בסימן רל"ב, שחכמים לא החמירו להפסיק את הארוחה בשביל התפילה, שהיא מדרבנן, כפי שהחמירו כאן בקריאת שמע, שהיא מצווה מהתורה.

5. טוב לקרוא את קריאת שמע כולה, אף שנראה בהמשך שלהלכה לא כל שלוש הפרשיות הן מהתורה, משום שיש לקיים את המצווה בצורה שלימה כתקנת חז"ל.

והתחיל לאכול (י); אבל אם לא התחיל לאכול, אף על פי שנוטל ידיו (יא), צריך להפסיק (ר"ן פרק קמא דשבת); ואם אין שהות להתפלל (יב), מפסיק אף לתפלה (יג) (הראב"ד בהגהות פ"ב מהלכות ק"ש).

סעיף ג

לכתחלה צריך לקרות קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים, ^טוזמנה עד חצי הלילה; ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו (יד).

^חרבינו יונה לדעת כולו תנאי בריש ברכות. ^טשם וכחכמים.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) והתחיל לאכול - ויתפלל רק לאחר שיסיים לאכול. והסיבה לכך, שנראה שחכמים לא רצו שחיוב התפילה יכבד על האדם, ויתפלל בלי חשק ובלי כוונה כשהוא באמצע עיסוקו. לכן אם התחיל בארוחה התירו לו לסיים, ואחר יתפלל ברצון.

(יא) שנוטל ידיו - אם עדיין לא בירך על נטילת ידיים.⁶

(יב) להתפלל - כגון שעד שיסיים את הסעודה כבר יעלה עמוד השחר.

(יג) אף לתפילה - שאף על פי שתפילת ערבית רשות, קבלו אותה ישראל כחובה. ולכן הקולא שלא להפסיק סעודתו קיימת רק במקרה שהתפילה נדחית לאחר מכן, ולא כאשר יש חשש שהיא תתבטל.

(יד) יצא ידי חובתו - מן התורה יש לקרוא קריאת שמע בזמן שאנשים שוכבים, כלומר כל הלילה; וטוב לכתחילה להתפלל מיד בתחילת הזמן, שזריזים מקדימים למצוות. ואמרו חכמים שיש לקרוא שמע לפני חצות, שמא יירדם ויעבור זמן תפילה. מי שמצפה למניין - עדיף שיתעכב עם התפילה אפילו עד חצות; ובדיעבד, שלא קרא קריאת שמע עד חצות, יכול לקרוא עד עלות השחר.

6. ואם כבר בירך, כתב המשנה ברורה שיברך "המוציא" ויאכל, כדי שברכתו לא תהיה לבטלה, ויתפלל, ואחר כך יסעד.

סעיף ד

'הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ החמה (פירוש: יציאת החמה, מענין 'הנצו הרמונים'), לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס (טו), כגון שיכור (טז) או חולה וכיוצא בהן (יז).⁷ ואנוס שקרא אז לא יאמר 'השכיבנו', דכיון שעלה עמוד השחר אינו זמן שכיבה. הגה: אבל שאר הברכות, דהיינו שנים שלפני קריאת שמע וברכת 'אמת ואמונה עד 'השכיבנו', אומר (יח) (טור ומרדכי והגהות מיימוני).
(ועיין לעיל סימן נ"ח סעיף ה').
שם ח' ע"ב כרשב"י משום רבי עקיבא. ⁸ברכות ט' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) אנוס - כלומר שמי שנאנס ולא קרא שמע עד שעלה עמוד השחר, יכול לקראה עד הזריחה.
(טז) שיכור - שיכור אינו ממש אנוס, שהרי היה לו להימנע מלשתות. אולם כיוון שלאחר ששתה אינו יכול עוד לקרוא את שמע, הוא נחשב כאנוס שהותר לו לקרוא עד הזריחה. ודווקא אם השתכר בתחילת הלילה וחשב שיתפקח קודם עמוד השחר, אבל אם השתכר בסוף הלילה הרי זה כמזיד.⁷
(יז) וכיוצא בהן - אולם מי שאינו אנוס אינו מקיים את המצווה בקראו לאחר שעלה עמוד השחר.⁸
(יח) אומר - זהו פירוש לדברי המחבר. סעיף זה עוסק במצוות קריאת שמע בלבד, אבל תפילת עמידה של ערבית אי אפשר לאמרה לאחר שעלה עמוד השחר, אלא יתפלל פעמיים עמידה של שחרית.

7. משנ"ב ס"ק ל"א.

8. בית יוסף.

סימן רל"ו

ברכות קריאת שמע של ערבית, וכו' ד' מעיפים.

בסימן זה מביא המחבר את דיני ברכות קריאת שמע, ואת החובה לסמכן לתפילת העמידה. ראינו בשחרית את דין "סמיכת גאולה לתפילה", שהוא חיוב לסמוך את הברכה האחרונה של קריאת שמע לתפילת העמידה, בלא הפסקה כלשהי ביניהם. בערבית דין זה קל יותר, משום שכפי שראינו תפילת ערבית במקורה הייתה רשות, ולכן מקלים בה בכמה דינים.

מע"ף א

^א בערב מברך שתים לפני קריאת שמע (א), ושתים לאחריה (ב).

^א ברכות י"א ע"א במשנה.

מע"ף ב

^ב אין לספר בין גאולה דערבית לתפלה (ג), יואף הנוהגין לומר י"ח

^ב ברכות ד' ע"ב וכרבי יוחנן. י'הרא"ש שם ובתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) לפני קריאת שמע - תוכן הברכות בערב מקביל לברכות הבוקר: הברכה הראשונה בערב, "המעריב ערבים", מקבילה לברכת "יוצר המאורות" בבוקר, ושתיהן מודות לה' על שברא בעולמו מעגלים של יום ולילה. הברכה השנייה פותחת הן בערב והן בבוקר ב"אהבת עולם", והיא עוסקת בבחירת עם ישראל על ידי נתינת התורה.

(ב) ושתים לאחריה - הברכה הראשונה לאחר קריאת שמע היא ברכת הגאולה, וכמו בבוקר, חתימתה במילים "גאל ישראל". הברכה השנייה שלאחר קריאת שמע היא "השכיבנו", ואין לה מקבילה בבוקר, משום שהיא בקשת שמירה ללילה.

(ג) לתפילה - סמיכת גאולה לתפילה היא החובה להתפלל את תפילת העמידה מיד לאחר ברכת "גאל ישראל" שבסוף ברכות קריאת שמע, בלא

פסוקים ו'יראו עינינו' (ד), אין להפסיק בין 'יראו עינינו' לתפלה.
¹ומיהו מה שמכריז שליח ציבור ראש חדש בין קדיש לתפלת
¹הרשב"א בתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

הפסקה ביניהן. עיקר דין זה נאמר בתפילת שחרית¹, אולם מצאנו בגמרא התייחסות מיוחדת לסמיכת גאולה לתפילה גם בערבית: "אמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית". ונראה שיש בכך עומק, והוא שהלילה מסמן את הסתר הפנים, הגלות ושעבוד המלכויות. ולכן "תפילת ערבית רשות", כיוון שאי אפשר לחייב את האדם להתפלל בזמן של הסתר פנים, כאשר האדם אינו חש שיש מי שיקשיב לתפילתו. על כך אומר ר' יוחנן שהמתפלל ערבית וסומך גאולה לתפילתו מבין שהסתר הפנים הוא רק מסך שהשכינה מצויה מאחוריו, ואף מבין שהקשיים שבגלות מכינים לתקופת הגאולה. לכן הסומך גאולה לתפילה בערבית הרי הוא בן העולם הבא. ובכל זאת, ברכת הגאולה ותפילת העמידה של ערבית אינן סמוכות לגמרי כמו בשחרית, אלא יש ביניהן ברכת "השכיבנו" וחצי קדיש, וכן התירו להוסיף ביניהן פסוקים מעניין הגאולה או התפילה, כמבואר בהמשך הסעיף.

(ד) ויראו עינינו - מנהג המופיע בכתבי הגאונים, ונהוג בכל ארצות אשכנז, לומר לאחר "השכיבנו" 18 פסוקים שמופיע בהם שם ה'. פסוקים אלו פותחים בפסוק "ברוך ה' לעולם...", ואחריהם מובאת ברכה, הפותחת במילים "יראו עינינו" וחותמת במילים "ברוך אתה ה' המלך (ויש גורסים "המולך") בכבודו תמיד". קטע זה נאמר במקור במקום תפילת עמידה של ערבית, ונותר במקומות מסוימים גם לאחר שקיבלו על עצמם ישראל להתפלל תפילת עמידה בערבית.

1. כפי שהתבאר בסימן קי"א.

ערבית (ה) – לא הוי הפסק, כיון שהוא צורך התפלה (ו); ה"זכן יכול לומר 'ברכו' להוציא מי שלא שמעו, ולא הוי הפסק (ז). הגה: ועיין לעיל סימן ס"ט. ראיתי מדקדקים נהגו לעמוד כשאומרים הי"ח פסוקים של 'ברוך ה' לעולם' וכו', ומנהג יפה הוא, כי נתקנו במקום תפלת י"ח, ועל כן ראוי לעמוד בהן כמו בתפלה (ח).

^האגור בשם רב עמרם.

סעיף ג

^אמצא צבור שקראו קריאת שמע ורוצים לעמוד בתפלה – יתפלל עמהם, ואחר כך יקרא קריאת שמע עם ברכותיה (ט).
^בב"י אפילו לדעת התוספות והרא"ש, וכן כתב הכל בו והרשב"א שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) לתפילת ערבית – כלומר שהגבאי מזכיר למתפללים להוסיף "יעלה ויבוא" בתפילתם.

(ו) צורך התפילה – והוא הדין לשאר הכרזות, כמו "משיב הרוח" או "ועל הניסים", שבשחרית אין להכריזן משום הפסק בין גאולה לתפילה, אולם בערבית מקלים, כפי שהסברנו בהקדמה.

(ז) ולא הוי הפסק – בעבר נהגו במקומות מסוימים להוסיף "ברכו" עבור המאחרים לפני תפילת העמידה. וכיום מנהגנו להוסיפו בסוף התפילה.

(ח) כמו בתפילה – למעשה המנהג לומר פסוקים אלו כמעט ונתבטל לגמרי בארץ ישראל, ובחו"ל רבים מהאשכנזים נוהגים אותו.

(ט) עם ברכותיה – בתפילת ערבית התפילה עם הציבור חשובה מסמיכת גאולה לתפילה (בניגוד לשחרית, שבה סמיכת גאולה לתפילה היא חובה גמורה, וחשובה מהתפילה בציבור). לכן המאחר יתפלל תפילה עמידה עם הציבור – וכך נמצא מתפלל במניין – ולאחר ה"ברכו" שבסוף התפילה יקרא קריאת שמע עם ברכותיה.

סעיף ד

(י) 'אחר שומר עמו ישראל' אומר אמן אחר ברכת עצמו (יא), ולא יענה אמן אחר ברכת 'המולך בכבודו' (יב) (ועיין לעיל סימן רט"ו) (יג).

'הרמב"ם בפרק א' מהל' ברכות.

 שולחן ערוך כפשוטו

(י) **הקדמה לסעיף** - כפי שלמדנו בסימן רט"ו, בסיום רצף של ברכות יש לענות אמן על ברכות עצמו, כדי לציין את סיום קבוצת הברכות וכדי להפריד בין חלקי התפילה השונים - זו דעת המחבר וכך נוהגים הספרדים. ולדעת הרמ"א אין לענות אמן על ברכת עצמו (מלבד לאחר ברכת "בונה ירושלים" שבברכת המזון), וכן מנהג האשכנזים.

(יא) **אחר ברכת עצמו** - משום שהיא הסיימת לארבע ברכות קריאת שמע.
 (יב) **המולך בכבודו** - כאמור, זו חתימת הפסוקים שיש שנהגו להוסיף לאחר "השכיבנו". והואיל ותוספת זו אינה חלק מקורי מברכות קריאת שמע, גם האומרים אותה יאמרו אמן אחר "השכיבנו", להראות ששם נחתמו ברכות קריאת שמע.

(יג) **סימן רט"ו** - שם מבואר בהרחבה שלמנהג אשכנז אין עונים אמן על ברכת עצמו.

סימן רל"ז

סדר תפלת ערבית, ובו סעיף אחד.

חכמים תיקנו שהבקיאים בתפילה יתפללו את תפילת העמידה בלחש, ולאחר מכן יחזור הש"ץ על התפילה, ובתפילתו בקול יצאו ידי חובתם אלו שאינם בקיאים. בסימן זה מבואר שכיוון שתפילת ערבית רשות, לא תיקנו בה חכמים את חזרת הש"ץ.

סעיף א

(א) "אין שליח צבור חוזר התפלה בתפלת ערבית (ב) הגה: ואין נופלין על פניהם לאחר ערבית (ג) (אגור).
"רמב"ם בפרק ט' מהל' תפילה, והטור ורשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** - בעקבות הפוסקים, נציין כאן כמה תוספות שנהגו לומר לפני תפילת ערבית: מעיקר הדין התפילה מתחילה ב"ברכו", ונהגו להקדים לה את פסוקי "הוא רחום"¹. ויש שנהגו להקדים לכך את אמירת מזמור קל"ד בתהילים, לקט פסוקים וחצי קדיש.

(ב) **בתפילת ערבית** - שכיוון שתפילת ערבית רשות, לא תקנו בה חזרה עבור אלו שאינם בקיאים. וכתב הרב עוזיאל שאם יש בקהל אנשים שאינם יודעים להתפלל, יאמר החזן את כל תפילת העמידה בקול רם, והם יאמרו יחד אתו². אחרי העמידה אומרים קדיש "תתקבל", ומסיימים ב"עלינו לשבח". מנהג הספרדים להוסיף לפני "עלינו" את מזמור "שיר למעלות אשא עיניי", וכך נוהגים גם האשכנזים המתפללים ב'נוסח ספרד'. לאחר התפילה יש להוסיף "ברכו" וקדיש יתום; מנהג הספרדים לומר את הקדיש לפני "עלינו", ומנהג האשכנזים לאמרו אחריו.

(ג) **לאחר ערבית** - הלילה מזכיר את מידת הדין, ולכן אין להזכיר בו חטאים.

1. הפסוק "והוא רחום" בתהילים ע"ח, לח; ואחריו הפסוק "ה' הושיעה" מסוף תהילים כ'. והמנהג לאמרם כבקשת כפרה בסוף היום על עוונות אותו יום.

2. משפטי עוזיאל, חלק ח' סימן כד.

סימן רל"ח

לקבוע עתים לתורה בלילה, ובו ב' סעיפים.

סעיף א

^אצריך ליזהר בלמוד הלילה יותר מבשל יום (א), והמבטלו עונשו מרובה.
^אעירובין י"ח ע"א.

סעיף ב

^באם יש לו חק קבוע ללמוד כך וכך ליום, והיה טרוד ביום ולא השלימו – ישלימו בלילה מיד (ב).
^בעירובין ס"ה ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) יותר מבשל יום - במהלך היום בני האדם עסוקים בפרנסתם, ואינם יכולים להשקיע זמן רב בלימוד תורה; מה שאין כן בלילה, שמסוף יום העבודה ועד שהולכים לישון יש בדרך כלל שעות רבות, וצריך להקדיש את רובן ללימוד תורה. ובמיוחד נכון הדבר כיום, שרבים מבזבזים את שעות הערב לפני המסך. כמובן שיש לישון ככל שצריך, וכן אין לזלזל בחיובי האדם כלפי אשתו וילדיו, אולם על האדם לכלכל זמנו בתבונה ולתת מענה לכל חובותיו; ואין לשים את לימוד התורה בסוף הרשימה, אלא בראשה. ואדם שלומד תורה הופך לבעל ולאב טוב יותר.

(ב) ישלימו בלילה מיד - ראינו בראש סימן קנ"ה שאדם שיש לו חוק קבוע ללימודו לא יבטלנו, "אף אם הוא סבור להרוויח הרבה". אמנם לפעמים יש מניעות, והאדם נאלץ לבטל את קביעותו; ומלמדנו המחבר שאין לבטל את קביעותו לגמרי, אלא לדחותה לערב.

סימן רל"ט

קריאת שמע על מטתו, וכו' ב' סעיפים.

תיקנו חכמים לקרוא קריאת שמע על המיטה, כדי שהאדם יישן מתוך תפילה ויראת שמים. סימן זה דן בהלכות תקנה זו.

סעיף א

א קורא על מטתו (א) פרשה ראשונה של שמע (ב), ומברך: 'המפיל חבלי שינה על עיני' וכו' (ג). הגה: ויקרא קריאת שמע סמוך למטתו (ד), ואין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל מטתו, אלא יישן ברכות ד' ע"ב ודף ס' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) על מיטתו - הכוונה אינה לקרוא דווקא כשהוא ממש נמצא במיטה, אלא זהו ביטוי שמשמעותו 'לפני השינה'.

(ב) של שמע - שמהותה קבלת עול מלכות שמים. ואם התפלל ערבית לפני צאת הכוכבים, יכוון לצאת ידי חובת קריאת שמע¹.

(ג) על עיני וכו' - זו ברכה ארוכה, הפותחת ב"ברוך אתה ה'... המפיל חבלי שינה על עיני", ומסיימת בחתימה "ברוך אתה ה' המאיר לעולם כולו בכבודו". מהות הברכה היא להפקיד את החיים בידי ה', שהרי כשאדם ישן מסור הוא כולו בידי ה'. המנהג הנפוץ הוא לברך אותה לפני קריאת שמע, וכך נדפס ברוב הסידורים; ויש הנוהגים לברכה בסוף, כדי לסמוך את הברכה לשינה ככל האפשר, וכן נראה בפשטות דברי המחבר.

(ד) סמוך למיטתו - כלומר: תכף לפני השינה.

1. ובמקרה זה המחמיר לקרוא את כל שלוש הפרשיות של קריאת שמע - תבוא עליו ברכה.

מיד, שנאמר: 'אמרו בלבבכם על משכבכם (ה) ודומו סלה' (ו) (כל בו ורוקח ורבינו ירוחם נ"ב ח"ב). ועיין לעיל סימן ס"ג אי מותר לקרות כשהוא שוכב (ז). ואם קרא קריאת שמע ולא יוכל לישן מיד, אז חוזר וקורא כמה פעמים זה אחר זה עד שישתקע בשינה ושיהיה קריאתו סמוך לשינתו (ח) (הגהות מיימוני פ"ז). ואין מברכין על קריאת שמע של ערבית (ט) (הגהות מיימוני פ"ז, ובי" בשם תוס' פ' כל הבשר).² ואומר: 'יושב בסתר עליון' (תהילים צ"א), ואומר: 'ה' מה רבו צרי' (תהילים ג') עד 'לה' הישועה',³ ואומר: 'ברוך ה' ביום ברוך ה' בלילה, ברוך ה' בשכבנו ברוך ה' בקומנו', 'ויאמר ה' אל השמן יגער ה' בך השמן' וכו' (זכריה ג', ב), 'ה' שומרך' וכו' 'מענתה ועד עולם' (תהילים קכ"א, ה-ח), 'בידך אפקיד רוחי' וכו' (תהילים ל"א, ו), 'יברכך³ שבועות ט"ו ע"ב. ¹טור בשם רב עמרם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) על משכבכם - הפסוק (בתהילים ד', ה) נדרש כך: "אמרו בלבבכם" - קריאת שמע (שכתוב בה "על לבבך"), "על משכבכם" - לפני השינה.

(ו) ודומו סלה - מדרשו: ומיד תדממו בשנתכם. ואולם אין בדיבור לאחר הברכה איסור גמור, ולכן לא הביא המחבר דין זה. ולמעשה, לכתחילה יש לאחר תפילה זו ככל האפשר עד שרוצים לישון. אולם אם לא הצליח להירדם, או אם נזכר בדבר מה, יכול לקום אף אם כבר קרא קריאת שמע שעל המיטה.

(ז) כשהוא שוכב - שם מבואר שקריאת שמע שחובתה מהתורה מותר לקוראה בשכיבה על הצד, ואסור בשכיבה על הבטן או על הגב.

(ח) סמוך לשינתו - כדי שיישן מתוך עיסוק בתורה.

(ט) של ערבית - כלומר: על קריאת שמע שעל המיטה אין מברכים לא את ברכות קריאת שמע ולא את ברכת המצוות ("אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לקרוא קריאת שמע"). ואף שקריאה זו היא מתקנת חכמים לא תיקנו עליה ברכה, משום שעיקר התקנה אינה לקרוא דווקא את קריאת שמע, אלא לישון מתוך תורה.

ה" וכו', עד 'וישם לך שלום' (י) (במדבר ו', כב-כו), ¹ואומר 'השכיבנו' עד סמוך לחתימה (יא).
¹שם בשם הרא"ש אביו.

סעיף ב

^הכשיפשוט חלוקו לא יהפכנו ממטה למעלה, שאם כן נמצא גופו ערום, אלא יפשטנו דרך ראשו (יב) ויכסה עצמו בסדינו מתחת, ויכנס במטתו (יג).
^השבת קי"ח ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **וישם לך שלום** - כל אלו הם פסוקים שעניינם שמירתו והגנתו של הקב"ה עלינו.
 (יא) **סמוך לחתימה** - כלומר: אומר את נוסח ברכת "השכיבנו" כבתפילת ערבית, אולם ללא החתימה שבסוף הברכה. ישנם מנהגים שונים המוסיפים תפילות ובקשות שונות בקריאת שמע שעל המיטה, כנדפס בסידורים, ומתוכם נציין את מנהג ספרד לומר בפה מלא שאנו סולחים למי שפגע בנו, ואיננו מעוניינים שאף אדם יענש בגללנו.
 (יב) **דרך ראשו** - בעבר הלבוש הרווח היה מעין כתונת שכסתה את כל הגוף, ללא בגדים תחתיה; והמחבר מביא כאן הוראה כיצד להתפשט בצניעות.
 (יג) **ויכנס במיטתו** - בזמנו ובמקומו של המחבר נהגו לשכב בלילה ערומים תחת הסדין.²

2. ועיין בתחילת סימן ב' בדברי המחבר לעניין כיצד יתלבש, ודברינו שם בהערה 5.

סימן ר"מ

איך יתנהג האדם בתשמיש מיטתו, ובו י"ז פעיפים.

בסימן זה מצורפים עניין מוסרי והלכות מעשיות. העניין המוסרי הוא לראות בתשמיש המיטה הכרח שיש למעט ככל האפשר בהנאה ממנו. ההלכות המעשיות מתחלקות לשתי קבוצות עיקריות: הקבוצה הראשונה היא של דברים האסורים מן הדין, והשנייה של דברים שאינם אסורים מן הדין, אלא הם מנהגי פרישות המושפעים מההסתכלות על חיי הזיווג כדבר שבהכרח. הסתכלות זו על חיי אישות אינה הדעה היחידה ביהדות. כבר ביארנו בהקדמה לסימן רל"א שמסימנים רבים בשולחן ערוך משמע שמותר ליהנות מהעולם הזה, ואף יש לברך על ההנאה¹; גישה זו נכונה גם למעשה הזיווג. שתי הגישות מסכימות על כך שיש להתרחק מהקיצוניות. גם לגישה הרואה בהנאה דבר מבורך אסור להגזים בכך, כיוון שההנאה אינה תכלית האדם, אלא מתנת ה'. תכליתה של מתנה זו היא שהאדם יחיה בשלום עם גופו, ומתוך אושרו יוכל לעבוד את ה', ולמלא עולמו בתורה, תפילה וגמילות חסדים. מאידך גיסא, גם הנוקטים שיש לפרוש מהנאות העולם אינם אוסרים אותן לחלוטין, אלא רואים בכך מעלה. ועיקר הדרישה לכך היא מהאדם עצמו, ולא כאשר הדבר בא על חשבון אחרים, כגון על חשבון בת הזוג, שלכל הדעות יש מצווה לשמחה. ויש לדעת שאין כל בני האדם שווים, שיש המקדשים עצמם יותר מהאחרים, והפרישות אינה דרגה השווה לכל. בבסיס ההלכות בסימן זה עומדות הבנות שונות בסוגיה בנדרים דף כ ע"א. וזו לשון הגמרא:

"אמר רבי יוחנן בן דהבאי, ארבעה דברים סחו לי מלאכי השרת: חיגרין מפני מה הויין? מפני שהופכים את שולחנם (כלומר שהילדים נולדים חיגרים מפני שאביהם בא על אימם שלא כדרכה); אילמים מפני מה הויין? מפני שמנשקים על אותן מקום; חרשים מפני מה הויין? מפני שמספרים בשעת תשמיש

1. שתי גישות אלו עומדות בבסיס מחלוקת התנאים הידועה, האם נזירות היא מעשה חיובי או שלילי. ראו למשל נדרים דף י ע"א.

(שדיברו על עניינים שאינם מעניין תשמיש, דבר שעלול להביא את הגבר לחשוב על אישה אחרת, והרהור זה אסור, כמבואר בסעיף ט'); סומין מפני מה הויין? מפני שמסתכלים באותו מקום ... אמר רבי יוחנן: זו דברי יוחנן בן דהבאי, אבל אמרו חכמים: אין הלכה כיוחנן בן דהבאי, אלא כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה (בתנאי שזהו גם רצונה); משל לבשר הבא מבית הטבח: רצה לאכלו במלח – אוכלו, צלי – אוכלו, מבושל – אוכלו, שלוק – אוכלו; וכן דג הבא מבית הצייד".

מסוגיה זו עולה שכל מה שאסר רבי יוחנן בן דהבאי לא נפסק להלכה, וכך הסבירו כמה ראשונים, ופסקו ש"כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה". אולם יש ראשונים שהסבירו שחכמים חולקים על רבי יוחנן בן דהבאי רק ב"הפיכת השולחן", אולם שאר המעשים המפורטים שם אסורים. אף המתירים אינם חושבים שיש מעלה במעשים אלו, אלא שאין הם אסורים מן הדין, וכאמור, גם לשיטתם אין להפוך את ההנאות למרכז החיים. במהלך הסימן נבאר את שיטת המחבר, ונציין מהם הדינים המוסכמים על הכול, ובאלו הלכות יש גם דעות מקלות יותר.

סעיף א

^אאם היה נשוי, לא יהא רגיל ביותר עם אשתו (א), אלא ^בבעונה האמורה בתורה (ב). הטיילים (פירוש: בטלים ממלאכה), שפרנסתן מצויה ^אטור, מהא דברכות כ"ב ע"א דהוא הדין בכל אדם. ^בכתובות ס"א ע"ב במשנה [ועונת ת"ח שם ס"ב ע"ב].

שולחן ערוך כפשוטו

(א) עם אשתו – שלא יגזים לבקש מאשתו שיקיימו יחסי אישות בתדירות רבה מדי. שכיוון שאמרו חכמים "קדש עצמך במותר לך"², כלומר גם בדברים המותרים מן הדין, יש לנהוג קדושה יתרה. וטעם נוסף לדבר, שריבוי התשמיש סופו שפוגע בזוגיות.

(ב) עונה האמורה בתורה – האיש חייב מהתורה לקיים יחסי אישות עם

2. מקור הביטוי ביבמות דף כ ע"א. וראו דברי הרמב"ן על "קדושים תהיו", ויקרא י"ט, ב.

להם ואין פורעים מס (ג), עונתן בכל יום (ד); הפועלים שעושים מלאכה בעיר אחרת ולנין בכל לילה בבתיהם (ה), פעם אחת בשבוע; ואם עושים מלאכה בעירם, פעמים בשבוע (ו); החמרים, אחת בשבוע (ז); הגמלים, אחת לשלשים יום (ח); הספנים, אחת לששה חדשים (ט); ועונת תלמיד חכם מליל שבת לליל

שולחן ערוך כפשוטו

אשתו. הכלל בכך הוא שהעונה הרגילה היא בין פעם ביום לפעם בשבוע, וחכמים קבעו את החיוב המינימלי למצווה זו לפי עבודתו של האיש; שאם עבודתו קלה הוא חייב לפקוד את אשתו לעיתים קרובות יותר, ואם עבודתו מתישה את כוחו, חיובו לעיתים רחוקות יותר. ולמעשה כל זוג צריך לראות מה מתאים לו, שהלא אי אפשר לתכנן את גילווי האהבה. וכמובן שאין כל הגברים דומים ואין כל הנשים דומות.

(ג) ואין פורעין מס - הטיילים הם הבטלנים בלשון חז"ל³. "ואין פורעים מס" פירושו שאינם צריכים להשתתף בעבודות המלך, המפרכות את הגוף.

(ד) עונתן בכל יום - אם זהו רצון האישה. אבל אם יש הסכמה של שניהם למעט, בהחלט מותר.

(ה) בבתיהם - בזמנם הנסיעה הייתה מעייפת, ולכן מלאכה הכוללת גם נסיעה נחשבה לעבודה קשה.

(ו) פעמיים בשבוע - כיוון שמלאכתם קשה, אבל אין להם נסיעה.

(ז) החמרים אחת בשבוע - שדרכם הייתה לשהות רוב השבוע מחוץ לביתם.

(ח) אחת לשלושים יום - כיוון שהם בנסיעות ארוכות, ואינם חוזרים לביתם אף לא פעם בשבוע.

(ט) לשישה חודשים - כיוון שאי אפשר לחייבם לחזור מהפלגה אפילו אחת לחודש. והדבר מותר בתנאי שהאישה ידעה לפני הנישואים שבעלה ספן המגיע רק בין הפלגות. דין זה נכון גם בקצינים המוסרים נפשם בצבא ואינם יכולים לחזור הביתה אלא לעתים רחוקות; ואם הדבר לא היה ידוע לאישה

3. ראה דברינו בסימן קנ"א ס"ק ב', ובהערה שם.

שבת (י).¹ זוכל אדם צריך לפקוד את אשתו בליל טבילתה, וזבשעה שיוצא לדרך (יא) אם אינו הולך לדבר מצוה, וכן אם אשתו מניקה² והוא מכיר בה שהיא משדלתו ומרצה אותו ומקשטת עצמה לפניו כדי שיתן דעתו עליה, חייב לפקדה (יב).³ ואף כשהוא מצוי אצלה לא יבוין להנאתו, אלא כאדם שפורע חובו שהוא חייב⁴ ממשמעות מימרא דרב הונא בריה דרב יוסף, ברכות כ"ד ע"א. ויבמות ס"ב ע"ב. הפסחים ע"ב ובפיי רש"י, וערובין ק' ע"ב, ונדריים כ' ע"ב. וטור.

שולחן ערוך כפשוטו

לפני הנישואים, הרי זה דורש את הסכמתה של האישה.
(י) לליל שבת - תלמידי החכמים מוסרים את נפשם ללימוד התורה ביום ובלילה, וחיים בקדושה, ולכן אין לחייבם בעונה יותר מפעם בשבוע, וגם אז דווקא בשבת, משום מצוות עונג שבת. אמנם לא כל תלמידי החכמים של היום מצויים בדרגה זו, ולכן יעצו פוסקים רבים שתלמידי חכמים בזמן הזה יקיימו מצוות עונה פעמיים בשבוע.⁴ ויש שכתבו שאף שבנוגע להלכות רבות נפסק שאין דין תלמיד חכם בימינו, לעניין זה גם היום תלמיד חכם אינו מחויב לאשתו יותר מפעם בשבוע.⁵

(יא) שיוצא לדרך - כיוון שעתיד להיעדר מביתו בזמן עונתה.
(יב) חייב לפקדה - בכל פעם שמבין שרצונה בכך, אפילו הייתה מעוברת. וכאמור, למעשה קשה לתת בכך הוראות כלליות, אלא הכול לפי בני הזוג. והתורה מורה שלא לזלזל בחיוב זה, וכיוון שזו חובה יש לעתים לעשות מאמץ כדי לשמח את האישה, וכן להיפך. והכלל בדבר שמחד גיסא אין לזלזל במצווה זו, ומאידך גיסא אין להגזים - והכל באהבה ובהסכמה בין בני הזוג.

4. פתחי תשובה אבן העזר סימן ע"ו אות ג, מובא בביאור הלכה. וראו באגרות משה אבה"ע ח"ג סימן כ"ח.

5. משנ"ב כאן.

בעונתה, ז'לקיים מצות בוראו שיהיו לו בנים עוסקים בתורה ומקיימי מצות בישראל (יג). וכן אם מכוין לתיקון הולד, שבששה חדשים אחרונים יפה לו שמתוך כך יצא מלובן ומזורז, שפיר דמי. ואם הוא מכוין לגדור עצמו בה כדי שלא יתאוה לעבירה, כי רואה יצרו גובר ומתאוה אל הדבר ההוא. הגה: גם בזה יש קיבול שכר (יד). אך (טו) יותר טוב היה לו לדחות את יצרו ולכבוש אותו, כי אבר קטן יש באדם, מרעיבו שבע, משביעו רעב (טו). אבל מי שאינו צריך לדבר, אלא שמעורר תאוותו כדי למלאות תאוותו, זו היא עצת יצר הרע, ומן ההיתר יסיתנו אל האיסור, ועל זה אמרו רבותינו ז"ל: המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי (טז).
 אשם בשם הראב"ד. נדה י"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) ומקיימי מצות בישראל - כפי שהסברנו בהקדמה, זה לשיטה הסוברת שטוב למעט ביחסי האישות. אך יש גם רבים הרואים ביחסי האישות קדושה, אף אם מטרתם אינה להביא ילדים לעולם. שהאהבה בין בני הזוג היא מדרגה גבוהה מאוד, ובעצם הקשר של האהבה ישנה קדושה גדולה.

(יד) קיבול שכר - לדעת המחבר, אדם שייצרו גובר עליו צריך להילחם בו, ולדעת הרמ"א במקרה כזה הוא מקבל שכר גם אם לא נכנע לייצרו, אלא בא בהיתר על אשתו.

(טו) משביעו רעב - השולחן ערוך מדגיש שמי שמגזים בכניעה ליצר, ייצרו רק יתגבר עוד ועוד. לכן אין להגזים בסיפוק התאוות, אלא להיות עם אשתו במינון ראוי.

(טז) יהא בנידוי - עיקר האיסור של מקשה עצמו לדעת הוא משום שהדבר מביאו להוצאת זרע לבטלה. וישתדל שלא להתעסק בנושאים אלו, אלא רק כשהוא עם אשתו באהבה.

מע"ף ב

^טלא ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר, ואפילו שתיהן נשיו (יז).
^טנדרים כ' ע"ב.

מע"ף ג

'זברותי מכם המורדים והפושעים בי' (יח) אלו בני תשעה מדות (יט): בני אנוסה (כ); בני שנואה (כא); בני נידוי (כב); בני נדרים כ' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) שתיהן נשיו - פירוש הביטוי: לא יהיה אדם עם אישה אחת כאשר מחשבתו על אישה אחרת; ומדגיש המחבר שהדבר נכון גם בתקופה שבה מותר היה לאדם לחיות בהיתר עם יותר מאשה אחת. ומאיסור זה יש ללמוד שעל האדם גם להימנע במהלך היום מתמונות ומהרהורים העלולים להביאו לידי מחשבות אלו.

(יח) והפושעים בי - זהו פסוק ביחזקאל (כ', לח), העוסק באנשים שהקב"ה לא יגאל בגאולה העתידית. פשטו מדבר על העובדים עבודה זרה, אלא שחז"ל מרבים גם אנשים שהיה פגם בזמן שאימם התעברה. ודאי שגם הם אם עשו תשובה תתקבל תשובתם, ומכל מקום ראו חז"ל צורך להתריע על גודל העוון בביאה על אישה בלי אהבה. וכמובן שבנים אלו, כמו בני הנידה, כשרים לכל דבר מבחינת דיני יוחסין.

(יט) תשעה מידות - המשותף לכל מידות אלו הוא שהאישה בהם היא כלי לתאוות הגבר. וכאשר אין במעשה האישות אהבה בין האיש לאשתו הדבר אסור לכל הדעות.

(כ) בני אנוסה - כשהאיש בא על אשתו בכוח.

(כא) בני שנואה - כשהאיש שונא את אשתו, ולמרות זאת בא עליה כדי למלא תאוותו.

(כב) בני נידוי - כשהאיש מנודה על ידי בית הדין, ואסור בתשמיש המיטה.

תמורה (כג); בני מורדת (כד); בני שכרות (כה); בני גרושת הלב
(כו); בני ערבוביא (כז); בני חצופה (כח).

פעיף ד

כאסור להסתכל באותו מקום, לשכל המסתכל שם אין לו בושת
פנים, ועובר על 'והצנע לכת' (מיכה ו', ח), ומעביר הבושה מעל פניו,
שכל המתבייש אינו חוטא, דכתיב: 'ובעבור תהיה יראתו על
פניכם' (שמות כ', כ) זו הבושה, 'לבלתי תחטאו'; ועוד, דקא מגרה יצר
הרע בנפשיה. וכל שכן הנושק שם, שעובר על כל אלה, ועוד,
שעובר על 'בל תשקצו את נפשותיכם' (כט) (ויקרא כ', כה).
ינדרים כ' ע"א. 'הראב"ד בשער הקדושה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) בני תמורה - כשבטעות חשב האיש שלפניו אישה אחרת. ואין כאן
אהבה לאשתו.
(כד) מורדת - כשהאישה רוצה להכאיב לבעלה ולכן מסרבת לקיים יחסי
אישות; אבל אם פייס אותה הבעל מותר.
(כה) שיכרות - כשהוא או היא שיכורים; ואז אין כאן אהבה, אלא יצריות
בלבד.
(כו) גרושת הלב - כשהאיש כבר גמר בליבו לגרש את אשתו.
(כז) ערבוביא - שבשעת התשמיש חשב האיש על אישה אחרת, כבסעיף
הקודם.
(כח) חצופה - אישה התובעת במפורש ובחוסר צניעות לקיים יחסי אישות.
(כט) את נפשותיכם - לשיטת המחבר הדבר אסור. וגם לשיטה האחרת
שהבאנו בהקדמה, הפוסקת "כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה", אין
בכך מידת חסידות וראוי להימנע מכך.

סעיף ה

^פהוא למטה והיא למעלה, זו דרך עזות. שמשו שניהם כאחד (ל), זו דרך עקש (לא).
^פטור בשם מסכת כלה.

סעיף ו

יאסור לשמש מטתו בפני כל אדם אם הוא נעור (לב), וזאפילו על ידי הפסק מחיצה עשרה (לג), ובפני תינוק שאין יודע לדבר, מותר (לד).^פ בית שיש בו ספר תורה או חומשים העשויים בגלילה, אסור לשמש בו עד שיהיה בפניו מחיצה (לה) (ולענין לעשותה בשבת, עיין ג'נדה י"ז ע"א. ^פטור. ^פטור והראב"ד מהא דפסחים קי"ב ע"ב. ^פברכות כ"ה ע"ב ושם בתוספות).

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) כאחד - כגון שהם על צדם.

(לא) דרך עיקש - ואין איסור בכל הדברים הללו, אלא מידת חסידות להימנע מכך.

(לב) נעור - היחסים שבין איש לאשתו חייבים להיות באינטימיות ובצניעות. ודבר זה אסור גם לדעת המקלים.⁶

(לג) מחיצה עשרה - בהמשך הסעיף יתבאר שמחיצה כזו מהווה חציצה בעד ספרי קודש המצויים בחדר. אולם כנגד אדם אין בה די, ויש להקפיד על מחיצה כזו המונעת ממי שבעבר השני לדעת מה מתרחש בחדר.

(לד) מותר - זהו מקרי מציאותי כאשר תינוק ישן בחדר עם הוריו, ואז מותר לקיים יחסי אישות אפילו כשהוא ער.

(לה) מחיצה - גבוהה עשרה טפחים, כדי שספרי הקודש ייחשבו ברשות אחרת. וכתבו האחרונים שהמחיצה צריכה להיות יציבה, ולא די בוילון שנע ונד.

6. בעבר, לעתים קרובות לא היה לזוג חדר פרטי משלו, ובכל זאת הדבר נאסר לחלוטין; וקל וחומר כיום.

לקמן ריש סימן שט"ו);³ וְאִם יֵשׁ לוֹ בֵּית אַחֵר, אִסּוּר עַד שְׂוִיצִיאָנוּ. וְאִם יֵשׁ בּוֹ תַפְּלִיין⁷ אִו סְפָרִים, אִפִּילוּ שֶׁל תַּלְמוּד – אִסּוּר, עַד שִׁיתָנָם בְּכֵלֵי בִתּוֹךְ כֵּלֵי (לו);¹ וְהוּא שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַשְּׁנִי מִיּוֹחַד לָהֶם (ועיין לעיל סימן מ' סעיף ב'), אֲבָל אִם הוּא מִיּוֹחַד לָהֶם, אִפִּילוּ מֵאֵה כַּחַד חֲשִׁיבֵי; וְאִם פִּירֵשׁ טְלִית עַל גְּבֵי אֲרָגוֹ, חֲשׁוּב כְּכֵלֵי בִתּוֹךְ כֵּלֵי (לז).
³ שם בגמרא. ⁷ תוספות והרא"ש והראב"ד. ¹ שם בגמרא.

סעיף ז

שֶׁלֹּא יִשְׁמַשׁ בַּתְּחִלַּת הַלֵּילָה וְלֹא בְּסוּפָהּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁמַע קוֹל בְּנֵי אָדָם וַיִּבֵּא לְחֲשׁוּב בְּאִשָּׁה אַחֶרֶת, אֲלֵא בְּאַמְצַע הַלֵּילָה (לח).
⁷ נדרים כ' ע"א מאימא שלום.

שולחן ערוך כפשוטו

(לו) **בכלי בתוך כלי** – בניגוד לכניסה לשירותים, שבה כיסוי אחד מספיק.⁷ יש אומרים שעטיפת הספר נחשבת לכיסוי, ולשיטה זו די בכיסוי אחד נוסף.⁸ ולכן אם יש ספריה עם ספרי קודש בחדר של בני הזוג, יש לכסות בוילון את הספרייה או כיוצא בזה, ואז מותרים.
 (לז) **בתוך כלי** – כיוון שהארגז הסגור הוא כלי אחד, והשמירה שעליו היא כלי שני.
 (לח) **באמצע הלילה** – הכוונה אינה לחצות, אלא בשעה שבה לא ירגישו בכך בני הבית.

7. ראו סימן מ"ג סעיף ו', ודברינו שם בס"ק כ"ג.

8. כך מביא בספר איש מצליח על המשנה ברורה (בהערות שבסוף הספר, עמ' קל"ה), וזו לשונו: "... בספרים שלנו שיש להם כריכה הו"ל כיסוי ושרי. ואף על פי שהמשנ"ב לעיל כתב דלא חשיב כיסוי, ע"ש, העיקר להקל בזה, שכן כתב המאירי, ומ"ש ... בשו"ת תפלה למשה (ח"ג סימן כט), וכ"כ ... בהלכה ברורה (ח"ג עמוד רעט) בשם הרשב"ץ, ע"ש. ועיין בספר שיורי ברכה (סימן קנ"ד אות א) ... ובהליכות עולם ח"ג עמוד צד".

סעיף ה

ת'ישמש באימה וביראה, כמו שכתוב על רבי אליעזר שהיה מגלה טפח ומכסה טפח ודומה כמו שכפאו שד, פירוש: באימה וביראה כאלו כפאו שד (לט).^א ויש מפרשים: מגלה טפח ומכסה טפח, שלא היה ממרק האבר בשעת תשמיש כדי למעט הנאתו; ודומה כמו שכפאו שד, שעושה הדבר באונס.^ב ויש מפרשים: מגלה טפח שבאשה, כלומר עכשיו מגלה אותה לצורך תשמיש, ועכשיו מכסה אותה, כלומר שלא היה מאריך באותה מעשה, ודומה לו כמו שבעתו השד ונבעת והניח המעשה, כל כך היה מקצר בתשמיש. ויש מפרשים: מגלה טפח, על הסינר שהיתה חוגרת בו, שאף בשעת תשמיש היה מצריכה לחגרה ומגלה רק טפח ממנה, ומכסה מיד כדי למעט הנאתו. וכולהו פירושי איתנהו, וצריך בעל נפש לזוהר בהם (מ).

^א נדרים כ' ע"א. ^ב טור בשם הראב"ד בשם יש מפרשים. ^ג טור בשם הראב"ד. ^ד שם.

סעיף ט

לא יספר עמה בדברים שאינם מענייני התשמיש, לא בשעת^א חגיגה ה' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(לט) כפאו שד - אלו דברי רבי אליעזר, ומביא להם המחבר שלושה פירושים. **(מ) לזוהר בהם** - סעיף זה הוא לשיטה שהבאנו בהקדמה לסימן, לפיה יש להימנע ככל האפשר מליהנות מיחסי אישות. אך כאמור רבים חולקים על גישה זו, שעלולה למעט את קשרי האהבה בין בני הזוג. ואף לשיטה המחמירה הנהגות אלו אינן חובה, אלא הן כדברי המחבר הנהגה ל"בעל נפש", כלומר למי שנמצא ברמה רוחנית גבוהה. ולשון הרב מאזוז בהגהות איש מצליח: "אבל בוודאי שצריך לעשות זאת בשמחה ובחשק, וכן הוא לשון הרמב"ם: 'ברצון שניהם ובשמחתם'".

תשמיש ולא קודם לכן, שלא יתן דעתו באשה אחרת (מא); ואם סיפר עמה ושימש, אמרו עליו: 'מגיד לאדם מה שיחו' (עמוס ד', יג), אפילו שיחה קלה שבין אדם לאשתו מגידין לו בשעת הדין (מב).
 י'חגיגה ה' ע"ב.

סעיף י

ה"אם היה לו כעם עמה, אסור לשמש עד שיפייסנה (מג); ויכול לספר עמה קודם תשמיש, כדי לרצותה (מד).
 ה"נדרים כ' ע"ב. י'מהא דברכות ס"ב ע"א, ונדרים כ' ע"ב, וחגיגה ה' ע"ב, לפירוש הר"ן והראב"ד.

סעיף יא

י'אסור לשמש לאור הנר (מה), ה"אף על פי שמאפיל בטליתו (מו).
 הגה: אבל אם עושה מחיצה גבוה עשרה לפני הנר (הגהות מיימוני פ"ד מהל' נדה י"ז ע"א. ה"תוספות והראב"ד).

שולחן ערוך כפשוטו

(מא) באשה אחרת - מפני שבזמן שמתחברים צריכים בני הזוג לאחד את המחשבות זה על זה בלבד.
 (מב) בשעת הדין - אבל מותר ואף מצווה לשוחח בדברים שהם מעניין התשמיש ומסייעים לו.
 (מג) עד שיפייסנה - הואיל וכאמור היחסים צריכים להיות מתוך אהבה.
 (מד) כדי לרצותה - "יכול" כאן פירושו שכך צריך לעשות.⁹
 (מה) לאור הנר - הגמרא שם מביאה גם את טעם האיסור: "שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו". איסור זה נועד כדי לשמור על האינטימיות והאהבה; ואין צורך שיהיה חשוך לגמרי, אלא רק שלא ידליקו אור בחדר. עיקר האיסור הוא בזמן החיבור, ולא בזמן שמתכוננים אליו.

9. והלשון "יכול" היא כהמשך לסעיף הקודם, שאסור לדבר בשעת תשמיש בדברים שאינם מעניין התשמיש, אולם יכול לדבר כדי לרצותה.

יום טוב), אף על פי שהאור נראה דרך המחיצה, כגון שהפסיק בסדין, שרי (מז).
 כן נראה לי מדברי רש"י בפרק ב' דמסכת ביצה (דף כ"ב ע"א), גם אמרינן התם
 דשרי כשכופה כלי על הנר (מח) (ואם מותר לעשות מחיצה זו בשבת, עיין
 לקמן ריש סי' שט"ו).¹⁰ וכן אסור לשמש ביום, אלא אם כן הוא בית
 אפל (מט). הגה: ותלמיד חכם מאפיל בטליתו ושרי (נ) (טור).
¹⁰ נדה י"ז ע"א.

סעיף יב

'אסור לשמש מטתו בשני רעבון (נא), אלא לחשוכי בנים (נב).
 הגה: (ועיין לקמן סי' תקע"ד ס"ד) (נג). והוא הדין בשאר צרות, שהם
 תענית י"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(מו) שמאפיל בטליתו - פירוש: שמתכסים בבגד או בשמיכה מהראש עד
 הרגלים.
(מז) שרי - מותר. כיוון שכאמור אין צורך שיהיה החדר חשוך לגמרי.
(מח) על הנר - אף שעדיין הוא מאיר קצת.
(מט) בית אפל - כגון שסוגר את התריסים, ואין אנשים בבית המרגישים בכך.
(נ) ושרי - שכיוון שהוא צנוע מותר לו לשמש אם מתכסים בשמיכה, גם
 במקרה שאין תריסים ואינו יכול למנוע את כניסת האור.
(נא) בשני רעבון - משום שיש לאדם להנהיג את עצמו בצער בזמן שהעולם
 שרוי בצער, ולכן אסור לשמש מיטתו אף אם לו עצמו יש אוכל¹⁰. כתבו
 הפוסקים שדין זה חל רק ברעבון של ממש, שאין לאנשים מה לאכול, ולכן דין
 זה כמעט שאינו קיים היום. ועוד כתבו שאם יצרו מתגבר עליו - מותר לשמש
 אף בעת רעבון¹¹.
(נב) לחשוכי בנים - כדי לקיים מצוות פרייה ורבייה.
(נג) תקע"ד סעיף ד' - שם שונה המחבר הלכה זו, ומוסיף שבלייל טבילה מכל

10. כף החיים אות פ"א.

11. משנ"ב ס"ק מו.

כרעבון (נד) (ירושלמי דתענית).

מעייף יג

כ'אכסנאי (נה) אסור לשמש; ו'ואם יחדו לו ולאשתו בית (נו) - מותר, ובלבד שלא יישן במליתו של בעל הבית (נז).
כ'כתובות ס"ה ע"א. [הראב"ד] בספר בעלי הנפש.

מעייף יד

נח) פ'שכבת הזרע הוא כח הגוף ומאור העינים, וכל זמן שתצא ביותר, הגוף כלה וחייו אובדים; וכל השטוף בבעילה, זקנה קופצת עליו, וכחו תשש, ועיניו כהות, וריח רע נודף מפיו, ושער ראשו וגבות עיניו וריסי עיניו נושרים, ושער זקנו ושחיו ושער רגליו רבה, ושיניו נושרות, והרבה כאבים חוץ מאלו באים עליו. אמרו פ'לשון הרמב"ם בפ"ד מהלכות דעות.

שולחן ערוך כפשוטו

מקום מותר.

נד) שהם כרעבון - הכוונה כאן לצרות הפוגעות בגוף ובמזון, כארבה למשל. אבל אין מדובר בצרות כמלחמה במקום כלשהו בעולם¹².
נה) אכסנאי - אדם שלן בבית אחרים. 'אכסנאי' היא מעין מלון שהיה בזמנם.
נו) בית - הכוונה כאן שייחדו להם חדר נפרד. ובדרך כלל ישנו המתאכסנים יחד עם בעלי הבית, או שהיה חדר אחד לכמה אורחים.
נז) בעל הבית - כלומר בסדיניו של בעל הבית, שמא ילכלך אותם בשכבת זרעו. ובמלונות אין להקפיד על כך¹³.
נח) הקדמה לסעיף - סעיף זה והסעיף הבא הם הנחיות בריאותיות, ומקורם בדברי הרמב"ם בהלכות דעות, שכתב הלכות אלו בתור רופא.

12. ראו כנה"ג אות ד'; א"ר ס"ק כ'; כף החיים אות פ"ה.

13. כיוון שאין במלונות בעל בית המסתכל על הסדין, אלא הכול נלקח למכבסה.

חכמי הרופאים: אחד מאלף מת משאר חלאים, והאלף מרוב תשמיש. לפיכך צריך אדם ליזהר (נט).

סעיף טז

לא יבעול והוא שבע או רעב, אלא כשיתעכל המזון שבמעיו (ס);
 ולא יבעול מעומד, ולא מיושב (סא); ולא בבית המרחץ (סב), ולא ביום שנכנס למרחץ (סג), ולא ביום הקזה (סד); ולא ביום יציאה לדרך או ביאה מן הדרך, ולא לפניהם, ולא לאחריהם (סה) (והא דבריש הסימן שחייב לפוקדה, איירי כשהוא רוכב או יושב בקרון, וכאן איירי במהלך. מהרש"ל).
 הרמב"ם שם. ^פגיטין ע' ע"א.

סעיף טז

(סו) ^פהמשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק ^פפסחים קי"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נט) **צריך אדם ליזהר** - ראינו בתחילת הסימן שגם בלי טעם בריאותי אין להגזים בכך, אלא הכול צריך שיהיה במידה נכונה.

(ס) **שבמעיו** - משום שאם הוא שבע או רעב התשמיש קשה לו. וכדי שכל מחשבתי יהיו כלפי אשתו.

(סא) **ולא מיושב** - אלא כשהם שוכבים.

(סב) **בבית המרחץ** - אלא בחדרם.

(סג) **שנכנס למרחץ** - המרחצאות שלהם היו חמים מאוד, והחלישו את הגוף.

(סד) **הקזה** - בזמנם נהגו להקיז דם כרפואה למחלות שונות, והקזה מחלישה את הגוף.

(סה) **ולא לאחריהם** - גם זה משום קושי הדרך; והלכה זו אינה שייכת כיום, כשתנאי הנסיעה נוחים. ואדרבא, ראינו בתחילת הסימן שיש להזדקק לאשתו כשיוצא לדרך.

(סו) **הקדמה לסעיף** - סעיף זה כולו הוא לשון הגמרא בפסחים. וכתב עליו ערוך השולחן (סעיף י"ח): "ואף שאין אנו מבינין, אך כך היו רבותינו הקדושים

נכפה (סז); ולא אמרן אלא דלא הוי בר שתא, אבל הוי בר שתא לית לן בה; ולא אמרן, אלא דגני להדי ברעיה (פירוש: שישן לדגליו), אבל גני להדי רישיה לית לן בה; ולא אמרן אלא דלא מנח ידיה עליה, אבל מנח ידיה עליה, לית לן בה (סח).

סעיף יז

^פמטה שישן בה ^געם אשתו, צריך שתהא ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום (סט).

^פברכות ה' ע"ב. ^גשם בתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

מקובלים על פי החכמה האמתית".

(סז) נכפה - סוג של חולי, דומה למחלת הנפילה.

(סח) לית לן בה - תרגום כל העניין: ולא אמרו זאת אלא כשהתינוק בן פחות משנה, אבל אם הוא בן שנה - לא אמרו. ולא אמרו אלא כשהתינוק ישן לצד הרגליים, אבל אם שוכב לצד ראשו - לא אמרו. ולא אמרו אלא כשלא מניח ידו על התינוק, אבל מניח עליו ידו - לא אמרו.

(סט) וזה לדרום - כבר נאמר בסימן ג' סעיף ו, ועיין שם בפירושו. ומסקנת הפוסקים היא שכיום דין זה אינו מחייב למעשה.

סימן רמ"א

שלא להשתין ערום בפני מטתו, ובו סעיף אחד.

סימן זה מלמדנו שיש בהלכה גם חובות משום דרך ארץ, כבוד עצמו וכבוד הבריות. וחכמים סמכו חובה זו לפסוק "אל תשקצו את נפשותיכם" (ויקרא י"א, מג)¹.

סעיף א

אחד מהדברים ששונא הקדוש ברוך הוא, הוא המשתין בפני מטתו (א) ערום (ב).² המשתין לפני מטתו ערום מביא לידי עניות; ולא אמרן, אלא דמהדר אפיה לפוריא (פירוש: למטה), אבל לבראי לית לן בה (ג); ודמהדר אפיה לפוריא נמי לא אמרן אלא בארעא, אבל נדה ט"ז ע"ב, י"ז ע"א. ³שבת ס"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בפני מיטתו** - בזמנם לא היו שירותים בבתים, ולצרכים קטנים ייחדו כלי, או שיצאו מהבית כדי לעשותם. המתעצלים היו משתינים בחדרם על הרצפה (שלא הייתה מרוצפת), וזהו דבר מכוער.

(ב) **ערום** - לאו דווקא, ואפילו לבוש. בזמנם נהגו לישון מכוסים בסדין בלבד וללא בגדים, ולכן תיאר כך המחבר את המשתין בפני מיטתו. ומכאן אנו למדים על החשיבות להתנהג בנקיות.

(ג) **לית לן בה** - תרגום המשפט: "ולא נאמר [דין זה], אלא כשמחזיר פניו כלפי המיטה, אבל כלפי חוץ לא אמרו". הסיבה לכך היא שהמשתין כלפי המיטה נראה כמכוון לזלזל במקום מושבו. וגם כלפי חוץ אסור לעשות כן, אלא שהדבר מכוער פחות.

1. עיין בשבת צג ע"ב ובמכות טז ע"ב עניינים נוספים שנלמדו מאיסור זה. וראה דברינו בסוף סימן ג'.

במנא לית לן בה (ד).

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) לית לן בה - תרגום המשפט: "ובמחזיר פניו לא אמרו אלא אם משתין על הארץ, אבל בתוך כלי לא אמרו". והדבר מותר לגמרי, וכך נוהגים לכתחילה חולים שאינם יכולים לקום לשירותים.

קיצור ההלכות המעשיות שבשו"ע וברמ"א

בסוגריים מרובעים מובאות ההפניות לשו"ע.

בדרך כלל מובאת הפניה לסעיף בלבד, כשהסימן הוא הסימן המובא בכותרת. למשל: [א].
כשהפניה לסימן אחר, נציין גם את הסימן, כשהסימן יצוין עם גרש, והסעיף ללא גרש.
למשל: [א, א].

הפניה לסעיף כוללת את דברי המחבר והרמ"א, ואף את דברינו בפירושם.
הפניה לדברינו בס"ק מצויינת בסוגריים עגולים. למשל: [א]. מספר בסוגריים מצוין הערה
באותו סימן, והציון [הק] מפנה להקדמתנו לסימן.

1. הלכות ברכת המזון (סימנים קפ"א-קפ"ט)

א. ברכה במקום סעודה, ומי ששכח ולא ברך (סימן קפ"ד)

1. יש לברך ברכת המזון במקום שבו אכל [א]. והספרדים מברכים במקום האכילה על כל מאכל המופק מחמשת מיני דגן [ג].
2. מי שאכל לחם ובמזיד עקר ממקומו לפני שברך - עליו לשוב למקומו הראשון ולברך. ואם בירך שלא במקום אכילתו יצא בדיעבד [א].
3. אם עקר ממקומו בשוגג לפני שברך - טוב לכתחילה שיחזור למקומו ויברך, אף שמעיקר הדין אינו צריך לחזור (ו). [א].
4. עצה למי ששינה מקומו לאחר האוכל, שבמקום שיחזור למקומו הראשון - יכול לאכול פת במקום השני, ולברך שם [ב].
5. גם ברכה מעין שלוש טוב לכתחילה לברך במקום אכילתו. אולם אם לא בירך שם - אינו חוזר, אלא מברך היכן שנמצא [ג].
6. שיעור אכילה לברכת המזון הוא כזית מדרבנן (כ 28 מ"ל) [ו], ומהתורה רק בשיעור שביעה [ז].
7. אדם המסופק אם בירך ברכת המזון - חוזר ומברך [ד]. לאשכנזים את הברכה כולה, ולספרדים רק את שלוש הברכות הראשונות, עד המילים "בונה ירושלים אמן" [יב].
8. מותר לברך ברכת המזון כל עוד שבעים עדיין מהארוחה [ה]. בסעודה גדולה ניתן לעתים לברך גם כמה שעות לאחר הארוחה,

ובאכילה מועטה שיערו חכמים את משך הזמן בכ-72 דקות [יד].

ב. מים אחרונים (סימן קפ"א)

1. "מים אחרונים חובה" [א]. בעיקר משום מלח סדומית, שהיה מצוי במאכלים בזמן הגמרא, והוא חומר המסוכן לעיניים. ושני טעמים נוספים לדבר: כדי לברך ברכת המזון בידיים נקיות, וכדי להתקדש לאחר הארוחה [הק].
2. בזמן הזה רבים מהאשכנזים נוהגים שלא ליטול מים אחרונים [י].
3. יש ליטול מים אחרונים לתוך כלי אחר [ב].
4. מספיק ליטול את ראשי האצבעות [ד], ויש להטותם מטה בזמן הנטילה [ה].
5. אין מברכים על מים אחרונים [ז], אין בהם חובת ניגוב [ח], וכשרים בכל משקה [ט].

ג. פרטים בברכת המזון (סימן קפ"ה)

1. יש לברך כך שישמע את הברכה באוזניו. ובדיעבד יצא גם אם לא השמיע לאוזניו, ובלבד שבירך בשפתיו, ולא הסתפק בהרהור הלב [ב].
2. יש לברך מיושב [קפ"ג, ט], והוא הדין בברכה מעין שלוש [שם י]. אולם אדם שאוכל בעת שהוא מהלך בדרך יכול לברך בהליכה [שם יא].
3. אסור לברך בשעה שעוסק במלאכתו [קפ"ג, יב].
4. גם שתוי יין יכול לברך ברכת המזון [קפ"ה, ד]. אולם שיכור לגמרי לא יברך [ה], ואם בירך - יצא. וכן לגבי מקום שיש בו צואה - לא יברך שם לכתחילה, ואם בירך יצא בדיעבד [ט].
5. נשים חייבות בברכת המזון [קפ"ו, א], אולם לכתחילה אישה לא תוציא איש ידי חובתו [ב].
6. קטנים צריכים לברך ברכת המזון, מדין חינוך [קפ"ו, ב].
7. באחריות המעסיק לתת זמן לפועלים לאכול ולברך, ובאחריות העובדים לא להשתמש בשעות העבודה לצורך קיום מצוותיהם [קצ"א, ט].

ד. נוסח ברכת המזון (סימן קפ"ז)

1. יש לברך בנוסח שתיקנו חז"ל. ובדיעבד אם אמר את עיקר הברכה יצא, אף אם חיסר כמה מילים [(ב)].
2. עדיף לברך ברכת המזון בנוסחה המקורי [קפ"ה, (א)]. אבל אם אינו מבין עברית, יכול לברך בכל לשון שמבין [קפ"ה, א].
3. אם לא הזכיר בברכה שנייה ברית ותורה לא יצא ידי חובתו [ג]. וכן חובה לומר את המילים "ארץ חמדה טובה ורחבה" [(2)], ולהזכיר בברכה שלישית את מלכות בית דוד [ד].
4. לאחר חתימת "בונה ירושלים" מוסיף "אמן" על ברכת עצמו [קפ"ח, א]; ואומרה בלחש [ב].
5. האוכלים בבית האבל צריכים לשנות את נוסח תחילת הברכה הרביעית, לאחר המילים "קדוש יעקב", לנוסח הבא: "המלך החי הטוב והמטיב, א-ל אמת, דיין אמת, שופט צדק, לוקח נפשות במשפט, ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו, כי כל דרכיו משפט, ואנו עבדיו ועמו. ובכל אנחנו חייבין להודות לו ולברכו. גודר פרצות הוא יגדור פרצה זאת מעלינו ומעל האבל הזה לחיים ולשלום". וממשיכים "הוא הטיב" וכו' [קפ"ט, ב]. ואמנם יש שאינם נוהגים בכך, אולם נראה שהסכמת הפוסקים היא לומר נוסח זה [(3)].

ה. הוספות בשבת ובחג (סימן קפ"ח)

1. בשבת מוסיף לפני חתימת "בונה ירושלים" את "רצה והחליצנו", ובחגים "יעלה ויבוא" [ה].
2. אם שכח ולא הוסיף תוספות אלו בשתי סעודות החובה שבשבת ובימים טובים, אם כבר התחיל ברכה רביעית - חוזר על ברכת המזון כולה (ולמנהג הספרדים, בימים טובים יחזור לראש רק בליל הסדר ובליל ראשון של סוכות), ואם לאו - יאמר את הברכה המיוחדת שנתקנה לכך - "ברוך שנתן" [ו]. ואם טעו בני חבורה, חוזרים על הברכה אך לא על הזימון [ט].
3. אם שכח להזכיר "רצה" או "יעלה ויבוא" בסעודה שאין בה חובת אכילת פת - אם נזכר לאחר שהתחיל ברכה רביעית אינו חוזר (אך

יכול להזכירה ב"הרחמן", בלי הזכרת ה' (כא), ואם נזכר לפני, יאמר את "ברוך שנתן" ללא שם ומלכות [ז]. ובכלל סעודות אלו ראש חודש, חול המועד [ז] וסעודה שלישית [ח].

4. את תוספות היום יש להוסיף כאשר הסעודה התחילה מבעוד יום, אף אם היא הסתיימה לאחר צאת הכוכבים [י].

2. זימון וברכה על הכוס (סימנים ק"צ-ר"א)

1. מצות הזימון (סימן קצ"ב)

1. שלושה שאכלו יחד על אותו שולחן חייבים לזמן. ואם הם עשרה, יזכירו שם א-להים בזימון [א].
2. יש לזמן כפי הנוסח בסידורים, ואין לשנות ממנו [א, י].
3. אם אכלו עשרה וטעו ולא הזכירו שם א-להים בזימון, לא יחזרו. אולם אם המזמן טעה והמסובים טרם ענו - יכול המזמן לחזור ולזמן שנית [ב].

2. החובה לזמן (סימן קצ"ג)

1. שלושה שאכלו יחד, אסור לאף אחד מהם לברך ללא זימון [א]. ודין זה נכון גם אם כל אחד אוכל בנפרד מהאוכל שלו [קצ"ג, ד].
2. אם מספר הסועדים הוא בין שישה לתשעה, יכולים שלושה סועדים ומעלה לזמן לעצמם, כל עוד נשארים לפחות שלושה בקבוצה השנייה. אולם אם החבורה מונה עשרה, הרי נתחייבו כולם בזימון בעשרה, ולא יפרשו מהחבורה עד שהחבורה תמנה לפחות עשרים, ואז יכולים עשרה לפרוש [א]. וגם במקום שמותר להתחלק, עדיף לזמן בחבורה גדולה [ב].
3. לשלושה מותר לזמן גם אם אכלו רק חלק מהארוחה יחד, וגם אם הזדמנו במקרה לאכול יחד. אולם אין עליהם חובה לזמן אם לא אכלו יחד באופן שיש בו קביעות [ב].
4. אין הסועדים מצטרפים לזימון אלא אם כן שלושה מהם אכלו כזית לפחות [קצ"ו, ד]. והאוכל כזית מצטרף לזימון, אף שחיובו בברכת המזון הוא מדרבנן [קצ"ז, ד].

5. גם הסועדים על שולחנות נפרדים יכולים להצטרף יחד לזימון, אם נועדו מראש כדי לאכול יחד, ובתנאי שהם רואים אלו את אלו או שמלצר אחד מגיש לכולם [קצ"ה, א]. וכן יש להקפיד במקרים אלו שכל המברכים יוכלו לשמוע היטב את המזמן [קצ"ה, ג].

ת. שלשה שאכלו כאחד ונפרדו (סימן קצ"ד)

1. שלושה שאכלו יחד ולא זימנו, ובירכו כולם או רובם - הפסידו בכך את מצוות הזימון [א].
2. אבל אם בירך רק אחד מהם - הוא יכול להצטרף לשני האחרים, והם ייצאו ידי חובת זימון [א], ואפילו אם אינו יושב עימם בעת הברכה [ב].

ט. צירוף האוכל דבר איסור לזימון (סימן קצ"ו)

1. העובר ואוכל איסור אינו מברך לפניו ולאחריו, ופשוט שאינו מצטרף לזימון [א].
2. האוכל איסור במקום סכנה, לאשכנזים מברך לפניו ולאחריו ומצטרף לזימון [ב]. ויש מהפוסקים הספרדים שאמרו שלא יברך, משום "ספק ברכות להקל" [ג].
3. אם מבני החבורה יש מי שמחמיר ונמנע לאכול דבר שאוכל השני (כגון פת נוכרי), אולם השני אינו נמנע מלאכול את של הראשון - הרי הם מצטרפים לזימון [ג].

י. צירוף לזימון כשלא אכלו יחד (סימן קצ"ז)

1. במקרה ששניים אכלו כאחד, ובא שלישי והצטרף לאחר שסיימו סעודתם: אם הם לא שבעו לגמרי, ויכולים להמשיך לאכול - אכילת השלישית מצטרפת לאכילתם, ויכולים לזמן. אך אם לא, או אם כבר אמרו "בואו נברך" או שנטלו מים אחרונים - אין השלישי מצטרף לזימון [א].
2. להצטרף לאמירת "א-להינו" בזימון, די בשבעה שאכלו לחם ועוד שלושה שאכלו דבר מה, או שתו יין, מיץ פרות או חלב (אך לא מים, תה או קפה. ויש מי שמצטרף גם אם שתו משקה קל) [ב].

3. שניים שאכלו ובא שלישי, יש לתת לו פת או מזונות כדי לצרפו לזימון, ולמנהג אשכנזי יכול להצטרף גם במאכל אחר. ובדיעבד, גם למנהג ספרד אם אכל דבר אחר מצטרף לזימון [ג].
4. אדם שיושב עם סועדים שמזמנים ביניהם, אלא שהוא עצמו לא אכל – ישתתף עמם בזימון, ובמקום "ברוך שאכלנו משלו" יאמר "ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד". ואם יש שם עשרה, יאמר "ברוך א־להנו ומבורך שמו, תמיד לעולם ועד" [קצ"ח].

יא. על מי מזמנים ועל מי אין מזמנים (סימן קצ"ט)

1. אדם שאינו מחויב במצוות ברכת המזון אינו מצטרף לזימון [(הק)].
2. מי שאינו מברך משום שאינו מכיר את המצוות, וכן חילוני, אפשר לצרפו לזימון [ג].
3. גר שמל וטבל, הרי הוא כיהודי לכל דבר. ואם טרם מל או טבל – אינו מצטרף [ד].
4. אונן שמתו מוטל לפניו אינו מצטרף לזימון [ה].
5. נשים אינן משלימות זימון לגברים לשלושה או לעשרה [ו]. אולם הן חייבות בזימון, ולכן אם אכלו יחד עם שלושה גברים יצאו ידי חובה בזימון הגברים, ואם אכלו שלוש נשים ללא גברים יכולות לזמן לעצמן [ז].
6. קטנים אינם מצטרפים לזימון [ו]. אולם אם חסר אחד למניין שלושה או לעשרה, לדעת המחבר אפשר לצרף קטן שיודע למי מברכים, ולדעת הרמ"א לא [י].

יב. זימון באמצע הסעודה (סימן ר')

1. במקרה שרוב הסועדים מחליטים לברך, המיעוט נגררים אחריהם, ויפסיקו מסעודתם לענות לזימון [א].
2. לדעת המחבר אלו שאינם רוצים עדיין לברך יענו לזימון ויכולים מיד להמשיך בסעודתם, ולדעת הרמ"א ימתינו עד סיום ברכת "הזן" [ב]. ובזימון בעשרה יכולים להמשיך לאכול מיד לאחר הזימון לכל הדעות [(יא)].
3. אם הרוב עדיין בסעודה ויש מיעוט שרוצה לברך, אין הרוב חייבים

- להפסיק כדי לענות למיעוט [א], אולם טוב יעשו אם יפסיקו סעודתם לטובת הרוצים ללכת [ז].
4. במקרה שרוב הסועדים אינם מוכנים להפסיק לזימון, על המיעוט להמתין ולא להחמיץ את מצוות הזימון [א]; אולם לצורך מצווה או לצורך חשוב מותר להם ללכת [ז].

יג. מי הוא המזמן (סימן ר"א)

1. עיקר המצווה בזימון היא על בעל הבית. וטוב שייתן את המצווה לתלמיד חכם [א].
2. תלמיד חכם וכהן - תלמיד חכם קודם. אך אם יש כהן שהוא גם תלמיד חכם, טוב שייתנו לו לזמן, על אף שיש שם תלמידי חכמים גדולים ממנו [ב].
3. טוב לתת לאורח לזמן, ובמיוחד בימיהם שהמזמן היה מברך ומוציא את כולם, מפני שרק האורח יכול לברך את בעל הבית [א].
4. טוב לחזר אחר מצווה זו [ד], ואין להתחמק ממנה [ג].

יד. חובת כוס בברכת המזון (סימן קפ"ב)

1. להלכה נפסק שאין חיוב בכוס של ברכה בברכת המזון. אולם אם מזמנים, מצווה מן המובחר לברך על הכוס [ז-ח].
2. אין לברך ברכת המזון על משקה אחר מלבד יין [ב].
3. לכתחילה אין לברך על "כוס פגומה", היא כוס יין ששתה ממנה. אלא ימלא את הכוס לפני שיברך [ג, ז].
4. אין להחזיר את שארית היין שבגביע חזרה לבקבוק בלא שייתקן אותה תחילה, אבל אם החזיר - מותר לברך על היין שבבקבוק [ה].

טו. הלכות בכוס של ברכת המזון (סימן קפ"ג)

1. כוס הברכה צריכה להיות שלמה [ב], ונקייה מבפנים ומבחוץ [א].
2. יקבל הכוס בשתי ידיו, וכשמברך יגביהה ביד ימין. אם המזמן נשוי, ייתן לאחר הברכה גם לאשתו שתשתה מהכוס [ד].
3. אין להפסיק כלל בזמן ברכת המזון [ח]. והמזמן לא יפסיק משעה שמחזיק את הכוס [ו].

4. היום מנהגנו שגם כאשר מזמנים יאמר כל סועד את ברכת המזון בעצמו [(כה)].

טז. הלכות שתיית יין הזימון (סימן ק"צ)

1. לאחר ברכת המזון יברך המזמן "הגפן" [א], ישתה לפחות רביעית [ג] ויברך ברכה אחרונה [ב].
2. אם המברך אינו רוצה לשתות, אחד מהמסובים ישתה רביעית. ושתיית שניים אינה מצטרפת לשיעור אלא כשאף אחד אינו יכול לשתות כשיעור [ד].
3. מצווה מהמובחר שכל המסובים יטעמו מכוס זו [ד].

3. ברכות הנהנין (סימנים ר"ב-רי"ז)

יז. דיני ברכת "בורא פרי העץ" (סימן ר"ב)

1. על פירות האילן, שהוא עץ שגזעו נשאר משנה לשנה ורק פירותיו מתחדשים, מברכים "בורא פרי העץ" [א].
2. ברכה זו היא רק על פירות בשלים. אך על פרי המצוי בתחילת הבשלתו מברכים "שהכול" [ב]. וכן על פרי פגום שלא יבשיל לעולם [ט].
3. ישנם פירות החורגים מכלל זה, והכל הולך אחר כוונת בני האדם בנטיעת עצים אלו. למשל, בזן של שקדים מרים מברכים "העץ" על השקדים דווקא כשהם קטנים, וכן על הגדולים אם קולים אותם. אבל על השקדים המרים הגדולים לא יברך כלל אם אוכלם כפי שהם [ה].
4. אם אוכל גלעין של פרי ואינו אוכל את הפרי, יברך "שהכול" [יב].
5. רסק פרי המכיל את הפרי כולו - אם הפרי ניכר בו, כרסק תמרים, ברכתו העץ. ואם לאו, יש הנוהגים לברך עליו "שהכול" ויש הנוהגים לברך "העץ"; ואם אין לו מנהג יברך "שהכול" [ז].
6. על מיץ הענבים תיקנו חכמים לברך "בורא פרי הגפן", בין אם הוא חי, מבושל או מתובל, כל עוד היין הוא רוב המשקה [א].
7. שמן הזית, על אף היותו חשוב, לא נועד לשתיה כמות שהוא.

- שתייתו כמשקה נחשבת למזיקה, ואין מברכים עליה כלל [ד]. ואם שותה מעט לצורך רפואה ונהנה מכך, יברך "שהכול" [טו].
8. על מיצי שאר פירות מברך "שהכול" [ח].
9. מים ששרה בהם פרות, אפילו אם קיבלו את טעם הפרי - ברכתם "שהכול" [י]. ואם שרה צימוקים לחים במים שלושה ימים, ברכתם "הגפן". אבל אם שרה צימוקים פחות מזמן זה, או ששרה שאר פירות משבעת המינים במים - ישנו ספק מה לברך לאחר שתייתם, ולכן טוב לשתותם רק בתוך הסעודה [יא]. ואם שותה אותם שלא בתוך הסעודה, לא יברך ברכה אחרונה [לט].
10. פירות שדרך לאוכלם רק כשהם חיים, אם אכלם מבושלים ברכתם "שהכול". וכן להפך: אם דרך לאוכלם רק מבושלים, אם אכלם חיים מברך "שהכול" [יב].
11. פירות שדרך אכילתם היא רק בתור תבלין, אם אוכלם כשהם חיים אין לברך עליהם [טז]. אולם אם דרכם להיאכל גם כמו שהם, יברך עליהם את ברכתם [יז-יח].
12. אם מסתפק אם לברך "העץ" או "אדמה" - יברך "אדמה". ואם אינו יודע כלל מה לברך - יברך "שהכול" [יח]. אולם יש להקפיד ללמוד את דיני הברכות, ולא להגיע לספקות אלו [ס].

יח. ברכת פירות-האדמה והירקות (סימן ר"ג)

1. על כל היוצא מהארץ, וכן על פירות של צמחים שענפיהם מתחדשים בכל שנה, וכן על צמחים חד-שנתיים הנזרעים בכל שנה מחדש - מברכים "בורא פרי האדמה" [א; ר"ה א].
2. אילן סרק שיש לו פירות שאפשר בדוחק לאוכלם, ברכתם "שהכול" [ד]; דוגמה לדבר הם פירות ההדס [ה].
3. תבלין שראוי לאכילה כשהוא חי, כגון זנגביל, אם ייבשו כך שאין הוא ראוי לאכילה כמו שהוא, וחזר ותיקנו לאכילה על ידי מרקחת - מברכים עליו את ברכתו המקורית [ו].
4. עלי בשמים הראויים למאכל שומרים על ברכתם גם כאשר הם שחוקים ומעורבים עם סוכר [ז].

5. ירק שהדרך לאוכלו חי ומבושל, בשני המצבים ברכתו "האדמה". ירק שהדרך לאכלו רק באחד מהמצבים, ברכתו "האדמה" בדרכו העיקרית, ואם אכלו שלא כדרכו מברך "שהכול" [ר"ה, ב].
6. על מרק ירקות שיש בו חתיכות ירק, טוב שיברך "בורא פרי האדמה" על הירק עצמו, ובכך יפטור גם את המרק. ואם אין בו חתיכות, יברך "שהכול" [ר"ה, ח].
7. על מיץ מירקות סחוטים יברך "שהכול" [ר"ה ג].
8. ירקות קצוצים ברכתם "האדמה" [ר"ה, ד], וירקות מרוסקים לגמרי ברכתם "שהכול" [(1)].

יט. דין ברכת "שהכל" (סימן ר"ד)

1. על מאכל שאין גידולו מן הארץ מברכים "שהכול נהיה בדברו" [א].
2. על מאכל שגידולו מן הארץ, אלא שנאכל רק על ידי הדחק, כגון פרי טרם הבשלתו, תבשיל שהתקלקל או יין שהחמיץ, מברכים "שהכול" [א].
3. מאכל או משקה שהאדם אינו נהנה מטעמו, אלא אוכלו לרפואה בלבד - אין מברכים עליו כלל [ח].
4. על מים ששותה אדם מחמת הצמא מברך "שהכל". אבל אם שותה אותם משום שנחנק ממאכל כלשהו לא יברך עליהם [ז], וכן אין לברך אם שותה אותם כדי לבלוע תרופה [(מב)].
5. עבר ואכל דבר איסור - אינו מברך עליו [קצ"ו א]. אבל אם אכל זאת בהיתר, כגון במקום הסכנה - לדעת המחבר יברך, וכן נוהגים האשכנזים [ט], אבל יש מפוסקי הספרדים שכתבו שלא יברך [(מד)].
6. דבש או סוכר שמעורבים בהם צמחים או פירות שונים - אם הפירות הם העיקר, כמיני ריבות - יברך "העץ" או "האדמה", כברכת אותו הפרי; ואם הדבש הוא העיקר, יברך "שהכול" [יא. רי"ב].
7. מאכל שמסופק בברכתו - יברך עליו "שהכל" [יג].

כ. דיני ברכת "בורא מיני מזונות" (סימן ר"ח)

1. על חמשת מיני דגן שהכין מהם (או מהקמח שלהם) תבשיל [ב], וכן על פת הבאה בכסנין, מברכים "בורא מיני מזונות" [קס"ח, ו].
2. תבשיל או מאפה שיש בו מחמשת מיני דגן (או קמח שלהם), וכן רכיבים נוספים או שאר קמחים - מברכים עליו "בורא מיני מזונות" אף אם הדגן הוא המיעוט בתבשיל [ב, ט], אלא אם כן הדגן בא רק כדי לגבש את אותו המאכל ולא כדי לתת טעם [ב].
3. אם מסופק אם הקמח בא לזון או לדבק - טוב להחמיר ולאכול מאכל זה בתוך סעודה [ג].
4. אם אוכל את גרעיני הדגן כמו שהם, יברך לפניהם "בורא פרי האדמה", ואחריהם "בורא נפשות" [ד].
5. קמח מבושל במים כעין דייסה, אם הוא עבה וראוי ללעיסה - ברכתו "מזונות", ואם נוזלי וראוי לשתיה - "שהכול" [ו].
6. שונה ברכת האורז משאר קטניות, שאף על פי שאינו מחמשת מיני הדגן, מברכים לפניו "מזונות". אולם ברכתו האחרונה היא "בורא נפשות", ככל הקטניות [ז].

כא. דיני הפסק וטעות בברכות הנהנין (סימן ר"ו)

1. בירך על פירות האילן "בורא פרי האדמה" - יצא, אבל אם בירך על פירות האדמה "בורא פרי העץ" - לא יצא. לכן אם הוא מסופק בפרי אם הוא פרי עץ או פרי אדמה, מברך "בורא פרי האדמה". ועל הכול, אם בירך "שהכול" - יצא, ואפילו על לחם ויין [א].
2. מהלכות המברך: יש לאכול מיד בסיום הברכה; יש לברך בקול כך שישמיע לאוזניו; מותר לברך בכל שפה שמבין; אין לברך ערום ולא כאשר לבו רואה את הערווה; אין לברך בגילוי ראש [ג].
3. טוב להחזיק ביד ימינו את המאכל שעליו הוא מברך [ד].
4. יש לברך כשהמאכל לפניו. ובדיעבד אם בירך כשהמאכל לא היה לפניו, אבל היה ברור לו שעוד יגיע אליו - אינו חוזר ומברך. ואם בירך כראוי כשהמאכל לפניו, הברכה חלה גם על מאכלים שלא היו לפניו, אם בשעת הברכה הייתה סבירות שיאכל מהם [ה].

5. אם בירך על מאכל ולבסוף לא אכלו (כגון שנפל מידו, או שגילה שהוא מקולקל), אם התכוון לאכול רק מאכל זה - ברכתו אינה ברכה וצריך לחזור ולברך שנית על מה שירצה לאכול, ואפילו אם היה מונח לפניו בשעת הברכה. אבל אם הייתה כוונתו מראש לאכול גם מאכלים נוספים שלפניו - אינו חוזר ומברך [ו].
6. בכל מקום שאמרנו שבירך ולא יצא, נמצא שאמר שם שמים לבטלה, ולכן יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ואם לא סיים ברכתו, ורק אמר "ברוך אתה ה'", ישלים "למדני חוקך" [ו].

כב. ברכת "בורא נפשות" (סימן ר"ז)

1. אם אכל כזית ממאכלים שמברכים לפניהם "העץ" (מלבד פירות שנשתבחה בהם הארץ), "האדמה" ו"שהכול", מברך לאחר אכילתו: "בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא נַפְשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹן, עַל כָּל מֵה שֶׁבְּרֵאתָ לְהַחְיֹת בָּהֶם נַפֶּשׁ כָּל חַי. בָּרוּךְ חַי הָעוֹלָמִים" [א].

כג. דיני ברכה אחת מעין שלוש (סימן ר"ח)

1. על חמשת מיני דגן, וכן על חמשת הפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל (גפן, תאנה, רימון, זית ותמר), יברך אחרי אכילתם ברכה אחת מעין שלוש [א].
2. יזכיר את המאכל בתחילת הברכה ובסופה. נוסח תחילת הברכה, אם אכל מיני מזונות: "על המחיה ועל הכלכלה"; אם שתה יין: "ועל הגפן ועל פרי הגפן"; ואם אכל פירות שנשתבחה בהם הארץ: "על העץ ועל פרי העץ". אם אכל יותר ממין אחד, כגון שאכל מזונות ושתה יין, יזכיר בברכתו את כל מה שאכל [יב].
3. נוסח חתימת הברכה: "על הארץ ועל המחיה"; "על הארץ ועל פרי הגפן"; "על הארץ ועל הפירות". וגם כאן מזכיר כל מה שאכל [יב]. על פירות מארץ ישראל מסיים "על הארץ ועל פירותיה" [י], וכן על יין מארץ ישראל - "ועל פרי גפנה".
4. בשבת, יום-טוב וראש חודש יש להזכיר מעין המאורע [יב].
5. ברכת "על העץ ועל פרי העץ" פוטרת גם פירות שלא משבעת המינים. לכן אם אכל תפוחים ותמרים, יברך אחריהם רק ברכה

אחת מעין שלוש [יג].

6. ברכת "על הגפן ועל פרי הגפן" פוטרת גם שאר משקים [טז].

כד. שיעור האכילה בברכות הנהנין (סימן ר"י)

1. על כל אכילה, גם ששיעורה קטן מאוד, יש לברך ברכה ראשונה [א].
2. הטועם בזמן הכנת תבשיל לדעת אם הוא טוב, לא יברך אם אינו טועם שיעור רביעיית לנוזל [ב] וכזית למוצק [(ט)].
3. השיעור לברכה אחרונה הוא כזית (27 מ"ל) למאכל, ורביעיית (86 מ"ל) למשקה [א].

כה. דיני קדימה בברכות (סימן רי"א)

1. אדם שמונחים לפניו מספר מאכלים שברכתם שווה, אם יש שם פרי משבעת המינים יברך עליו, ואם אין - יברך על המאכל החביב עליו בדרך כלל [א-ב].
2. היו לפניו כמה מפירות שבעת המינים - יברך על הפרי הקרוב יותר למילה "ארץ" בפסוק המתאר את שבעת המינים; והיינו שסדר קדימות הפירות לברכה הוא: זיתים, ענבים, תמרים, תאנים ורימונים. ומאפה מקמח חיטה קודם למאפה מקמח שעורה [ד].
3. אם מונחים לפניו מספר מאכלים שברכתם שונה, יברך עליהם על פי הסדר הבא: המוציא, מזונות, הגפן, העץ, אדמה ושהכול. ונתנו לכך חכמים סימן לזיכרון: מג"ע א"ש [ג-ו].

כו. שהעיקר פוטר את הטפל (סימן רי"ב)

1. האוכל מאכל עיקרי ועמו מאכל הטפל לו, מברך על העיקר ופוטר את הטפל. וכך הדין בין בברכה ראשונה ובין בברכה אחרונה [א].
2. סוג ראשון של עיקר וטפל: כשמאכלים שונים נאכלים יחד (כגון אורז ואפונה), יברך על המאכל המהווה את רוב התערובת [א].
3. סוג שני של עיקר וטפל: אם אוכל מאכל אחד רק לצורך המאכל השני, כגון פת הנאכלת רק להפגת המליחות של הדג המלוח [א].
4. סוג שלישי של עיקר וטפל: כאשר הטפל בא כדי להחזיק את העיקר, כגון ריקי שבא רק לשם המאכל שעליו [ב].

5. אם אוכל את הטפל לבדו לפני שאוכל את העיקר - יברך ראשית על הטפל, וכשיאכל את העיקר יברך גם עליו. ובמקרה של ספק אם יש כאן עיקר וטפל יש שהציעו לאכול את הטפל קודם, וכך יהיה חיוב לכל הדעות לברך עליו [א].
6. אם הטפל חביב עליו, מציע הרמ"א שיאכל אותו קודם, וכך יברך עליו, ולא יפטרנו בברכת העיקר [א].

כז. הוצאת אחרים בברכות הנהנין (סימן רי"ג)

1. אדם יכול להוציא את חברו ידי חובה בברכות הנהנין אם מתקיימים חמשת התנאים הבאים:
 א. המברך והשומע יושבים לאכול יחד [א].
 ב. גם המברך נהנה מברכה זו [ב].
 ג. השומע מקשיב לכל הברכה [ג].
 ד. המברך מכוון להוציא [ג].
 ה. השומע מכוון לצאת [ג].
2. בזמננו לא נהוג להוציא אחרים בברכות הנהנין (מלבד בברכת "המוציא" על לחם משנה), אלא כל אחד מברך לעצמו [י].

כח. עניית אמן ונוסח הברכות (סימן רט"ו)

1. בכל ברכה חייבים להזכיר את המילים "ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם", ואם לא הזכיר - חוזר [רי"ד, א].
2. אין לענות אמן לאחר ברכת עצמו בברכות הנהנין ובברכות המצוות. ובברכות שבתפילה, לדעת האשכנזים עונה על ברכת עצמו רק בברכת "בונה ירושלים" שבברכת המזון, ולדעת הספרדים גם לאחר ברכות נוספות, והן: "ישתבח", "יהללך", "המברך את עמו ישראל בשלום" שבסיום העמידה, "שומר עמו ישראל לעד", וכן לאחר ברכות הפטרה [א].
3. אין עונים אמן אחר מי שמברך ברכה לבטלה [ד].
4. כאשר קטן לומד ברכות או קריאות, יכולים הקטן ומלמדו לומר את שם ה'. כאשר קטן מברך לצורך לימוד - אין עונים אחריו אמן; אבל עונים אמן אחר קטן שבירך לפני אכילה או שבירך ברכה שמחוייב

בה מדין חינוך [ג].

כט. ברכת הריח (סימן רט"ז)

1. חובה לברך לפני הנאה מריח [א].
2. על ריח הבא מצמח רב שנתני או מצמח שענפיו קשים, מברכים "בורא עצי בשמים", ובכלל זה ההדס והוורד. ועל צמח שגבעולו רך ואינו צמח רב שנתני מברכים "בורא עשבי בשמים" [ב].
3. צמח שראוי לאכילה, אם נוטלו כדי להריחו יברך "הנותן ריח טוב בפירות", ואף אם מתכוון גם לאוכלו [ב].
4. ברכה כללית על בשמים היא "בורא מיני בשמים". מברכים אותה על בושם המופק מהחי [א], על בושם סינטטי [ו], וכן כאשר הוא מסתפק אם לברך "עצי בשמים" או "עשבי בשמים" [א].
5. היו לפניו מספר מיני בשמים, יברך תחילה "עצי בשמים", אחר כך "עשבי בשמים", ולבסוף "בורא מיני בשמים" [י].
6. אם מריח תערובת של ריחות, יברך עליה לפי רוב התערובת [רי"ז, ח].
7. שמן מבוסס שהצמח שנתן לו את ריחו נמצא בו, יברך עליו את ברכת אותו הצמח [ו].
8. שמן מבושם שהצמח שנתן לו את ריחו אינו נמצא בו, נחלקו הפוסקים האם לברך עליו כלל; ומורה המחבר שמידת חסידות היא שלא לטלו כדי להריח בו [ו]. והוא הדין לאתרוג של מצווה [יד].

ל. ברכת הבושם והמוגמר (סימן רי"ז)

1. מברכים על בושם רק אם הוא נועד כדי שיריחו אותו, ולא אם נעשה להפגת ריחות רעים. לכן אין מברכים על בושם שנועד להפיג ריח רע בבית הכיסא או שהונח ליד המת להפיג ריחו, וכן לא על דיאודורנט [ב].
2. אין מברכים על בושם שאסור להריחו. לכן גבר לא יברך על בושם הנמצא על אישה האסורה עליו [ד], וכן אין מברכים על ריח שיש חשש שמקורו בעבודה זרה [ה-ז].

3. אין מברכים על "ריח שאין לו עיקר", כגון בגד שספג ריח של בושם [ג].

4. הלכות שאר ברכות (סימנים רי"ח-רל"א)

לא. ברכה על מקום שמעשה בו נס (סימן רי"ח)

1. בזמן חז"ל, כאשר אדם הגיע למקום שנעשה בו נס המתואר בתנ"ך, הוא בירך ברכה על הנס [א, ז]. אולי כיום איננו יודעים את המקומות המדויקים שנעשו בהם הנסים, ואין מברכים ברכה זו.
2. הרואה מקום שנעשה לו נס, מברך בשם ומלכות "שעשה לי נס במקום הזה", וזרעו מברך: "שעשה נס לאבי במקום הזה" [ד]. מברכים ברכה זו רק אם נעשה לו נס יוצא מגדר הרגיל, כגון ששרקו כדורים סביבו וניצל; אבל בהצלה בדרך הטבע, כגון שבאו גנבים בלילה ולא פגעו בו, יברך בלא שם ומלכות ויעשה סעודת הודיה [ט].

לב. ברכת "הגומל" (סימן רי"ט)

1. ארבעה חייבים לברך "הגומל": יורדי הים, הולכי מדבריות, חולה שנתרפא והמשתחרר מבית האסורים [א].
2. לדעת המחבר והספרדים מברכים על ארבעה אלו דווקא, ואפילו אם אין בהם סכנה. לכן יברך כל חולה שנפל למשכב, אפילו אין בו סכנה [ח], וכן יש לברך על כל נסיעה מעיר לעיר. ונהגו הספרדים לברך על נסיעה מעל 72 דקות [ז].
3. לדעת האשכנזים אין לברך אלא על נסיעה בים, במדבר ובאוויר, אך לא מעיר לעיר [ז], וכן לא יברך על חולי שאין בו סכנת נפשות [ח].
4. לעומת זאת, במקרים שיש בהם סכנה ואינם מארבעת אלו, כגון הניצול ממפולת, למנהג אשכנז יברך, ולדעת המחבר יברך בלי שם ומלכות [ט].
5. נוסח הברכה: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב". והשומעים עונים: "מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה".

6. יש לברך ברכה זו במניין, ולכתחילה טוב שיהיו בקהל שני תלמידי חכמים. ונהגו לסמוך את הברכה לקריאת התורה, אולם הדבר אינו מעכב [ג].
7. לכתחילה טוב לברך תוך שלושה ימים, ואם לא בירך יכול להשלים כל זמן שירצה [ו].

לג. ברכות הודאת הטוב והרע (סימן רכ"ב)

1. על שמועות הטובות לו לבדו מברך "שהחיינו"; ואם הן טובות לו ולאחרים, מברך "הטוב והמטיב" [א].
2. על שמועות רעות מברך "דיין האמת" [ב].
3. מעיקר הדין יש מקום לברך ברכות אלו על כל שמועה הגורמת לאדם שמחה או עצב, אלא שלא נהגו כן [הק].
4. אם היו בצער מחמת עצירת גשמים, לאחר שירדו הגשמים יברכו עליהם. וברכה זו נוהגת גם בזמן הזה [רכ"א, א].
5. נוסח הברכה: יחיד שיש לו שדה מברך "שהחיינו", ואם יש לו שדה בשותפות יברך "הטוב והמטיב". ומי שאין שדה ושמח על ירידת הגשמים מברך נוסח מיוחד שתיקנו חכמים, הפותח במילים "מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ יי אֱ-לֹהֵינוּ עַל כָּל טָפָה וְטָפָה שֶׁהוֹרְדָתָ לָנוּ", וחתמתו: "בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱ-לֹהֵי רֹב הַהוֹדָאוֹת" [רכ"א, ב].

לד. פרטי ברכות ההודאות (סימן רכ"ג)

1. על לידת בן מברכים "הטוב והמטיב" [א], ועל לידת בת "שהחיינו" [א].
2. קנה או קיבל חפץ, בין חדש ובין משומש, אם שמח בו יברך "שהחיינו" [ג]; ואם הוא לשימוש בני הבית יברך "הטוב והמטיב" [ה].
3. מעיקר הדין יש לברך בעת הקנייה, והנוהג הרווח בבגדים הוא לברך בעת הלבישה הראשונה [ד].
4. כאשר לובש בגד חדש, מנהג האשכנזים לברך גם "מלביש ערומים" [ד].
5. על ירושה מברך "שהחיינו"; ואם אחרים יורשים עמו, מברכים

"הטוב והמיטיב".

6. על פטירת קרוב מברכים "דיין האמת". מעיקר הדין יש לברך בעת השמועה, וכיום נוהגים לברך בזמן הלוויה.
7. ברכות אלו אינן חובה אלא רשות [א].

לה. ברכות הראייה (סימן רכ"ד)

1. חכמים תיקנו ברכות על דברים שונים שאנו רואים, אלא שרובן של ברכות אלו אינן נוהגות כיום, כגון ברכות על קיום ועקירת עבודה זרה [א-ב, יא], ברכה על ראיית ציבור גדול [ה] וברכות על ראיית אדם חכם [ו] או מלך [ז-ח].
2. הרואה בית כנסת ביישוב חדש בארץ ישראל מברך: "בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, מְצַיֵּב גְּבוּל אֶלְמִנָּה" [י].
3. הרואה קברי ישראל לאחר שלא ראם שלושים יום, מברך: "בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וְזָן אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, הוּא עֲתִיד לְהַחְזִיר וּלְהַחְיֹתְכֶם בְּדִין, בְּרוּךְ אַתָּה יי מְחַיֵּה הַמֵּתִים" [יב].
4. על בריות משונות במיוחד תיקנו חכמים לברך "משנה הבריות" [רכ"ה, ח-ט], ועל בריות נאות במיוחד - "שככה לו בעולמו" [י]. ולא נהגו לברכם כיום.

לו. ברכת "שהחיינו" (סימן רכ"ה)

1. חכמים תיקנו שהרואה את חברו לאחר שלושים יום ושמח מאוד בראיתו יברך "שהחיינו", ואחר שנה שלא ראהו יברך "מחיה המתים". ודווקא אם לא היה לו קשר עם אותו חבר כל אותו זמן. וכיום רבים אינם נוהגים בברכה זו [א].
2. על פרי המתחדש משנה לשנה מברכים "שהחיינו" בעת אכילתו לראשונה בעונה [ג].

לז. ברכת האילנות (סימן רכ"ו)

1. הרואה עצי פרי בפריחתם, מברך פעם בשנה: "בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁלֹּא חָסַר בְּעוֹלָמוֹ כְּלוּם, וּבָרָא בּוֹ בְרִיּוֹת

טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם".

2. יש אומרים שברכה זו נאמרת רק בחודש ניסן, וטוב לחשוש לדבריהם לכתחילה.
3. יש אומרים שברכה זו נאמרת רק על שני אילנות ומעלה, וטוב לחשוש לדבריהם לכתחילה.

לח. ברכת הראיה על תופעות טבע (סימן רכ"ז)

1. על הזיקים ("כוכב נופל"), על רעידת אדמה ועל רוחות סערה, מברך "עושה מעשה בראשית". ואפשר לברך עליהם גם "שכוחו וגבורתו מלא עולם" [א].
2. על ברקים ורעמים מברכים כנ"ל [א]. ויש הנוהגים לברך "עושה מעשה בראשית" על הברקים, ו"שכוחו וגבורתו" על הרעמים, וגם הם לא יברכו את שתי הברכות אם שמע את הרעם מיד אחרי הברק, אלא יברכו על שניהם "עושה מעשה בראשית" [ד].
3. בסערה מרובת ברקים ורעמים מברכים רק פעם אחת עד לשוך הסערה, או עד ליום המחרת [ב].
4. חכמים תיקנו לברך "עושה מעשה בראשית" על ההרים, הגבעות, הימות והנהרות [רכ"ח, א-ג], וכיום רבים לא נהגו בברכות אלו [א), (ז)].
5. הרואה את האוקיינוס, ובכלל זה גם את הים התיכון, מברך: "ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם עושה את הים הגדול" [רכ"ח, א].
6. הרואה קשת בענן מברך: "ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו" [רכ"ט, א].
7. אחת לעשרים ושמונה שנה, ביום רביעי הראשון של תקופת ניסן, נהגו לברך בהשכמת הבוקר "עושה מעשה בראשית" על ראיית החמה בתקופתה. הברכה הבאה תתקיים בע"ה בכ"ג בניסן ה'תשצ"ז [רכ"ט, ב].

לט. הטבת חלום (סימן ר"כ)

1. כאשר אדם חולם חלום רע ומוטרד ממנו, ישנן שלוש דרכים שמביא המחבר לבטל את השפעתו. הדרך הראשונה היא לכנס

- שלושה מחבריו שיאמרו לו שחלומו חלום טוב, בנוסח שאמרו חכמינו [א].
2. הדרך השנייה היא להתענות מיד ביום שלמחרת חלומו. ותענית זו מותרת אפילו בשבת [ב].
3. דרך נוספת היא להתפלל את נוסח הטבת החלום שתיקנו לומר בזמן ברכת כהנים [ק"ל].

מ. כמה תחינות ותפילות ללא שם ומלכות (סימן ר"ל)

1. אין להתפלל על אירוע שכבר התרחש, או על שינוי הטבע [א].
2. טוב לומר לפני לקיחת תרופה: "יהי רצון שיהא עסק זה לי לרפואה"; ולאחריה: "ברוך רופא חולים" [ד].

5. הלכות מנחה וערבית (סימנים רל"ב-רמ"א)

מא. זמן תפילת המנחה (סימן רל"ב)

1. זמן מנחה גדולה מתחיל משש שעות וחצי ביום (כלומר חצי שעה זמנית לאחר חצות), וזמן מנחה קטנה מתשע שעות וחצי ביום (כלומר שלוש וחצי שעות זמניות לאחר חצות) [רל"ג, א].
2. נחלקו התנאים האם סוף זמן מנחה הוא בפלג המנחה (שעה ורבע לפני השקיעה), ואז מתחיל זמן ערבית, או שסוף זמן מנחה הוא בתחילת הלילה, ואז מגיע זמן ערבית. שתי השיטות נפסקו להלכה, ולכן אפשר להתפלל מנחה עד הלילה וערבית מפלג המנחה, אלא שלכתחילה לא יתפלל באותו יום מנחה לאחר פלג המנחה וערבית לפני השקיעה [רל"ג, א].
3. לכתחילה יש להתפלל מנחה לפני השקיעה, ובדיעבד אפשר עד צאת הכוכבים. ולאחר השקיעה לא יאמרו תחנון [רל"ג, א].
4. אין לשבת לפעולה ארוכה שעלולה להימשך, כגון לסעודה חגיגית, סמוך לזמן מנחה קטנה [רל"ב, ב].
5. ציבור המתפלל מנחה וחושש שיעבור זמנה, יקצרו בחזרת הש"ץ: שליח הציבור יתפלל בקול את שלוש הברכות הראשונות, והקהל יתפלל עמו בלחש. לאחר "מחיה המתים" יאמרו החזן והקהל קדושה,

- ולאחר "הא-ל הקדוש" ימשיכו שליח הציבור והקהל את תפילת העמידה בלחש [רל"ב, א].
6. אם יש מים זמינים, צריך ליטול ידיים לפני תפילת מנחה. נטילה זו אינה צריכה כלי [רל"ג, ב].

מב. הלכות תפילת מנחה (סימן רל"ד)

1. נהגו הספרדים להקדים לתפילת מנחה את מזמור פ"ד בתהלים, פרשת התמיד ופרשת הקטורת [ז].
2. בתפילת מנחה בציבור אין להתחיל "אשרי" לפני שיהיה מנין, כדי שיוכלו לומר בסיומו את הקדיש [א].
3. שכח ולא התפלל מנחה - מתפלל בערבית פעמיים את תפילת העמידה; פעם ראשונה לתפילת ערבית, ושנייה כתשלומים למנחה. ומקדים "אשרי" לעמידה השנייה [ב].

מג. זמן קריאת שמע של ערבית (סימן רל"ה)

1. זמן קריאת שמע של ערבית - מצאת הכוכבים [א]; וכיום נהגו לשער את צאת הכוכבים ב-18 דקות זמניות לאחר השקיעה, ויש מקלים ב-13 דקות וחצי לאחר השקיעה [א].
2. אם הציבור מתפלל ערבית לפני זמן זה, יש להשלים ולקרוא שלוש פרשיות של שמע אחרי צאת הכוכבים [א].
3. אין לשבת לסעודה חצי שעה לפני זמן זה, עד שיקרא שמע [ב].
4. יש לקרוא שמע לפני חצות הלילה, ובדיעבד זמנה עד עלות השחר [ג]. האנוס יכול לקרוא שמע (ללא תפילת העמידה) עד הזריחה, ויקראנה בברכותיה, אולם ללא "השכיבנו" [ד].

מד. ברכות קריאת שמע של ערבית (סימן רל"ו)

1. בערב מברך שתי ברכות לפני קריאת שמע, ושתיים לאחריה [א].
2. הספרדים נוהגים לומר אמן על ברכת עצמו בסוף ברכות קריאת שמע, לאחר "שומר עמו ישראל לעד", והאשכנזים נוהגים שלא לומר [ד].
3. גם בערבית יש לסמוך את ברכת הגאולה לתפילת העמידה. אולם

החובה אינה לסמוך אותן ממש, ומותר להפסיק ביניהן בדברים שנחשבים כהמשך לברכת הגאולה, או בדברים שהם צורך התפילה. לכן תיקנו בקביעות לומר אחרי ברכת הגאולה "השכיבנו" וחצי קדיש, וכן מותר להכריז ביניהן על "יעלה ויבוא" ושאר תוספות [ב].

4. המגיע לערבית באיחור צריך להתפלל תפילת העמידה עם הציבור, ולשם כך יכול להפוך את הסדר, ולהקדים את תפילת העמידה לקריאת שמע וברכותיה [ג].

מה. סדר תפלת ערבית (סימן רל"ז)

1. לפני תפילת ערבית נהגו להקדים את פסוקי "והוא רחום", ויש שנהגו להקדים להם פסוקים נוספים וחצי קדיש [א].
2. שליח הציבור אינו חוזר על תפילת ערבית, ואין אומרים בה "תחנון" [א].
3. לאחר העמידה אומרים קדיש "תתקבל", ובסיום התפילה "עלינו לשבח". הספרדים נהגו להוסיף לפני "עלינו" את מזמור "שיר למעלות אשא עיניי", ולאחר התפילה יש להוסיף "ברכו" וקדיש יתום [ב].

מו. קריאת שמע על המיטה (סימן רל"ט)

1. סמוך לשינה ככל האפשר קוראים פרשה ראשונה של שמע ומברכים "המפיל". ונהגו להוסיף ולקרוא עוד כמה פסוקים העוסקים בהגנת ה' ושמירתו עלינו [א].

מז. איך יתנהג האדם בתשמיש מיטתו (סימן ר"מ)

1. השולחן ערוך נקט כשיטה שיש למעט בהנאת התשמיש ככל האפשר. ויש החולקים ורואים ביחסים המותרים חלק מהקדושה שבין בני הזוג ופן חשוב של יחסי הזוגיות הנכונים, כל עוד אין מגזימים בכך [הק].
2. אדם חייב בעונתה של אשתו. וקשה לקבוע בכך שיעור, אלא הכול לפי בני הזוג. והעונה הרגילה היא בין פעם ביום לפעם בשבוע [א].
3. קיום היחסים צריך להיות מתוך ריצוי ואהבה בין בני הזוג. ובאותו

- הזמן לא יעסקו בדיבור ובמחשבה בשום נושא אחר [ב-ג, ז, ט-י].
4. קיום היחסים צריך להיות בצניעות, ויש להימנע ממנו אם אחרים עשויים לשים לב לדבר. ובפני תינוק שאינו יודע לדבר - מותר [ו].
5. אין לקיים יחסים באור יום או לאור חשמל [יא].
6. אין לשמש בחדר שיש בו תפילין או ספרי קודש, עד שיהיו בכלי בתוך כלי [ו]. ובספרים מודפסים יש המתירים בכיסוי אחד נוסף על כריכתם [(לו)].

נספח

לוח ברכות¹

קליפתו בדבש וכן על קליפתו: העץ	א
ריבת אתרוג: שהכל	אבוקדו: העץ
ב	אבוקדו מרוסק: העץ (ויש נוהגים
בוטנים: האדמה	לברך שהכל) ² .
בוטנים מחופים בסוכר: האדמה	אבטיח: האדמה
בוטן אמריקני: מזונות	אגוז קוקוס: העץ
בורקס: מזונות	אגוז אדמה (בוטן): האדמה
בטטה: האדמה	אגוז אילסר: העץ
ביגלה: מזונות	אגוז קשיו: האדמה
ביסקויט: מזונות	אגס: העץ
ביצה: שהכל	אורז: מזונות (וברכה אחרונה בורא
בירה: שהכל	נפשות).
במיה: האדמה	איטריות: מזונות
בננה: האדמה	אילסר: העץ
בננה מרוסקת: האדמה ויש נוהגים	אננס: האדמה
שהכל.	אספרגוס: האדמה
בצל חי: שהכל	אפונה: האדמה
בצל מבושל: האדמה	אפרסמון: העץ
בשר: שהכל	אפרסק: העץ
ג	ארטישוק: האדמה
גבינה: שהכל	אשכולית: העץ
גודגניות: העץ	אתרוג בדבש: העץ

1. הלוח הועתק ברובו מהספר ילקוט יוסף.

2. במקומות בהם הבאנו שתי דעות אין הכרעה, והמנהגים חלוקים, ושתי האפשרויות טובות.

חלווה: שהכל	גויבה: העץ
חמין: האדמה	גומי לעיסה: שהכל
חסה: האדמה	גזר: האדמה
חצילים: האדמה	גלידה: שהכל
חרובים: העץ	גלידה בביסקויט ("קסטה"): שהכל
חרשוף (סוג של ארטישוק): האדמה	גמבה: האדמה
ט	גרעיני אבטיח: שהכל
טחינה: שהכל (ויש נוהגים האדמה).	גרעיני חמניות: האדמה
י	גרעיני דלעת: שהכל
יוגורט: שהכל	גרעיני מלון: שהכל
יין: הגפן	גרעיני תירס: האדמה
יין תפוחים ושאר פירות: שהכל	ד
יין מבושל: הגפן	דבש: שהכל
כ	דובדבנים: העץ
כבד: שהכל	דוחן: האדמה
כוסברה: האדמה	דלעת: האדמה
כמהין: שהכל	ו
כרוב: האדמה	ויסקי: שהכל
כרובית: האדמה	וופל: מזונות
כרישה: האדמה	ז
כרפס: האדמה	זיתים: העץ
ל	זלאבייה (סולת ודבש): מזונות
לביבות: שהכל (ויש נוהגים האדמה).	ח
לוף (הירק): האדמה	חבושים: העץ
לחם: המוציא	חומוס גרעינים: האדמה
לחם מטוגן: המוציא	חומוס מרוסק: האדמה (ויש נוהגים שהכל).
לטקס (מתפוחי אדמה): האדמה	חזרת: האדמה
לימון: העץ	חיטה: האדמה
לימונדה: שהכל	חלב: שהכל
לפת: האדמה	חלב קוקוס: שהכל

עולש: האדמה	מ
עוף: שהכל	מים: שהכל
ענבים: העץ	מלון: האדמה
ערמונים: העץ	מיץ ירקות: שהכל
ערק: שהכל	מיץ פירות: שהכל
פ	מעדני חלב: שהכל
פלאפל: האדמה (ויש נוהגים שהכל).	משמש: העץ
פודינג: שהכל	מלפפון: האדמה
פול: האדמה	מלפפון חמוץ: האדמה
פופקורן: האדמה (ויש נוהגים שהכל).	מנגו: העץ
פטרזיליה: האדמה	מנדרינה: העץ
פטירות: שהכל	מסטיק: שהכל
פיסטוק: העץ	מצה: מנהג אשכנז: המוציא
פיצה שנילושה במים: המוציא	מנהג ספרד: מזונות, ובפסח המוציא.
פיצה שנילושה בביצים או במי פירות: מזונות	מקרוני: מזונות
פלפל: האדמה	מרק ירקות: האדמה
פסטה: מזונות	מרק עם אטריות: מזונות
פרכיות אורז: האדמה	נ
פראסה (לוף): האדמה	נקניק: שהכל
פשטידה: האדמה	ס
צ	סברס (פרי הצבר): העץ
צבר: העץ	סוכר: שהכל
צימוקים: העץ	סוכריות: שהכל
צ'יפס: האדמה	סופגניות: מזונות
צ'יפס (חטיף): האדמה (ויש נוהגים שהכל).	סלק: האדמה
צנון: האדמה	סלרי: האדמה
צנונית: האדמה	ע
צנימים: המוציא	עגבניות: האדמה
	עדשים: האדמה
	עוגה: מזונות

ק

קוגל איטריות: מזונות
 קוגל תפוחי אדמה: האדמה
 קולרבי: האדמה
 קומפוט: העץ (ואם נימוחו הפירות,
 יש אומרים שהכל).
 קוניאק: שהכל
 קוקוס: העץ
 קוסקוס: מזונות
 קורנפלקס: שהכל
 קישואים: האדמה
 קלמנטינה: העץ
 קניידלך: מזונות או שהכל (לפי
 כמות קמח המצה או פירורי הלחם).
 קפה (משקה): שהכל
 קציצות: מזונות או שהכל (לפי
 כמות קמח המצה או פירורי הלחם).
 קצפת: שהכל
 קקאו: שהכל
 קרמבולה: העץ
 קרם: שהכל
 קרמבו: שהכל
 קשיו: העץ
ר
 ריבה: שהכל (ויש מברכים העץ).

רימון: העץ

רחת חלקום: שהכל

ש

שומשום: האדמה
 שומר: האדמה
 שום: האדמה
 שוקולד: שהכל
 שזיף: העץ
 שלוח: האדמה
 שמנת: שהכל
 שעועית: האדמה
 שקדים: העץ
 שקד עם סוכר: העץ
 שקדי מרק הנאכלים לבד: מזונות

ת

תאנה: העץ
 תה: שהכל
 תות שדה: האדמה
 תירס: האדמה
 תמרים: העץ
 תפוז: העץ
 תפוח: העץ
 תפוח אדמה: האדמה
 תרד: האדמה

מפתח כרך ד' – הלכות ברכות – הלכות מנחה וערבית

סימנים קפ"א – רמ"א

אות מודגשת ועם גרש מפנה לסימן, אות ללא גרש וללא סוגריים מפנה לסעיף בדברי המחבר והרמ"א, ואות בסוגרים מפנה לס"ק בפרושנו. מספר בסוגריים מפנה להערה. הציון (הק) מפנה להקדמה לסעיף. הפניה לסעיף כוללת את הס"ק שעליו, והפניה לס"ק – אף את ההערות שעליו. הפניה לסימן בלבד פירושה שהערך מופיע לאורך הסימן.

- א**
- אגוז עם דבש (ברכתו) – ר"ב יג-יד.
 אונן (צירוף לזימון) – קצ"ט ה.
 אורז (ברכתו) – ר"ח ז.
 אורח (ברכת האורח) – ר"א א.
 "אחרי רבים להטות" – רי"ז (יט).
 אמן – רי"ג ב-ג. רט"ו. רל"ז ד.
 אנדרוגינוס (זימון) – קצ"ט ח.
 אניגרון – ר"ב ד.
 אשה (ברכת המזון) – קפ"ו א.
 אשה (זימון) – קצ"ט ו-ז.
 אתרוג (ברכת הריח) – רט"ז יד.
- ב**
- בוסר (ברכתו) – ר"ב ב. רכ"ה ז.
 בושם (ברכתו) – רט"ז (ו). רי"ז.
 ביטול (קמא קמא בטיל) – קפ"ב ה, (4).
 בירה (ברכתו) – ר"ב ה).
 בית הכסא – רכ"ז ג.
 בית קברות – ראה: קבר.
 בננה (ברכתה) – ר"ג ג.
 בר מצווה – רכ"ה ב.
 ברוב עם – קפ"ג (כה). קצ"ג (הק), ב, (יב).
 "בריה" – ר"י א.
- בריכה – רל"ב (ט).
 ברכה (אופן אמירתה) – קצ"א ג. ר"ו ג-ה.
 ברכה (דיני קדימה) – רי"א.
 ברכה (הזכרת שם ומלכות) – רי"ד.
 ברכה (טעות בנוסח) – ר"ו א. ר"ט א-ב. רט"ו ב.
 ברכה (להוציא אחר ידי חובה) – קצ"ג (הק), א. רי"ג.
 ברכה (על דבר איסור) – קצ"ו א-ב, ר"ד ט.
 ברכה (על טעימה) – ר"י ב.
 ברכה (על מאכל ומשקה לרפואה) – ר"ד ח, יא.
 ברכה (עניית אמן) – רי"ג ב-ג. רט"ו.
 ברכה (מקור חיובה) – ר"ב (הק).
 ברכה (סירוב לברך) – ר"א ג.
 ברכה (ספק אם בירך) – קפ"ד ד. ר"ט ג.
 ברכה (שיעור לברכה) – ר"י.
 ברכה בתבואה – ר"ל ב.
 ברכה לבטלה – ר"ו ו. רט"ו (יח).
 ברכה שאינה צריכה – רט"ו ד.
 ברכת בורא מיני מזונות – ר"ח.
 ברכת בורא נפשות – ר"ז.

ברכת המזון (פועל) - קצ"א א-ב.
 ברכת המזון (קטן) - קפ"ו ב.
 ברכת המזון (שיעור אכילה) - קפ"ד ו.
 ברכת המזון (שיעור עיכול) - קפ"ד ה.
 ברכת הנס - רי"ח.
 ברכת הראיה - רכ"ד-רכ"ט.
 ברכת הריח - רט"ז-רי"ז.
 ברכת מחיה המתים - רכ"ה א.
 ברכת מעין שלש - ר"ח.
 ברכת מעין שלש (אופן אמירתה) - קפ"ג י, (לה).
 ברכת מעין שלש (מקום חיובה) - קפ"ד ג.
 ברכת מעין שלש (נוסח) - ר"ח י-יב, יח.
 ברכת קריאת שמע (ערבית) - רל"ו.
 ברכת שהחיינו - רכ"א ב. רכ"ב (הק), א. רכ"ג. רכ"ה.
 ברכת שהכל - ר"ב יח, ר"ד.
 ברקים - רכ"ז.
 בת מצווה - רכה (ו).
 ג
 גוי (זימון בביתו) - קצ"ג ג.
 גוי (צירוף לזימון) - קצ"ט ד.
 גלידה בגביע (ברכתו) - רי"ב (יב).
 גר (צירוף לזימון) - קצ"ט ד.
 גרעיני פירות (ברכתם) - ר"ב ג.
 גרעיני פירות (ערלה) - ר"ב (3).
 ד
 דבש תמרים (ברכתו) - ר"ב ח.
 דבש דבורים (ברכתו) - ר"ד י.
 דגן חי (ברכתו) - ר"ח ד.
 דיאורדורנט (ברכת הריח) - רי"ז (ז).

ברכת בורא פרי האדמה - ר"ב יח. ר"ג.
 ברכת בורא פרי האדמה (על פרי העץ) - ר"ו א-ב.
 ברכת בורא פרי העץ - ר"ב.
 ברכת ברוך שפטרני - רכ"ה ב.
 ברכת דיין האמת - רכ"ב ב-ד. רכ"ג ב. רכ"ד י.
 ברכת האורח - ר"א א.
 ברכת הגומל - רי"ט.
 ברכת החמה - רכ"ט ב.
 ברכת הודאת הגשמים - רכ"א.
 ברכת הזימון (מי הוא המזמן) - ר"א.
 ברכת הזימון (נוסח אמירתה) - קצ"ב.
 ברכת הזימון (שמיעתה) - ר'.
 ברכת הזימון (צירוף) - קצ"ג-קצ"ט.
 ברכת הטוב והמטיב - רכ"א ב. רכ"ב (הק), א, ד. רכ"ג.
 ברכת המזון (אופן אמירתה) - קפ"ג ז, ט, יא-יב. קפ"ה.
 ברכת המזון (אשה) - קפ"ו א. קפ"ז ג.
 ברכת המזון (דיבור בזמן הברכה) - קפ"ג ו, ח.
 ברכת המזון (כוס) - קפ"ב. קפ"ג א-ז. ק"צ. ר"א ד.
 ברכת המזון (להוציא אחר ידי חובה) - קצ"ג א.
 ברכת המזון (מקום חיובה) - קפ"ד א-ב.
 ברכת המזון (נוסח אמירתה) - קפ"ז.
 קפ"ח. קפ"ט.
 ברכת המזון (ספק) - קפ"ד ד.
 ברכת המזון (על שאר מאכלים) - ר"ח יז.

יין (שיעור לברכה אחרונה) - ק"צ ג. ר"י
א.

ידיים נקיות - קפ"א (הק), (ד), (טז).
ירקות מבושלים (ברכתם) - ר"ה א, ה.
ירקות מרוסקים (ברכתם) - ר"ה ג-ד.

כ

"כדי אכילת פרס" - ר"ח ט.

כבוד - קפ"א (י).

כהן - ר"א ב.

כוס פגום - קפ"ב ג-ז. ק"צ א.

כותי (צירוף לזימון) - קצ"ט ב.

"כל ישראל ערבים" - רי"ג (3).

"כל מה דעביד רחמנא, לטב עביד" -
ר"ל ה.

ל

לידה - רכ"ג א.

לבבות דקל (ברכתם) - ר"ד (ח).

לחם (ברכת הריח) - רט"ז יד.

לחם מקולקל (ברכתו) - ר"ד א.

מ

מי פירות (ברכתם) - ר"ב י.

מי צימוקים (ברכתם) - ר"ב יא.

מים (ברכתם) - ר"ד ז.

מים אחרונים (ברכה) - קפ"א ז.

מים אחרונים (חיוב) - קפ"א (הק), א, י.

מים אחרונים (כלי) - קפ"א ב.

מים אחרונים (סוג מים) - קפ"א ג, ט.

מים אחרונים (סדר קדימה) - קפ"א ו.

מים אחרונים (צורת נטילה) - קפ"א ד-
ה, ח.

מיץ תפוזים (ברכתו) - ר"ב (9).

מלח סדומית - קפ"א (הק), (ה), (יא-
יב), (יד-טו).

מלך - רכ"ד ח-ט.

דייסא (ברכתה) - ר"ח ב.

ה

הדס (פריו לענין ברכה) - ר"ג ה.

הטבת חלום - ר"כ א.

הטלת מים - רמ"א.

הנאה - רל"א. ר"מ (הק).

הסיבה - רי"ג א.

הפסק - רל"ו ב.

הקזת דם - ר"ל ד.

ו

וופל (ברכתו) - ר"ד (נז).

ז

זנגביל (ברכתו) - ר"ב יח, ר"ג ו.

זימון - ראה: ברכת הזימון

זית (ברכתו) - ר"ב ב.

ח

חביב (לענין קדימות בברכה) - רי"א
א-ג.

חומץ (ברכתו) - ר"ד ב-ד.

חכם - ראה: תלמיד חכם

חלום - ר"כ א-ב.

חמשת מיני דגן (ברכתם) - ר"ח ב.

חרש (צירוף לזימון) - קצ"ט י.

חתונה (זימון) - קצ"ג (יח).

חמר מדינה - קפ"ב ב..

חרוב (ברכתו) - ר"ב ב.

ט

טבק (ברכת הריח) - רט"ז (12).

טומטום (זימון) - קצ"ט ט.

טעימה (חיוב ברכה) - ר"י ב.

י

יוהרא - רל"ה א.

ים - רכ"ח א. רל"ב (ט).

יין (ברכתו) - ר"ב א, ר"ד ה-ו.

- "מלכות" - רי"ד.
 מנודה (צירוף לזימון) - קצ"ט יא.
 מנחה - ראה: תפילת מנחה
 מסעדה (זימון) - קצ"ג (כה).
 מעריב - ראה: תפילת ערבית
 מרחץ - ר"ל ג. רל"ב ב.
 מרק ירקות (ברכתו) - ר"ה ב.
ג
 נטילת ידיים (לתפילה) - רל"ג ב.
 נס - רי"ח.
 נעלים (שהחיינו) - רכ"ג ו.
ס
 סוכר (ברכתו) - ר"ב טו.
 סכנה - קפ"א (יא).
 סלט קצוץ (ברכתו) - ר"ה (יא).
 סעודה (קודם תפילה) - רל"ב ב-ג.
 רל"ה ב.
 "ספק ברכות להקל" - ר"י ב. רט"ו (יט).
ע
 עבד (צירוף לזימון) - קצ"ט ט.
 עבודה זרה - רכ"ד א-ב.
 עוגת גבינה (ברכתה) - רי"ב (יב).
 "עיקר וטפל" - ר"ב ד, יג-יד, (מח). ר"ג
 ז. ר"ד יא-יב. ר"ה ב. ר"ח ב-ג, ט. רי"ב.
 עם הארץ (זימון) - קצ"ט ג. ר"א ב.
 ענבים (ברכתם) - ר"ב ב, ט.
 ערבית - ראה: תפילת ערבית
 ערום - רמ"א.
פ
 פול הלבן - ר"ב ב.
 פונץ' (ברכתו) - ר"ב (ו).
 פועל (ברכת המזון) - קצ"א א-ב.
 פירה תפוחי אדמה (ברכתו) - ר"ב כט.
- פירות אילן סרק (ברכתם) - ר"ג ד.
 פירות האילן (ברכתם) - ר"ב א.
 פירות האילן (הגדרתם) - ר"ג ב.
 פירות מרוסקים (ברכתם) - ר"ב ז-ח.
 פירות מבושלים (ברכתם) - ר"ב יב.
 "פת נכרי" - קצ"ו (ד).
 פלג המנחה - רל"ג א.
 פרישות - רלא (הק). ר"מ (הק).
צ
 צאת הכוכבים - רל"ג א. רל"ה א, ג.
 צדקה - רי"ח (כד).
 צלף (ברכתו) - ר"ב ו.
 צנון (ברכתו) - ר"ג ח.
 צניעות - רל"ט ב. ר"מ ד-ה, יא.
ק
 קבר - רכ"ד יב, (כז).
 קדושה - קפ"א (הק). ר"מ (הק).
 "קדש עצמך במותר לך" - ר"מ (א).
 קולר (ברכתו) - ר"ב (ו).
 קומפוט (ברכתו) - ר"ב (לד).
 קטן (ברכת המזון) - קפו ב.
 קטן (צירוף לזימון) - קצט ו, י.
 קמח (ברכתו) - ר"ח ה-ו.
 קפה (ברכת הריח) - רט"ז (4).
 קציצות (ברכתם) - ר"ח ז.
 קריאת שמע (ערבית) - רל"ג (יד). רל"ה
 א, ג-ד.
 קריאת שמע (על המיטה) - רל"ט א.
 קשת - רכ"ט א.
ר
 "רבו המובהק" - רי"ח (טו).
 "רוח רעה" - קפ"א (הק), ב.
 רעמים - רכ"ז.

ש

שבעת המינים (קדימות בברכה) - ר"א
א-ב, ד-ו.

"שומע כעונה" - ר"ג ב.

שיכור (ברכת המזון) - קפ"ה ד-ה.

שיכור (קריאת שמע) - רל"ה ד.

שינה - רל"א.

שכר (ברכתו) - ר"ב א. ר"ד א.

שוטה (צירוף לזימון) - קצ"ט י.

שלווה (ברכתו) - ר"ח (יב).

שמן זית (ברכתו) - ר"ב ד.

שמן זית (ברכת הריח) - רט"ז ה.

שמרי יין (ברכתם) - ר"ד ה.

שניצל (ברכתו) - ר"ח (ז).

שקדים (ברכתם) - ר"ב ה. ר"ד א.

שקיעה - רל"ג א. רל"ה א.

ת

תבלינים (ברכתם) - ר"ב טז-יח. ר"ד א.

תודה - ר"ח (כד).

תוך כדי דיבור - ר"ט ב.

תות (ברכתו) - ר"ג ב.

תפילת הדרך - ר"ל י.

תלמוד תורה - רל"ח.

תלמיד חכם - ר"א ב. רכ"ד ו. ר"מ א,

יא.

תמרים (ברכתם) - ר"ב ז, ט.

תספורת (קודם תפילה) - רל"ב ב.

תענית חלום - ר"ב ב.

תפילת מנחה (גדולה) - רל"ב ב. רל"ג

א. רל"ד א.

תפילת מנחה (דברים האסורים לעשות

לפני התפילה) - רל"ב ב.

תפילת מנחה (זמנה) - רל"ב (הק). רל"ג

(הק), א.

תפילת מנחה (חשיבותה) - רל"ב (הק).

תפילת מנחה (נדבה) - רל"ד א.

תפילת מנחה (קטנה) - רל"ב ב. רל"ג

א. רל"ד א.

תפילת מנחה (קצרה) - רל"ב א.

תפילת מנחה (תשלומין) - רל"ד ב.

תפילת ערבית (אכילה קודם התפילה)

- רל"ה ב.

תפילת ערבית (בציבור) - רל"ז ג.

תפילת ערבית (זמנה) - רל"ג א. רל"ה

א.

תפילת ערבית (חזרת הש"ן) - רל"ז.

תפילת ערבית (רשות) - רל"ז (ג). רל"ז

(הק), (ב).

תשמיש המיטה (אופן הראוי) - ר"מ ג-

יז.

תשמיש המיטה (חיובו) - ר"מ א.

תשמיש המיטה (מחשבה) - ר"מ ב.